

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ELEKTRONİK DERGİSİ



GÜMÜŞHANE UNIVERSITY
ELECTRONIC JOURNAL OF THE INSTITUTE OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 7, Sayı/Number: 17, Yıl/Year: 2016

ISSN: 1309-7423

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ELEKTRONİK DERGİSİ
ELECTRONIC JOURNAL OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 7
Sayı/Number: 17
Yıl/Year: 2016

Sahibi / Owner

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN
Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Editörler / Editors

Yrd. Doç. Dr. Salih YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet YÜCE (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram NAZIR (Gümüşhane Üniversitesi)
Doç. Dr. Ekrem CENGİZ (Gümüşhane Üniversitesi)
Doç. Dr. Fazıl KIRKBİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan AYYILDIZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ERYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK (Kamu İhale Kurumu)
Doç. Dr. Suat Hayri ŞENTÜRK (Gümüşhane Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Alper Veli ÇAM (Gümüşhane Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mahmut ERDOĞAN (Gümüşhane Üniversitesi)

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Şerife DEMİRELLİ
Öğr. Gör. Özlem SEKMEN

İletişim Adresi / Contact Address

Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi Sekreteryası
Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bağlarbaşı 29100 / GÜMÜŞHANE
Tel: 0456 233 7425 Dahili: 2203
Fax: 0456 233 7553 sbedergi@gumushane.edu.tr
<http://sbedergi.gumushane.edu.tr/>

ISSN

1309-7423

GUSBEED



ve



Tarafından Taranmaktadır.



HAKEM İNDEKSİ / REFEREE INDEX

- Dr. A. Celil Çakıcı
Mersin Üniversitesi
- Dr. A. Mesud Küçükcalay
Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi
- Dr. A. Metin Mısırlı
Dokuz Eylül Üniversitesi
- Dr. Abdullah Ergin
Gazi Üniversitesi
- Dr. Abdülkadir Buluş
Selçuk Üniversitesi
- Dr. Abdülsamet Yaman
Ardahan Üniversitesi
- Dr. Abide Güngör Aytar
Gazi Üniversitesi
- Dr. Adem Çaylak
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Dr. Adem Sözüer
İstanbul Üniversitesi
- Dr. Ahmet Faruk Kılıç
Sakarya Üniversitesi
- Dr. Ahmet Hamdi Aydın
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
- Dr. Ahmet Hamdi Topal
Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Ahmet İlkin Baray
Dokuz Eylül Üniversitesi
- Dr. Ahmet Tayfun
Gazi Üniversitesi
- Dr. Ahmet Vecdi Can
Sakarya Üniversitesi
- Dr. Ahmet Yatkın
Fırat Üniversitesi
- Dr. Akın Aksu
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Aksu Bora
Hacettepe Üniversitesi
- Dr. Akyay Uygur
Gazi Üniversitesi
- Dr. Ali Berat Alptekin
Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Dr. Ali Çiftçi
Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Ali Erbaş
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
- Dr. Ali Yavuz
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Ali Yaylı
Gazi Üniversitesi
- Dr. Alparslan Özmen
Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Dr. Altuğ Yalçıntaş
Ankara Üniversitesi
- Dr. Arif Bilgin
Sakarya Üniversitesi
- Dr. Arslan Topakkaya
Erciyes Üniversitesi
- Dr. Arzu Kılıçlar
Gazi Üniversitesi
- Dr. Asiye İvrendi
Pamukkale Üniversitesi
- Dr. Aşkın Keser
Uludağ Üniversitesi
- Dr. Ata Özdemirci
Marmara Üniversitesi
- Dr. Atiye Adak Özdemir
Cumhuriyet Üniversitesi
- Dr. Aybuke Ceyhun Sezgin
Gazi Üniversitesi
- Dr. Aydın Çevirgen
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Ayşe Nülifer Durakbaşa
Marmara Üniversitesi
- Dr. Azize Hassan
Gazi Üniversitesi
- Dr. Azzem Özkan
Erciyes Üniversitesi
- Dr. Bahattin Özdemir
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Bayram Nazır
Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Bekir Gövdere
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Belkıs Konan
Ankara Üniversitesi
- Dr. Beykan Çizel
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Bilal Gerekan
Karadeniz Teknik Üniversitesi

-
- | | |
|--|---|
| Dr. Bilal Yalçın
Gümüşhane Üniversitesi | Dr. Dursun Arıkboğa
İstanbul Üniversitesi |
| Dr. Bilgehan Gülcan
Gazi Üniversitesi | Dr. Ebru Tarcan İçigen
Akdeniz Üniversitesi |
| Dr. Birdoğan Baki
Karadeniz Teknik Üniversitesi | Dr. Ebru Temiz
Niğde Üniversitesi |
| Dr. Burcu Kılınç Savrul
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi | Dr. Ebru Tümer Kabadayı
Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü |
| Dr. Burçin Cevdet Çetinsöz
Mersin Üniversitesi | Dr. Ece Konaklıoğlu
Gazi Üniversitesi |
| Dr. Bülend Aydın Ertekin
Anadolu Üniversitesi | Dr. Egemen İpek
Gümüşhane Üniversitesi |
| Dr. Bülent Dilmaç
Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | Dr. Ekrem Cengiz
Gümüşhane Üniversitesi |
| Dr. Bülent Doğru
Gümüşhane Üniversitesi | Dr. Elbeyi Pelit
Afyon Kocatepe Üniversitesi |
| Dr. Bülent Şık
Akdeniz Üniversitesi | Dr. Elif Alkay
İstanbul Teknik Üniversitesi |
| Dr. Bünyamin Er
Karadeniz Teknik Üniversitesi | Dr. Elif Tokdemir Demirel
Karadeniz Teknik Üniversitesi |
| Dr. Büşra Tosunođlu
Gümüşhane Üniversitesi | Dr. Emek Aslı Cinel
Giresun Üniversitesi |
| Dr. Celal Gülşen
Fatih Üniversitesi | Dr. Emel Yıldız
Gümüşhane Üniversitesi |
| Dr. Celalettin Vatandaş
Gümüşhane Üniversitesi | Dr. Emine Çına Bal
Gazi Üniversitesi |
| Dr. Cem Işık
Atatürk Üniversitesi | Dr. Emrah Cengiz
İstanbul Üniversitesi |
| Dr. Cemal Kurnaz
Gazi Üniversitesi | Dr. Emrah Koparan
Amasya Üniversitesi |
| Dr. Cemalettin Aktepe
Gazi Üniversitesi | Dr. Ercan Yavuz
Gazi Üniversitesi |
| Dr. Cenap Çakmak
Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi | Dr. Ercan Yılmaz
Necmettin Erbakan Üniversitesi |
| Dr. Cevat Tosun
Gazi Üniversitesi | Dr. Erem Sarıkoca
Atatürk Üniversitesi |
| Dr. Cüneyt Kılıç
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi | Dr. Erhan Atay
Trakya Üniversitesi |
| Dr. Çağdaş Erkan Akyürek
Ankara Üniversitesi | Dr. Erkan Konyar
İstanbul Üniversitesi |
| Dr. Damla Atik
Trakya Üniversitesi | Dr. Erkan Taşkıran
Düzce Üniversitesi |
| Dr. Demokaan Demirel
Niğde Üniversitesi | Dr. Erman Artun
Çukurova Üniversitesi |
| Dr. Derya Yayman
Akdeniz Üniversitesi | Dr. Ersin Uzman
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi |
| Dr. Dicle Oğuz
Ankara Üniversitesi | Dr. Ertan Beceren
Süleyman Demirel Üniversitesi |

- Dr. Evren Güçer
[Gazi Üniversitesi](#)
- Dr. F. Özlem Güzel
[Akdeniz Üniversitesi](#)
- Dr. Fatih Demirel
[Artvin Çoruh Üniversitesi](#)
- Dr. Fatih Deyneli
[Pamukkale Üniversitesi](#)
- Dr. Fatih Yardımcıoğlu
[Sakarya Üniversitesi](#)
- Dr. Fatma Ayanoğlu Şişman
[Marmara Üniversitesi](#)
- Dr. Fatma Kurcan
[Akdeniz Üniversitesi](#)
- Dr. Fatma Okur Çakıcı
[Gümüşhane Üniversitesi](#)
- Dr. Fazıl Kırkbir
[Karadeniz Teknik Üniversitesi](#)
- Dr. Fazlı Yıldırım
[Okan Üniversitesi](#)
- Dr. Fehmi Akın
[Afyon Kocatepe Üniversitesi](#)
- Dr. Fehmi Karasioğlu
[Selçuk Üniversitesi](#)
- Dr. Ferhat Pirinççi
[Uludağ Üniversitesi](#)
- Dr. Fetullah Yılmaz
[Gümüşhane Üniversitesi](#)
- Dr. Figen Çam Tosun
[Bayburt Üniversitesi](#)
- Dr. Filiz Göktüna Yaylacı
[Anadolu Üniversitesi](#)
- Dr. Firdevs Feyza İnce
[Gazi Üniversitesi](#)
- Dr. Fulya Sarper
[Gazi Üniversitesi](#)
- Dr. Funda Yirmibeşoğlu
[İstanbul Teknik Üniversitesi](#)
- Dr. Fügen Durlu Özkaya
[Gazi Üniversitesi](#)
- Dr. Füsün Çınar Altıntaş
[Uludağ Üniversitesi](#)
- Dr. G. Nilüfer Tetik
[Akdeniz Üniversitesi](#)
- Dr. Gökçen Bayrak Yılmaz
[Trakya Üniversitesi](#)
- Dr. Gökhan Erdem
[Ankara Üniversitesi](#)
- Dr. Gönül Alkan
[Dokuz Eylül Üniversitesi](#)
- Dr. Gülay Ekici
[Gazi Üniversitesi](#)
- Dr. Gülsemin Hazer
[Sakarya Üniversitesi](#)
- Dr. Gülten Dursun
[Kocaeli Üniversitesi](#)
- Dr. Gülten Eren Gümüştekin
[Dumlupınar Üniversitesi](#)
- Dr. Günseli Yıldırım
[Dokuz Eylül Üniversitesi](#)
- Dr. H. Dilara Keskin
[Karadeniz Teknik Üniversitesi](#)
- Dr. H. Dilek Sevin
[Gazi Üniversitesi](#)
- Dr. H. Gülçin Beken
[Gümüşhane Üniversitesi](#)
- Dr. Hakan Koç
[Gazi Üniversitesi](#)
- Dr. Hakan Özden
[Nişantaşı Üniversitesi](#)
- Dr. Handan Çam
[Gümüşhane Üniversitesi](#)
- Dr. Harun Arıkan
[Çukurova Üniversitesi](#)
- Dr. Harun Güngör
[Erciyes Üniversitesi](#)
- Dr. Harun Işık
[Erciyes Üniversitesi](#)
- Dr. Hasan Alacacıoğlu
[İstanbul Üniversitesi](#)
- Dr. Hasan Ayaydın
[Gümüşhane Üniversitesi](#)
- Dr. Hasan Ayyıldız
[Karadeniz Teknik Üniversitesi](#)
- Dr. Hasan Mahmut Kalkışım
[Gümüşhane Üniversitesi](#)
- Dr. Hasret Aktaş
[Selçuk Üniversitesi](#)
- Dr. Hayati Beşirli
[Gazi Üniversitesi](#)
- Dr. Hıdır Karaduman
[Anadolu Üniversitesi](#)
- Dr. Hidayet Ünlü
[Süleyman Demirel Üniversitesi](#)
- Dr. Hilmi E. Yayla
[Gümüşhane Üniversitesi](#)

Dr. Hilmi Yüksel
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Hüsamettin İnaç
Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Hüseyin Akgönül
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Hüseyin Altunbaş
Selçuk Üniversitesi
Dr. Hüseyin Dağar
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Hüseyin Gümüş
Gazi Üniversitesi
Dr. Hüseyin Sabri Kurtuldu
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Hüsne Demirel
Gazi Üniversitesi
Dr. İbrahim Attila Acar
Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. İbrahim Sirkeci
Regent's University
Dr. İhsan Günaydın
Gümüşhane Üniversitesi
Dr. İrfan Yazıcıoğlu
Gazi Üniversitesi
Dr. İskender Peker
Gümüşhane Üniversitesi
Dr. İsmail Çalık
Gümüşhane Üniversitesi
Dr. İsmail Şahin
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. İsmail Ulutaş
Siirt Üniversitesi
Dr. İstemi Çömlekçi
Düzce Üniversitesi
Dr. İzzet Yücetoker
Giresun Üniversitesi
Dr. Kadir Arslanboğa
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Kadir Caner Doğan
Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Kadir Sancak
Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Kamer Kasım
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Kemal Ataman
Uludağ Üniversitesi
Dr. Kemal Saylan
Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Kurban Ünlüönen
Gazi Üniversitesi
Dr. Levent Kösekahyaoğlu
Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Levent Yahya Eser
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Leyla Kırkpınar
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Leyla Özgen
Gazi Üniversitesi
Dr. M. Alparslan Küçük
Gazi Üniversitesi
Dr. M. Ferhat Özbek
Gümüşhane Üniversitesi
Dr. M. Hamil Nazik
Gazi Üniversitesi
Dr. M. Muhsin Kalkışım
Gümüşhane Üniversitesi
Dr. M. Suat Aksoy
Erciyes Üniversitesi
Dr. Mehmet Barış Horzum
Sakarya Üniversitesi
Dr. Mehmet Cural
Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Mehmet Dikkaya
Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Mehmet Hanefi Topal
Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Mehmet Kurt
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Mehmet Yeşiltaş
Gazi Üniversitesi
Dr. Mehmet Yüce
Uludağ Üniversitesi
Dr. Melek Yaman
Gazi Üniversitesi
Dr. Melih Karakuzu
Erciyes Üniversitesi
Dr. Meltem Caber
Akdeniz Üniversitesi
Dr. Mert Topoyan
Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Metin Aksoy
Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Metin Bayrak
Atatürk Üniversitesi
Dr. Mevlide Zengin
Cumhuriyet Üniversitesi

- Dr. Mevlüt Karakaya
Gazi Üniversitesi
- Dr. Mikail Altan
Selçuk Üniversitesi
- Dr. Mitat Çelikpala
Kadir Has Üniversitesi
- Dr. Mithat Üner
Gazi Üniversitesi
- Dr. Mohammed Maghaminia
Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Muhammet Ali Sağlam
Artvin Çoruh Üniversitesi
- Dr. Muharrem Tuna
Gazi Üniversitesi
- Dr. Murad Alpaslan Kasalak
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Murat Ali Dulupçu
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Murat Atan
Gazi Üniversitesi
- Dr. Murat Can Genç
Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Murat Çiftçi
Trakya Üniversitesi
- Dr. Murat Delice
Emniyet Genel Müdürlüğü
- Dr. Murat Esmeray
Erciyes Üniversitesi
- Dr. Murat Taşdemir
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Dr. Musa Eken
Sakarya Üniversitesi
- Dr. Mustafa Akçay
Sakarya Üniversitesi
- Dr. Mustafa Aksoy
Gazi Üniversitesi
- Dr. Mustafa Gülmez
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Mustafa Ünver
Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Mustafa Yıldırım
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Mustafa Yıldırım
Sakarya Üniversitesi
- Dr. Muzaffer Koç
İnönü Üniversitesi
- Dr. Müzehher Yamaç
Namık Kemal Üniversitesi
- Dr. Naim Ürkmez
Erzurum Teknik Üniversitesi
- Dr. Nazım Öztürk
Cumhuriyet Üniversitesi
- Dr. Nazmi Avcı
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Necdet Konan
İnönü Üniversitesi
- Dr. Nedim Yüzbaşıoğlu
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Nihat Yılmaz
Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Niyazi Kurnaz
Dumlupınar Üniversitesi
- Dr. Numan Elibol
Ekişehir Osman Gazi Üniversitesi
- Dr. Nurşah Şengül
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Okan Koç
Sakarya Üniversitesi
- Dr. Orhan Şener Koloğlu
Uludağ Üniversitesi
- Dr. Osman Çalışkan
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Osman Emir
Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Osman Karamustafa
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
- Dr. Osman Okka
KTO Karatay Üniversitesi
- Dr. Osman Pehlivan
Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Osman Titrek
Sakarya Üniversitesi
- Dr. Oya Beklan Çetin
Anadolu Üniversitesi
- Dr. Oya Ramazan
Marmara Üniversitesi
- Dr. Ömer Torlak
KTO Karatay Üniversitesi
- Dr. Özcan Sezer
Bülent Ecevit Üniversitesi
- Dr. Özgür Emre Koç
Hitit Üniversitesi
- Dr. Özlem Özkanlı
Ankara Üniversitesi
- Dr. Pınar Pınarcık
Düzce Üniversitesi

- Dr. R. Pars Şahbaz
Gazi Üniversitesi
- Dr. Ramazan Armağan
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Ramazan Cengiz Derdiman
Uludağ Üniversitesi
- Dr. Rasim Yılmaz
Namık Kemal Üniversitesi
- Dr. Recep Kök
Dokuz Eylül Üniversitesi
- Dr. Recep Öz
Erzincan Üniversitesi
- Dr. Refika Bakoğlu
Marmara Üniversitesi
- Dr. Rüya Yılmaz
Namık Kemal Üniversitesi
- Dr. S. Sadi Seferoğlu
Hacettepe Üniversitesi
- Dr. Saime Küçükkömürler
Gazi Üniversitesi
- Dr. Salih Akkanat
Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Salih Şimşek
Sakarya Üniversitesi
- Dr. Salih Türedi
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
- Dr. Salih Yıldız
Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Salim Şengel
Anadolu Üniversitesi
- Dr. Seçkin Gönen
Dokuz Eylül Üniversitesi
- Dr. Sedat Şimşek
Selçuk Üniversitesi
- Dr. Sefer Yılmaz
İçişleri Bakanlığı
- Dr. Selahattin Turan
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
- Dr. Selami Eryılmaz
Gazi Üniversitesi
- Dr. Selim Adem Hatırlı
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Selim Sanlısoy
Dokuz Eylül Üniversitesi
- Dr. Selma Altındış
Sakarya Üniversitesi
- Dr. Selma Meydan Uygur
Gazi Üniversitesi
- Dr. Sema Sevinç
Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Dr. Semra Akar Şahingöz
Gazi Üniversitesi
- Dr. Serap Çabuk
Çukurova Üniversitesi
- Dr. Serdar Tarakçıoğlu
Gazi Üniversitesi
- Dr. Serkan Bertan
Pamukkale Üniversitesi
- Dr. Serkan Çınarlı
İzmir Üniversitesi
- Dr. Serpil Ağcakaya
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Serpil Aytaç
Uludağ Üniversitesi
- Dr. Sevil Bülbül
Gazi Üniversitesi
- Dr. Sezai Temelli
İstanbul Üniversitesi
- Dr. Sezer Ayan
Cumhuriyet Üniversitesi
- Dr. Sibel Selim
Celal Bayar Üniversitesi
- Dr. Soner Mehmet Özdemir
Kırıkkale Üniversitesi
- Dr. Suat Hayri Şentürk
Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Suzan Şeren Karakuş
Gazi Üniversitesi
- Dr. Süleyman Seydi
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Şakir Sakarya
Balıkesir Üniversitesi
- Dr. Şebnem Aslan
Selçuk Üniversitesi
- Dr. Şevki Özgener
Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi
- Dr. Şuayıp Özdemir
Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Dr. Tahir Albayrak
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Talip Türcan
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Tamer Keçecioğlu
Ege Üniversitesi
- Dr. Taner Acuner
Karadeniz Teknik Üniversitesi

-
- | | |
|--|--|
| Dr. Tarhan Okan
Gümüşhane Üniversitesi | Dr. Yeşim Helhel
Akdeniz Üniversitesi |
| Dr. Timuçin Kodaman
Süleyman Demirel Üniversitesi | Dr. Yıldırım Yılmaz
Akdeniz Üniversitesi |
| Dr. Tufan Özsoy
Gümüşhane Üniversitesi | Dr. Yılmaz Daşcıoğlu
Sakarya Üniversitesi |
| Dr. Uğur Akdu
Gümüşhane Üniversitesi | Dr. Yusuf Alper
Uludağ Üniversitesi |
| Dr. Uğur Kaya
Karadeniz Teknik Üniversitesi | Dr. Yücel Sayılar
Uludağ Üniversitesi |
| Dr. Umit Kılıç
Atatürk Üniversitesi | Dr. Yüksel Arslantaş
Fırat Üniversitesi |
| Dr. Utku Özer
Gaziantep Üniversitesi | Dr. Yüksel Öztürk
Gazi Üniversitesi |
| Dr. Ümit Deniz
Gazi Üniversitesi | Dr. Yüksel Pirgon
Süleyman Demirel Üniversitesi |
| Dr. V. Rüya Ehtiyar
Akdeniz Üniversitesi | Dr. Zehra Toska
Boğaziçi Üniversitesi |
| Dr. Veysel Bozkurt
İstanbul Üniversitesi | Dr. Zeki Akıncı
Akdeniz Üniversitesi |
| Dr. Yakup Topal
Gümüşhane Üniversitesi | Dr. Zerrin Ayvaz Reis
İstanbul Üniversitesi |
| Dr. Yalçın Arslantürk
Gazi Üniversitesi | Dr. Zeynep Sezgin
Ruhr-Universität Bochum |
| Dr. Yasemin Ersoy
Gazi Üniversitesi | |
| Dr. Yasin Boylu
Gazi Üniversitesi | |

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında Farklılıkların Yönetimi: Türkiye Yazını <i>Diversity Management in Strategic Human Resources Context: Turkish Literature</i>	
Hakan SEZEREL, H. Zümrüt TONUS	1-13
“Sübhâneke Duası ‘Ve Celle Senâuke’ ile Beraber” -Bir Uygulamanın Fikhî Arka Planı- <i>“The Du`A Subhanaka with ‘Wa Jalla Thanâuka” -The Islamic Judicial Background of A Practice-</i>	
Fetullah YILMAZ	14-24
“Türkiye Cumhuriyeti” Devlet Kurumları Resmi Web Sitelerinde Web 2.0 Teknolojilerinin Kullanım Etkinliği Analizi <i>Use Efficiency and Analysis of Web 2.0 Technologies in The “Republic of Turkey” Government Agencies Official Web Sites</i>	
Harun GÜMÜŞ, Vedat BAL	25-38
Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinden Faydalanan Kadınların İş Kurma Süreçlerine İlişkin Bir Analiz: Amasya İli Örneği <i>An Analysis on Women, Who Benefit From Applied Entrepreneurship Courses, in The Process of Starting Up Bussiness: Amasya Case</i>	
Emrah KOPARAN, Nazan KAHRAMAN	39-63
Kalite Ödülleri İle Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişki: BİST’da Bir Uygulama <i>The Relationship Between Quality Awards and Stock Returns: An Application in BIST</i>	
Oğuzhan ECE	64-80
Öğretmenlerin Mesleki Öz-Yeterlik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi <i>The Investigation of Teachers’ Professional Self-Efficacy Related to The Various Variables</i>	
Mücahit AYRA, İlker KÖSTERELİOĞLU	81-101
Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği <i>The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth: The Case of Turkey</i>	
Selim ŞANLISOY, Orçun SUNAL	102-122
Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İşsizliğin Bebek Ölümüne Etkisi <i>The Effects of Economic Growth and Unemployment on Infant Mortality in Turkey</i>	
Meriç SUBAŞI ERTEKİN, Betül YÜCE DURAL, Mustafa KIRCA	123-140
İmalat Sektöründeki Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Finansal Durumlarının Değerlendirilmesi: Bir Alan Araştırması <i>Evaluation of Financial Situation of Small and Medium-Sized Enterprises in The Manufacturing Sector: A Field Research</i>	
Ayten TURAN KURTARAN, Müzeyyen Esra ATUKALP, Gülay ÇİZGİCİ AKYÜZ	141-169



Yerel Ekonomilerde Kredi Kartı Kullanım Düzeyi: Gümüşhane İli Örneği

Credit Card Use Level in Local Economy: The Case of Gümüşhane

Salih YILDIZ, Emel YILDIZ..... 170-183

Tüketicilerin Ağızdan Ağıza Ve Viral Pazarlama Algılarına Etki Eden Faktörlerin Analizi

The Factor Analysis of Word of Mouth and Viral Marketing Perceptions of Consumers

Ebru ONURLUBAŞ, Derya DİNÇER..... 184-202

İş Yükü Talebi, İş Tatminsizliği ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerde İş-Aile Çatışması ve İş Stresinin Ara Değişken Rolü: Sağlık Çalışanları Örneği

Intervening Role of Work-Family Conflict and Job Stress on The Relationships Between Workload

Demand, Job Dissatisfaction and Intention to Quit: The Case of Healthcare Workers

Tarhan OKAN, M. Ferhat ÖZBEK 203-226

Yapay Sinir Ağı Yöntemiyle Deprem Tahmini: Türkiye Batı Anadolu Fay Hattı Uygulaması

Earthquake Prediction with Artificial Neural Network Method: The Application of West Anatolian

Fault in Turkey

Handan ÇAM, Osman DUMAN..... 227-248

The Moderator Effect of R&D Expenses on The Relationship Between Companies Advertising Expenses and Market Values

İşletmelerin Reklam Giderleri ve Piyasa Değerleri Arasındaki İlişkide, Ar-Ge Giderlerinin Moderatör Etkisi

Ahmet Mutlu AKYÜZ, Murat BERBEROĞLU 249-263

Aktif İstihdam Politikalarının Etkililiği

The Effectiveness of Active Employment Policies

İhsan GÜNAYDIN, Barış YILDIZ..... 264-300

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ BAĞLAMINDA FARKLILIKLARIN YÖNETİMİ: TÜRKİYE YAZINI

Hakan SEZEREL¹

H. Zümrüt TONUS²

ÖZ

Farklılıkları “yönetmek” düşüncesi, her ne kadar topluluk yaşamıyla birlikte başlasa da, eşit istihdam fırsatı ve pozitif ayrımcılık programları aracılığıyla yönetim yazınında yer alışı ancak 1960’larda mümkün olmuştur. 1990’lı yıllardan itibaren ise insan kaynağını sürdürülebilir bir rekabet unsuru olarak gören stratejik insan kaynaklarının gelişimine koşut olarak, ABD başta olmak üzere çok kültürlü ülkelerde işletmecilik yazınına taşınmıştır. Türkiye’de farklılıkların yönetimi yazını ise benzer saiklerle son on yılda ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, insan kaynakları yönetimi yazını içinde gelişen farklılıkların yönetimi konusunun Türkiye yazınındaki karşılığı incelenmektedir. Çalışmada, 2004-2015 yılları arasında Türkiye’de farklılıkların yönetimi konusunda yazılmış olan doktora tezleri ve bilimsel makalelerin içerik analizi aracılığıyla, alanın gelişimi hakkında bir değerlendirme sunulmaktadır. Çalışmada, farklılıkların yönetimi yazınının taşıdığı “yenilik” vurgusuna rağmen hem içerik hem de biçim açısından Türkiye yönetim ve örgüt yazınının kendine has özelliklerini neredeyse tamamen sürdürerek ilerlediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Farklılıklar, farklılıkların yönetimi, yönetim yazını, içerik analizi.

DIVERSITY MANAGEMENT IN STRATEGIC HUMAN RESOURCES CONTEXT: TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

Although the idea of “managing” the diversity stems back to the community life, it took a part in management literature in 1960s via the equal employment opportunity and affirmative action programs. Since 1990s, in parallel to the development of the strategic human resource management that considers the human resource as a part of sustainable competitive advantage, it is transferred in management literature notably in US and the other multicultural countries. In the same vein it has a place in management research, in the last decade in Turkey. This study examines the correspondence in Turkish literature. In addition, the study demonstrates a review of the progress of diversity management literature including the doctoral thesis and the journal articles. In spite of the emphasis on the “novelty” in the writings, it is concluded that the diversity management literature follows the Turkish management researches’ characteristics.

Keywords: Diversity, diversity management, management literature, content analysis.

DOI: 10.17823/gusb.259

¹ Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi, hakansezerel@anadolu.edu.tr

² Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, zguven@anadolu.edu.tr

GİRİŞ

Bir örgütü diğer bir örgütten ayrıştırarak, rekabet üstünlüğü sağlayacak bileşenler nelerdir? (Stratejik) İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) bu soruya, her bir bireyden elde edilecek ve toplamda tüm insan kaynağını etkileyecek olan yeteneklerin değerlendirilmesi ve bu yolla özgün fikirlerin oluşturulması, bunların ürün ve hizmetlere dönüştürülerek endüstri ortalamasının üzerinde bir kârlılık sağlanması biçiminde yanıt vermektedir. Kısaca, insan kaynakları yönetimi açısından temel mesele, insan kaynaklarının bu yanıtta yönlendirilmesidir.

1990'lardan bu yana "farklılıkların yönetimi" kavramı etrafında, yönetim ve örgüt araştırmacıları yukarıdaki hedeflere ulaşmada heterojen yapıdaki insan kaynağının merkezi bir rol oynayabileceğini belirtmektedirler (Sands vd., 2000; Cox ve Blake, 1991; Mazur, 2010; Sammartino vd., 2002:6). Bu nedenle de, farklılıklar, insan kaynağı içinde stratejik bir konum kazanan ve yasal ve etik gerekçelerin yanı sıra örgüt performansını da arttıracak bir bileşen olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Farklılıkların yönetimi, farklı geçmiş deneyimlerden gelen çalışanların biçimsel ve biçimsel olmayan örgütsel yapılarda, sistematik politika ve programlar aracılığıyla kapsanmalarının artırılması için başvurulan *gönüllü* örgütsel etkinlikleri ifade etmektedir (Barak, 2011:235). Kendisine zemin oluşturan "Eşit İstihdam Fırsatı"³ ve "Olumlu Eylem/Pozitif Ayrımcılık"⁴ (affirmative action/positive discrimination) programlarının ötesine geçerek farklılıkların yönetimi, yasal zorunlulukların ötesinde, farklılıkları olumlayan ve bu farklılıklardan kazanç elde etmeyi amaçlayan *proaktif* bir işletmecilik "*paradigmasıdır*". Eşit istihdam fırsatı ve pozitif ayrımcılığı da dâhil edecek olursak, modern anlamda "farklılıkları yönetmek" fikrinin, 1960'lardan itibaren yasal zorunluklarla ABD'de başladığını ve 1990'lardan itibaren, gerek kamuda gerekse özel sektörlerde kurumları insan kaynağına dayalı stratejik bir rekabet unsuru olarak öne çıktığı söylenebilir. Söz konusu bilgileri bir araya getirdiğimizde, farklılıkların yönetiminin 1960'lardan itibaren bireysel farklılıklardan ziyâde, belirli farklılık grupları (özellikle, azınlıktaki etnisiteler, kadınlar gibi) açısından ele alındığı ve bir işletmecilik anlayışı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Geniş bir anlamda farklılıkların yönetimi, çalışanları kendi potansiyelinin tamamına erişebilmekten alıkoyan engellerin yok edilmesi için örgütsel sistemde, yapılarda ve uygulamalardaki değişiklikleri içerir. Farklılıkların yönetimi yöneticilerden, her bir çalışanın biricikliğini (uniqueness) tanınmasını ve değer vermesini, örgüte rekabet üstünlüğü sağlayacak farklı fikir ve perspektifleri yönetmesini talep eder (Bateman ve Snell, 2013:205). Bu nedenle, yönetim ve örgüt araştırmalarında stratejik insan kaynakları yönetimiyle ilişkilendirilmektedir. Bir örgütü insan kaynağı aracılığıyla

³Kişilerin ve grupların farklı özelliklerinden dolayı ayrımcılığa uğramalarını engelleyen yasal düzenlemelerdir.

⁴Eşit istihdam fırsatına yönelik örgütlerin yasal olarak uygulamaya zorunlu olduğu etkinliklerdir. Amerika'da kullanılan olumlu eylem kavramı, İngiltere'de pozitif ayrımcılık kavramıyla karşılanmaktadır. Türkiye'de de pozitif ayrımcılık kavramının daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

diğer örgütlerden farklılaştırmak, eşit istihdam ve pozitif ayrımcılık gibi yasal ve etik zeminde ele alınan *farklılıklar ve farklılıkların yönetimi* konularını bir işletmecilik anlayışına doğru taşımıştır.

Dünyada ve Türkiye'deki gelişmelere bakıldığında; etnik, dini, politik ve demografik özelliklere bağlı farklılıkların giderek daha fazla gündeme geldiği ve bilim insanları, siyasetçiler, sivil toplum örgütleri, işletme yöneticileri gibi toplumun pek çok farklı kesimi tarafından tartışılmakta olduğu görülmektedir. Özellikle, Türkiye gibi çok kültürlü ve karmaşık toplumsal yapıya sahip ülkelerde kimlik ve temsiliyet politikalarının yükselişi, "farklılık" ve "farklılıkların yönetimi" konularını güncel bir çalışma alanı haline getirmektedir. Başka bir deyişle, değişen demografik eğilimler, yaşanan paradigma değişimleri ve göçler gibi nedenler farklılıkların yönetimini yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde zorunlu kılmaktadır. Güncel koşullar; gerek bir ülkede, gerekse birden farklı ülkede faaliyet gösteren örgütleri, belirli nedenlerle farklılıkları yönetmeye zorlamaktadır. Uluslararası rekabet, değişen işgücü kompozisyonu, İKY'nin önemi konusunda artan farkındalık ve dezavantajlı gruplara yönelik talep edilen özel muamelelerin artması gibi gerekçeler, işletmeler için bir anlamda kurumsal bir baskı aracı özelliği kazanmıştır (Shen vd. 2009: 246).

Bu çalışmada, Türkiye yazınında son 10 yılda gündeme gelen (Sezerel ve Tonus, 2014) farklılıkların yönetimi yazınının gelişimi, insan kaynakları yönetimi yazını bağlamında incelenmiştir. Çalışmada, Türkiye'de farklılıkların yönetimi konusunda yapılmış bilimsel çalışmalar içerik analizine tabi tutulmuş ve elde edilen bulgular Türkiye yönetim ve örgüt yazınının nitelikleri açısından değerlendirilmiştir.

I. FARKLILIKLARI YÖNETMEK

Farklılıkların yönetimi, farklılıkların (*intranational diversity management*) bir ülkede ya da birden fazla ülkede (*cross-national diversity management*) bir örgütsel bağlam içinde değerlendirilmesini ifade etmektedir. Özetle, bulunulan bağlam, iki ayrı farklılıkların yönetimi türü oluşturmaktadır (Örn: Almanya'da bir işletmenin azınlık ve dezavantajlı gruplara yönelik farklılık programları uygulaması ya da Japonya, Çin ve Malezya'daki şubelerindeki işgücü farklılıkları ile ilgili düzenlemeler yapan Koreli bir işletme). Tarihsel olarak farklı etniklerin, kültürlerin, dini grupların ve göçmenlerin oluşturduğu çokuluslu ve çok kültürlü modern toplulukların (Örn: ABD, Avustralya) devlet düzenlemelerinden ortaya çıkan farklılık olgusu, tek uluslu devletlerde de işletmeleri ilgilendirmektedir. Dahası farklılıklar, etnik ve dini kimliklerin ötesinde; yaş, cinsiyet, cinsel yönelim gibi her toplumda oluşan farklılıkların nasıl yönetileceği sorunuyla genişlemiştir.

Konu makro düzeyde karmaşık ve çok değişkenli olunca, Bileşik Kaplar Yasası uyarınca, bir ülkede ya da birden fazla ülkede faaliyet gösteren örgütlerde işgücünün farklılıkları üzerinden yönetim ve örgüt araştırmacılarının gündemine gelmektedir. Sorunsal, çeşitli sınıflandırmalarla daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bu çabalardan biri de farklılıkların yönetimini bir paradigma olarak sunmaktır. Başta da söylendiği gibi, bir işletmecilik- yönetim anlayışı olan farklılıkların yönetimi, yeni

bir “paradigma” (Thomas ve Ely, 1996; Gilbert vd., 1999; White, 1999; Sippola, 2007;) görünümü almaktadır.

Barak, (2011:236) farklılıkların yönetimi paradigmasını iki başlık altında toplamaktadır. Birincisi, farklılıkların yönetiminde insan kaynakları paradigması ve ikincisi, çok kültürlü örgüt paradigmasıdır. İnsan kaynakları paradigması, işe seçim ve işe alımdan, eğitime, ödüllendirmeye ve emekliliğe kadar her bir aşamada insan kaynağını yönetmede, farklılıkların yönetiminin rol oynadığını belirtmektedir. Çok kültürlü örgüt paradigması ise, örgütleri, monolitik (yekpare), plüralist (çoğulcu) ve çok kültürlü (multicultural) olarak sınıflandırmaktadır. Bu ayrıma göre: (Bateman ve Snell, 2013: 215).

- a) *Monolitik örgüt*; az sayıda kadın, azınlık ya da çoğunluktan farklılaşan diğer grupları işe alan bu yüzden de homojen bir çalışan nüfusuna sahip olan düşük düzeyde yapısal bütünleşme gösteren bir örgüt,
- b) *Çoğulcu örgüt*; görece olarak daha fazla farklı çalışan nüfusuna sahip ve farklı cinsiyet, ırk ve kültürlerden gelen kişileri içermeye çalışan örgüt ve
- c) *Çok kültürlü örgüt*; kültürel farklılıklara değer veren ve bu farklılıkları teşvik ederek yararlanmaya çalışan örgüt olarak tanımlanmaktadır.

Görüldüğü gibi farklılık yönetimi çalışmalarında iki başlık önem kazanmaktadır. Birincisi, farklılıkların yönetiminin gerçekleştiği bağlam, diğeri ise altında yatan paradigmadır. Bu çalışmada, farklılıkları yönetimi; yazında öne çıkan insan kaynakları paradigması çerçevesinde tartışılmaktadır. Bunun nedeni, farklılıkların yönetiminin insan kaynakları yönetiminin hemen her aşamasında sistematik ya da sistematik olmayan biçimde gömülü olan ve işgücü kararların tamamını etkileyen bir yapıya sahip olmasıdır.

II. TÜRKİYE’DE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ BAĞLAM

Farklılıkların yönetimi; sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji, endüstri ve örgüt psikolojisi, antropoloji, hukuk, işletme ve yönetim bilimleri ile ilişkilendirilebilen disiplinlerarası bir konudur. Farklılıkların yönetimi konusunun bir örgütte işe alma sürecinden emekli olma sürecine kadar tüm aşamalarda yer alması; farklılıkların yönetimini, yönetim ve örgüt araştırmaları açısından insan kaynakları yönetimi içinde konumlandırmaktadır (Kossek vd. 2006; D’Netto ve Sohal, 1999; Hollowell, 2007). Bu nedenle, Türkiye yazınına yönelik yapılan bu çalışmada, Türkiye’deki insan kaynakları yönetiminin gelişiminin bilinmesi önem kazanmaktadır.

Türkiye’de insan kaynakları yönetimine ilişkin ilk çalışmaların -personel yönetimi başlığıyla- 1950’lerde başlamasıyla birlikte, 1960’ların sonu ile 1970’li yıllardan itibaren yaygınlaştığı görülmektedir (Üsdiken ve Wasti, 2002; Akar,2013). Bu dönemden sonra, personeli stratejik bir kaynak olarak görme eğilimi başlamış ve insan kaynakları yönetimi, stratejik insan kaynakları yönetimine doğru evrilmiştir. Bunun nedeni ise, kaynak bağımlılığı kuramından hareketle, örgütlerin

“insan kaynağını” stratejik üstünlük yaratan bir kaynak olarak kabul etmesi (Sayılar, 2005:151) ve işletmecilikte insan kaynakları yönetimi uygulamaların yaygınlaşması olarak görülmektedir. Türkiye’de, 1980’lerin sonundan itibaren insan kaynakları yönetimine yönelik ilgi artmış ve “gelişmekte olan bir ülkede gelişmekte olan bir alan” olarak ortaya çıkmıştır (Aycan, 2001). 1990’lı yıllardan itibaren hem kuramda hem de uygulamada insan kaynakları yönetimi bir disiplin olarak yönetim örgüt yazınında farklılaşmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği, insan kaynakları yönetimi yazını ile stratejik yönetim yazını arasında bağ kurarak insan kaynağının sürdürülebilir bir rekabet aracı olarak öne çıkarılmasıdır(Lado ve Wilson, 1994).

İnsan kaynakları yönetimindeki “stratejist” yaklaşıma paralel olarak, 1960’larda etik ve yasal gerekçelerle gündeme gelen farklılıkların yönetimi yazınının ise ABD başta olmak üzere nüfusu çoğunlukla göçmenlerden oluşan ülkelerde, 1990’lı yılların başında gelişmeye başladığı kabul edilmektedir (Barry ve Bateman, 1996). Farklılıkların yönetimi konusunda da insan kaynaklarının gelişimine benzer biçimde (Koç vd. 2013; Akar, 2013), normatif ve yasal yönelimli eşit istihdam fırsatından, strateji yönelimli farklılıkların yönetimi yaklaşımına doğru bir geçiş yaşanmıştır (Özbilgin, 2009: 5; Kochan vd., 2003: 4).

Farklılıkların yönetiminin gelişiminde oluşan süreçler incelendiğinde, farklılıkların yönetimine kaynaklık eden anlayışın işyerlerinde azınlıklar lehine kabul edilen pozitif ayrımcılık yasaları olduğu görülmektedir. 1960’lı yıllarda örgütler gerek kota sistemleri gerekse farklı uygulamaları insan kaynakları yönetimlerine uyumlaştırarak yasalara uyma eğilimi göstermektedir(Kelly ve Dobbin, 1998).Bu sürecin ardından dezavantajlı olarak görülen ve iş yaşamına girişleri güvenceye alınan grupların örgüt içinde yükselmeleri (örn: orta kademe yönetici olmaları) ve yetenek ve potansiyellerini kullanmaları gündeme gelmiştir (Thomas, 1990). İzleyen dönemlerde ise, bir stratejik üstünlük aracı ve küresel olarak uygulanabilirliği sorgulanan bir yönetim yaklaşımı olarak öne çıkmaktadır. Özetle, farklılıkların yönetimi aşamaları sırasıyla; yasallık, fırsatçılık (oportünizm), rekabet üstünlüğü ve küresel/yerel yaklaşımlar olarak ayrıştırılmaktadır (McDonald,2010:9).

Yönetim yazınında, bir ülkedeki bir yönetsel anlayışın, programın ya da uygulamanın başka bir ülkede geçerli olup olmadığı sorgulanmaktadır. Bunun nedeni, her tür yönetsel bilginin belirli bir bağlama özgü olarak gelişmesidir. Bu yüzden, çalışmada Türkiye bağlamına özgü yönetsel bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

III. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de farklılık yönetimi konusunda yazılmış olan eserlerin içerik ve yöntem açısından incelenmesi yoluyla yazının gelişimi hakkında bir değerlendirme sunmak ve bu alanda araştırma yapmak isteyen kişilere önerilerde bulunmaktır. Bu amaçlara yönelik olarak çalışmada, 2004-2015 yılları arasında (ilk çalışmadan başlayarak) Türkiye’de farklılıkların yönetimi başlıklı hakemli dergilerde yayınlanmış olan makaleler ve doktora tezleri incelenmektedir. Araştırma

kapsamına alınan makalelerin işgücü farklılıkları (workforce diversity) üzerinde yoğunlaşması temel alındığından kültürel farklılıklar (cultural diversity) ile ilgili çalışmalar kapsam dışında tutulmuştur. Bunun yanında, araştırmada Türkiye’de yayınlanmakta olan dergilere yer verilmektedir. Çalışmaların kültürel farklılıklarla işgücü farklılıklarını ayırmak için temel referanslar ve temel kavramlar temel alınmıştır. Çalışmanın anahtar sözcükleri, Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi, Ulakbim Sosyal Bilimler Veritabanı, Summon, Asos Index, Google Scholar ile diğer arama motorlarında taranmıştır.

Çalışmada, Türkiye’de farklılıkların yönetimini konu edinen kuramsal ve görgül çalışmalar, dünyada farklılıkların yönetimi yazınının gelişimi bağlamında incelenmiştir. Çalışmalar, yöntem, içerik ve Türkiye bağlamı başlıklarında ele alınmıştır. Görgül araştırmaların incelenmesinde, Özen’in (2000) yönetim ve organizasyon çalışmalarını incelemek amacıyla geliştirdiği ölçekten (araştırma tasarımı, veri toplama ve veri analiz aşaması) yararlanılmıştır. Araştırmaların Türkiye bağlamı ile olan ilişkilerini belirlemek için Özen(2002), Üsdiken ve Wasti (2002), Sayılar (2005) ve (Koç vd.,2013) çalışmaları temel alınmıştır. Araştırmalarda sektör, katılımcılar, farklılık konuları ve araştırmaların analiz düzeyleri de gözden geçirilmiştir.

IV. BULGULAR

Bu bölümde çalışmadan elde edilen bulgular sunulmaktadır. Bulguların sunumunda sırasıyla doktora tezlerine ve hakemli dergilerde yayınlanan makalelere yer verilmiştir.

A) *Doktora tezleri*: Çalışmada, farklılıkların yönetimi konusunda yazılmış olan doktora tezleri incelenmiştir. Bu kapsamda 9 adet doktora tezine ulaşılmıştır. Araştırmaların tümünün yöntemsel varsayımının *nesnel*, **araştırmanın amacının** çoğunlukla *betimleyici* (betimleyici:6, betimleyici ve açıklayıcı: 3, **araştırma misyonunun kurama katkı** (kurama katkı: 8; uygulamayı yönlendirme: 1), *hipotez testi açısından örtük* (üstü örtük:6; yok: 3), *hipotez geliştirme açısından kuramdan görgül çalışmaya giden –klasik- yaklaşımı benimsediği* (klasik yaklaşım: 7; ampirik verilerden kurama: 2), araştırma konusunun **kaynağı** olarak **yabancı yazın** ve uygulamanın (9), **kültürelgeçirgenlik** açısından **evrensel yaklaşımın** (9) ve son olarak **analiz düzeyi bakımından ise mikro düzeyin** (mikro: 6; mezzo: 3) ağırlıklı olduğu görülmektedir.

B) *Hakemli dergiler*: Çalışma kapsamında Türkiye’de yayınlanmış olan hakemli dergilerde farklılıkların yönetimi konusunda yazılmış olan 21 makaleye ulaşılmıştır. İncelenen söz konusu makalelerin ilki 2004 yılında yayınlanmıştır. Buna göre, Türkiye’de farklılık yönetimi yazınının son 10 yılda yönetim organizasyon yazınına girdiği görülmektedir. Tablo 1’de yalnızca *değerlendirme ölçütlerine göre farklılık gösteren* bulgular sunulmuştur.

Tablo 1. İncelenen Makaleler

No	Yıl	Tür	Varsayım	Amaç	Misyon	Analiz	Araştırma Stratejisi	Alan	İlişkilendirilen Alan
1.	2004	Görgül	Nesnel	Betimleme	Kuram/uygulama	Mikro	Anket geliştirme	-----	
2.	2008	Görgül	Nesnel	Betimleme	Kuram	Mezzo	Görüşme	Belirtilmemiş	Stratejik yön.
3.	2008	Görgül	Nesnel	Betimleme	Uygulama	Mezzo	Anket	Çeşitli	Ö. Kuram/İK Y
4.	2008	Kuramsal	Nesnel	Betimleme	Kuram	-		-	Ö. Davranış
5.	2010	Görgül	Öznel	Betimleme	Uygulama	Mezzo	Nitel Örnek olay analizi	Mobilya	İK Y/Stratejik yön
6.	2010	Görgül	Nesnel	Betimleme	Kuram	Mikro	nicel	Eğitim	Ö. davranış
7.	2010	Görgül	Nesnel	Betimleme	Kuram/Uygulama	Mikro	Nicel/anket	Turizm	Ö. Davranış
8.	2011	Görgül	Nesnel	Betimleme	Uygulama	Mikro	Nitel/görüşme	Eğitim	Davranış
9.	2011	Görgül	Öznel	Betimleme	Kuram/uygulama	Mikro	Nitel/odak grup	Karma	s. yönetim
10.	2012	Görgül	Nesnel	Betimleme	Uygulama	Mikro	Nicel	Eğitim	Ö. Davranış
11.	2012	Görgül	Nesnel	Betimleme	Uygulama	Mikro	Nitel/örnek olay	İnşaat	s.yönetim
12.	2012	Görgül	Öznel	Betimleme	Uygulama	Mikro	Nitel/görüşme-içerik analizi	Eğitim	Ö. Davranış
13.	2012	Kuramsal	Nesnel	Açıklama	Uygulama	-	-	Eğitim	Stratejik yönetim
14.	2013	Kuramsal	Nesnel	Betimleme	Kuram	Mikro	Literatür tarama	-	Ö. Davranış
15.	2013	Görgül	Nesnel	Betimleme	Uygulama	Mikro	Nicel	Eğitim	Davranış
16.	2013	Görgül	Nesnel	Açıklama	Kuram	Mikro	Anket	eğitim	Ö.davranış
17.	2013	Görgül	Nesnel	Betimleme	Uygulama	Mikro	Anket	Savunma/askeri	s. yönetim
18.	2013	Görgül	Nesnel	Açıklama	Uygulama	Mikro	Anket	Tekstil	Ö. Davranış
19.	2014	Görgül	Nesnel	Anket geliştirme	Uygulama	Mikro	Ölçek geliştirme	Eğitim	Davranış
20.	2015	Görgül	Nesnel	Betimleme	Uygulama	Mikro	Anket	Eğitim	Ö. Davranış
21.	2015	Görgül	Nesnel	Açıklama	Kuram	Mikro	Anket	Turizm	Ö. Davranış

Tablo 1’de görüldüğü gibi, farklılıkların yönetimine yönelik yapılan çalışmaların çoğunluğunun ise 2011- 2015 yıllarında gerçekleştirildiği görülmektedir. Araştırmaların 13 tanesinin görgül, 5’inin ise kuramsal olduğu ve 3’ünün ise hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik olduğu görülmektedir (Bu üç çalışma görgül tabloda görgül çalışmalar içinde kodlanmıştır) . Buna göre,

görgül araştırmalar sayıca fazladır. Araştırmalarda **nesnelci yaklaşımın ağırlık kazandığı** ve yayınlanan makalelerin tamamına yakınının (16) **betimleme amacıyla** yazıldığı görülmektedir. Araştırmacıların **araştırma misyonları** incelendiğinde ise 6 kuram, 11 uygulama ve 4 tanesinin ise kuram ve uygulamaya yön verme amacıyla yapıldığı görülmektedir. Özetle, **uygulamayı yönlendirme** misyonu ön plandadır.

Araştırma kapsamındaki çalışmaların hiçbirinde **hipotezler açıkça belirtilmezken**, hipotezlerden **örtük** olarak söz edildiği saptanmıştır. Çalışmaların tümü kuramdan uygulamaya giden klasik yaklaşımı benimsemektedir. Araştırmalarda Türkiye bağlamına değinilmekle birlikte, **Türkiye özelinde konuyla bir ilişki kurulmadığı** ve araştırma bulguları evrensel geçerlilik varsayımıyla sunulmaktadır. Çalışmalarda hâkim analiz düzeyi ise (4 mezzo; 17 mikro) **mikro analiz düzeyidir**. Araştırmalarda daha çok **nicel yöntem**e ağırlık (13) verildiği görülmektedir. Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri ise, görgül araştırmaların çoğunlukla **eğitim alanında** gerçekleştirilmesidir. Görgül çalışmaların tümünün zamansal olarak kesitsel ve veri kaynağı olarak birincil kaynaklı olduğu görülmektedir. Çalışmada elde edilen bir başka bulgu ise farklılıkları yönetimi yazınının büyük çoğunlukla **örgütsel davranış** alanıyla ilişkilendirilmesidir.

V. TARTIŞMA

Araştırmanın bulguları, iki yönlü bir tartışma yürütmeyi gerektirmektedir. Bu iki başlık, insan kaynakları yönetimi açısından farklılıkların yönetimi ile ilgili içeriklerin analizi, ikincisi ise yöntem analizidir.

A. İçerik/ Farklılıklar

Çalışmada öne çıkan farklılık boyutları; eğitim, engellilik, cinsel yönelim, dini değerler, örgütsel pozisyona göre değer farklılıkları, engellilik ve yaş olmuştur. Bu durum, belirli farklılık boyutlarının (yaş, cinsiyet, eğitim, pozisyon vb.) örgüt araştırmalarında daha ağırlıklı işlendiğine dair önceki araştırmaları desteklemektedir (Sürgevil, 2010; Tüz ve Gümüş, 2010: 220). Buna ek olarak, Türkiye’de farklılıkların yönetimine yönelik yazın farklılık yönetimi uygulamalarının yasallık boyutunda olduğunu işaret etmektedir. Özetle, farklılık yönetimi konusunda örgütlerin yalnızca yasal zorunluluklarını yerine getirdiği, farklılıklardan örgütsel “kazanç” elde etme noktasında olmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık incelenen yazında örgütlerin farklılıkların yönetimi ile stratejik üstünlük elde edeceğine yönelik öngörülerde bulunulduğu görülmektedir. Diğer deyişle, yazın, betimleme ağırlıklı olsa da, uygulamayı farklılık yönetiminin örgütler için yararlı bir yaklaşım olacağı konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle, farklılıkların yönetiminin ekonomi-politik, etik ve tarihsel incelemelerinden ziyade, “yönetimcilik” yanı (faydacılık) ağır basmaktadır. Bu durum Türk yönetim/örgüt yazınında egemen olduğu düşünülen nesnelci-işlevselci paradigma (Özen,2000) ile koşutluk göstermektedir.

B. Yöntem / Gelenek

Bu çalışmada genel olarak, farklılıkların yönetimi yazınının Türkiye insan kaynakları yönetimi ve yönetim organizasyon yazınının belirli karakteristik özelliklerini takip ettiği sonucuna varılmıştır. Bu karakteristiklerden farklılıkların yönetimi açısından en önemli sonuç, tüm çalışmaların nesnelci- işlevselci paradigma içinde yer almalarıdır. Özen (2002) bu durumu özellikle araştırmacıların meşru bir zeminde kalma çabası olarak adlandırmaktadır. Farklılık yönetimi konusunun görece olarak karmaşık ve çok disiplinli yapısı nedeniyle araştırmacılar “yönetimcilik” yaklaşımından uzaklaşmadan “olağan bilim” faaliyetlerini yürütmeyi tercih etmeleriyle açıklamak olası görünmektedir. Bunun yanında, bir anlamda farklılıkların yönetimi gibi, çok disiplinli ve karmaşık yapıdaki konuların tanımlama ve ölçülme güçlüklerinden dolayı, araştırmacıları daha “güvenli sulara” ittiği düşünülebilir. Bu nedenle de, bağlama özgü bilgi üretme konusundaki donanım eksikliği ve bir anlamda “geçerli” araçların varlığı araştırmacıları görgül araştırmalarda tekdüzeliğe düşürmektedir.

Ele alınan araştırmalarda araştırma amaçları betimleme ağırlıklıdır. Bunun nedeni, bu “yeni” yönetim konusunun alanda tanıtılmaya başlaması olduğu düşünülebilir. İncelenen araştırmaların hemen tümünün gerekçesinde konunun “yeniliği” vurgulamaktadır. Yeni bir konunun çalışılma isteği anlaşılabilir olmakla birlikte, konunun ele alınış biçiminde çoğunlukla bir yenilik gözlenmemektedir. Sözgelimi, araştırmaların büyük bir bölümü, eğitim alanında, aynı ölçekle benzer katılımcı gruplardan veri toplamaktadır. Bu nedenle araştırmaların özgünlüğü ve Türkiye bağlamı ile ilişki kurma konularında Türk yönetim yazınında ana akım örüntüyü takip ettikleri düşünülmektedir.

Yukarıdaki sonuçlara ek olarak, çalışmalarda, Türkiye örgüt ve yönetim yazınında geçerli olan “davranışçılık” geleneği sürdüğü görülmektedir (Üsdiken ve Erden, 2002). Konu ve alan olarak da bir karışıklık söz konusu olmaktadır. Sözgelimi, araştırmalarda literatür taramasında stratejik yönetim ve rekabete değinilirken, araştırma tasarımı örgütsel davranışla ilişkilendirilmektedir. Farklılık yönetimi yazınının görgül çalışmalarında ise yöntem açısından yönetim çalışmalarında “*yerleşmiş bir gelenek*” olarak (Kutunis vd., 2007) nicel araştırmayı tercih etme eğilimini sürdürdüğü; zamansal olarak kesitsel, veri kaynakları bakımından birincil ve mikro boyuta odaklandığı, belirlenmiştir. Ele alınan çalışmaların hepsinin kuramdan uygulamaya yöneldiği ve genel olarak Türkiye bağlamına değinilmediği görülmektedir. Analiz düzeylerinde bir karışıklık olduğu görülmektedir. Örneğin, insan kaynakları yöneticileri bir grup olarak hangi analiz birimidir, farklı illerdeki eğitim yöneticileri homojen bir grubu mu ifade etmektedir? Verilerin tek yönlü (frekans,) analiz edildiği görülmektedir. Bulguların tartışılmasında elde edilen bulgulara değinilmemektedir. Örneğin, farklı cinsiyetteki kişilerin farklılık yönetimi ile ilgili değerlere yaklaşımlarındaki farklılık nasıl açıklanmalıdır?

Öte yandan farklılıkların yönetimi (diversity management) ile kültürel farklılıklar (cultural differences) konularının kavramsal olarak ve analiz düzeyleri bakımından birbiriyle karıştırıldığı sonucuna varılmıştır. Bu konudaki çalışmalarda Türkiye bağlamında –da- (tek uluslu olmasına rağmen) kültürel farklılıklar konusunun ele alındığı görülmektedir. Kimi zaman kültürel farklılıklar da farklılık yönetimi başlığı altında incelenmektedir. Bu durumun kavramsal bir karmaşa yaratma olasılığı bulunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Türkiye bağlamındaki farklılıkların yönetimi başlığındaki çalışmalar incelenmiş ve alanın gelişimiyle ilgili bir dizi sonuca ulaşılmıştır. Araştırmalarda, betimleyici, uygulamayı yönlendirici, kuramdan uygulamaya yönelik, örtük hipotez testlerine dayalı, araştırma konusunun kaynağı olarak yabancı yazın ve uygulamanın kültürel geçirgenlik açısından evrensel yaklaşımın ve son olarak analiz düzeyi bakımından ise mikro düzeyin ve örgütsel davranışın ağırlıklı olduğu görülmektedir. Çalışmaların, Türkiye özelinde konuyla bir ilişki kurulmadığı, çoğunlukla eğitim alanında gerçekleşen; zamansal olarak kesitsel ve veri kaynağı olarak birincil kaynaklı olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, insan kaynakları yönetimi içinde gelişen ve son yıllarda popülerlik kazanan farklılıkların yönetimi konusunun içerik olarak yeni olmasına karşın, ele alınmış ve sunuş biçimi itibarıyla “tüketilmeye” ya da “içinin boşaltılmasına” aday bir konu olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, içerik ve yöntem açısından hâlihazırda yönetim araştırmalarından farklılaşan herhangi bir yönünü ortaya çıkaramamasıdır.

Türkiye’de mevcut işgücünün yarısına yakınının hizmet sektöründe istihdam edildiği, bu alanda çalışanların çoğunlukla göçler yoluyla büyük kentlere gelen bireylerden oluştuğu görülmektedir. Bunun yanında, kadınların işgücüne katılımlarının OECD ülkeleri düzeyinin altında olduğu ve bir artış eğilimi gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca, yaşlı nüfusun toplam nüfusun içindeki oranının artış gösterdiği ve bu artışın sürmesinin beklendiği kaydedilmektedir (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2008). Bu nedenle özellikle hizmet sektörlerinde, makro ve mezo düzeylerde, Türkiye’ye özgü farklılık boyutlarıyla yapılacak araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanında, farklılıkların yönetimi konusunda eleştirel kurama başvurularak, özellikle güç ve etik konularında yapılacak araştırma alanını genişletilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bunlara ek olarak,

- Araştırmalarda, Türkiye bağlamına özgü farklılıklar ve insan kaynakları uygulamalarının incelenmesinin,
- Araştırma tasarımında karma yöntemlere yer verilmesinin,
- Uluslararası farklılıkların yönetimi çalışmalarıyla karşılaştırmaları yapılmasının,

-
- İnsan kaynakları disiplininde farklılıkların yönetiminin farklı analiz düzeylerinde bir değişken olarak ele alınmasının,
 - Farklılıkların yönetimi konusunun örgüt kuramlarıyla ilişkilendirilerek, tarihsel bir perspektifle ele alınan araştırmaların oluşmasının,
 - İnsan kaynaklarında eğitim programlarının oluşturulmasında farklılıkların yönetimi eğitimlerine yer verilmesinin yazını zenginleştireceği düşünülmektedir.
 - Bu tür çalışmaların genel çoğunluğa sahip olan eğitim alanının dışına çıkarak farklı sektörlere uygulanmasının ve bu uygulamalarda ilgili sektörün kendine özgü dinamiklerinin göz önünde bulundurulmasının,
 - Farklı sektörlerde yapılan farklılık yönetimi uygulamalarının hangi konularda birbirinden ayrıştığı saptanmasının
 - Farklılıkların yönetimine ilişkin çalışmalarda ana akım olan pozitivist paradigmanın dışına da çıkılarak özellikle yorumsamacı ve eleştirel yaklaşımlar yoluyla konunun incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKAR,N. (2013). Türk Yönetim Yazınının Son On Yıllık Kesitinde İnsan Kaynakları Yönetimi'ne Bakış. "İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 15 (1): 72-87
- AYCAN,Z. (2001). Human Resources Management in Turkey Current Issues And Future Challenges. International Journal Of Manpower, 22 (3): 252-260.
- BARRY,B. ve BATEMAN,T.S. (1996). A Social Trap Analysis of the Management of Diversity. The Academy of Management Review, 21 (3), pp. 757-790.
- BATEMAN,S. T. ve SNELL,S. A. (2013). Management (3rd Edition), McGrawHill: New York.
- COX, T. H., ve BLAKE, S. (1991). Managing Cultural Diversity: İmplications for Organizational Competiveness. Academy of Management Executive, 5(3), 45-56.
- D'NETTO, B., veSOHAL, A. S. (1999). Human resource practices and workforce diversity: an empirical assessment. International Journal of Manpower, 20(8), pp. 530-547.
- GİLBERT, J. A., STEAD, B. A., ve IVANCHEVİCH, J. M. (1999). Diversity Management A New Organizational Paradigm. Journal Of Business Ethics, 21 (1), 61-76.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, (2008). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler 1968-2008. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- HOLLOWELL, B. J. (2007). Examining The Relationship Between Diversity and Firm Performance. Journal of Diversity Management, 2(2), 51-60.

-
- KELLY,E. ve DOBBİN,F. (1998). How Affirmative Action Became Diversity Management: Employer Response to Antidiscrimination Law, 1961 to 1996, *American Behavioral Scientist* 41 (7): 960-984.
- KOCHAN T. , BERZUKOVA K, JACKSON S. ve JOSHİ A. (2003). The effects of diversity on business performance: Report of the diversity research network.» *Human Resource Management*. 42 (1): 3-21.
- KOÇ,U., TÜRKER,Y. ve ÖZCAN,H. M. (2013). Çevredeki Bilim: Türkiye’deki İnsan Kaynakları Yönetimi Araştırmaları, 21. Yönetim ve Organizasyon Bildiriler Kitabı. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi: 750-755.
- KOSSEK, E.E., LOBEL, S.A. ve BROWN, J. (2006). Human resource strategies to manage workforce diversity, in Konrad, A.M., Prasad, P. and Pringle, J.K. (Eds), *Handbook of Workplace Diversity*, Sage, London, pp. 53-74.
- KUTANİS, R., BAYRAKTAROĞLU, S.ve YILDIRIM, E.(2007). Nitel Araştırmanın Dayanılmaz Hafifliği-2: İdealler ve Gerçekler ,15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 25-27 Mayıs,2007,Sakarya Üniversitesi
- LADO,A. ve WILSON,Mary C. (1994). Human Resource Systems and Sustained Competitive Advantage: A Competency-Based Perspective, *Academy Of Management Review*, 19:4699-727.
- MAZUR, B. (2010). Cultural Diversity in Organisational Theory and Practice. *Journal of Intercultural Management*, 2(2), s. 5-15.
- MOR BARAK, M. E. (2011). *Managing diversity: Toward a Globally Inclusive Workplace*. (nd Edition) Thousand Oaks, CA: Sage.
- MCDONALD,M. D. (2010). The Evolution of ‘Diversity Management’ in the USA: Social Contexts, Managerial Motives and Theoretical Approaches. Institute of Business Research, Daito Bunka University.
- ÖZBİLGİN, M. (2009). Introduction. *Equality Diversity and Iclusion at Work: A Research Companion*. Ed: M. Özbilgin. Cheltenham: Edward Elgar publishing Limited, 1-13
- ÖZEN, Ş. (2000). Türk Yönetim / Organizasyon Yazınında Yöntem Sorunu: Kongre Bildirileri Üzerinde Bir İnceleme. *DAÜ Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1: 89 – 118.
- ÖZEN, Ş. (2002). Türkiye’deki Örgütler / Yönetim Araştırmalarında Törenselleşme Sorunu. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2: 187 – 213.
- SANDS, D. M., HOLVİNO, E., ve CUMMING, J. (2000). *Working with Diversity A Framework For Action*. Retrieved 2012-10-2 from Consultative Group on International Agricultural Research: http://www.genderdiversity.cgiar.org/publications/genderdiversity_wp24.pdf.

-
- SAMMARTINO, A., O'FLYNNE, J., ve NICHOLAS, S. (2002). The Innovation and Learning Advantage From Diversity: A Business Model for Diversity Management. Australian Centre for International Business.
- SAYILAR, Y. (2005). İnsan Kaynakları Yönetimi Alanının Türkiye'deki Gelişim Çizgisi: Yönetim Organizasyon Kongreleri Üzerine Bir Araştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6: 147-176.
- SİPPOLA, A. (2007). Diversity management paradigms and HRM: Implications of cultural diversity for strategic and operational HRM. The Finnish Journal of Business Economics 2, 193-222.
- SEZEREL H. ve TONUS H. Z. (2014) İnsan Kaynakları Yönetiminden Farklılık Kaynakları Yönetimine: Türkiye'de Farklılıkların Yönetimi Yazınının İncelenmesi, 22. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 852-857.
- THOMAS, RR. (1990). From Affirmative Action to Affirming Diversity, Harward Business Review; 2: 107-117.
- THOMAS, D. A. ve ELY, R. J. (1996). Making Differences Matter A New Paradigm for Managing Diversity. Harward Business Review, 1-16.
- TÜZ, M., ve GÜMÜŞ, M. (2010). The Diversity Perception and the Attitudes of Employees: A Study on Human Resource Professionals and Hotel Workers. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 65(2), pp. 220-238.
- ÜSDİKEN, B. ve WASTI, S. A. (2002). Türkiye'de Akademik Bir İnceleme Alanı Olarak Personel veya 'İnsan Kaynakları' Yönetimi, 1972 – 1999. Amme İdaresi Dergisi, 35: 1 – 37.
- ÜSDİKEN, B. ve ERDEN, Z. (2002). 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Yönetim Alanı: Disiplinin Yapısı ve Yaklaşımlar. Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2 (1), 91-113.
- WHITE, R.D. (1999), "Managing the diverse organisation: the imperative for a new multicultural paradigm". Public Administration & Management: An Interactive Journal, 4(4), 469-493

**“SÜBHÂNEKE DUASI ‘VE CELLE SENÂÜKE’ İLE BERABER”
-BİR UYGULAMANIN FİKHÎ ARKA PLANI-**

Fetullah YILMAZ¹

ÖZ

Bu makalede, ülkemizde cenaze namazının kılınışına ilişkin bir uygulamanın fikhî dayanağı ve arka planı ele alınmaktadır. Dinî öğretim esnasında “Sübhâneke” duası öğretilirken “ve celle senâüke” kısmının sadece cenaze namazında okunacağı belirtilmekte ve cenaze namazı kılınmadan önce bu namazın kılınışı anlatılırken, “ilk tekbirin ardından Sübhâneke duasının ‘ve celle senâüke’ ile birlikte okunacağı” söylenmektedir. Hâlbuki ‘ve celle senâüke’ cümlesi, hadis ve fıkıh ilimleri açısından muteber sayılmayan bir yolla nakledilmiştir. İlk dönem âlimlerinin bazıları bütün namazlarda okuyan kişinin nehyedilmeyeceğini, okumayana ise okumasının emredilmeyeceğini söylemiştir. Kimi âlim ise, sadece nafilerde okunabileceğini, bazıları bütün namazlarda terkinin evlâ olduğunu, kimisi ise okunmasının mekruh olduğunu söylemiştir. Ancak İbrahim Halebî, sadece cenaze namazında okunacağını söyledikten sonra meseleye farklı bir boyut eklenmiş, rivayet yönlü değerlendirmeler adeta gölgede kalmıştır.

Anahtar Kavramlar: Namaz, rivayet, ibadet, Hanefi mezhebi, İbrahim Halebî.

**“THE DU`A SUBHANAKA WITH ‘WA JALLA THANÂUKA”
-THE ISLAMIC JUDICIAL BACKGROUND OF A PRACTICE-**

ABSTRACT

In this article, the Islamic judicial basis and the background of the practice regarding performing funeral prayer in our country is dealt with. In religious teaching, when taught the du`a “Subhanaka”, it is mentioned that the part “wa jalla thanâuka” is said only in funeral prayer and it is said just before the prayer and after the first takbeer along with “wa jalla thanâuka of the du`a subhanaka”. However, the sentence “wa jalla thanâuka” has been narrated through an unacknowledged way in terms of hadith and fiqh sciences. Some of the first period scholars stated that there is no order or prohibition about whether or not it is said in all prayers; some others claimed that it can be said only in some supererogatory prayers; some asserted that it should be abandoned and some others mentioned that saying it is makruh. However, Ibrahim Halebî, after he indicated that the du`a is said only in funeral prayer, added a new dimension on the issue and then narrative-based judgements have simply kept in the shade.

Keywords: Prayer, narrative, worship, Hanafi school, Ibrahim Halebi.

DOI: 10.17823/gusb.263

¹ Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku, fyilmaz@gumushane.edu.tr

GİRİŞ

İslâm, akla hitap eden naklin esas olduğu bir dindir. Nakil, ibadetlerin temelidir. Başka bir ifadeyle “ibadetlerde asıl olan, nassa dayalı olmaktır.”(Hâdimî, 1424/2001: 166). Zira kulluğun nasıl yapılacağını, insanları yaratıp onlara ibadeti emreden kim ise, o belirler. Bu ibadetlerin başında namaz gelmektedir. Muhtasar fıkıh kitaplarında namazın rükün ve şartları ana hatlarıyla açıklandığı gibi, ayrıntılı kaynaklarda ise gerekli görüldüğü kadar tafsilat ve delillerle beraber ele alınır.

Bu makalede işlemeye çalışacağımız mesele, ülkemizde uygulanmakta olan bir hususun fikhî delillerini ve arka planını ele almaktır. Başta, halkımızın dinî bilgi kaynakları olan ilmihallerde² ve dinî öğretim kurumlarında Sübhâneke duâsı öğretilirken “ve celle senâüke” kısmının sadece cenaze namazında okunacağı tembihi yapıldığı gibi,³ hemen her cenaze namazından önce bu namazın nasıl kılınacağı anlatılırken, ilk tekbirden sonra “Sübhâneke duâsının ‘ve celle senâüke’ ile birlikte okunacağı” söylenmektedir. Genel olarak dinin bütün alanlarında olduğu gibi, fıkıhta da delilin esas olduğu malumdur. Dolayısıyla ilgili meselenin delili konusunda bir netliğe ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu makalede meselenin delilleri ve tarihi seyrine ilişkin bilgi verilmeye çalışılacaktır.

I. SÜBHÂNEKE DUÂSİ

Bu duâya “senâ (övgü)” dendiği gibi, “istiftâh (açış) duâsı” da denmektedir. Hemen bütün Hanefî furû kitapları, kişi ister münferit olarak, isterse cemaatle veya ister imam ister muktedi olarak bulunsun, namaza tekbir alıp başladıktan sonra ellerini bağlayıp Sübhâneke duâsını sünnet olmak üzere okuyacağını ifade ederler. Namaza tekbir alıp başlayan kişi, ellerini bağladıktan sonra,

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ

şeklindeki duâyı okur. Anlamı, “Ey Allahım, seni tesbih eder ve sana hamd ederim. Senin adın mübarektir. Senin şanın yücedir. Senden başka ilah yoktur.” şeklindedir (Mehmed Zihni Efendi, 1398: 429). Bu duâ ile ilgili daha başka hükümler varsa da bunları fıkıh kitaplarına havale edip asıl meseleye geçmek istiyoruz.

II. “VE CELLE SENÂÜKE”İN FIKİH TARİHİNDEKİ SEYRİ

Sübhâneke duâsına *ve celle senâüke* kısmının dâhil olup olmadığıyla ilgili net bir belirleme yapabilmek amacıyla belli başlı kaynaklara başvurarak iz sürmeye, daha sonra da bulduğumuz bilgilerin genel bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağız.

Kaynaklarda zikredildiğine göre Sübhâneke duâsını *ve celle senâüke* cümlesiyle beraber bir hadis olarak nakleden –aşağıda geleceği üzere– Hanefî mezhebinin önemli simalarından İmam

² İleride “ce velle senâüke”nin cenaze namazında okunacağını belirten ilmihallere örnek verilecektir.

³ Meselâ Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Kur’ân kurslarında okutulan ders kitaplarında konunun işleniş hakkında bkz. *Dinimizi Öğreniyoruz- Yaz Kursları Öğrenci Kitabı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, II, 40; Ayşe Öztürk, *İbadetlerimi Öğreniyorum*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 54.

Muhammed (v.189/805)'dir. İmam Muhammed (rh)'in; Hz. Peygamber (sav)'in namazda Sübhâneke'yi ilgili cümle ile birlikte okuduğunu *Kitâbü'l-Hücce alâ ehli'l-Medîne*'de rivayet ettiği söylenmekte ise de, bütün aramalarımıza rağmen adı geçen eserin matbu nüshasında bu hadisi bulamadığımızı belirtmeliyiz (Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, 1403/1983). Bu kaydın (ve celle senâüke) İmam Muhammed'in eserinde bulunmayıp ona yanlışlıkla izafe edilmesi mümkün olmakla birlikte, ilk nüshalarda olup da daha sonra istinsah edilen nüshalarda o bölümün gözden kaçırılmış veya matbu nüshaya alınmamış olma ihtimali daha güçlü görünmektedir.

İmam Muhammed'in ardından bu konuda söz söyleyen en eski ismin Ebû Hafs el-Kebîr (v.216/831) olduğu görülmektedir. Onun, bu cümleyi okumanın mekruh olduğunu söylediği bazı Hanefî kaynaklarında nakledilmektedir. Nitekim ileride bununla ilgili nakillere yer verilecektir.

Fıkıhçıların nakline göre daha sonra Şemsüleimme Halvânî (v.452/1060) bu cümleyi İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-Hücce*'sine –ki burada *Kitabü'l-Hüccet* adıyla geçmektedir- dayandırarak demiştir ki: “*Hocalarımız (meşâyihunâ) der ki: Eğer kişi ‘ve celle senâüke’ derse bundan men edilmez; okumaz, sükût ederse bunu okuması emredilmez.*” (Burhanüşşerîa Buhârî, 1424/2004: II, 110. Âlim b. Alâ, 1425/2004: I, 389).

Elimizdeki kaynaklardan, meseleye ilk rastladığımız eser Serahsî (v.483/4090)'nin *Mebûsât*'u olup, burada konu şöyle işlenir: “*Kişi sonra ‘Sübhânekellâhümme ve bihamdik ...’ der. Dahhâk (rh)'tan gelen rivayette o, ‘Kıyama durduğunda Rabbini hamd ile tesbih et.’ (Tûr 52/48) âyetinin tefsiri hakkında demiştir ki: ‘Bu, namaz kılanın başladıktan sonra Sübhânekellâhümme ve bihamdik sözünü söylemesidir.’ Bu zikir şeklini Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah b. Mesûd (r.anhum) da Allah Resûlü (sav)'nden rivayet etmiştir. Ancak ‘ve celle senâüke’yi Peygamber Efendimiz zikretmemiştir. Çünkü bu kısım, meşhur rivayetlerde (meşâhir) nakledilmemiştir. İmam Muhammed (rh) Kitâbü'l-Hücce an Ehli'l-Medîne’de zikrederek der ki: ‘Namaz kılan ve celle senâükeyi de okur.’” (Serahsî, 1414/1993: I, 12).*

Kâsânî (v.587/1191) de Sübhâneke'nin *Zâhiru'r-rivâye*'de *ve celle senâüke* cümlesi olmadan nakledildiğine işaret ederek, İmam Muhammed'in bunu *Kitabu'l-Hac*'da –Kitabü'l-Hücce olmalı- ilave ettiğini, oysa bunun meşhûrlarda (meşâhîr) bulunmadığını söyler (Kâsânî, 1406/1986: I, 202).

Merğînânî (v.593/1197) ise Sübhâneke duâsına başka bir ilave yapılmayacağını söyleyerek, Serahsî ve Kâsânî ile aynı ifadeyi kullanır, yani meşhûr rivayetlerde *ve celle senâükenin* zikredilmediğini söyler. Ancak diğerlerinden farklı olarak, bu kısmın meşhûr yolla gelmediği için farzlarda okunmayacağını belirtir (Merğînânî, 1991: I, 48).

Kadı el-Ğaznevî (v.593/1197) ise hiçbir kayıt koymadan İmam Muhammed'in Sübhâneke'ye *ve celle senâükeyi* ilave ettiğini söyler (el-Ğaznevî, 1434/2011: I, 167).

el-Muhîtu'l-burhânî müellifi Burhanüşşerîa Buhârî (v.616/1219) ise *ve celle senâuke* kısmının ne *Asıl*, ne de *Nevâdir*'de zikredildiğini belirtir.⁴ Dolayısıyla, meşhûr rivayetlerde nakledilmediğini söyledikten sonra –yukarıda geçtiği üzere- Şemsüleimme Halvânî ve Şemsüleimme Serahsî'nin; İmam Muhammed (rh)'in bunu *Kıbabü'l-Hücece alâ Ehli'l-Medîne*'de zikrettiğini söylediklerini ifade eder. Şemsüleimme Halvânî demiştir ki: “Hocalarımız (meşâyihunâ) der ki: Eğer kişi *ve celle senâuke* derse bundan men edilmez; okumaz, sükût ederse bunu okuması emredilmez.” (Burhanüşşerîa Buhârî, II, 110; Âlim b. Alâ, I, 389). Ancak Halvânî'nin eserine ulaşabilmiş değiliz.

Mevsilî (v.683/1284)'nin *el-İhtiyar*'da ve Aynî (v.855/1451)'nin *el-Binâye*'deki ifadeleri yukarıdaki bilgilerin kısa bir tekrarı mahiyetindedir (Mavsilî, 1426/2005: I, 49; Aynî, 1420/2000: II, 184.).⁵

İbn Nüceym (v.970/1562)'in konuya yaklaşımı ise şöyledir: “[*Kaşğârî* (v.705/1305)] *Münyetü'l-musallî*'de ‘namaz kılan ‘ve celle senâuke’ kısmını ilave ederse bundan men edilmez, okumazsa emredilmez.’ der. *el-Kâfi*'de bunun meşhûr rivayetlerde nakledilmediği yazılıdır. *el-Bedâi*'de ise ‘Zâhiru'r-rivâye meşhûr olanla yetinmek’ diye geçer. Hâsılı şudur ki, Allah Teâlâ'ya bir senâ/övgü olsa bile evlâ olan, rivâyet edileni bir şey ilave etmeksizin muhafaza etmeyi nazar-ı dikkate alarak her namazda onu terk etmektir.” (İbn Nüceym, ts. I, 328).

Siracüddin İbn Nüceym (v.1005/1596) ise Ebû Hafs [el-Kebîr]'ın bunu okumanın mekruh olduğunu söylediğini belirttiğinden sonra; “*Üstatlarımız demiştir ki: Bunu okumak ne emredilir ve ne de yasaklanır.*” diyerek sözünü tamamlar (İbn Nüceym, 1422/2002: I, 208).

Daha önce söylenenleri değerlendiren Şürunbülâlî (v.1069/1659) ise *Dürer* hâşiyesinde şöyle der: “*Münye*'de demiştir ki, eğer *ve celle senâuke*yi ilave ederse bundan men edilmez, okumazsa emredilmez. *el-Kâfi*'de de böyledir, ancak ‘demişlerdir’ lafzıyla geçer. ‘Onu farzlarda okumaz’ sözüne gelince, derim ki: *Hidâye*'de de bu şekilde, farzlarla kayıtlı olarak geçer. *el-Bahr*'da ise bütün namazlar için mutlak olarak şöyle denmiştir: ‘Allah Teâlâ'ya bir senâ/övgü olsa bile evlâ olan, rivâyet edileni bir şeyi ilave etmeksizin muhafaza etmeyi nazar-ı dikkate alarak her namazda onu terk etmektir.’ (Şürunbülâlî, 1979, I, 68).

Sultan Muhyiddin Ebü'l-Muzaffer Âlemgîr (v.1118/1707)'in emriyle bir heyet tarafından yazılan *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*'deki ifadeler ise şöyledir: “*Ve celle senâuke ne Asıl'da ne de Nevâdir'de*

⁴ Hanefî mezhebinden meşhûr olan bir tasnife göre meseleler şu şekilde üçe ayrılır. 1. Zâhiru'r-rivâye: Usûl meseleleri de denir. “Usûl” Asl'ın çoğulu olup yukarıda kastedilen bu kısım olmalı. Mezhebin kurucuları olan Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'den rivayet edilen meselelerdir. Bunların yazıldığı, *el-Mesbût*, *ez-Ziyâdât*, *el-Câmi'u's-sağîr*, *es-Siyeru's-sağîr*, *el-Câmi'u'l-kebir*, *es-Siyeru'l-kebir*'dir. Bunlara *zâhiru'r-rivâye* adının verilmesi, İmam Muhammed'den sika ravilerce nakledilmiş oldukları içindir. 2. Nevâdir meseleleri: Bunlar ya İmam Muhammed'in, *el-Keysâniyyât*, *el-Hârûniyyât*, *el-Cürânîyyât*, *er-Rakkiyyât* eserlerinde rivayet edilenlerdir –ki bunlara zâhiru'r-rivâye olmayanlar denmesinin sebebi, İmam Muhammed'den sahih ve sâbit yollarla nakledilmedikleri içindir- ya da Hasan b. Ziyad'ın *el-Muharrar* ve Ebû Yûsuf'tan nakledilen imlâ edilmiş (emâlî) kitaplardaki rivayetlerdir. 3. Vâkıât: Sonraki müctehidlerin, kendilerine sorulup da hakkında rivayet bulamadıkları meselelerde istinbat ettikleri meselelerdir. Bkz. Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412/1992, I, 69; Mihail 'Îd el-Bustânî, *Merci'u't-tullâb*, Beyrut, 1914, s. 9-10.

⁵ Ayrıca bkz. Abdurrahman b. Muhammed Şehzâde, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, I, 141.

zikredilmiştir. *el-Muhît*'te de böyledir. Onun için namaz kılan kişi onu farzlarda okumaz.” (Heyet, 1310: I, 73).

Buraya kadar yapılan nakillerde görüldüğü üzere, kimi fakih ve *celle senâükenin* mutlak olarak bütün namazlarda, kimisi nafilelerde okunabileceğine işaret etmiş, bazıları da mutlak olarak hiçbir namazda okunmamasını, kimisi de okumanın mekruh olduğunu dile getirmiştir. *Ve celle senâüke* cümlesinin okunması meselesinde dönüm noktası İbrâhim Halebî (v.956/1549) olmuştur. Görebildiğimiz kadarıyla *ve celle senâükenin* sadece cenâze namazında okunacağını söyleyen ilk fakih odur. Aşağıda geleceği üzere bu duruma İbn Âbidîn (v.1252/1836) de işaret etmiştir. Halebî şöyle demiştir:

“... Çünkü meşhûr hadislerde zikredilmemiştir. Evlâ olan, cenaze namazı dışında terk edilmesidir.” (Halebî, 1307: 146).

Aynı görüşü Haskefî (v.1088/1677)'de tekrar etmiştir: “Tekbir alır, sonra *Sübhânekellâhümme* okur, ve *celle senâükeyi* terk eder/okumaz, sadece cenâzede okur.” (Haskefî, 1433/2002: 67).

Hadimî (v.1176/1762) namazda, özellikle farzlarda, rivayete dayanmayan zikir, tesbih ve tehlillerin okunmayacağını belirterek şöyle devam eder: “*Dürer*'de demiştir ki: ‘*Senâda* (*Sübhâneke*) ve *celle senâükeyi* okumaz. Çünkü meşhûr rivayetlerde gelmemiştir.’ *el-Bahr*'da ise ‘Evlâ olan nafilelerde de terk edilmesi ve ilave yapılmaksızın rivayet edilenle yetinilmesidir.’ *Halvânî*'den ‘(Okunması) emredilmez ve nehyedilmez’ diye nakledilmiştir. *ez-Zahîriyye*'de ‘*el-Asl* ve *en-Nevâdir*'de zikredilmemiştir.’ der. *Ebû Hafş el-Kebîr*'e göre mekruhtur. Ben derim ki: Yasaklılık (*hazr*) ve serbestlik (*ibâha*) arasında gidip gelen şeyde, yasağın tercih edilmelidir. Fakat cenaze namazında okunacağı rivayet edilmiştir.” (Hadimî, 1348: III, 259).

Yukarıdaki iktibaslardan, belli bir zaman *ve celle senâükenin* namazlarda okunmasına dair tartışmaların, bu cümlelerin rivayet şeklinin güvenilirliği üzerinden yapıldığı görülmektedir. Sadece cenazede okunacağını söyleyen Halebî meseleyi farklı bir mecraya taşımış, Tahtâvî (v.1231/1816) ise bu mecranın meşruiyetine adeta süreklilik sağlamıştır. O, *Merâkî'l-Felâh* üzerine yazdığı hâşiyede şöyle demiştir: “*Mütekaddim âlimlerin*⁶ ve *celle senâüke* hakkında bir sözü bulunmamaktadır.⁷ *el-Bahr* ve *en-Nehr*'de *el-Mi'râc*'dan şu nakledilir: ‘Üstatlarımız demiştir ki: Kişinin onu okuması ne emredilir ne de nehyedilir. [Mültekâ şerhi] *Sekbü'l-enhur*'da *el-Halebî*'den naklen ‘Evlâ olan ve *celle senâükenin* cenaze namazı haricinde terk edilmesidir.’ Belki de farkın sebebi (cenazede okunup

⁶ Hanefîler zaman bakımında fakihleri şu kısımlara ayırırlar: *Selef*, İmam Ebû Hanîfe'den İmam Muhammed'e kadar olanlar; *halef* ise İmam Muhammed'den Şemsüleimme el-Halvânî (452/1060)'ye kadar olan fukahadır. *Müteahhirîn* Şemsüleimme el-Halvânî'den, Hâfızuddîn el-Buhârî (693)'ye kadardır. Bazılarına göre ise mezhebin üç imamına ulaşan Hanefî fakihlerine “mütekaddimîn”, ulaşamayan ve sonra gelenlere ise “müteahhirîn” denir. Yaklaşık olarak üçüncü asrın başından öncekiler mütekkadim, sonrakiler ise müteahhir âlimlerdir. Bustânî, *Merci*, s. 10; Ahmed b. Muhammed Nasîruddîn en-Nakîb, *el-Mezhebu'l-Hanefî*, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad 1422/2001, I, 327.

⁷ Tahtâvî, mütekaddim fakihlerin bu konuda bir şey söylemediklerini ifade etmiş olsa da, bununla ne kasdettiğini tam olarak belirlemek zor görünmektedir. Çünkü konuya değinen pek çok fakih, bu kısmı İmam Muhammed'in *el-Hüccetü alâ Ehli'l-Medîne* eserine dayandırmaktadırlar.

diğerlerinde okunmama gerekçesi), cenaze namazında duâ amaçlandığı için, bu kısmın cenazenin durumuna daha uygun olmasıdır.” (Tahtâvî, 1418/1997: 259).

Ancak aynı Tahtâvî, *ed-Dürü'l-Muhtâr* hâşiyesinde cenaze namazı hususuna değinmeden şöyle demiştir: “Ve celle senâükeyi terk ederek okur’ yani bu mahalde rivayet edileni muhafaza için evleviyet yoluyla [ve celle senâükeyi] terk eder. *el-Münye*’de ise, eğer ve celle senâükeyi eklerse men edilmez, terk ederse emredilmez.” (Tahtâvî, 1254: I, 218).

Tahtâvî’nin *ed-Dürü'l-Muhtâr* hâşiyesinden çokça istifade eden İbn Âbidîn (v.1252/1836) ise şöyle demiştir: “**Onu [ve celle senâüke] terk ederek [Sübhâneke okur]**’ Zâhiru’r-rivâye budur; Bedâi. Çünkü bu, meşhûr rivayetlerde nakledilmemiştir; *el-Kâfi*. Öyleyse evlâ olan, Allah Teâlâ’ya övgü olsa bile rivayet edileni olduğu gibi, ziyadesiz korumak için her namazda onu terk etmektir; Bahr ve Hilye. Burada [Merğînânî’nin] *el-Hidâye*’deki ‘Onu farzlarda okumaz’ sözünün bir anlamı olmadığına işaret vardır. Fakat *el-Hidâye* sahibi Muhtârâtü’n-nevâzil’de demiştir ki: ‘Ve celle senâüke sözü, meşhur rivayetlerde farzlar hakkında nakledilmemiştir. Bu konudaki rivayet, teheccüd namazı hakkındadır.’⁸ **Ancak cenaze namazında (okur)...** Bunu *el-Münye*’nin küçük şerhinde [Halebî-i Sağîr] zikretmiş ve kimseye de isnad etmemiştir. Ve ben bunu *el-Hidâye* ve Muhtârâtü’n-nevâzil’den yukarıda naklettiğimiz dışında kimsede görmedim.” (İbn Âbidîn, I, 488).

İbn Âbidîn, rivayet yönlü tartışmalara ışık tutmuş, ilgili cümlenin cenaze namazına tahsis edilmesini Halebî’nin söyleyip kimseye isnad etmediğini belirtmekle yetinmiştir. İbrahim Halebî’nin *Münye* şerhi (Halebî-i Sağîr), *Merâkî’l-Felâh*’ın Tahtâvî hâşiyesi ve İbn Âbidîn’in *Raddü’l-muhtâr*’ı önemli kaynaklardan olup Osmanlı devrinden bu yana ülkemizde çok yaygın ve revaçta olan eserlerdir. Dolayısıyla *ve celle senâüke* cümlesinin cenaze namazına tahsis edilmesinin alt yapısının bu eserlerce oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Sonraki fıkıh kitabı ve ilmihal müellifleri de çoğunlukla aynı bilgiyi tekrar etmişlerdir. Meselâ, Mehmed Zihni Efendi (v.1913) *Tahtâvî*’nin *Merâkî* hâşiyesindeki ilgili bölümü aynen alıntılıyıp şöyle tercüme etmiştir: “... *Bunda ve celle senâüke cümlesi yoktur. Onu der ise menolunmaz, demezse emrolunmaz. Salât-ı cenazenin gayride onun terki evlâdır. İhtimal ki vech-i fark: Salât-ı cenazede duâ matlûb olmakla cümle-i mezkûre hâl-i cenazeye elyak olduğudur. (Tahtâvî)*” (Mehmed Zihni Efendi, 429).

Oflu M. Emin Efendi (v.1319/1901) de cenaze namazından bahsederken “iftitah tekbirinde ellerini kaldırıp Sübhâneke ve *celle senâüke* ile beraber okur” demiştir (Ofllu M. Emin Efendi, 1308: 75).⁹ Daha başka pek çok fıkıh ve ilmihal kitabı aynı bilgiye yer vermiştir.

İzmirli İsmail Hakkı (v.1946) ise namazın nasıl kılınacağını anlatırken, “cenaze namazında ‘ceddük’ten sonra ‘ve celle senâük’ cümlesi de ilave edilir” (İzmirli İsmail Hakkı, 1341: 55, 72) demiştir.¹⁰

⁸ Burada yanlış anlaşılabilir bir hususa işaret etmek istiyoruz. Pek çok kaynağa bakılınca açıkça görüleceği üzere teheccüd namazında okunmasından bahsedilen duâ/cümle *ve celle senâüke* olmayıp Ebû Yûsuf’un okunması gerektiğini savunduğu “innî veccehtü...” duâsıdır. Meselâ bkz. Şeyhzâde, *Mecma’u’l-Enhur*, I, 143.

⁹ Ayrıca bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, ts., s. 233.

Ancak bazen Tahtâvî'nin yaptığı *ta'lîl*in ileri bir seviyeye vardırıldığı da olmuştur. Celal Yıldırım'ın bu meselede yazdıklarını birebir aktarmak istiyoruz: “Sübhâneke’de «VE CELLE SENÂUKE» okunur mu?”

El-Asıl, En-Nevadîr gibi kaynak kitaplarda Cenaze namazının dışında bu cümlelin okunmaması oradaki duâ makamına ve onun esrar ve hikmetine daha uygundur, sonucuna işaret edilmektedir. Allah'ı lâyıkıyla övmek ne mümkün... O kendisini övdüğü gibi uludur. Cenaze namazında mü'min kardeşimiz için duâ ederken, namazın başlangıcında yine Sübhâneke'yi okuyoruz. Ne var ki VE CELLE SENÂUKE'ye burada yer veriyoruz. Bunun birçok nedeni vardır:

a) Her duânın ve duâda yer alan kelime ve cümlelin bir makamı vardır ki onun başka bir yerde okunması aynı feyiz ve rahmete kapı açmaz.

O halde VE CELLE SENÂUKE'nin feyiz ve rahmet makamı, cenaze namazındadır.

b) Ölen kardeşimiz için Allah'ın rahmet ve mağfiretini dilerken O'nun yüceliğini, azamet ve kudretini, rahmet ve inayetini önce SÜBHÂNEKE ile anlatmaya ya da dile getirmeye çalışıyoruz. Bu açıdan O'nun geniş rahmet ve mağfiretini diliyoruz. VE CELLE SENÂUKE diyerek O'nun rahmet ve mağfiretinin, azamet ve kibriyasının yüceliğine erişmenin mümkün olmadığını, en üstün övgüye ancak O'nun lâyık bulunduğunu kalbimizden dilimize getirmeye çalışıyor ve «VE CELLE SENÂUKE» cümlesiyle bunu ifâde ediyoruz.

c) Bu cümlelin Cenaze Namazında okunduğunda kalbe verdiği şifâyı başka yerde okunmasıyla elde etmek o ölçüde te'sirli değildir. Bu bakımdan duâlarda rivayet edilen şekle bağlı kalmakta büyük yarar vardır. VE CELLE SENAÜKE cümlesinin vereceği şifâyı biraz da bu açıdan değerlendirmek gerekir.” (Yıldırım, 1991: I, 255-256).

Pek çok internet sitesince de alıntılanan bu bilgi hakkında aşağıda bazı değerlendirmelere yer verilecektir.

Nihayet, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu “*Namazlarda Sübhâneke’de ‘ve celle senâük’ kısmı niçin okunmaz?*” sorusuna verdiği cevapta adeta iki yönü de birleştirmiştir: “*Namazda okunan ‘Sübhâneke’ ile ilgili sahih hadislerde ‘ve celle senâüke’ lafzı yer almamaktadır. (Ebu Davud, Salat, 122.) Bundan dolayı namazlarda bu cümle okunmaz.*

Cenaze namazı ise, ölüye duâ olduğu için, başka duâların da yapılması mümkün olduğu gibi, ‘Sübhâneke...’ zikrine ‘Allah’ım senin şanın yücedir.’ anlamındaki ‘celle senâüke’ ifadesi de eklenebilir. Zira namaz dışında yapılan bazı zikir ve duâlarda da bu ifade rivayet edilmektedir.” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014: 77).

¹⁰ Ayrıca bkz. Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dîni*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 195-196.

III. DEĞERLENDİRME

Sübhâneke diye bilinen “senâ” veya “istiftah” duâsındaki *ve celle senâüke* cümlesinin namazlarda ve özellikle cenaze namazında okunmasıyla ilgili bazı değerlendirmeleri maddeler halinde yapmak gerekirse;

1. “*Ve celle senâükenin* namazda okunması emredilmez” hükmü, fakihlerce bu kısmın meşhur rivayetlerde mevcut olmamasına dayandırılmıştır. Bunu Hanefî mezhebi literatürü üzerinden ifade edenler *ve celle senâükenin Asl* (Zâhiru’r-Rivâye) ve *Nevâdir* (Nâdiru’r-Rivâye)’de nakledilmediğini belirtmişlerdir.

2. Bu kısmı ilave ederek Sübhâneke’yi okuyanın men olunmaması meselesine gelince; okunabileceğini düşünenler, namazla ilgili olmasa da bu konuya mesned teşkil ettiğini düşündükleri bir rivayete atıf yapmaktadırlar. Gerek Halebî, gerek Mustafa Güzelhisarî (v.1253/1837) gibi şârihler İbn Şücâ ed-Deylemî (v.509/1115)’nin Abdullah b. Mes’ûd (r.a)’dan naklettiği rivayete yer vermişlerdir (İbrahim Halebî, 1325: 302; Güzelhisarî, 1306: 317). İbn Mes’ûd (r.a) demiştir ki: “Allah’ın en çok sevdiği söz, kişinin “*وَجَلِّ شَاوُكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرِكَ*” demesidir. Allah’ın en buğzettiği söz ise, kişinin birisine ‘Allah’tan kork!’ dediğinde onun ‘Sen kendine bak!’ demesidir.” (ed-Deylemî, 1406/1986: I, 214-215).

Aynı ibarenin geçtiği başka merfû rivayetler de bulunmakla beraber bunlar namazla ilgili değildir. Bunun yanında, Beğavî (v.516/1122)’nin *Mesâbîhu’s-Sünne* adlı eserinde zayıf olarak değerlendirilen bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayette Hz. Aişe (r.ahna)’nın dediğine göre, Allah Resûlü (sav)’in namaza başladığı zaman okuduğu Sübhâneke duâsında *ve celle senâüke* kısmı da bulunmaktadır (Beğavî, 1407/1987: I, 317-318).

Görüldüğü gibi ilk zamanlarda tartışmanın odak noktasını bu cümlenin anlamı ve cenazenin durumuna uygunluğu değil, sahih bir nakille gelip gelmemesi oluşturmaktadır.

3. Yukarıda değinildiği gibi, tespit edebildiğimize göre ilgili cümlenin sadece cenaze namazında okunacağını ilk defa İbrahim Halebî (v.956/1549) söylemiştir. Dolayısıyla bu görüşe hadis anlamında bir “rivayet” değeri atfetmek (Hadimî, III, 259; Yıldırım, I, 255) pek uygun olmasa gerektir. Dahası, “*El-Asıl, En-Nevâdir* gibi kaynak kitaplarda Cenaze namazının dışında bu cümlenin okunmaması oradaki duâ makamına ve onun esrar ve hikmetine daha uygundur, sonucuna işaret edilmektedir.” (Yıldırım, I, 255) diyerek meseleyi *el-Asl* ve *en-Nevâdir*’e kadar götürmek bir “kaynak kargaşası”nı andırmaktadır. Zira cenaze namazında okunacağına dair bir söz ilk dönem kaynaklarında görülmemektedir.

4. Ancak farzlar dışında, yani nâfilelerde ve/veya cenaze namazında okunabileceğine gelince, bu meseleleri iki açıdan değerlendirmek mümkündür.

a. Fıkhî esaslara göre, farzlar hakkında müsamaha ile karşılanmayan, caiz görülmeyen bazı durumlar, nâfileler için caiz görülebilir. Yani nâfilelerde kolaylık ve müsamaha ön plandadır. Buna

binaen özürlü olmasa da nafiler biner üzerinde ve oturularak kılınabilmektedir (Zeyla'î, 1313: II, 85). Cenaze namazı ise hiçbir açıdan gerçekte bir namaz olmayıp, ölü için duâdır (Zeyla'î, I, 137). Buna binaen çok zayıf da olsa, nihayetinde bir rivayete dayanan bu kısmın nafilerde ve cenaze namazında okunmasında sakınca görülmediği anlaşılmaktadır.

b. İbrahim Halebî ve *celle senâikenin* sadece cenaze namazında okunacağına dair bir ifade kullanmış, Tahtâvî ise bunu bir gerekçe ile izaha yönelmiştir. Halebî'nin hangi delil veya illet/gerekçe ile bunu söylediğini tespit etmek zor görünmektedir. Tahtâvî'nin "Belki de/muhtemelen cenazede okunup diğerlerinde okunmama gerekçesi, cenaze namazında duâ amaçlandığı için, bu kısmın cenazenin durumuna daha uygun olmasıdır." (Tahtâvî, 1418/1997: 259) şeklindeki ibaresi ihtiyatlı olsa da, bu izah tarzı "ta'lîl ba'de'l-vukû (bir şey gerçekleşikten sonra ona illet bulma)"¹¹ kavramını akla getirmektedir. Zira bu görüşün asıl sahibi olan Halebî tarafından cenazede okunacağı hükmünün dayanağı/illeti izah edilmiş değildir.

Tahtâvî'nin yaptığı "ta'lîl" daha sonraları ileri bir noktaya götürülmüş ve kesin bir delil ve gerekçe olarak algılanmıştır. Bu cümlenin cenaze namazında okunduğunda kalbe verdiği şifayı başka yerde okunmasıyla elde etmenin o ölçüde mümkün olmadığı, dolayısıyla ve *celle senâuke* cümlesinin vereceği şifayı biraz da bu açıdan değerlendirmek gerektiği (Yıldırım, I, 256) şeklindeki ifadeler bunun göstergesi sayılabilir. Tahtâvî'nin tahminen söylediği gerekçenin yanında duâlarda, rivayet edilen şekle bağlı kalmanın yararlı olacağını söylemesi ise, Halebî'nin görüşünün, adeta hadis seviyesinde bir rivayet olarak algılanmaya başlandığını düşündürmektedir.

SONUÇ

Sübhâneke duâsındaki ve *celle senâuke* cümlesi, hadis ve fıkıh ilimleri açısından muteber sayılmayan bir nakille geldiği için ilk dönem âlimleri, konuya rivayet zaviyesinden bakmışlardır. Kimisi mutlak olarak bütün namazlarda okunup okunmaması hususunda bir emir ve nehyde bulunulmayacağını, kimisi sadece nafilerde okunabileceğini, bazıları bütün namazlarda terkinin evlâ olduğunu, kimisi ise okunmasının mekruh olduğunu söylemiştir. Ancak İbrahim Halebî, sadece cenaze namazında okunacağını söyledikten sonra meseleye farklı bir boyut eklenmiş, rivayet yönlü yaklaşımlar kısmen gölgede kalmıştır. Dolayısıyla, bir mesele başlangıçta asli zemininde tartışılırken, zamanla bazı âlimlerin tahmini değerlendirmeleri, ilim tarihi boyunca birikerek farklı boyutlara ulaşabilmektedir.

Özellikle ibadetler alanında İbrahim Halebî'nin *Halebî-i Sağîr*'i ile Tahtâvî'nin *Merâkî'l-Felâh* hâşiyesi Osmanlı devrinden bu yana ülkemizde çok revaçta olan önemli kaynaklardandır.

¹¹ Özellikle "mukallidler tabakası"na dâhil olan fıkıhçıların, "ta'lîl ba'de'l-vukû" kabilinden yaptıkları izahlarla tenkitlere hedef olduğu görülmektedir. Osmanlı son dönem ilim adamlarından Seyyid Bey (v.1925), avam ve havassın başvuru kitaplarından olan *ed-Dürri'l-muhtâr* ile onun hâşiyelerini meselelerin delillerini vermemekle eleştirir. Ona göre, bu tür fikhî eserlerde az çok deliller ve gerekçelere rastlansa da bunların çoğu asıl delil olmayıp "ta'lîl ba'de'l-vuku" kabilindedir. Bkz. Muhammed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh-Medhal*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, s. 248.

Dolayısıyla *ve celle senâüke* cümlesinin cenaze namazına tahsis edilmesinin alt yapısının bu eserlerce oluşturulduğu görülmektedir.¹² Sonraki fıkıh ve ilmihal müellifleri de çoğunlukla adı geçen kaynaklardan aynı bilgiyi nakletmekle yetinmişlerdir.

Ülkemizde mevcut uygulama da bu minval üzere, yani *ve celle senâükenin* sadece cenaze namazında okunması yönündedir. Bu cümlelerin mutlak olarak namazlarda okunmasının hükmü esas olarak “evleviyet” bağlamında ele alınmıştır. Yani, okumanın mı, yoksa okumamanın mı daha evlâ olduğu tartışılmıştır. Bu konuda en ağır sayılabilecek görüş Ebû Hafs el-Kebîr’e ait olup o, bu cümleyi okumanın mekruh olduğunu söylemiştir.

Netice olarak fikhî açıdan, zayıf da olsa bir delile dayandığı için böyle bir uygulamayı devam ettirmenin haram veya mekruh olacağını söylemek zor görünmektedir. Zira Hanefî fakahasının genel eğilimi bu yöndedir. Ancak bu cümlelerin cenaze namazına hasredilerek burada okunmasının zorunlu olduğu izlenimini verecek şekilde davranılması da uygun görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tâtârânîyye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1425/2004.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dîni*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1980.
- Aynî, Bedrüddîn, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/2000.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn, *Mesâbîhu's-Sünne*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407/1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, ts.
- Burhanüşşerîa Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, İdâretü'l-Kur'ân, Karaçi, 1424/2004
- el-Bustânî, Mihail 'Îd, *Merci'u't-tullâb*, Beyrut, 1914.
- ed-Deylemî, İbn Şücâ, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, Şubat 2014, sayı: 278.
- Güzelhisarî, Mustafa Hulusî, *Hilyetü'n-nâcî*, el-Matbaatü'l-Osmaniyye, İstanbul, 1306.
- el-Ğaznevî, Cemâlüddin Ahmed b. Mahmud, *el-Hâvî'l-kudsî fî furûi'l-fikhi'l-Hanefî*, Dâru'n-Nevâdir, Dimaşk, 1434/2011.
- Hadimî, Ebû Saîd Muhammed *Berîka mahmûdiyye fî şerhi Tarîka Muhammediyye*, Matbaatü'l-Halebî, 1348.
- Hâdimî, Nûruddîn b. Muhtar, *İlmu'l-makâsidi's-şer'iyye*, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1424/2001.
- Halebî, İbrahim, *Halebi-i Sağîr*, Şeriket-i Sahafiye-i Osmaniye, Dersaadet, 1307.
- , *Halebî-i Kebîr (eş-Şerhu'l-kebîr)*, Ârif Efendi Matbaası, Dersaadet, 1325.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed, *Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-Ebsâr ve Câmii'l-Bihâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1433/2002.

¹² Doğu Türkistan'dan ülkemize gelen bir arkadaşımız, Hanefî mezhebine mensup olmasına rağmen, kendilerinde böyle bir uygulama bulunmadığı için cenaze namazından önce okunması istenen “ve celle senâüke”nin farklı bir dua olduğunu zannettiğini söylemiştir.

- Heyet, *Dinimizi Öğreniyoruz- Yaz Kursları Öğrenci Kitabı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
- Heyet, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1310.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Raddü'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412/1992.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-Dekâik*, (Hâşiyeleriyle birlikte), Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, yy. ts.
- İbn Nüceym, Siracüddin, *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2002.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Din Dersleri*, Kütübhâne-i Hilmî, İstanbul 1341.
- Kâsânî, Alâuddîn, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.
- Mavsîlî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005.
- Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhanuddîn, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedâ*, Edâ Neşriyat, İstanbul, 1991.
- en-Nakîb, Ahmed b. Muhammed Nasîruddîn, *el-Mezhebu'l-Hanefî*, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad 1422/2001.
- Serahsî, Şemsüleimme, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1414/1993.
- Şehyâde, Abdurrahman b. Muhammed, *Mecma'u'l-ehur fî şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.
- Şürunbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasan b. Ammar, *Hâşiyeye ala'd-Dürer*, (Düreru'l-hukkâm kenarında), Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1979.
- Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslam*, İstanbul, 1398.
- Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Hücce alâ Ehli'l-Medîne*, Beyrut, 1403/1983.
- Muhammed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh-Medhal*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333.
- Oflu M. Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn*, Kırımî Abdullah Efendi Matbaası, İstanbul, 1308.
- Öztürk, Ayşe, *İbadetlerimi Öğreniyorum*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *Hâşiyeye ala Merâkî'l-Felâh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
- , *Hâşiyetü't-Tahtâvî ala'd-Dürri'l-Muhtâr*, Bulak, 1254.
- Yıldırım, Celal, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkıhı*, Uysal Kitabevi, Konya, 1991.
- Zeyla'î, Fahrüddîn Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik*, (Şilbî hâşiseyi ile), el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Kâhire, 1313.



“TÜRKİYE CUMHURİYETİ” DEVLET KURUMLARI RESMİ WEB SİTELERİNDE WEB 2.0 TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIM ETKİNLİĞİ ANALİZİ¹

Harun GÜMÜŞ²

Vedat BAL³

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, günümüzde yaygın olarak kullanılan web 2.0 teknolojilerinin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki kamu kurumları olan Bakanlık ve Valilik web sitelerinde ne ölçüde yaygınlaştığını, hangi web 2.0 teknolojilerin kullanıldığını ve bunların ne tür etkilerinin olduğunu araştırmaktır. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ait tüm bakanlık web siteleri ve 81 ilden rassal olarak seçilmiş 16 ilin valilik web siteleri içerik analizi kullanılarak test edilmiştir. Web 2.0 çerçevesinde analiz edilen web sitelerinde Really Simple Syndication (RSS), Blog, Forum, Sosyal Etiketleme Servisleri, Sosyal Ağ Servisleri, Multimedya paylaşım servislerinin yaygın olarak kullanıldığı bulguları ortaya konmuştur. Bu araştırma 22 bakanlık web sitesi ve rassal seçilen 16 valilik web sitesi ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada devlet kurumlarının resmi domainleri (alan adları) üzerinde çalışılmıştır. Devlet kurumu web sitelerinde Web 2.0 teknolojilerinin kullanımının daha planlı ve daha etkin bir çerçevede yürütülmesi, kurum web sitelerinin içerik ve görünüm kalitesini arttıran etkenler olduğu ortaya konmuştur. Web 2.0 teknolojilerinin devlet kurumlarındaki kullanım çeşitliliği ve etkinliğinin içerik analizi yöntemi ile incelenmesi bu alandaki önceki çalışmalara farklı bir perspektif katmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Web 2.0 Teknolojileri, E-Devlet, Bakanlık, Valilik

USE EFFICIENCY AND ANALYSIS OF WEB 2.0 TECHNOLOGIES IN THE “REPUBLIC OF TURKEY” GOVERNMENT AGENCIES OFFICIAL WEB SITES

ABSTRACT

The purpose of this research is to investigate nowadays widely used Web 2.0 Technologies extent to websites and which was used web 2.0 technologies on Institutions of the Republic of Turkey, Ministry and the governorship's websites In this study, all ministry websites of the Republic of Turkey and selected randomly from 81 cities in 16 governorship websites will be tested using content analysis method. Web 2.0 was examined by dimensions and on these web sites, "Really Simple Syndication (RSS)", "blog", "Forum", "Social Tagging Services", "Social Network Services", "Multimedia Sharing Services" is used widely. This research is limited to, 22 ministry website and random selected 16 governorship website. Research has worked on the main domain names of state institutions. State institutions websites, the use of Web 2.0 technologies should be more structured and implementation of a more effective framework. These factors are the most important that increase the content and appearance quality. Use of Web 2.0 technology diversity in state institutions and to examine the effectiveness of the content analysis method adds a different perspective to previous work in this area.

Keywords: Web 2.0 Technologies, E-Government, Ministry, Governorship

DOI: 10.17823/gusb.303

¹ Bu çalışmanın özeti 1. Uluslararası Ekonomi ve İşletme Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuştur.

² Öğr. Gör. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Ahmetli MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, harun.gumus@cbu.edu.tr

³ Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler YO, Bankacılık ve Finans Bölümü, vedatbal@hotmail.com

GİRİŞ

Günümüzde teknolojinin gelişimi ile hız kazanan web teknolojilerindeki gelişmeler işletmelerin tüketicilere daha süratli ve 7/24 ulaşmasını sağlayarak müşteri değerini arttırmıştır. Müşteri değerinin artmasındaki en önemli teknolojik faktör “Web 2.0” teknolojisi üzerine inşa edilen yazılımların geliştirilmesidir. Bu teknolojiyle, sosyal medya ortamı ve alt sistemleri gelişme göstererek tüketicilere, çevrim içi bilgi oluşturmak, düzenlemek, paylaşmak ve görüntülemek gibi pek çok yenilik sunulmuş (Cormode ve Krishnamurthy, 2008), müşteri ile daha hızlı ve etkili iletişim için sanal bir platform oluşturulmuştur. Sanal ortamdaki bu platformlar (bloglar, çevrim içi görüş forumları, sosyal ağ siteleri gibi) tüketiciye kullanıcı oluşturma fırsatı vermemenin yanında (Parameswaran ve Whinston, 2007), çok sayıda tüketiciyle kendi görüş ve düşüncelerini paylaşabilme ve işletmelere hızlı bir şekilde ulaşabilme fırsatı vermektedir. Bu gelişmeler tüketici ve işletme iletişimlerini yeniden şekillendirirken, kamu sektöründe de, Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) kullanımı devleti yeniden yapılandırmanın bir parçası olarak kabul edilmiştir (Chan vd., 2008: 239). Özellikle BİT uygulamaları, vatandaşlarına kaliteli hizmet vermek isteyen devlet için bir katalizör görevi görmektedir (Bekkers, 2003). Bu bağlamda devletlerin de BİT ve web teknoloji yatırımlarını arttırmaya başlamış ve bu sürece hızlı bir şekilde entegre olmuştur. BİT ve elektronik ortam yazılımlarının devlet sistemlerine entegre olmasıyla e-devlet kavramı ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde birçok devlet biriminin milyar dolarları bulan e-devlet girişimleri ve yatırımları şaşırtıcı değildir (Bekkers, 2003: 90). Literatürde fenomen haline gelen bu kavramı vurgulamak için farklı terimler ortaya atılmıştır. Peled (2001)’e bu kavramı “online devlet (Online Government)”, Mandelson (1999) “dijital devlet (digital government)” ve Lawson (1998) “Net Devlet (Net Satate)” olarak tanımlamış olsalar da, literatürde “e-devlet (e-government)” kavramı daha yaygın şekilde kullanılmış ve kabul görmüştür.

İnternetin gelişimi devletlerin bilgi toplama ve yayma politikalarını kökten değiştirerek devlet kurum yapılarını ve hizmet şekillerini vatandaşın beklentisini karşılayacak ölçüde yeniden tanımlamıştır (Chua vd., 2012: 175). Devlet, web tabanlı internet uygulamalarıyla vatandaşları, iş ortakları, devlet çalışanları ve diğer devlet kuruluşları için bilgi ve hizmet erişimi sağlamaktadır. Bu da devlet ile vatandaş arasında ilişkileri geliştirerek, vatandaşa daha düzgün, daha kolay ve verimli iletişim kurma olanağı sağlamaktadır (Layne ve Lee, 2001: 123). Devletlerin ve vatandaşlarının arasındaki etkileşimler e-devlet girişimleri ile şekillendiği söylenebilir.

BİT gelişimi ile Web 2.0 teknolojisinde de baş döndüren gelişmeler yaşanmış ve bu teknolojilerin kullanımında büyük artışlar gözlemlenmiştir. 2003 yılından bu yana Web 2.0 adı altında web tabanlı uygulamalar geliştirilmiş ve bunlar çok küçük yatırımlarla başlamasına karşı dramatik bir başarıya imza atmıştır (Osimo, 2008: 7). Web 2.0 teknolojilerine örnek olarak içerik yönetim sistemleri, wiki’ler, bloglar, resim ve video paylaşım siteleri (örn. YouTube, Flickr), sosyal ağ siteleri (örn. Facebook, twitter, myspace), haber paylaşım siteleri ve sosyal imleme siteleri gösterilebilir. Bu

teknolojilerin günden güne özel sektörden kamu sektörüne doğru taşındığını gözlemlenmektedir. Geliştirilen web 2.0 uygulama yazılımları ile devlet şeffaflığın oluşturulması ve mevcut durumun iyileştirilmesi ve inovasyonun desteklenmesi için gerekli koşulları yaratılarak, vatandaşlar ile güvenli bağlantılar oluşturulmaktadır (Meijer ve Thaens, 2010).

Web 2.0 interaktif, zengin içerikli ve kolay kullanılabilir uygulamalar bütünü temsil etmektedir (O'reilly, 2007). İnternetteki kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin artışı Web 2.0 teknolojilerinin iletişimleri zenginleştirilmesi ve benzersiz işbirliği özelliği bu teknolojinin büyük potansiyeline işaret eder (Chua vd., 2012). Ancak bu alanda Türkiye’de e-devlet alanında Web 2.0 teknolojileri ve uygulamaları ile web sitesi kalitesi arasında ortaya konan bir ilişkiye üzerine yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatür incelendiğinde farklı ülkelerde Web 2.0 uygulamaları ve e-devlet konularında yapılan çalışmalar incelendiğinde bazılarının lokal kaldığı (Brandao Jr ve Batista, 2009), bazılarının ise Web 2.0 uygulamalarından bloglar (Koop ve Jansen, 2009), wikiler (Dečman, 2009) gibi bir veya birkaç özelliğe odaklandığı görülmektedir.

Bu nedenlerle bu araştırma iki araştırma sorusu üzerinde durmaktadır:

AS1: Web 2.0 uygulamaları T.C. Devlet Kurumu (Bakanlık ve Valilik) web sitelerinde ne ölçüde yaygındır?

AS2: Web 2.0 uygulamaları T.C. Devlet Kurumu (Bakanlık ve Valilik) web sitelerinde kullanım şekilleri ve yolları nelerdir?

I. LİTERATÜR TARAMASI

A. Web 2.0 Uygulamaları

Web 2.0 teknolojisi, son kullanıcılar ve yazılım geliştiriciler için yapısı değiştirilen “World Wide Web (www)” in yeni bir sürümüdür (Kaplan ve Haenlein, 2010). Teknik anlamda Web 2.0, masaüstü yazılımlarına karşı web üzerine inşa edilip geliştirilen “Web Platformu” anlamına gelir (O'reilly, 2005). Web 2.0 uygulamalarında “2.0” in kullanılması fikri internet uygulamalarının yeni nesil ve geliştirilmiş olduğunun mecazi bir göstergesidir (Meijer ve Thaens, 2010: 114). Web 2.0 uygulamaları tüm bağlı cihazları kapsayan ve platformun kendine has avantajlarını en iyi kullanan sistemlerdir. Çok kullanıcının aynı anda kullanımını sağlayan, sürekli güncellenen bir yazılım hizmeti sunan, alıcı ve çoklu kaynaklardan gelen verileri harmanlayan, “katılım mimarisi” denilecek bir ağ efekti oluşturan ve çoklu kullanıcı hizmetiyle “1.0” metaforunun ötesine geçen bir terimdir (O'reilly, 2005). Web 2.0 uygulamaları karakteristiğinde sosyal ağ oluşumu, zengin ve etkileşimli ara yüzler, yüksek kullanıcı kontrolü ve kitle katılımını içerir (Lai ve Turban, 2008).

Mcdermott (2007) Web 2.0 Uygulamalarını farklı bir sınıflandırmaya tabii tutarak yedi kategoride incelemiştir. Bunlar:

- Yayıncılık platformlarının kullanıcılarına kendi içeriğini yayma olanağı tanımak.
- Sosyal ağ siteleri kullanıcıları arasında sosyal ilişkiler kurmak

-
- Demokratikleştirilmiş içerik ağları oluşturarak, ekleme düzenleme ve değerlendirme olanağı sağlamak
 - Sanal ağ platformları üzerinde kullanıcıları kişiselleştirilmiş kimlikleri ile etkileşimli bir ortam sunmak
 - Bilgi arayanlar için internet kaynaklarının belirli başlıklar altında toplanması ve ulaşım kolaylığı sağlamak
 - Sosyal haber platformlarında kullanıcılara okuma, düzenleme ve yorum ekleme imkanı sunmak
 - İçerik dağıtım hizmetlerinin kullanıcılara içerikleri, oluşturma, paylaşım, tag (imleme) ve arama imkanının sunulmasıdır.

BİT ve Web 2.0 teknolojilerinin gelişimi aynı zamanda devlet ve vatandaşları arasındaki iletişim sürecini etkileyerek yeni iletişim kanallarının gelişimine katkı sağlamıştır. Devlet, vatandaşlarına, işletmelere, çalışanlarına ve sivil toplum kuruluşlarına daha iyi hizmet sunabilmek için web tabanlı ağlarda BİT kullanımını yaygınlaştırmıştır (Georgescu ve Popescul, 2014). Devlet bu gelişmelerle birlikte hizmet kalitesini arttırmak ve iletişimini kuvvetlendirmek için BİT üzerine plan ve stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Literatürde Web 2.0 ve BİT potansiyelleri ve mevcut devlet sistemlerinin dönüşümü ile ilgili tartışmalar yapılmıştır. Mergel vd. (2009) Web 2.0 teknolojilerindeki artışın kamu kurumlarına şeffaflık, hesap verebilirlik, iletişim ve işbirliği gibi dönüştürücü fırsat yaratma potansiyeli sağladığını ortaya koymuştur. Danis vd. (2009) yerel yönetimlerde kullanılan sosyal medya; kaynakların etkin kullanılmasını ve yerel bilgilerin doğru toplanmasını sağlayarak toplumsal çözümlere ile birçok konuda kurumların yapısını güçlendirmektedir. Web 2.0 teknolojilerinin Web 1.0'dan itibaren geliştirilmesi, bu yapının hala evrimsel süreç içerisinde ve olgunlaşmamış bir yapı olduğu izlenimi vermektedir. Yakın bir gelecekte çok daha dinamik ve esnek olan Web 3.0 (Aghaei vd., 2012) veya farklı isimlerde sosyal ağ ile daha da bütünleşmiş sistemlerin geliştirileceği öngörülmektedir.

II. ARAŞTIRMA METODU VE PROSEDÜRÜ

A. Web Sitesi Seçimi

Çalışmanın ana kütlesi; 81 il valiliği ve 22 bakanlık web sitesi olmak üzere 103 resmi web sitesinden oluşmaktadır. Temelde, il valilikleri ile bakanlık web sitelerindeki Web 2.0 teknolojilerinin ne ölçüde kullanıldığı ile etkin kullanımı ve bunların kendi aralarındaki etkinliği araştırılmaktadır. Çalışmada web sitelerinde yapılan içerik analizlerinin yanında facebook, twitter ve youtube gibi sosyal medya ağlarından kontrollerinin sağlanması zamansal açıdan güçtür. Bu nedenle 2 grup belirlenmiş ve bakanlıklara ait web sitelerinin tamamı araştırmada analize tabi tutulmuştur. 81 il valiliğinde ise olasılıklı örneklemin en yalın hali olan “Basit Rassal (Tesadüfi) Örnekleme” tekniği kullanılmış ve 16 adet resmi valilik sitesinin ana kütleyi en iyi ifade edeceği hesaplanmıştır. Basit rassal örneklemin en

önemli özelliği, ana kütleli oluşturan her birimin örnekleme girme olasılığının eşit olmasıdır. Bu nedenle seçilen örneklem türünün ana kütleli daha iyi açıklayacağı düşünülmektedir.

Devlet kurumu web sitelerini seçmek için iki aşamalı yöntem kullanılmıştır. İlk aşamada T.C. resmi e-devlet web sitesi adresi olan “<http://www.e-devlet.com/bakanliklar>” sayfasında bulunan 22 adet T.C. bakanlık web sitelerinin resmi web sitesi adresleri alınmıştır. İkinci aşamada, Türkiye’de bulunan iller; büyükşehir ve büyükşehir olmayan şeklinde 2 kategoriye ayrılmıştır. 12 Kasım 2012 tarihinde Büyükşehir yasa tasarısıyla geçen 14 büyükşehirle birlikte Türkiye’deki büyükşehir sayısı 30’a yükselmiştir (Şekil 1) ve büyükşehir olmayan il sayısı da 51 olarak güncellenmiştir. Örneklemin ana kütleli daha iyi açıklaması adına resmi web siteleri 3 farklı kategoride değerlendirilmiştir. Bunlar; bakanlık, büyükşehir statüsündeki valilik ve büyükşehir statüsünde olmayan valilik resmi web siteleridir. Örneklem toplamda 38 resmi web sitesinden oluşmaktadır (Tablo 1). Örnekleme Bakanlık web sitelerinin tamamı alınmıştır (22/22). Büyükşehir statüsündeki il valiliklerinden 6 (6/30) adet ve Büyükşehir olmayan il valiliklerinden ise 10 (10/51) adet web sitesi örneklem içerisinde değerlendirilmiş ve bunlar basit rassal örneklem metodu ile seçilmiştir. Yapılan Web 2.0 uygulama çalışması sadece devletin resmi kurumlarına ait web sitelerindeki “Türkçe” dilindeki içerikler ve resmi web sitesi domain (alan adı) adresi baz alınarak yapılmıştır, alt alan adları araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.



Şekil 1 Türkiye’de Büyükşehir Olan İller Listesi

Kaynak : http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=T%C3%BCrkiye%27de_b%C3%BCy%C3%BCk%C5%9Fehir_belediyeleri&veaction=edit&vesection=10

Tablo 1 Seçilen Örneklem ve Bağlantı Adresleri

T.C. Bakanlıkları	Bakanlık Resmi Web Sayfaları
Adalet Bakanlığı	http://www.adalet.gov.tr/
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	http://www.aile.gov.tr/
Avrupa Birliği Bakanlığı	http://www.abgs.gov.tr/
Başbakanlık	http://www.basbakanlik.gov.tr/
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	http://www.sanayi.gov.tr/
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	http://www.calisma.gov.tr/
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	http://www.csb.gov.tr/
Dışişleri Bakanlığı	http://www.mfa.gov.tr/
Ekonomi Bakanlığı	http://www.ekonomi.gov.tr/
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	http://www.enerji.gov.tr/
Gençlik ve Spor Bakanlığı	http://www.gsb.gov.tr/
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	http://www.tarim.gov.tr/
Gümrük ve Ticaret Bakanlığı	http://www.gtb.gov.tr/
İçişleri Bakanlığı	http://www.icisleri.gov.tr/
Kalkınma Bakanlığı	http://www.kalkinma.gov.tr/
Kültür ve Turizm Bakanlığı	http://www.kultur.gov.tr/
Maliye Bakanlığı	https://www.maliye.gov.tr/
Milli Eğitim Bakanlığı	http://www.meb.gov.tr/
Milli Savunma Bakanlığı	http://www.msb.gov.tr/
Orman ve Su İşleri Bakanlığı	http://www.ormansu.gov.tr/
Sağlık Bakanlığı	http://www.saglik.gov.tr/
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı	http://www.ubak.gov.tr/

Rassal Seçilen Büyükşehirler İlleri	Valilik Resmi Web Sayfaları
Ankara	http://www.ankara.gov.tr/
Bursa	http://www.bursa.gov.tr/
Erzurum	http://www.erzurum.gov.tr/
Kayseri	http://www.kayseri.gov.tr/
Muğla	http://www.muqla.gov.tr/
Van	http://www.van.gov.tr/

Rassal Seçilen İller (Büyükşehir Olmayan)	Valilik Resmi Web Sayfaları
Afyon	http://www.afyonkarahisar.gov.tr/
Aksaray	http://www.aksaray.gov.tr/
Bolu	http://www.bolu.gov.tr/
Çanakkale	http://www.canakkale.gov.tr/
Hakkari	http://www.hakkari.gov.tr/
Kars	http://www.kars.gov.tr/
Kastamonu	http://www.kastamonu.gov.tr/
Rize	http://www.rize.gov.tr/
Sivas	http://www.sivas.gov.tr/
Uşak	http://www.usak.gov.tr/

B. Metot ve Veri Analizi

Seçilen web siteleri iki aşamalı içerik analizi kullanılarak 25 Mart 2015 – 25 Aralık 2015 tarihleri arasında incelenmiştir. İlk aşamada web sitelerinde Web 2.0 uygulamalarının hangilerinin kullanıldığı ortaya konmuştur. Örnekleme alınan 38 web sitesi içerik olarak incelenmiş, “Ana sayfa” haricinde “Hizmetler”, “Haber & Duyuru”, “Yayınlar” gibi farklı linklerin de Web 2.0 Uygulama kullanımları kontrol edilmiştir. Aynı zamanda, 38 web sayfasında “site içi arama” fonksiyonları kontrol edilmiş ve Web 2.0 Uygulama başlıklarından olan “blog”, “twitter”, “facebook”, “tag” vb. gibi kelimeler site içi arama fonksiyonu kullanılarak aranmıştır. Aynı zamanda “facebook”, “twitter”, “youtube”, “linked in”, “Google +” gibi sosyal medya siteleri üzerinden direk aramalar yapılarak, örneklemedeki resmi web siteleri aranmıştır. Ayrıca Google arama motorunda, resmi web siteleri ve Web 2.0 bileşenleri ile birlikte aramalar yapılarak gözden kaçabilecek link ve yönlendirmelerin engellenmesi hedeflenmiştir.

Seçilen 38 web sitesinde yapılan araştırmaya göre, Web 2.0 uygulamalarının desteklediği uygulamalar; “blog”, “RSS (Rich Site Summary – Zengin Site Özeti)”, “Sosyal Etiketleme Sistemi (STS)”, “Multimedya Paylaşım Servisleri (MMS)”, “Sosyal Ağ Servisleri (SNS)” ve “Wiki” olmak üzere 6 kategoride incelenerek; bilgi edinme, bilgi yayma, bilgi organizasyonu ve bilgi paylaşımı (Chua vd., 2012) faktörleriyle Tablo 2 de ilişkilendirilmiştir. Değişkenler, web sitelerinde Web 2.0 uygulamalarının kullanımının varlığı veya yokluğunu belirtecek şekilde “ – (YOK)” ve “X (VAR)” olarak kodlanmıştır. İkinci aşamada, bulunan Web 2.0 uygulamalarının ne şekilde kullanıldığı incelenmiştir.

Tablo 2 Devlet Kurumu Web Sitelerindeki Web 2.0 Uygulama Çalışmaları

Bilgi Kullanımı	Tanım	Web 2.0 Uygulama Örnekleri
Bilgi edinme	Dış kaynaklardan bilgi toplama işlevi	Wiki
Bilgi yayma	Devlet kurumları tarafından yayınlanan bilgi	Blog, RSS
Bilgi organizasyonu	İçeriği temsil eden arama kolaylaştırıcı işlev	STS
Bilgi paylaşımı	Kamu kurumları ve kullanıcılar arası ikili ilişkinin kurulma işlevi	MMS, SNS

III. BULGULAR

A. Web 2.0 Uygulama Analizi

Örnekleme olarak seçilen 38 web sayfasında Tablo 2 de yer alan bilgi kullanımı kategorisinden; bilgi yayma, bilgi organizasyonu ve bilgi paylaşımı yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak web 2.0 uygulaması olarak kullanılan “wiki”nin 38 web sayfasında da kullanılmaması dikkat çekmiştir. Bilgi organizasyonu olarak ta “blog” kullanımından çok “RSS” kullanımının yaygın olduğu gözlenmiştir. Web siteleri üzerinde yapılan Web 2.0 uygulama analizleri Tablo 3 te verilmiştir. Bulgular göstermektedir ki “SNS”nin yaygın kullanıldığı (34/38= %90) ancak “SNS” uygulamasının

kullanıldığı web sitelerinde “MMS” uygulaması kullanımları (21/38= %55) sınırlı kalmıştır. Bakanlık Web sitelerinde kullanılan Web 2.0 uygulama sayısı ortalaması (=41/22=1.86), Valilik web sitelerinde kullanılan uygulama sayısı ortalamasından (=27/16=1.68) daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 3 Web Sitelerinde Web 2.0 Uygulamaları

T.C. Bakanlıkları	Resmi Web Sayfaları	Wiki	Blog	RSS	STS	MMS	SNS
Adalet Bakanlığı	http://www.adalet.gov.tr/	-	-	X	-	-	X
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	http://www.aile.gov.tr/	-	-	-	-	X	X
Avrupa Birliği Bakanlığı	http://www.abgs.gov.tr/	-	-	X	-	X	X
Başbakanlık	http://www.basbakanlik.gov.tr/	-	-	-	-	-	X
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	http://www.sanayi.gov.tr/	-	-	X	-	X	X
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	http://www.calisma.gov.tr/	-	-	-	-	-	-
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	http://www.csb.gov.tr/	-	X	X	-	X	X
Dışişleri Bakanlığı	http://www.mfa.gov.tr/	-	-	X	-	X	X
Ekonomi Bakanlığı	http://www.ekonomi.gov.tr/	-	X	-	-	X	X
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	http://www.enerji.gov.tr/	-	-	X	-	X	X
Gençlik ve Spor Bakanlığı	http://www.gsb.gov.tr/	-	-	X	-	X	X
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	http://www.tarim.gov.tr/	-	-	-	-	-	-
Gümrük ve Ticaret Bakanlığı	http://www.gtb.gov.tr/	-	-	-	-	-	-
İçişleri Bakanlığı	http://www.icisleri.gov.tr/	-	-	-	-	-	X
Kalkınma Bakanlığı	http://www.kalkinma.gov.tr/	-	-	-	-	X	X
Kültür ve Turizm Bakanlığı	http://www.kultur.gov.tr/	-	-	X	-	-	X
Maliye Bakanlığı	https://www.maliye.gov.tr/	-	-	-	-	-	X
Milli Eğitim Bakanlığı	http://www.meb.gov.tr/	-	X	X	-	X	X
Milli Savunma Bakanlığı	http://www.msb.gov.tr/	-	-	-	-	-	-
Orman ve Su İşleri Bakanlığı	http://www.ormansu.gov.tr/	-	-	X	-	-	X
Sağlık Bakanlığı	http://www.saglik.gov.tr/	-	-	X	-	-	X
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı	http://www.ubak.gov.tr/	-	-	-	-	-	-
Rassal Seçilen Büyükşehirler	Resmi Web Sayfaları	Wiki	Blog	RSS	STS	MMS	SNS
Ankara	http://www.ankara.gov.tr	-	-	-	-	X	X
Bursa	http://www.bursa.gov.tr/	-	-	X	-	X	X
Erzurum	http://www.erzurum.gov.tr/	-	-	-	-	X	X
Kayseri	http://www.kayseri.gov.tr/	-	-	-	-	X	X
Muğla	http://www.muğla.gov.tr/	-	-	-	-	X	X
Van	http://www.van.gov.tr/	-	-	-	-	-	X
Rassal Seçilen İller (Büyükşehir Olmayan)	Resmi Web Sayfaları	Wiki	Blog	RSS	STS	MMS	SNS
Afyon	http://www.afyonkarahisar.gov.tr/	-	-	-	-	X	X
Aksaray	http://www.aksaray.gov.tr/	-	-	-	-	-	-
Bolu	http://www.bolu.gov.tr/	-	-	-	-	X	X
Çanakkale	http://www.canakkale.gov.tr/	-	-	-	-	X	X
Hakkâri	http://www.hakkari.gov.tr/	-	-	-	-	X	X
Kars	http://www.kars.gov.tr/	-	-	X	-	X	X

Rize	http://www.rize.gov.tr/	-	-	-	-	-	-
Sivas	http://www.sivas.gov.tr/	-	-	-	-	-	X
Uşak	http://www.usak.gov.tr/	-	-	-	-	-	X
Kastamonu	http://www.kastamonu.gov.tr/	-	-	-	-	X	X

B. Web 2.0 Uygulama Kullanımı

Wiki, GNU “Özgür Belgeleme Lisansı” altında kullanıcıların yeni sayfa oluşturmaya, sayfalarda düzenlemeler yapmasına ve bu sayfaları birbirine bağlamaya olanak sağlayan bir web uygulamasıdır (Wiki, (n.d.)). Ancak yapılan araştırmada bilgi edinme amaçlı web 2.0 uygulaması “wiki”nin hiçbir web sayfasında kullanılmadığı gözlemlenmiştir. Gelişmiş ülke hükümetlerinin devlet birimlerinde vatandaş ile iletişimde sıkça kullanılan Wiki’lerin ülkemizde kullanılmaması şeffaf yönetim olgusuna gölge düşürmektedir. Çünkü Wiki’ler iletişim ve bilgi paylaşımının yanında hesap verebilirliğin de bir göstergesidir. Chua vd. (2012)’ye göre, Singapur Eğitim Bakanlığı yerel kutlanan “Racial Harmony Day” gibi festivaller düzenlerken vatandaşın görüş ve önerilerini almak için Wiki hizmeti sunmaktadır. ABD hükümeti de, federal harcamalardan uzay keşiflerine kadar uzanan Wiki’leri “ColabWiki” olarak adlandırarak bu koleksiyonu (Chua vd., 2012) güncel bir şekilde vatandaşlarına şeffaflık ve hesap verebilirlik prensibi ile sunmaktadır. Ülkemizdeki resmi web sitelerinde 6 tanesi haricinde “wiki” yerine Web 2.0 kapsamına girmeyen “Bilgi edinme kanunu” çerçevesinde gizli, kişiye özgü ve paylaşımsız bir bilgi edinme süreci izlendiği araştırma bulgusu olarak ortaya çıkmıştır.

Blog (Ağ günlüğü, günce) veya Weblog (Ağ kütüğü) teknik bilgi gerektirmeden, kendi istedikleri şeyleri, kendi istedikleri şekilde yazan insanların oluşturabildikleri, günlüğe benzeyen web siteleridir. İngiltere’deki “web” ve “log” kelimelerinin birleşmesinden oluşan weblog kavramının zamanla yaygınlaşmış adıdır (Blog, (n.d.)). İlk yaygınlaşmaya başladığında daha çok kişisel web bloğu tarzında kullanılan Blog’lar, son yıllarda gelişmiş devletler tarafından vatandaşlarını bilgilendirme ve ve kamu politikaları yayma aracı olarak kullanılmaktadır. Yapılan içerik araştırmasında sadece Çevre ve Şehircilik, Milli Eğitim ve Ekonomi Bakanlıklarının resmi web sitelerinde (3/38) “Blog” içeriğine ulaşılmıştır. Bakanlık ve Valilik web sitelerinde Wiki ve Blog altyapılarının kurulması ve kurum planlarının bu çerçevede tasarlanması vatandaş nezdinde kurumların imajını yükseltecektir. Danimarka Eğitim Bakanlığı ve ABD Adalet Bakanlığına ait Blog’ların düzenli şekilde güncellenerek vatandaşla kuvvetli bir etkileşim içinde olduğu bilinmektedir.

“RSS” ise ziyaretçilere veriye ulaşmanın ötesinde, veriyi almış olduğu web sitesindeki güncellemeleri aynı anda görebilme imkanı sağlar (O’Reilly, 2007). Yapılan araştırmada “RSS” Web 2.0 uygulamasının T.C. Bakanlık web sitelerinde, Valilik web sitelerine göre çok daha yaygın kullanıldığı ortaya konmuştur. Bunun nedeni olarak, bakanlığa bağlı devlet kurumlarının bakanlığa ait haber ve duyurulara anında ulaşarak web sitelerinde yayınlamak istemeleri, Bakanlık web sitelerinin “RSS” Web 2.0 uygulaması kullanımını teşvik ettirdiği söylenebilir. Ancak, Web 2.0’in en temel

bileşenlerinden RSS'in bakanlık web sitelerinin 11 tanesi (11/22) ve Valilik web sitelerinin 2 tanesi (2/16)'nin kullandığı ortaya konmuştur. Bu tablo devlet kurumlarında Teknoloji takibi, kullanımı, haberdarlığı ve planlanması konularını tartışmaya açacaktır. Gelişmiş ülkelerde bu temel bileşenin neredeyse tüm devlet kurumlarında kullanıldığı görülmektedir. Örnek olarak ABD'de Devlet sendikaları RSS yoluyla hükümet kararlarını, politikalarını ve hizmetlerini kendi web portallarına entegre etmektedir. İsveç Adalet Bakanlığı RSS ile yürürlükteki mevzuat ve son yasalar için haber beslemeleri sağlamaktadır (Chua vd., 2012).

STS Web 2.0 uygulaması, web kaynakları içerisinde yapılan imleme (tag), paylaşım ve arama özellikleriyle vatandaşın içeriğe kolay ulaşımını sağlayan bir fonksiyondur. Yapılan araştırmada 38 web sitesi içinde temel Web 2.0 uygulaması kullanımına rastlanmamış olması oldukça düşündürücüdür. Oysa ki bu fonksiyonun kullanımı Devlet kurumu web sitelerinin Google, Bing, Yahoo ve Yandex gibi arama motorlarında hızlı şekilde indekslenmesini sağlayacaktır. Böylece vatandaş aradığı doğru bilgiye hızlı ve kolay bir şekilde ulaşacaktır.

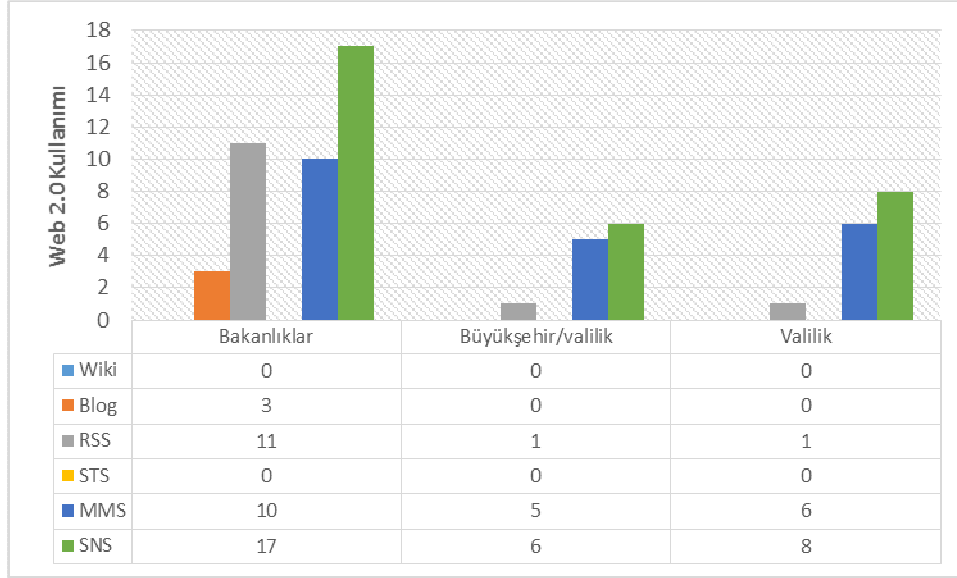
Multimedya Paylaşım Servisleri (MMS) bakanlık ve valilik web sitelerinin daha dinamik bir web paylaşımı sunmanın yanında, vatandaşlar arasında etkileşimi de arttırmaktadır (Chua vd., 2012). Web 2.0 uygulaması sosyal ağ siteleri fonksiyonuna sahip çoğu web sitesinin "MMS" özelliğinin olmadığı gözlemlenmiştir. Gelişmiş ülkelerde MMS'in farklı formlarıyla vatandaş ile etkileşimine katkı sağladığı söylenebilir. Örneğin Japonya Eğitim Kültür Spor Bilim ve Teknoloji Bakanlığı YouTube üzerinden "NEXT Ch" adında bir kanal açmıştır. Bu kanaldan spor, eğitim ve kültür konularında güncel bilgilendirme videoları paylaşarak vatandaşlarını aydınlatmakta ve vatandaşlar da videolar üzerinde yorumlar ile etkileşimi kuvvetlendirmektedirler (Chua vd., 2012; Mext, 2016). Bakanlıklar tarafından yayınlanan "Kamu Spotları" çeşitlendirilerek YouTube, iTunes, Flickr ve Linked In gibi kanallardan daha hızlı ve kapsamlı şekilde ulaştırılabilir.

Devlet kurumlarının resmi web sitelerinde Sosyal Ağ Servisleri (SNS), devletin vatandaşları ile sosyal ağını genişletmeyi ve onlarla kişiselleştirilmiş düzeyde yakınlaşmayı sağlayan bir araç olarak görülmelidir. Yapılan araştırma 7 web sitesi haricindeki tüm web sitelerinde bu fonksiyonun aktif kullanıldığı görülmüştür. Özellikle bakanlık web sitelerinin "SNS" uygulamasında valilik web sitelerine göre daha aktif ve daha fazla sayıda içerik paylaştığı gözlemlenmiştir. Özellikle Twitter kullanımı Facebook kullanımına göre daha yaygın olduğu görülmüştür. Twitter ve Facebook üzerinden yapılan taramalarda özellikle bakanlık web sitelerinde birçok sahte hesabın açıldığı ve bunların çok azının doğrulandığı gözlemlenmiştir. 2013 yılında Papillon Dijital firmasının yapmış olduğu araştırma (Talmaç, 2013) bu görüşü desteklemektedir.

Türkiye'de nüfusun %45'i interneti aktif olarak kullanmakta ve ortalamada her gün 2 saat 32 dk'yı sosyal medya ortamında geçirmektedir. Türkiye'de en çok kullanılan sosyal medya platformları: Facebook'u (%93), Twitter (%72), Google+ (%70) ve LinkedIn (%33)'dir (Acar, 2015). Tüm istatistikler göstermektedir ki, Türkiye sosyal medya (Facebook, Twitter, Google+, LinkedIn vb.)

kullanımında lider ülkelerden biridir. Devlet kurumları web sitelerinde aktif SNS kullanımı bu istatistiksel sonuca bağlanabilir. Ancak diğer Web 2.0 ana bileşenlerinin (Grafik 1) ortalamada bu kadar düşük olması birçok soruyu beraberinde getirmektedir. Bu düşük kullanımı, vatandaşlar tarafından bilinçli bir teknoloji kullanımının olmadığı, sadece SNS'nin gündemde tutulduğu, devlet kurumlarında BIT kullanım politika eksikliği varsayımları üzerinde durulabilir.

Grafik 1 Web 2.0 alt bileşenlerinin gruplara göre dağılımı



SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde, tüm dünyada devletler tarafından Web 2.0 Uygulamalarının yaygınlaştığını (Chua vd., 2012) ve Türkiye’de de artık entegrasyonun başladığını görmekteyiz. Seçilen bakanlık ve valilik web siteleri üzerinde yapılan araştırmada, henüz Web 2.0 uygulamalarını temsil eden fonksiyonlarının tamamının kullanılmadığı gözlemlenmiştir. Oysa ABD’de, Web 2.0 teknolojileri kullanılarak ABD Başkanı Barack Obama toplumun gerek yeni çıkarmayı düşündükleri yasalar ve gerekse günlük meseleler ile ilgili farklı web sayfaları ile görüşünü almaya çalıştığı vurgulanmıştır (Erkul, 2009). Ancak T.C. Bakanlık ve Valilik web sitelerinde şeffaf bir tartışma ortamının olmadığı, tüm iletişimin tek taraflı bilgi vermek amacıyla kullanıldığı ortaya konmuştur. Sadece Sosyal Ağ Servislerinde “Twitter” ve “Facebook” üzerinden vatandaşlarla açık iletişim kurulduğu görülmektedir. İncelenen web sayfalarının hiçbirinde vatandaşın konu açabileceği, tartışma oluşturabileceği veya bilgi alabileceği açık “forum”, “blog” veya “wiki” uygulamalarına rastlanamamıştır. Özellikle Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı web sitelerinde Web 2.0 uygulamalarının hiç birine rastlanmaması oldukça düşündürücüdür. Devlet kurumlarının hızlı bir şekilde BIT altyapılarını kuvvetlendirmeli, çağın gerekliliği Web 2.0 Teknolojilerini destekleyen yapılar kurmalı ve bunları

güncel bir şekilde kullanılmalıdır. Daha evrim aşamasında olan Web 2.0'a adaptasyonun sağlanamaması durumunda gelecekte yenilenen teknoloji karşısında uyum zorlukları yaşanması kaçınılmazdır.

Web 2.0 uygulamaları karakteristiğinde sosyal ağ oluşumu, zengin ve etkileşimli ara yüzler, yüksek kullanıcı kontrolü ve kitle katılımı (Lai ve Turban, 2008) var iken, T.C. Bakanlık ve Valilik web sitelerinde yapılan araştırmada, Web 2.0 uygulamalarının tamamının etkin şekilde kullanılmadığı bulgusu ortaya konmuştur. Ülkemizde devlet kurumlarının Web 2.0 uygulamalarını devlet politikasına dönüştürmeli, bu uygulamaları desteklemeli ve geliştirmelidir. Böylece vatandaş ile devlet arasında daha şeffaf, esnek ve etkili bir iletişim süreci başlayacak ve günden güne güçlenecektir. Bu duruma gelişmiş ülkelerden örnek verecek olursak, Avustralya Çevre ve Koruma Bakanlığı, Kanada Çevre Bakanlığı, Singapur Sağlık Bakanlığı'ndan üst düzey hükümet yetkilileri Blog, Wiki, SNS ve MMS'lerden kişisel düşüncelerini paylaşarak vatandaşları ile karşılıklı iletişim kurmaktadır (Mergel vd., 2009). Web 2.0 teknoloji bileşenlerinin devlet kurumlarında etkin ve yaygın kullanılması ile web sitelerinin kalite algısı arasında doğru bir orantı ortaya konmuştur (Chua vd., 2012). Bu bağlamda bu teknolojilere yapılan yatırımlar vatandaş iletişimini arttıracak gibi kaliteli hizmet algısını da arttıracaktır.

KAYNAKÇA

- ACAR, Ertan. (2015). *Türkiye Sosyal Medya Lideri*. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ertan-acar/turkiye-sosyal-medyada-dunya-lideri-1354432/>
- AGHAEI, Sareh, Mohammad Ali NEMATBAKHSH - Hadi Khosravi FARSANI. (2012). "Evolution of the world wide web: From WEB 1.0 TO WEB 4.0". *International Journal of Web & Semantic Technology*, 3(1), ss. 1.
- BEKKERS, Victor. (2003). "E-government and the emergence of virtual organizations in the public sector". *Information polity*, 8(3), ss. 89-101.
- BLOG. ((n.d.)). *In Wikipedia*. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Blog>
- BRANDAO JR, F. - C. M. BATISTA. (2009). "E-participation in electoral campaigns: The Brazilian experience". *International Journal of Electronic Governance*, 2(4), ss. 328-343. doi:10.1504/IJEG.2009.030525
- CHAN, Calvin M. L., YiMeng LAU - Shan L. PAN. (2008). "E-government implementation: A macro analysis of Singapore's e-government initiatives". *Government Information Quarterly*, 25(2), ss. 239-255.
- CHUA, Alton YK, Dion H GOH - Rebecca P ANG. (2012). "Web 2.0 applications in government web sites: Prevalence, use and correlations with perceived web site quality". *Online Information Review*, 36(2), ss. 175-195.

-
- CORMODE, Graham - Balachander KRISHNAMURTHY. (2008). "Key differences between Web 1.0 and Web 2.0". *First Monday*, 13(6).
- DANIS, Catalina, Mark BAILEY, Jim CHRISTENSEN, Jason ELLIS, Thomas ERICKSON, Robert FARRELL - Wendy A Kellogg IBM TJ WATSON. (2009). "Mobile applications for the next billions: A social computing application and a perspective on sustainability". *Strengthening the Role of ICT in Development*, 309.
- DEČMAN, Mitja. (2009). "Web 2.0 in e-government: the challenges and opportunities of wiki in legal matters". *Proceedings of the European Conference on e-Government*, ss. 229.
- ERKUL, Erdem. (2009). "Sosyal Medya Araçlarının (Web 2.0) Kamu Hizmetleri ve Uygulamalarında Kullanılabilirliği". *Türkiye Bilişim Derneği*, 116, ss. 96-101.
- GEORGESCU, Mircea - Daniela POPESCU. (2014). "The Uncertainty of Using Web 2.0 Technologies in E-Government Development. Romania's Case". *Procedia Economics and Finance*, 15, ss. 769-776. doi:http://dx.doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00485-7
- KAPLAN, Andreas M - Michael HAENLEIN. (2010). "Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media". *Business horizons*, 53(1), ss. 59-68.
- KOOP, Royce - Harold J. JANSEN. (2009). "Political Blogs and Blogrolls in Canada: Forums for Democratic Deliberation?". *Social Science Computer Review*. doi:10.1177/0894439308326297
- LAI, Linda S L. - Efraim TURBAN. (2008). "Groups Formation and Operations in the Web 2.0 Environment and Social Networks". *Group Decision and Negotiation*, 17(5), ss. 387-402. doi:10.1007/s10726-008-9113-2
- LAWSON, George. (1998). *NetState: Creating electronic government*. <http://www.demos.co.uk/files/netstate.pdf>
- LAYNE, Karen - Jungwoo LEE. (2001). "Developing fully functional E-government: A four stage model". *Government Information Quarterly*, 18(2), ss. 122.
- MANDELSON, P. (1999). "The digital government". In A. C. Leer (Ed.), *Masters of the Wired World: Cyberspace Speaks Out* (pp. 318–323): Financial Times/Pitman.
- MCDERMOTT, Irene E. (2007). All a-twitter about Web 2.0: what does it offer libraries?, 34.
- MEIJER, Albert - Marcel THAENS. (2010). "Alignment 2.0: Strategic use of new internet technologies in government". *Government Information Quarterly*, 27(2), ss. 113-121.
- MERGEL, Ines, Charlies M SCHWEIK - Jane E FOUNTAIN. (2009). "The transformational effect of Web 2.0 technologies on government". *Available at SSRN 1412796*.
- MEXT. (2016). "The Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology". Retrieved from <https://www.youtube.com/channel/UCL2DLwqYxa0Q5DcGoQGbrw>
- O'REILLY, Tim. (2005). *Web 2.0: Compact Definition?* <http://radar.oreilly.com/2005/10/web-20-compact-definition.html>

-
- O'REILLY, Tim. (2007). "What is Web 2.0: Design patterns and business models for the next generation of software". *Communications & strategies*(1), ss. 17.
- O'REILLY, Tim. (2005). "September 30". *What is Web 2.0: Design patterns and business models for the next generation of software*.
- OSIMO, David. (2008). *Web 2.0 in Government: Why and How?*
<ftp://ftp.jrc.es/pub/EURdoc/EURdoc/JRC45269.pdf>
- PARAMESWARAN, Manoj - Andrew B WHINSTON. (2007). "Research Issues in Social Computing*". *Journal of the Association for Information Systems*, 8(6), ss. 336.
- PELED, Alon. (2001). "Centralization or Diffusion?: Two Tales of Online Government". *Administration & Society*, 32(6), ss. 686-709. Retrieved from <http://aas.sagepub.com/content/32/6/686.abstract>
- TALMAÇ, Mehmet Ali. (2013). *Bakanlıklar sosyal medyada ne kadar temsil ediliyor?*
http://rss.emlak27.net/web-haberler/bakanl-305-klar-sosyal-medyada-ne-kadar-temsil-ediliyor-304-nfografik__30732.html#.VUMabyGqiko
- WIKI. ((n.d.)). *In Wikipedia*. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Wiki>

UYGULAMALI GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMLERİNDEN FAYDALANAN KADINLARIN İŞ KURMA SÜREÇLERİNE İLİŞKİN BİR ANALİZ: AMASYA İLİ ÖRNEĞİ¹

Emrah KOPARAN²

Nazan KAHRAMAN³

ÖZ

Girişimcilik son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sıklıkla karşımıza çıkan bir kavramdır. Siyasetçilerin, iş dünyasının, sivil toplum kuruluşlarının ve eğitim kurumlarının tüm söylem ve çalışmalarında, işgücü-istihdam ve sosyal katılım bağlamında ana konular arasında yer almaktadır. Tabii ki bu çalışmalarda birçok makro ve mikro faktörün etkisiyle de girişimci kadınların sayısının artırılması öncül bir hedef olarak belirtilmektedir. Çünkü ülkemizde kadınlar işgücü piyasasına giriş ve istihdama katılım konusunda erkeklerin oldukça gerisindedir. Bu bağlamda kadınların işgücü piyasasına girişlerinin desteklenmesinin yollarından birisi olarak girişimcilik programları gittikçe önem kazanmakta ve bu politikadan hareketle devletin tüm merkez ve taşra teşkilatlarında sürekli olarak girişimcilik programları düzenlenmektedir. Fakat bu programların gerçek amaca hizmet edip etmedikleri henüz yeterince irdelenmemiştir. Konunun bu öneminden hareketle, bu çalışmanın amacı, girişimcilik programlarından yararlanan kadınların girişimci olma sebepleri ve bu süreçte karşılaştıkları sorunların tespit edilmesidir. Çalışmada tarihsel bir bakış açısı ele alınarak 2010- 2015 tarihleri arasında Amasya ilinde düzenlenen girişimcilik kurslarına ait arşiv taraması yapılmıştır. Elde edilen verilerden hareketle seçilen örneklem dâhilinde kadın girişimcilerle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Kadın Girişimciler, Girişimcilik Programları

AN ANALYSIS ON WOMEN, WHO BENEFIT FROM APPLIED ENTREPRENEURSHIP COURSES, IN THE PROCESS OF STARTING UP BUSSINESS: AMASYA CASE

ABSTRACT

Entrepreneurship is a recent common concept in Turkey as well as all over the World. It takes place among main subjects within the context of labor-employment and social participation within the discourse and attempts of politicians, business World, NGO’s and training institutions. Of course, in these studies, increasing the number of entrepreneur women as a result of various micro and macro factor is signified as a Pioneer target. Because women are far behind of men in our country in terms of participation in the labor market and employment. Entrepreneurship programs gains importance as a way of promoting women’s participation in the labor market. In line with such policy, all central and rural organizations of state entrepreneurship programs are constantly organized. However, it is not well elaborated if these programs are in the service of real objectives. In line with the importance of the subject, the aim of this is study is to define the reasons behind women to be entrepreneur and the problems those they face with in this process. A historical perspective is adopted in this study that an archive review was made about antrepreneurship courses in Amasya between 2010-2015. According to the derived data deep interviews conducted with women entrepreneurs in context of samples.

Keywords: Entrepreneurship, Women Entrepreneurs, Entrepreneurial Programs

Jel Codes: M10-M14-L26

DOI: 10.17823/gusb.305

¹ Bu çalışmanın ilk versiyonu International Multidisciplinary of Euroasia kongresinde sunulmuştur.

² Yrd.Doç.Dr. Amasya Üniversitesi, Merzifon Meslek Yüksekokulu, emrah.koparan@amasya.edu.tr

³ Yrd.Doç.Dr. Amasya Üniversitesi, Merzifon Meslek Yüksekokulu, nazan.kahraman@amasya.edu.tr

GİRİŞ

Bir taraftan üretim faktörlerinin (emek, sermaye ve doğal kaynaklar) mal ya da hizmet üretmek için biraya getirilmesi, diğer taraftan kar elde etmek için risk alınması süreçlerine işaret eden girişimcilik (Alada, 2001), ekonomik büyüme, verimlilik, yenilikçilik ve istihdamın yürütücülerinden birisi ve desteklenmesi gereken bir alan olarak görülmektedirⁱ.

Ekonomik gelişmişliğin anahtar göstergelerinden birisi olarak da ekonomik fırsatların ortaya çıkarılması ve fikirlerin yatırıma dönüştürülmesinde girişimciliğin belirleyici bir konumu vardır. Çünkü girişimcilik, yaratılan yeniliklerin ekonomiye kazandırılmasıdır (TÜSİAD, 2002). Uzun yıllar ekonomik ve sosyal gelişmişlikte rolü göz ardı edilmiş olsa da, günümüz ekonomilerinde girişimciliğin, işsizlikle mücadele, yaşam standartlarının artırılması, bilimsel ve teknolojik gelişime katkı, ülkenin atıl kalan gizil güçlerinin (potansiyel) işler hale getirilmesi gibi konularda oldukça önemli görevlere sahip olduğu belirtilmektedir (akt. Gökçe YILDIZ, 2004). Çünkü tarihsel süreç, ekonomik gelişmenin, verimlilik ve etkinliğin, önemli ölçüde girişimci ve yenilikçi fırsatları değerlendirebilen ve risk almaya istekli pragmatik insanlar tarafından sağlandığını göstermektedir (Hisrich, 2005). Bir başka ifadeyle “girişimcilik”, fırsatları takip eden ve onlarla karşılaştığı anda bütün riskleri alarak gerçekleştirmeye çalışan “girişimci”nin yürüttüğü süreçtir (TÜSİAD, 2002: 33).

Ekonomik gelişmişlik ve girişimcilik ilişkisinin önemini yanı sıra girişimcilik konusunda kadınların varlığı da son yıllarda yoğun olarak tartışılmaktadır (Soysal, 2010: 73).

Dünya Girişimcilik Platformu (Global Entrepreneurship Monitor-GEM) tarafından 2001 yılında 29 ülke üzerine yapılan araştırma, cinsiyet ile girişimcilik arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını ve kadınların girişimcilik faaliyetlerine katılımlarının erkeklerin yarısı kadar olduğunu ortaya koymaktadır (GEM, 2001: 8).

Türkiye’de temel işgücü göstergelerine bakıldığında kadınlar, erkeklerin oldukça gerisindedir. TÜİK 2014 verilerine göre, İşgücüne katılım oranı erkeklerde %71,3 iken, kadınlarda %30,3; istihdam oranları, erkeklerde %64,8, kadınlarda ise %26,7’dir. İşsizlik oranları ise erkeklerde %9 kadınlarda ise %11,9’dur. Yine TÜİK verilerine (2015) göre, girişimcilerin cinsiyetleri açısından bakıldığında, işveren olarak çalışanların %92’sinin erkek, % 8’inin kadın olduğu görülür (TÜİK, 2015). Gerek işgücü göstergeleri ve gerekse de girişimcilik açısından erkeklerin oldukça gerisinde olan kadınların ekonomik, politik ve kamusal olarak desteklenmesi ve güçlendirilmesi ekonomik büyüme için hayati önem taşımaktadır.

Genel olarak erkekler üzerine odaklanan girişimcilik konusunun, 1980’lerden sonra araştırma ve politikalar düzeyinde kadın girişimciliği üzerinden de irdelendiği söylenebilir (ILO, 2006; Yetim, 2002: 1). Bunun bir sonucu olarak da 1990’larla birlikte kadın girişimciliği plan ve programlarda yer almaya başlamıştırⁱⁱ. Sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşların da desteği ile konu oldukça yaygın bir şekilde ele alınmaya çalışılsa da yukarıdaki istatistiksel verilerin de gösterdiği gibi Türkiye’de kadınlar işgücü piyasasına erkeklerden daha uzaktır. Bunu aşmak ve kadınların daha fazla

toplumsal ve ekonomik hayatta yer almalarını sağlamak amacıyla aktif istihdam tedbirleri ve girişimcilik eğitimleri düzenlenmekte ya da kendi işini kurmak isteyen kadınlara finansal destek sağlanmaktadır. Kadınların girişimcilik üzerinden desteklenmesi, ülke ekonomilerine katkı sağlamlarının yanı sıra, kendi kazançlarını elde ederek ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarının bir aracı olduğu için de önemlidir (Göküş, 2013: 1). Girişimciliğin doğuştan gelen bir özellik değil, sonradan öğrenilebilen bir eylem olduğu düşüncesi üzerine temellenen bu çabalar, kadınlardaki girişimci kişiliğini ortaya çıkarmak, girişimci davranışı, yaratıcılığı ve yenilikçiliği desteklemeyi hedeflemektedir. Çünkü girişimcilik eğilimi üzerinde, girişimcilik eğitimlerinin olumlu etkileri olduğu görülmektedir (Balaban ve Özdemir, 2008: 147; Henry vd, 2005:158; Colin ve Jack, 2004: 416).

Mevcut çalışma içerisinde de ülkemizde her gün giderek sayıları artan uygulamalı girişimcilik eğitimlerine katılan kadınların akıbeti mercek altına alınmaktadır. Gerek girişimcilik programlarının etkinliği, gerek programdan faydalanan kursiyerlerin karşılaştığı sorunlar ve gerekse de iş kurma süreçlerini irdeleyen çalışmalar mevcuttur, fakat sayıları oldukça azdır (İslamoğlu, 2014; Can ve Karataş, 2007; Soysal, 2010a,b; Kutaniş, 2003). Az sayıdaki bu çalışmalar ise “nicel” olup, konuyla ilgili kadın kursiyerlerle derinlemesine görüşmeler üzerinden yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın yazına önemli katkılar sağlayacağı ve yazındaki bu boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırma sonuçlarının, kursları düzenleyen kurumların ve ekiplerin kendilerini değerlendirmeleri adına da önemli katkıları olacaktır. Diğer taraftan kadının yerinin ve kadına atfedilen değerin tartışıldığı ülkemizde kadın çalışmaları adına da önemli katkılar sağlayacaktır. Çalışma, bir mevcut durum analizi gibi görünse de sebep sonuç ilişkileri bağlamında gelecekte yapılacak benzer çalışmalar için önemli bir temel oluşturacaktır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Girişimcilik

Küreselleşme, uluslararası ekonomiyi yeniden şekillendirmekte ve bununla birlikte teknolojik değişim dünya ekonomisinde büyük bir belirsizlik yaratmaktadır. Girişimcilik, dinamizmi gereği, yeni ekonomik, sosyal ve çevresel zorlukları karşılamak için önemli araçlardan birisidir. Bunu destekleyecek şekilde ülkeler, bölgesel ve ulusal ekonominin temel taşları olarak yenilikçilik ve girişimciliğin geliştirilmesi için çabalamaktadır.

Toplumların tarihleri, gelenekleri, değer yargıları ve hatta coğrafi konumlarından ayrı ele alınamayan (Bulmuş, 2003: 8) girişimcilik konusunda üzerinde uzlaşılmış tek bir tanım yoktur. Bunun yerine girişimciliğin çağrıştırdığı kavramlar üzerinden farklı tanımlamalar yapılmaktadır.

Ronstadt (1998), girişimciliği, yaratıcılıkla zenginliğin artırılmasını sağlayan yaratıcı bir süreç olarak tanımlamaktadır. Ona göre girişimcilik, büyük riskler üstlenmeyi göze alan bireylerin yapacağı bir iştir. Timmons (1989) da girişimciliği, uygulamada olmayan değerli bir şeyi yaratma ve inşa etme süreci olarak tanımlamaktadır. Girişimcilik, toplum, örgüt, grup ve bireyler için fayda ve değer

yaratılması ve dağıtılması sürecidir. Bu süreç anlık veya kısa soluklu değil uzun dönemli bir zaman dilimini kapsar. Hisrich (2005), girişimciliği yeni bir şey yaratma süreci olarak ele almakta ve bunun için sosyal, finansal, psikolojik riskleri göze alan, çaba ve zaman harcayan adanmış bir bireyden bahsetmektedir. Girişimcilikte “değer yaratma” kavramını öne çıkaran Bird’e göre girişimcilik, “değer yaratmak için, kâr amacı güden yeni bir işletme kurma veya büyütme ve yeni bir mal veya hizmet yaratma sürecidir” (Bird, 1989). Girişimci davranışın farklılığına vurgu yapan Mueller ve Thomas ise girişimciliği, “bir fırsat algılama ve o fırsatı ele geçirmek için bir organizasyon yaratma faaliyeti” olarak görmektedir (Mueller ve Thomas, 2001).

Bu tanımlarda da görüldüğü gibi yenilikçilik ve yaratıcılık girişimcilikle ilgili olarak öne çıkan kavramlardır. Yaratıcılık ve yenilikçiliğin çıktuları ve makro ve mikro düzeyde sağladığı faydalar, girişimciliğin başarısını göstermektedir.

Girişimcilik ekonomik büyüme, yenilikçilik ve istihdam ile ilişkisi bağlamında oldukça önemli bir konuyken, girişimcilik faaliyetleri de örgütsel ve ekonomik kalkınma, performans ve refah artışı için önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir (World Bank, 2007).

Birçok avantajı olan girişimcilik, ekonomik ve sosyal faktörlerden etkilenmektedir. Pazarlama rekabeti, pazara ve hammaddeye erişim eksikliği, sermaye ve finans eksikliği, pazarlama bilgisindeki yetersizlik, zayıf altyapı, üretim/depolama alanı eksikliği, yetersiz güç kaynağı, eğitim eksikliği ekonomik faktörler arasında sayılırken; sosyal kabul edilebilirlik, önyargılar ve önyargıya bağlı tutum değişikliği, işgücü piyasası ile ilişkiler sosyal faktörler olarak sayılmaktadır (Samiti, 2006; Tan, 2000; Gemechis, 2007).

B. Girişimcilik ve “Kadın”

Geleneksel değerler ve sosyo-ekonomik yapıdan kaynaklanan sebeplerle ülkemizde kadınlar, dezavantajlı durumdadırlar (Bedük, 2005: 107; Narin, 2006: 67). Toplumsal hayatın hemen her alanında erkeklerden daha fazla engellerle karşılaşan kadınların iş kurma ve yönetme aşamalarında da erkeklere oranla daha dezavantajlı olmaları kadın girişimciliği konusunun ayrıca ele alınmasını anlamlı kılmaktadır (Özar, 2005:13; Bedük, 2005). Yapılan çalışmalar, teorik olarak kadınların daha fazla desteklenmesi gerektiğini söylese de istatistiksel sonuçlar, kadınların yeterince desteklenmediğini ve iş kurma rakamlarının erkeklerin gerisinde kaldığını göstermektedirⁱⁱⁱ.

Ülkemizde olduğu gibi, birçok toplumda erkeklerle eşit fırsatlara sahip olmayan kadınlar ve özellikle girişimci kadınlar için ekonomik ve politik fırsatlar sınırlı kalmaktadır. Kadın girişimciler için politik ve ekonomik fırsatlar sınırlı sayıda kalmaktadır. Kadın girişimcilere daha iyi ekonomik seçimler yapabilecekleri, rekabetçi işletmeler haline dönüşebilmeleri, gelir ve istihdam yaratabilecekleri bir ortam sağlanmasına ihtiyaç vardır (OECD, 1997).

Kadınların işgücü piyasasına giriş, istihdama katılım ve iş kurma konusunda desteklenmeleri sadece ülkenin ekonomik gelişmişliğine katkısı anlamında değil, birey ve vatandaş olarak kadınların

üretim faaliyetlerine katılmaları, kendilerini ekonomik ve sosyal olarak güçlendirmeleri anlamında da önemlidir (Keskin, 2014: 71). Birleşmiş Milletler Sanayi Gelişim Ölçütü'nde (UNIDO) (2001) kadınların kendileri ve sosyal çevreleri için girişimcilik faaliyetlerinin olumlu sosyal yansımaları olduğu ifade edilmekte ve kadınlar için girişimciliğin sadece ekonomik bir araç olmadığı belirtilmektedir.

Literatürde kadın girişimciliğine ilişkin sayısız tanım bulunmaktadır (Gökakın, 2000: 109; Ecevit, 1993: 15; Kutaniş, 2003: 63; Çakıcı, 2003: 73; Saray, 1993: 83; Keskin, 2014: 73).

Bu tanımlar arasında en kapsayıcı ve en somut tanım Ecevit (1993)'e aittir. Ecevit, (1993: 19-20); kadın girişimciyi, “ev dışı bir mekânda, kendi adına kurduğu bir iş yeri olan, bu iş yerinde tek başına veya istihdam ettiği diğer kişilerle birlikte çalışan, bir mal veya hizmetin üretilmesiyle ilgili faaliyetleri yürüten, işi ile ilgili olarak bütün ilişkileri kendi hesabına kuran ve yürüten, elde ettiği kazancın yatırım ve kullanım alanlarında söz sahibi olan” kadın olarak tanımlar.

D.P.Moore, girişimci kadınları ikiye ayırmaktadır. Geleneksel girişimci kadınlar, yaşları genelde 35-45 arasında, evli, ülke ortalamasının üstünde eğitim seviyesine sahip, ilk iş deneyimleri olan, çok az çalışana sahip, genelde ticaret veya hizmet işletmesi sahibi, sermayeleri kişisel tasarrufları ve sahip oldukları varlıklar olan kadınlardır. Modern girişimci kadınlar ise işletme yönetimi ve teknik konularda eğitilmiş, erkek yoğun sektörlerde çalışan, geleneksel kadın rolleri girişimci olmalarını daha az engelleyen girişimcilerdir (Narin vd, 2006: 71).

Goffe ve Scase (1985) ise, çalışmalarında dört değişik kadın girişimci türünden bahsetmektedirler. Bunlardan birincisi, **geleneksel girişimci olarak adlandırdıkları**, girişimcilik ideallerini ve geleneksel cinsiyet rollerini bir arada üstlenen ve ikisini de aynı derecede yerine getirmeye çabalayarak iş-aile hayatını dengede tutmaya çalışan ve işini de fazla büyütmeyi düşünmeyen kadın girişimcilerdir. **Yenilikçi girişimci** olarak adlandırılan ikinci tip ise, girişimcilik ideallerini geleneksel cinsiyet rollerinden daha önemli tutan ve öncelikli hedef olarak işletmesinin büyümesini ele alan kadın girişimci tipidir. **Evcimen girişimci** olarak adlandırılan üçüncü girişimci kadın tipi, girişimciliği yan iş olarak gören ve geleneksel cinsiyet rollerini girişimcilik ideallerinin üstünde tutan tipidir. Dördüncüsü ise **köktenci girişimci** denilen, kadınların ikinci plana atılmalarını önlemek için çabalayan ve bu amaca hizmet etmek için işini örgütleyen tiptir. (Akt. Kutaniş ve Bayraktaroğlu, 2003: 3; Soysal, 2010: 92).

Fakat kadın girişimciliği konusundaki bütün çalışmaların merkezinde cinsiyet olgusunun bulunduğunu söylemek doğru olmaz. Çünkü literatürde cinsiyet yerine girişimciyi asıl etkileyen faktörlerin, iş ve endüstri seçimi, finansal stratejiler, büyüme modelleri ve yönetim yapıları olduğuna ilişkin çalışmalar (Green ve Cohen, 1995) mevcuttur.

C. Türkiye’de Kadın ve Girişimcilik

Türkiye’de kadınların işgücü piyasasında ve dolayısıyla girişimcilik alanında adından söz ettirmesinin tarihi oldukça yenidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik yapısı içerisinde geleneksel iş bölümünde toprağa bağlı faaliyetler nedeniyle görünür olmayan kadın emeği, Cumhuriyetle birlikte görünür olmaya başlamış ve 1950’lerden sonra kentleşme ve kırdan kente göçle birlikte ivme kazanmıştır (Mardin, 2000: 14). 1980’lerden sonra liberal ekonominin etkisi ile girişimcilik kültürü ve kadın girişimciliğinin önemi artmıştır (Soysal, 2010: 88); 1990’lardan sonra ise kadın girişimciliği makroekonomik politikaların bileşenlerinden birisi haline gelmiştir. Özellikle 1990’ların ikinci yarısına gelindiğinde ise iki temel nedenden dolayı kadın girişimciliğinin desteklenmesi için çeşitli çabalarda bulunulmuştur. Bunlardan birincisi, işgücüne katılım da kadınların sayısında hızlı bir gerilemenin yaşanması ve bunun sonucunda kadınlardaki yüksek işsizlik oranlarına bir çözüm olarak kadınların girişimci olmalarının desteklenmesi yaklaşımlarıdır. İkincisi ise, kentlerdeki yoksul ailelerin durumlarının giderek daha kötü hale gelmesi, çeşitli politik araçlara ihtiyaç doğurmuş ve kadın girişimciliğinin geliştirilmesi de bu araçlardan biri olmuştur (Ecevit, 2007: 47). Bu sürecin arka planında, 1990’ların ikinci yarısında belirginleşen işgücü piyasasında kadınların karşı karşıya kaldığı ayrımcılığın derinleşmesi ve bunun bir sorun alanı olarak görülmesi yatmaktadır (Toksöz ve Kardam, 1998: 300). Çünkü kadınlar, iş gücü piyasasına giriş, istihdama katılma işe alma, ücretlendirme, işte yükselme, işten izin alma gibi birçok durumlarda cinsiyet ayrımcılığına dayalı uygulamalarla karşı karşıya kalmaktadır (Toksöz ve Kardam, 1998: 303-304).

Bu engellerle mücadele etmek ve kadınların işgücü piyasasına ve toplumsal hayata tam olarak katılmalarını sağlamak için yaygın toplum kesimleri tarafından çaba sarfedilmektedir. Bu çabaların gündemindeki konulardan birisi de işini kaybeden kadın sayısındaki artış, kadınların eğitim seviyesindeki artış ve başarılı kadın girişimcilerdeki artış gibi birçok nedenle (Can ve Karataş, 2007; Narin, 2006; Waring vd.: 2011; Littunen, 2000; Kutaniş, 2003; Karabat ve Sönmez, 2012; Soysal, 2010) girişimci kadınların sayısını artırmaktır. Kadının işgücü piyasasına katılımının artırılması için ulusal ve uluslararası arenada birçok destek programı açıklanmakta ve bu programlarda kadınların girişimcilik konusunda desteklenmelerine ilişkin faaliyetler öne çıkmaktadır. 2010 yılı itibariyle de KOSGEB öncülüğünde tüm ülkede uygulamalı girişimcilik eğitimleri düzenlenerek girişimcilik kültürünün ve bilincinin yayılması ve yerleşmesi amaçlanmıştır.

Fakat ülkemizde son yıllarda kadınların girişimci olma istatistiklerinde kayda değer bir artış olduğu görülmüş^{iv} de, ailede ataerkil üretim ilişkilerine dayalı cinsiyet temelli iş bölümü, kadınların ev dışı iş hayatlarını ve bilgilerini sınırlandırmakta ve sermaye birikimlerini zora sokmaktadır (Koray ve diğerleri, 1999: 2)

Türkiye’de kadın girişimciliği üzerine çalışmalara baktığımızda ilk çalışmaların 1990’larda yapıldığı dikkat çekmektedir. Bunlar küçük örneklerle daha çok kadın girişimcilerin özelliklerini

ortaya koyan çalışmalardır (Örneğin; Çelebi, 1997; KOSGEB, 2000; Ufuk ve Özgen, 2001; Hisrich ve Öztürk, 1999; Bedük, 2005).

2000’li yıllara gelindiğinde ise kadın girişimciliği kavramını konu edinen araştırmalarda önemli bir artışın olduğu dikkat çekmektedir (Kutanis, 2003; Gökakın, 2000; Çakıcı, 2004).

Hisrich ve Öztürk (1999) yaptıkları bir araştırmada Türk kadın girişimcilerin kişisel özelliklerini ortaya koymuşlardır. Bu özellikler enerjik, bağımsız, sosyal, rekabetçi, kendine güvenen, mükemmeliyetçi ve hedef odaklıdır. Kadın girişimcilerin % 72’sinin evli, % 59’unun bir veya iki çocuk sahibi, % 65’nin kendi iş alanında önceden deneyime sahip ve 25-35 yaş diliminde olduğu belirtilmektedir. Bu araştırma kapsamına giren kadınların %67’sinin lisans, %3’nün yüksek lisans eğitimine sahip oldukları belirtilmektedir (Hisrich ve Öztürk, 1999: 114-125).

Türkiye’de kadınları girişimciliğe yönlendiren nedenlerin başında ekonominin hane halkı geliri üzerinde yarattığı olumsuz etkileri küçük işletme kurarak azaltma çabası vardır (Keskin, 2014: 86). Bu çaba kadınları, eşlerinin üzerindeki ekonomik yükü hafifletmek ve erkeğe ait olan ev geçindirme sorumluluğuna destek olmak için girişimci olmaya yönlendirmektedir. Diğer taraftan aile bütçesi üzerinden ekonomiye yaslanan bu gerekçelerin dışında kadınları girişimciliğe yönlendiren sosyal ve kültürel faktörlerin de varlığından söz etmek gerekir (Tunçsiper vd, 2008: 59). Bu faktörler; kendi işinin patronu olmak, istediği bir işte çalışmak, saygınlık kazanmak, istediği gibi bir iş bulamamış olmak, insanlara faydalı olmak ve mesleğinde istediği kariyeri yakalayamamış olmak olarak sıralanabilir (Güney, 2006: 30; Tunçsiper vd, 2008: 59). Girişimci olmak, kadına birçok olanak sağlamaktadır. Girişimci olarak iş hayatında yer alan kadın kendini bağımsız hissetmekte, buna paralel olarak özgürce eylemde bulunabilmekte, sosyal ağlarını geliştirerek toplumda daha görünür hale gelmektedir (Ecevit, 1993: 18).

Dolayısıyla kadınların girişimciliği meselesi, kadının işgücü piyasasındaki durumu ve girişimciliği konusunda işgücü piyasasının yapısı, özellikleri ve bu piyasanın kadına bakış açısı ile kadının işgücü piyasasını nasıl gördüğü, bu piyasaya girme gerekçesi gibi bir tarafında işgücü piyasasının diğer tarafında kadının yer aldığı iki boyutlu bir yapıdır (Yetim, 2002). Bu nedenle, Türkiye’de kadın girişimcilerin desteklenmesine yönelik faaliyetler hem işgücü piyasasının yapısını kadın lehine düzenleme hem de kadınların girişimci olma ve işgücü piyasasında sürdürülebilir olmalarının desteklenmesini amaçlamalıdır (Kutanis ve Hancı, 2004: 458). Son yıllarda bu alanda yapılan çalışmaların bu durumu gözardı etmediği, meseleye kadın ve işgücü piyasasını aynı anda dahil ederek bakmaya çalıştığı gözlemlenmektedir (Özer, 2005; Ecevit, 2007; Keskin, 2014). Fakat hem işgücü piyasası açısından hem de kadın açısından en önemli mesele cinsiyet ayrımcılığıdır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmayı etkileyen ve engelleyen faktörlerden birisinin de ülkede ki toplumsal cinsiyet eşitsizliği olduğu (Baltacı, 2011: 62); cinsiyet ayrımcılığının yoğun olarak yaşandığı ülkelerde yoksulluğun daha yoğun, ekonomik büyümenin çok daha yavaş olduğu belirtilmektedir (Dünya Bankası, 2012).

Tüm bu gerekçelerle yürütülen politikalar, kadın girişimci sayısında artışa sebep olsa da konu ile ilgili rakamlar incelendiğinde bu oranın çok anlam ifade etmediği görülmektedir. Bunun ilk nedeni, kadınların iş kurma sürecinde erkeklerden farklı olarak kadın oldukları için yaşadıkları sorunlardır (Bedük, 2005: 113). İkincisi ise, bir işletme kurma ve bu işletmeyi sürdürülebilir kılma sürecinde karşılaşılan pazar araştırması, yeni ürün geliştirme ve kalite anlayışı, satış teknikleri gibi konularda yeterli bilgiye sahip olmama, teknolojinin sağlanması ve kullanılmasında karşılaşılan yüksek maliyetler, ataerkil toplumsal yapı nedeniyle krediye ulaşma güçlükleri (Kurtsan, 2011) ve eğitim eksikliği gibi (Keskin, 2014: 77) sorunların yeterince çözümlenmemiş olmasıdır.

Dolayısıyla bu çalışma, kadınların girişimci olma süreçlerinde yaşadıkları sorunların hem cinsiyet boyutunu hem de girişimcilik sürecine ait sorunları aynı anda kapsamayı hedeflemiştir. Bu nedenle ILO ve UNECE'nin kadın girişimcileri etkileyen faktörler olarak ifadelendirdiği sorunları kadın girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar olarak benimsemiştir. Ayrıca bu sorunlar, çalışmanın soru formları oluşturulurken ön görüşme yapılan kadınlar tarafından da dile getirilmiştir.

ILO (2008) ve UNECE (2004) kadın girişimcileri etkileyen faktörleri; finansa erişim, pazara giriş, eğitime erişim, ağlara erişim, politikacılara erişim, yönetim becerilerinde eksiklik, girişimcilik konusunda farkındalık eksikliği ve cinsiyet eşitsizliği olarak sıralamaktadır.

Finansa ve krediye ulaşım kadın girişimcilerin karşı karşıya kaldığı problemlerden birisidir. Girişimciliğin istihdamı artırıcı bir çözüm olarak ele alındığı Dokuzuncu Kalkınma Planında da yer alan finansman sorunu, OECD'nin Bir Bakışta Girişimcilik 2013 (Entrepreneurship at a Glance 2013) raporunda cinsiyet ayrımı gözetmeksizin Türkiye'deki girişimcilerin önündeki en büyük engel olarak belirtilmiştir. Finansmanın girişimci erkekler için bile en önemli sorunlardan birisi olarak belirtilmesi, birçok nedenle krediye erişim konusunda erkeklere kıyasla daha az fırsata sahip olan kadınlar için çok daha zor bir durum yaratmaktadır.

Uzmanlık, bilgi ve bağlantı gerektiren pazara ve pazarda yer edinmek için ağlara ve bürokratik engelleri aşmak için politikacılara erişim, kadınlar için bir diğer sorun alanıdır. Birçok ürün ve hizmet için uluslararası pazarlarla karşı karşıya kalan kadınlar, ilk iş deneyimlerinde bu sorunu daha çok yaşamaktadırlar. Yeni bir ülke ya da pazara girmek yüksek bağlantı ve ilişki maliyeti anlamına geleceğinden, bu maliyet ve donanıma sahip olmayan kadınlar, bu süreci tek başlarına yönetememe sorunu yaşayabilmektedirler. Profesyonel örgütlere üyelikleri az ve bilgiye erişimleri kısıtlı olan kadınlar, erkeklere uygun çalışma saatleri gibi birçok nedenden dolayı kadınlara kapılarını açma konusunda istekli olmayan mevcut ağlara girme konusunda daha fazla çaba sarfetmek zorunda kalmaktadırlar (Mahbub, 2000). Bununla bağlantılı bir diğer sorun alanı, eğitime erişim ve yönetim becerilerinde eksikliklerdir. Kurduğu işletmenin sürdürülebilir olmasını sağlayabilmek adına kadın girişimcinin sadece kendisi için değil, çalışanları için de oldukça farklı alanlarda eğitim ihtiyacı bulunmaktadır.

Tüm sorunları birarada düşünmeyi gerektirecek en önemli sorun, kadınların “kadın oldukları için” yani cinsiyet temelli bir ayrımcılık üzerinden girişimcilik deneyimi yaşamalarıdır. Yukarıda belirtilen sorun alanları, girişimci erkekler için de söz konusu olabileceksen, kadınlar bunlara ek olarak cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılık, önyargı, korku ve baskılarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu ayrım çok daha fazla dikkat çekmektedir.

II. ARAŞTIRMA TASARIMI

Bu çalışmanın amacı, girişimcilik programlarından yararlanarak bir iş kuran kadınların bu süreçte karşılaştıkları sorunların neler olduğunu tespit etmektir. Bu amaçtan hareketle, çalışmada tarihsel bir bakış açısı ele alınmış ve öncelikle 2010- 2015 tarihleri arasında Amasya ilinde düzenlenen girişimcilik kurslarına ait arşiv taraması yapılmıştır. 2010 yılının başlangıç yılı olarak alınmasının nedeni Amasya KOSGEB hizmet merkezi tarafından ilde girişimcilik eğitimlerinin başlatılmış olmasıdır. Amasya KOSGEB Hizmet Merkezi ve Amasya Esnaf ve Sanatkarlar Odası Başkanlığı tarafından 2010-2014 yılları arasında yürütülen girişimcilik eğitime katılanların tamamının bilgilerine ulaşılmıştır. Uygulamalı girişimcilik eğitimlerine katılanları içeren bu listeden çalışmanın örneklemini seçilmiştir. Oluşturulan liste ile Amasya Sosyal Güvenlik Kurumu İl Müdürlüğü’ne başvuru yapılarak bu listedeki kişilerin işyerlerinin olup olmadığı bilgisi sorgulanmış ve SGK’nın verdiği bilgilerden (adres, telefon, e-mail, işyeri bilgileri) hareketle örneklem kümesi seçilmiştir. Diğer taraftan kadın girişimcilerle derinlemesine mülakatlar yapmak için soru formu yapılandırılmıştır.

A. Örneklem

Çalışmanın verileri birey düzeyinde elde edilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda 2010-2014 yılları temel alınarak belirlenen ana kütle, Amasya ilinde bu yıllar arasında uygulamalı girişimcilik eğitimi almış ve bir iş yeri açmış kadınlardan oluşmaktadır. SGK’nın verdiği bilgilerden hareketle uygulamalı girişimcilik eğitimi almış 40 kadının bir iş yerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiden hareketle çalışmanın evrenini 40 kişi oluşturmaktadır. 40 kadın girişimcinin hepsine ulaşmak amaçlanmış fakat çeşitli kısıtlar nedeniyle 30 kişiye ulaşılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

B. Çalışmaya İlişkin Yapılan Analizler

Öncelikle uygulamalı girişimcilik eğitimi veren kurumlardan alınan listelerden hareketle her hangi bir ayrım yapılmadan bu eğitimlerine katılan 560 kişiye ait demografik özelliklerin belirlenmesi için SPSS paket programından yararlanarak frekans analizleri gerçekleştirilmiştir. Devamında ise çalışmanın örneklemini bağlamında uygulamalı girişimcilik eğitimi almış ve bir işyerine sahip olan kadınlarla yapılan görüşmeler sonucu elde edilen verilerin hem frekans analizleri gerçekleştirilmiş ve hem de veriler nitel bir çalışma mantığıyla her bir veri ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Çalışmanın evreni 40 kişi olarak belirlense de, çalışmanın kapsadığı döneme ait olarak SGK'dan alınan tüm kursiyer verileri genel durumu görmek açısından tablollaştırılarak aşağıda verilmiştir.

1. Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerine Katılanların Tümüne İlişkin İstatistikler

Tablo 1: Yıllar İtibariyle Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerine Katılanlara İlişkin Frekans Analizi Sonuçları

Yıl bazında eğitime katılanların sayısı	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
2011	90	16,1	16,1
2012	176	31,4	47,5
2013	234	41,8	89,3
2014	60	10,7	100
Toplam	560	100	
Cinsiyet			
KADIN	261	46,6	46,6
ERKEK	299	53,4	100
Toplam	560	100	
Eğitim Seviyesi			
İlkokul	106	18,9	18,9
Orta Okul	194	34,6	53,6
Lise	92	16,4	70
Yüksekokul	74	13,2	83,2
Üniversite	90	16,1	99,3
Yüksek Lisans	4	0,7	100
Toplam	560	100	
Yaş			
18-30	171	30,6	30,6
31-40	224	39,9	70,5
41-50	107	19	89,5
51-60	49	8,8	98,3
61+	9	1,7	100
Toplam	560	100	

Tablo 1'e bakıldığında dört yıllık süreçte uygulamalı girişimcilik eğitimlerine toplam 560 kişinin katılmış olduğu görülmektedir. Bu kişilerin yıllar itibariyle dağılımı, 2011 yılında 90 kişi (%16,1), 2012 yılında 176 kişi (%31,4), 2013 yılında 234 kişi (%41,8) ve 2014 yılında 60 kişi (%10,7) olarak gerçekleşmiştir. Eğitimlere katılanların 261 (%46,6)'i kadınlardan ve 299 (%53,4)'u erkeklerden oluşmaktadır. Eğitim seviyelerine bakıldığında ise ilkokul mezunu 106 kişi (%18,9), ortaokul mezunu 194 kişi (%34,6), lise mezunu 92 kişi (%16,4), yüksekokul mezunu 74 kişi (%13,2),

üniversite mezunu 90 kişi (%16,1) ve yüksek lisans mezunu 4 kişi (%0,4) olduğu görülmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi grubun büyük çoğunluğunun eğitim seviyesi düşüktür. Araştırmaya katılanların yaşlarına ilişkin bilgiler incelendiğinde ise büyük çoğunluğun 26-40 yaş grubunda yer aldığı görülmektedir.

2. Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerine Katılan Kadınlara İlişkin İstatistikler

Tablo 2: Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerine Katılarak Bir İşyerine Sahip Olan Kadınlara İlişkin Frekans Analizi

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
YAŞ			MEDENİ DURUM		
20-29	3	10	EVLI	19	63,3
30-39	14	46,6	BEKAR	11	36,7
40-49	9	30	Toplam	30	100
50-59	2	6,7	ÇOCUK SAHİPLİĞİ		
60+	2	6,7	YOK	10	33,3
Toplam	30	100	VAR	20	66,7
EĞİTİM			Toplam	30	100
İLKOKUL	7	23,3	ÇOCUK SAYISI		
ORTAOKUL	4	13,3	0	10	30
LİSE	12	40	1	7	26,7
ÖNLİSANS	1	3,3	2	9	30
LİSANS	6	20	3	4	13,3
Toplam	30	100	Toplam	30	100
SEKTÖR			İŞ KURMA TECRÜBESİ		
Ticaret	2	6,7	VAR	12	40
Hizmet	15	50	YOK	18	60
Üretim	13	43,3	Toplam	30	100
Toplam	30	100	ÖNCESİNDE BİR İŞE SAHİP OLUP OLMADIKLARI		
MESLEKLERİNİN OLUP OLMADIĞI			VAR	20	66,7
EVET	20	66,7	YOK	10	33,3
HAYIR	10	33,3	Toplam	30	100
Toplam	30	100			

Araştırmanın örneklemini oluşturan kadınların en küçüğü 22 en büyüğü 62 yaşındadır. Genel olarak bakıldığında ise 22-62 yaş aralığında oldukları görülmektedir. Araştırmaya katılan kadınların %76,6'sı lise ve altında bir eğitim seviyesine sahiptir. Girişimci kadınların büyük çoğunluğunun evli

olduğu ve üçte ikisinin de çocuk sahibi olduğu, bunlarında %30'unun 2 çocuk sahibi olduğu görülmektedir. Uygulamalı girişimcilik eğitimine katılarak kurulan iş yerlerinin sektörel dağılımında %50 ile hizmet sektörü ilk sıradadır. Bunu üretim ve ticaret izlemektedir. Diğer taraftan sertifika almadan önce kadınların %60'ının bir işletme kurma tecrübelerinin olmadığı, buna rağmen %66,7'sinin mesleklerinin ve işlerinin olduğu görülmektedir.

Girişimcilik kararını kadın girişimcilerin yarısından fazlası kendileri verirken, bu kararı eşiyile verenler ikinci sıradadır. Kadınların çoğunluğu işletmelerini kurarken herhangi bir hibeden yararlanmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu süreçte karşılaşılan sorunlara ilişkin kurumsal yapılardan destek görenlerin sayısı 9'dur. Bu kişilerin destek aldığı kurumlar KOSGEB, belediye ve İŞKUR'dur. Örneklemdaki 21 kişi herhangi bir kurumsal yapıdan destek görmediği/göremediğini belirtmiştir.

Tablo 3: Kadınların Girişimcilik Kararları, Hibeden Yararlanma Durumları, İş Yeri Açma Süreleri ve Çalışan Sayılarına İlişkin Frekans Analizleri

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Girişimcilik Karar			Hibeden Yararlanma		
Kendim	16	53,3	HAYIR	3	46,7
Eşim	2	6,7	EVET	27	53,3
Eşimle Birlikte	7	23,3	Toplam	30	100,0
Diğer	5	16,7			
Toplam	30	100,0			
İşyeri Açma Süresi			Çalışan Sayıları		
3- 6 AY	13	43,3	,00	7	23,3
6-1 YIL	1	3,3	1,00-5	18	60,1
1-2 YIL	2	6,7	6-10	3	10
Öncesinde	14	46,7	10+	2	6,6
Toplam	30	100,0	Toplam	30	100,0
Kamu Kurumlarından Destek			KOSGEB		
EVET	9	30,0	YOK	25	83,3
HAYIR	21	70	VAR	5	16,7
Toplam	30	100,0	Toplam	30	100,0
İŞKUR			SGK		
YOK	27	90,0	YOK	29	96,7
VAR	3	10,0	VAR	1	3,3
Toplam	30	100,0	Toplam	30	100,0
Belediye			ESOB		
YOK	25	83,3	YOK	28	93,3
VAR	5	16,7	VAR	2	6,7
Toplam	30	100,0	Toplam	30	100,0
TSO			Üniversite		
YOK	30	100,0	YOK	30	100,0

3. Nitel Verilere İlişkin Analizler

Öncelikle örnekleme oluşturan kadın girişimcilerden telefonla görüşülerek randevusu alınmış ve 6 kadınla öngörüşmeler gerçekleştirilmiştir. Her bir kadın ile 1-3 saat süren öngörüşmeler sonucunda soru formları yapılandırılmıştır. Daha sonra listedeki tüm örneklem aranarak görüşme talep edilmiş ve her bir kadınla 45-120 dakika arasında yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örnekleme grubunda olmasına rağmen görüşülemeyen 10 kişiden 2 sinin SGK kayıtlarında işyerleri kendi üzerlerine olmasına rağmen başkaları tarafından işletildiği öğrenilmiş ve görüşülememiştir. Birisi il merkezi birisi ilçe merkezinde olmak üzere 2 kadınla ne telefonla ne yüzyüze görüşme gerçekleştirilememiştir. İş yerleri ziyaret edildiğinde işyerlerinin kendilerine ait olduğunu söyleyen eşleri ile muhatap olunmuş ve hiçbir şekilde kadınlarla görüşmemizin söz konusu olamayacağı söylenmiştir. Üniversiteden bir araştırma için geldiğimizi söylememize rağmen kadınların aldığı hibenin eşleri tarafından kullanıldığı izlenimini veren bu durumun kamu otoriteleri ile paylaşılacağı endişesinin tedirginlik yarattığı düşünülmektedir. Telefonla ulaşılamayan fakat yine de ziyaret edilen 4 adreste işyerine rastlanmamıştır. Geri kalan 2 kişi ise yine kamu otoriteleri adına bir denetim endişesi nedeniyle bizimle görüşmeyeceklerini belirtmişlerdir.

Geriyeye kalan 30 kadına yaş, medeni durum, eğitim durumu, çocuk sayısı, işyerinin bağlı olduğu sektör, neden girişimci olmak istedikleri, girişimci olma kararını kiminle verdikleri, girişimcilik sertifikası almadan önce işyeri kurma tecrübelerinin olup olmadığı, gelir getirici bir işi ve mesleğinin olup olmadığı, daha önce işgücü piyasasına ve istihdama katılmadılarsa bunun nedeni, iş yerlerini kurarken herhangi bir hibeden veya krediden faydalanıp faydalanmadıkları, uygulamalı girişimcilik eğitimi aldıktan ne kadar süre sonra iş yerini açtıkları, işyerlerinde çalışan sigortalı sayısı, kendi işlerini kurma sürecinde karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlarla mücadele etmek için kurumsal yapılardan destek alıp almadıkları sorulmuştur.

Kurulan işletmelerin 1'i ticaret (kırtasiye), 14'ü üretim (otogaz dönüşüm, tekstil, inşaat), 15'i hizmet (restaurant, danışmanlık, eğitim, kuaför ve güzellik salonu, temizlik, lojistik) sektöründedir. Uygulamalı girişimcilik eğitiminden yararlanan kadınların büyük bir çoğunluğu hibeden yararlanmadan işyerlerini açmıştır. Sektörel yönelimleri benzerdir ve işletmelerin az işçi çalıştıran küçük işletmeler olduğu tespit edilmiştir. Kadınlardan üç tanesi 10 ve üzeri işçi çalıştıran işletme kurmuştur ve bu işletmelerin sahibi olan kadınları, aileden gelen sermaye ile hareket ettiklerini belirtmişlerdir.

a. Kadınların Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinden Yararlanma Nedenleri

Tablo 4: Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerine Katılarak Bir İşyerine Sahip Olan Kadınların Neden Girişimciliğe Yöneldiklerine İlişkin Frekans Analizi

	Frekans
Neden 1: Kendi işinin patronu olmak, başkalarından emir almamak	22
Neden 2: İsteddiği bir işte çalışabilmek	13
Neden 3: Para kazanma ve refah içinde yaşama isteği	12
Neden 4: Başka insanların göremedikleri ya da uğraşmadıkları işleri keşfetmek	8
Neden 5: Tanınma ve prestij kazanma	6
Neden 6: Bir fikri ya da düşünceyi kendi işini kurarak gerçekleştirmek	5

Tabloda belirtilen altı kategori öngörüşme sonucunda belirlenen ve kadınları girişimci olmaya yönlendiren nedenlerdir. Görüşmeler esnasında örnekleme oluşturan kişilere, en önemli gördükleri nedenleri belirtmeleri istenmiş ve bunların dışında girişimci olma nedenleri varsa belirtmeleri istenmiştir. Bu altı başlık dışında belirtilen nedenler, “diğer” başlığı ile ayrıca belirtilmiştir.

1. Görüşülen kadınlardan kendilerine sorulan neden girişimci oldunuz sorusuna, K1, K2, K3, K4, K5, K8, K9, K11, K12, K15, K16, K17, K18, K19, K22, K23, K25, K26, K27, K28, K29, K30 “kendi işimin patronu olmak istiyorum” demiştir.

Kendi işimin patronu olmak ifadesini kullanmakla birlikte “aslında eşimden ayrıldığımda para kazanacak bir işim yoktu” diyen K22, “KOSGEB’in girişimcilik kurslarını duydum para kazanacak bir işim olursa kendime ve çocuğuma bakabilirim” diye düşündüğünü söylemiştir.

Kendisinden önce babası ile görüşmek zorunda kaldığımız ve “kızıma soracağınız bütün soruları ben cevaplarım” diyen babaya rağmen görüşmeyi başardığımız K20 “halen eğitimi devam ettiğini, “üniversiteyi bitirdikten sonra kendi işimin başına geçmek için girişimci olmak istedim” demiştir. Çünkü mevcut işyeri kendi üzerine kayıtlı olmasına rağmen babası tarafından işletilmektedir. Bir işyeri kurma tecrübesi olmadığını söylemesine rağmen bir işyeri sahibi olduğunu söyleyen K20 bu işyerinden önce babasının kendisine bir hediyelik eşya mağazası açtığını da belirtmiştir.

2. “İsteddiği bir işte çalışabilmek” için girişimci olmak isteyen kadınlar, K2, K7, K8, K16, K18, K19, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27’dir.

3. “Para kazanma ve refah içinde yaşama isteği” için girişimci olmak istediğini söyleyen kadınlar, K2, K8, K9, K18, K19, K20, K21, K22, K24, K26, K27, K28, K29’dur.

4. “Başka insanların göremedikleri ya da uğraşmadıkları işleri keşfetmek” için girişimci olmak istediğini söyleyen kadınlar, K4, K8, K10, K12, K17, K20, K23, K28’dir. Gürcistan’a ziyareti sırasında içtiği bir gazozu Türkiye’de satabileceğini düşünerek girişimci olan K4, “gazoz işine

girmedim ama büyük bir keyifle sevdiğim işi yapıyorum” diyerek lojistik alanında çalıştığını belirtmiştir.

5. “Tanınma ve prestij kazanma” için girişimci olmak istediğini söyleyen kadınlar, K8, K9, K13, K16, K24, K28’dir.

6. “Bir fikri ya da düşünceyi kendi işini kurarak gerçekleştirmek” için girişimci olmak istediğini söyleyen kadınlar, K2, K4, K8, K17, K25’tir.

Bunun yanı sıra; bu altı kategori dışında kalan ve “diğer” kategorisinde verilen cevaplar da şu şekildedir:

- “Neler yapabileceğimi görmek ve göstermek istedim” diyenler, K2, K9, K19’dur.

- “Eşim ve çocuklarım için girişimci olmak istedim” diyenler, K6, K22 ve K29’dur. Bu başlıkta üç farklı gerekçe dikkat çekmektedir. Bunlardan program sonrası yararlanılacak hibeyi eşi için kullanmak istediğini söyleyen K6 “eşim işlerinin kötü gitme ihtimaline karşı, kendisinin işine yarayacak ve iş kurma hibesi alabileceğim bir sertifikaya sahip olmamın iyi olacağını söyledi. Çünkü kadınlara erkeklerden daha çok hibe veriliyormuş, ben de programdan faydalandım. Amacım eşime bir iş alanı açabilmektir. Fakat sonra hikaye değişti ve eşim işlerini düzeltti ve ben de bildiğim iş olan geleneksel dokuma işine başladım” demiştir.

Aynı başlık altında askerden gelecek ve işsizlik sorunu yaşayacak oğlu için bir iş yeri kurma isteği ile hareket eden ve eşinden ayrıldığı için çocuklarının bakım sorumluluğunu üstlenen K29 çocuklarının ve kendisinin başkasına muhtaç olmadan yaşayabilmesini sağlamak için programlardan faydalandığını, iş yerini açtıktan sonra da askerden gelen oğluna işi devretme düşüncesiyle hareket ettiğini belirtmiştir. Fakat iş gücü piyasasında çok büyük bir mücadele vererek ayakta kaldığını, eğlence sektöründe kurduğu işletmeyi idame ettirebilmek için her türlü çabayı sarfettiğini ama çok kısa bir süre içerisinde oğlunu kaybetmesi ile her şeyin daha da kötüye gittiğini söylemiştir. “Bana destek olan bir erkek olmayınca sektörün ağır koşulları da eşlik edince işyerini kapatmakla karşı karşıya kaldım” demiştir.

Aynı başlığın üçüncü gerekçesinde ise K22, kocasından ayrıldıktan sonra çocuklarına iyi bir gelecek sağlamak için uygulamalı girişimcilik eğitimine katıldığını söylemiştir. Başlangıçta eşinin emekli maaşıyla idare ettiğini fakat çocukları büyümeye başlayınca bir arayışa girerek kendi işini kurduğunu belirtmiştir.

- “Ölümü beklemek istemiyorum”: Oldukça geç işgücü piyasasına giren ve “yapamayacağım bir iş yoktur benim” diyen K9 süreci “okumayı çok istedim ama ailemde yoksulluk vardı, evlenip çocuklarımı büyüttükten sonra evde bir köşede ölümü beklemek istemedim” diyerek özetlemiştir.

- “İş bulamamak”: Bir üniversitenin eğitim fakültesinden mezun olup öğretmen olarak atanamayan K15 ve iş bulamadığı için kendi işini kurmak isteyen K12 lisans mezunu olarak iş bulamadıkları için girişimci olmayı tercih etmişlerdir.

- “Üretken olmak, evde boş olmamak”: “evde boş oturmamak” nedeniyle işyeri açtığını söyleyenler K2, K9 ve K19’dur. K2, “iyi yemek yaptığı çevresi tarafından çok sık dile getirildiği için evde boş oturmaktansa yaptığım yemekleri satabilirim” düşüncesiyle hareket ettiğini söylemiş ve yemek hizmeti sunan bir iş yeri açmıştır. Benzer sebeplerle K9 ve K19 da bunu bir gerekçe olarak ileri sürmüştür.

Çalışma hayatına “evde boş oturmamak için” girdiğini söyleyen K19 turistik mekan içerisinde eşine ait dükkanda takı tasarımı yaparken, kendine ait ilk iş deneyiminin eşinin dükkanının karşısında bulunan ve belediyeye ait boş bir alanda takı satmak olduğunu belirtmiştir. Bunu gerçekleştirdikten sonra restoran açma fikriyle girişimci olmaya karar vermiştir. Ayrıca “ilk kazandığım parayla çocuklarıma bahar alış verişini yaptım” demiştir.

Yaşadığı şehirde hiç olmayan bir işi geliştirmek isteği ile girişimcilik programından faydalanan K10, “daha sonradan bunun hiç de iyi bir fikir olmadığına karar verdim” demiştir. Bunun nedenini ise uygulamalı girişimcilik eğitiminden sonra eğitim sektörüne verilen hibenin azlığı dolayısıyla yaşadığı finansman sorunu ile açıklamıştır.

Yine “diğer” başlığında fakat daha az dile getirilen diğer gerekçeler şunlardır:

-K2, “kendim bir şeyler başarmak istedim neler yapabileceğimi görmek istedim”; K3, “hayat şartları”; K7, “sevdiği işi yapmak ve para kazanmak”; K8, “kendi işini yapmak”; K11, “ortaktan ayrılıp işyeri açmak”; K12, “iş bulamamak”; K13, “toplumda örnek kadın olmak”; K14, “düzgün iş bulamamak”; K15, “sosyal bilgiler öğretmenliği mezunu, atanmak çok zor, kimseye bağlı kalmamak”; K18, “hem ben kazanayım hem memleket kazansın” amacıyla hareket ettiğini ve sadece kadınları çalıştırdığını; K28, “kendi ayakları üzerinde duran bir kadın olmak” şeklinde sebepler sıralamışlardır.

Karşılaşılan sorunlar incelendiğinde en büyük iki sorunun finansa erişim ve cinsiyet eşitsizliği olduğu görülmektedir. finansa erişim konusunda sorun yaşadığını düşünen, K1, K2, K3, K4, K5, K6, K9, K10, K11, K12, K15, K16, K17, K19, K23, K24, K25, K28’dir. Cinsiyet eşitsizliği konusunda sorun yaşadığını düşünenler ise, K4, K6, K8, , K10, , K12, K14, K15, K17, K219, K23, K24, K25, K27, K28, K29, K30’dur. Bunu sırasıyla, pazar giriş K4, K6, K17, K19, K21, K30, politikacılara erişim K12, K19, K23, K29, eğitime erişim K12, K27 ve son olarak bir kişinin karşılaştığı girişimcilik konusundaki K22 farkındalık eksikliği şeklinde sıralanmıştır. Yönetim becerilerinde eksikliği ise hiçbir kadın sorun olarak göstermemiştir.

B. Kadınların İş Kurma ve Sürdürme Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar**Tablo 5: Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerine Katılarak Bir İşyerine Sahip Olan Kadınların İşlerini Kurarken Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Frekans Analizi**

Finansa Erişim		Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
	YOK	12	40,0	40,0
	VAR	18	60	100
	Toplam	30	100,0	
Pazara Giriş				
	YOK	24	80,0	80,0
	VAR	6	20,0	100,0
	Toplam	30	100,0	
Eğitime Erişim				
	YOK	28	93,3	93,3
	VAR	2	6,7	100,0
	Toplam	30	100,0	
Ağlara Erişim				
	YOK	30	100,0	100,0
Politikacılara Erişim				
	YOK	26	86,7	86,7
	VAR	4	13,3	100,0
	Toplam	30	100,0	
Yönetim Becerilerinde Eksiklik				
	YOK	30	100,0	100,0
Girişimcilik konusunda farkındalık eksikliği				
	YOK	29	96,7	96,7
	VAR	1	3,3	100,0
	Toplam	30	100,0	
Cinsiyet Eşitsizliği				
	YOK	14	46,7	46,7
	VAR	16	53,3	100
	Toplam	30	100,0	

Ayrıca karşılaşılan sorunlardan diğer başlığı altında, eleman bulamadıkları, buldukları elemanların çok çabuk işten ayrıldığını ve çalışanların eğitimi konusunda sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. İş arayanların garsonluğu bir meslek olarak görmediklerini gözlemlediğini belirten K8, iş yerinde bütün çalışanların kadın olduğunu fakat bunun zorunlu bir tercih olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki kendisinin cinsiyet ayrımı gözetmediğini fakat genellikle erkeklerin yoğun olarak çalıştığı iş yerlerinde kadınların eşleri tarafından engellendiğini ve eleman bulmanın zorlaştığını ifade etmiştir.

Bunu destekleyecek şekilde K18 de sadece kadınlarla çalışmak istemediğini fakat erkeklerin çalıştığı işyerlerinde kadınların eşlerinin baskısı nedeniyle çalışmak istemediklerini belirtmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Amasya ili örnekleminde gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, girişimcilik programlarından yararlanan kadınların bu programdan faydalanma nedenleri ve işlerini kurarken karşılaştıkları sorunların belirlenmesidir. Bu amaçla toplanan verilerden hareketle ulaşılan sonuçlar şu şekildedir.

Mevcut çalışma örneklemini dikkate alındığında kadın girişimcilerin büyük çoğunluğunun 30-49 yaş aralığında oldukları görülmektedir. Bu sonuç daha önce Türkiye bağlamında yapılan çalışmalarla benzerlikler göstermektedir (Hisrich ve Öztürk, 1999; Sönmez ve Toksoy, 2014: 49; Çakıcı, 2004: 6).

Eğitim seviyeleri açısından bakıldığında büyük çoğunluk lise düzeyinde eğitim seviyesine sahiptir. Bu sonuç daha önce yapılan bazı çalışmalarla benzerlikler gösterirken (Çakıcı, 2004: 6; Çelik ve Özdevecioğlu, 2001) diğer bazı çalışmalarla farklılık göstermektedir (Birley, 1987).

Yine kadın girişimcilerin çoğunluğunun daha önceki literatürde de belirtildiği gibi evli ve/veya çocuklu olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çakıcı, 2004: 6; Birley, 1987; Çelik ve Özdevecioğlu, 2001; Karakoç ve Kolaşın, 2008: 1; Bedük, 2005: 116). Çocuk sahibi olan kadınlar, girişimci olmaya, çocuklarını büyüttükten sonra karar vermişlerdir. Bu durum, bakım sorumluluğunun kadınların girişimci olmasının önünde bir engel teşkil ettiğini kanıtlamaktadır.

Örneklemini oluşturan kadınların büyük çoğunluğu, hizmet sektöründe faaliyet gösteren bir işletmeye sahiptir. Ayrıca bir işyeri kurmadan önce iş ve mesleki deneyimleri mevcuttur. Literatür ile uyumluluk gösteren bu durum (Çakıcı, 2004: 4; Keskin, 2014: 85) aynı zamanda girişimci olma nedenleri içinde ilk sırada yer alan kendi işinin patronu olmak, başkalarından emir almamak başlığı ile de uyumludur. Kadınlar uygulamalı girişimcilik eğitimine katılarak hak kazanacakları hibe ile meslek edindikleri ve gelir getirici olarak yapmakta oldukları mevcut iş alanlarında işletme kurmayı amaçlamışlardır.

Girişimcilik kararlarını kiminle verdiklerine ilişkin sonuçlar ele alındığında, çoğunlukla kararlarını kendilerinin verdiklerini belirtmişler; fakat görüşme esnasında özellikle hala evli olanlar, bu kararda eşlerinin etkisinden doğrudan veya dolaylı olarak mutlaka söz etmişlerdir. Ayrıca baba, abi ve annelerinin ise kendilerine bu süreçte destek olduğunu vurgulamışlardır. Sadece eşi istediği için programdan yararlanan kadınlar da mevcuttur. Ailesinin böyle bir karara karşı çıktığını söyleyenlerin sayısı oldukça azdır. Kadınlardan sadece birisi ise önceki patronunun bu kararında etkili olduğunu ifade etmiştir. Üretim sektöründe işletme kuran evli kadınların büyük kısmı girişimci olma kararını eşleri ile birlikte vermişlerdir ve eşleri ile birlikte çalışmaktadırlar. Fakat aynı sektörde iş yeri kurma kararını kendilerinin verdiğini söyleyen kadınların sektör itibarıyla ve işletmede asıl işi eşlerinin yaptığı fiili durum göz önüne alındığında kararlarının sorgulanması gerektiği açıktır. Çünkü bu

İşletmeler toplumda “erkek işi” olarak algılanan hafriyat ve montaj işletmeleridir. Çalışmanın yapıldığı Amasya ilinin, toplumsal ilişkilerin geleneksel biçimini koruduğu bir bağlam olduğu düşünüldüğünde, “işin ve iş yerinin kadına uygunluğu” önemli bir soruna dönüşmektedir. Dolayısıyla herhangi bir nedenle çalışma hayatına katılacak kadınlara öncelikle -endüstriyel olarak örgütlenmiş olsa da- geleneksel olarak “kadın işi ya da kadınlar tarafından yapılan iş” olarak tanımlanabilecek alanlar seçenek olarak sunulmaktadır. Annelik kavramı ile bütünleşik biçimde çocuklar söz konusu olduğu için öğretmenlik, ev işlerinin doğal bir uzantısı olarak görülen bakım sorumluluğundan yola çıkarak hemşirelik, ya da aile bireylerinin giydirilmesi sorumluluğundan yola çıkarak, terzilik/tekstil işçiliği gibi işler toplumda kadınlara uygun işler olarak görülmektedir (Altun ve Kahraman, 2013).

İşyerlerini kurarken herhangi bir hibeden yararlanmayanların sayısı oldukça fazladır. Aldıkları belgenin çok işe yaramadığını belirtmişlerdir. Hibe ile ilgili prosedürlerin kendilerine çok engel olduğu ve işlerini geciktirdiği için hibeyle başvurmadan kendileri işyerlerini açmışlardır. Zaten çoğunluğunun da sertifika almadan önce bir işyerine sahip oldukları gibi bir durum söz konusudur. Kadınların yarıya yakınının ise sertifikayı aldıktan sonra ki 6 ay içinde işlerini kurmuşlardır. Kadınların kurdukları işletmeler küçük ölçeklidir ve çalışan sayıları oldukça azdır. İçlerinde 10 ve üzeri işçi çalıştıran ve daha büyük olan işletme sahibi kadınlar, gerek iş kurma ve gerekse de sürdürme sürecinde ailelerinin sermayelerinin kendilerine destek olduklarını ve dolayısıyla tüm süreçlerde hibe yada krediye ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir.

Girişimci olma nedenleri ile ilgili sonuçlara bakıldığında, ilk sırada “kendi işimin patronu olmak, başkalarından emir almamak” seçeneği yer almaktadır. İkinci sırada ise diğer seçeneğinin işaretlenmesi çalışma için ilginç bir sonuçtur. Diğer seçeneğine verilen cevaplara bakıldığında, “kendim bir şeyler başarmak istedim, neler yapabileceğimi görmek istedim, öğretmen ataması çok zor, iş bulamadım, toplumda ki diğer kadınlara örnek olmak istedim, eşime iş kurmak için sertifika programına katıldım, halka faydalı olmak istedim, istihdama ve ekonomiye bir katkı olsun istedim ve evde oturup ölümü beklemek istemedim” şeklinde birçok girişimci olma nedeni sıralanmıştır.

Bu sonuçlar, literatürde doğrudan değinilmeyen ve çalışmanın soru formlarının yapılandırılması esnasında öngörüme yapılan kadınlar tarafından öncelikli olarak da dile getirilmeyen girişimci olma nedenleridir. Derinlemesine görüşme yöntemiyle veri toplama esnasında elde edilen bu sonuçlar, çalışmanın literatüre sağladığı önemli katkılardandır.

Daha sonraki nedenler ise çok az kişi tarafından dile getirilen para kazanma ve refah içinde yaşama isteği, istediği bir işte çalışabilmek, başka insanların göremedikleri ya da uğraşmadıkları işleri keşfedip bu fırsattan yararlanabilmek, bir fikri ya da düşünceyi kendi işini kurarak gerçekleştirmek ve tanınma ve prestij kazanma şeklinde sıralanmaktadır.

İşletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlara ilişkin sonuçlara bakıldığında ise en önemli sorunlardan ilkinin finansa erişim ikincisinin ise cinsiyet eşitsizliği olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar, çalışmanın sorunsalı ve alandaki çalışmalarla uyum içindedir (Ecevit, 1993: 24; Çakıcı,

2004: 12, Kurtsan, 2011, Keskin, 2014). Burada belirtilmesi gereken nokta, kadınların büyük bir kısmının doğrudan ya da dolaylı olarak ifade ettikleri bir hususun dikkate alınmasının gerekliliğidir. Kadınların büyük bir kısmı işletmelerini eşleri, babaları ve erkek çocukları ile ve hatta onlar için kurmalarına ve iş kurma sürecinin bütün prosedürlerini yanlarındaki bir erkekle birlikte yürütmelerine rağmen kadın oldukları için ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Yani kadınlar, cinsiyet ayrımcılığından dolayı erkekleri sürece dahil etmişler ama yine de bariz bir ayrımcılıkla karşı karşıya kalmışlardır. Bu yönüyle çalışma cinsiyete bağlı ayrımcılığı vurgulayan çalışmalarla benzerdir (Bedük, 2005: 114).

Ayrıca kadınlar, kadın oldukları için çeşitli korkular yaşadıklarını ve dedikodulara maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Özellikle küçük şehirlerde kadın olarak iş kurmanın ve işletmenin çok zor olduğunu, yanlarında bir erkek olduğunda işlerini çok daha kolay hallettiklerini, çalışma hayatında evlenmeden önce karşılaştıkları zorluklarla evlendikten sonra eşlerinin desteğiyle kolaylıkla üstesinden geldiklerini belirten kadınlar için en önemli sorunun cinsiyet eşitsizliği olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Yine aynı kadınlar işletme sahibi olmaları nedeniyle Ticaret Sanayi Odası etkinlikleri ya da müşteri yemeklerine tek başlarına gidemediklerini mutlaka bir erkeğin kendilerine eşlik etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. İşletmelerini eşleri ile birlikte yönetenler eşlerinin kendilerini bu sorumluluktan kurtardığını belirtirken, bekar olanlar mutlaka yetişkin erkek çocukları, babaları ya da ailelerindeki herhangi bir erkekle bu organizasyonlara katılabilmektedirler. İşletmeyi eşi ile birlikte yönetmeyenler ve evli olmayanlar bu organizasyonlara katılmadıklarını belirtmişlerdir. Literatür de bu durumu destekler niteliktedir (Bedük, 2005). Bunları takip eden sorunlar ise pazara giriş, politikacılara erişim ve girişimcilik konusunda farkındalık eksikliği şeklinde sıralanmaktadır.

Karşılaşılan sorunların üstesinden gelmekte kamu kurumlarının kendilerine destek olmadığını çoğunluk belirtirken, sadece 9 kişi kamu kurumlarından çeşitli destekler gördüğünü dile getirmektedir.

Çalışmanın amaçlarından birisi olmamasına ve kapsama alınmamasına rağmen kendisiyle görüşme yapılan kadınların neredeyse tamamı, uygulamalı girişimcilik eğitiminden memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Bu durumun yarıdan çoğunun iş kurma tecrübesinin olmaması diğer taraftan eğitim sonrası proje yazma süreci ve maliyeti, bürokrasinin fazlalığı ve hibenin harcama karşılığı verilmesi gibi nedenlerle hibeden yararlanmamayla birlikte okunması gereklidir.

Ayrıca çalışma kapsamında görüşülen kadınlar girişimci olabilmek için en önemli niteliğin “özgüven” olduğunu belirtmişlerdir. Süreçte yaşanan sorunlarla mücadele etmiş olmanın bir göstergesi olsa gerek “sabır” girişimci olmak için ikinci özellik olarak sayılmıştır. Bununla bağlantılı olarak “kararlılık” ve “cesaret” önemli nitelikler olarak sunulmuştur. “Liderlik”, “yetenek” ve “güç” en son sırada ve çok az kadın tarafından dile getirilmiştir.

Kadın girişimciler konusunda yapılan bu çalışma ile aslında hala ülkemizde kadınların girişimci olmalarının önlerinde birçok engelin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar

değerlendirilirken bazı kısıtlar göz önünde bulundurulmalıdır. Öncelikle örneklemin sadece bir ilden seçilmesi çalışmanın en önemli kısıtıdır. Bir diğer kısıt ise görüşmek istemeyen kişiler nedeniyle örneklemdaki sayının kısıtlı kalmasıdır. Ayrıca süreçte sertifika almış ama işyeri açamamış olan kişilerle görüşülmemiş olması da çalışmanın kısıtları arasında sayılabilir.

Gelecekte, bu kısıtlar dikkate alınarak seçilecek örneklemeler üzerinden yapılacak çalışmalarla daha geniş bir açılım sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- ALADA, A. Dinç (2001), "İktisadi Düşünce Tarihinde Girişimcilik Kavramı Üzerine Notlar", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* No: 23-24 (Ekim 2000 - Mart 2001), 47-52.
- ALTUN, Abdülrezak - Nazan KAHRAMAN (2013), "Kadının Çalışmasına Dair Toplumsal Cinsiyet Kalıp yargıları ve Kadınların Zihniyet Örüntüleri", *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 11 (1-2), ss. 9-34.
- BALABAN, Özlem -Yasemin ÖZDEMİR (2008), "Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Sakarya Üniversitesi İİBF Örneği", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(2) ss. 133-147.
- BALTACI, Ö. Nedra (2009), "Türkiye’de Mikrokredi ve Basına Yansıması," *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Dönem Projesi*, Ankara .
- BEDÜK, Aykut (2005), "Türkiye’de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(12), ss.106-117.
- BIRD, Barbara J. (1989), *Entrepreneurial Behaviour*, Scott, Foresman/Little, Brown College Division.
- BIRLEY, SUE (1987), "Britain’s New Enterprise Programmes", *Journal of Small Business Management*, 23(4), 6-12.
- BULMUŞ, İsmail (2003), *Mikro İktisat*, Ankara: Cantekin Matbaası.
- CAN, Yeşim - Aslı KARATAŞ (2007), "Yerel Ekonomilerde Kalkınmanın İtici Gücü Olarak Kadın Girişimcilerin Rolü ve Mikro Finansman: Muğla İli Örneği", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı*, ss.251-261.
- COLIN, Jones - Jack ENGLISH (2004), "A Contemporary Approach To Entrepreneurship Education", *Education + Training*, 46 (8/9), pp.416 - 423.
- ÇAKICI, Ayşehan (2004), "Kadın Girişimcilerin İşletme Fonksiyonlarındaki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), ss. 1-15.
- ÇELİK, Cemile - Mahmut ÖZDEVECİOĞLU (2001), "Kadın Girişimcilerin Demografik Özellikleri ve Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Nevşehir İlinde Bir Araştırma", *1. Orta Anadolu Kongresi*, Ekim, Nevşehir, ss. 487-498.

- ECEVİT, Yıldız (1993), “Kadın Girişimciliğinin yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi” *Kadın Girişimciliği Özendirme ve Destekleme Paneli*, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eğitim Serisi Yayın no:74, Ankara.
- ECEVİT, Yıldız (2007), *Türkiye’de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara: Uluslararası Çalışma Ofisi (ILO).
- Global Entrepreneurship Monitor (GEM) (2001), *Executive Report*, s.8. <http://www.gemconsortium.org/report> (Erişim Tarihi: 13.01.2016)
- GEMECHIS, Terfa (2007), *Attitude Of College Students Towards Entrepreneurship: A Case Study of Addis Ababa University and Rift Valley University College*, Addis Ababa, Ethiopia, Unpublished Thesis.
- GOFFEE, Robert - Richard SCASE (1985), *Women in Charge: The Experiences of Female Entrepreneurs*, London: Unwin Hyman.
- GÖKAKIN, Z. Özsoy (2000), “Doksanlı Yılların Yeni Kahramanları:Türkiye’de Kadın Girişimci Profili”, *8.Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi Bildirileri*, Nevşehir, ss.109-123.
- GÖKÇE, Osman (2004), “Tarımsal Girişimcilik ve Kahramanmaraş’ta Tarımsal Girişimciliğin Geliştirilmesi Üzerine Bir İnceleme”, *1. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs, Kahramanmaraş, ss.1215-1223.
- GÖKÜŞ, Mehmet - Sema M. ÖZDEMİRAY - Zarif S. GÖKSEL, (2013), “Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss. 87-97.
- GÜNEY, Semra (2006). “Kadın Girişimciliğine Genel Bir Bakış”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(1), ss. 25-43.
- GREEN, Eileen - Laure COHEN (1995), “Women’s businesses: Are women entrepreneurs breaking new ground or simply balancing the demands of ‘women’s work’ in a new way?”, *Journal of Gender Studies*, 4 (3), 297-314.
- HENRY, Collette - Francies HİLL - Claire LEİTCH (2005), “Entrepreneurship education and training: can entrepreneurship be taught?” Part I. *Education+ Training*, 47(2), ss. 98-111.
- HISRICH, Robert D. (2005), *Entrepreneurship*, Boston: McGraw Hill.
- HISRICH, Robert D. - Sevgi A. ÖZTÜRK (1999), “Women Entrepreneurs in a Developing Economy”, *The Journal of Management Development*, 18 (2), ss.114-125.
- ILO (2008), *Women Entrepreneurs in Kenya. Factors affecting Women Entrepreneurs in Micro and Small Enterprises in Kenya*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_ent/@ifp_seed/documents/publication/wcms_107507.pdf (13.01.2016).

- ILO (2006), *Vulnerability and young women Entrepreneurs: A case study of Ethiopian Informal Economy*, http://www.car-tierwomensinitiative.com/docs/Ethiopianwomen_entrepreneurs_ILO.pdf. (13.01.2016).
- İSLAMOĞLU, Emel - Mete Kaan NAMAL - Yunus KÖLEOĞLU, (2014), “Bir Aktif İstihdam Politikası Aracı Olarak Girişimcilik Programlarının Etkinliği: KOSGEB Yeni Girişimcilik Destek Programı Örneği”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), ss.25-44.
- KARABAT, Burçin Ç. - Özge A. SÖNMEZ (2012), “The Role of Women Entrepreneurship For the Regional Development/Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Rolü”, *Balkan Journal of Social Sciences-Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), ss.1-12.
- KARAKOÇ, Ulaş - Uysal G. KOLAŞIN (2008), *Kadın İstihdamını Artırmak İçin Girişimcilik Desteklenmeli*, Betam Araştırma Notu 08/17, <http://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2008/11/ArastirmaNotu017.pdf> (13.01.2016).
- KARDAM, Filiz – Gülay TOKSÖZ (1998), “Cumhuriyetten Günümüze Çalışma Yaşamı ve Kadınlar: Ayrımcılığın Değişen Boyutlarıyla”, İç. Zeynep RONA (Ed), *Bilanço 1923–1998:Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- KESKİN, Sevtap (2014), “Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Durumu”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), ss. 71-94.
- KORAY, Meryem - Sevda DEMİRBİLEK - Tunç DEMİRBİLEK, (1999), *Gıda İşkolunda Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği*, Ankara: KSSGM Yayınları.
- KURTSAN, Meltem. ‘Türkiye’de Kadının Konumu ve AB,’ www.toprakisveren.org.tr/2006-69/meltemkurtsan.pdf,(4.Aralık .2015).
- KUTANİS, Rana Özen, (2003), “Girişimcilikte Cinsiyet Faktörü: Kadın Girişimciler”, *11.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon, ss.59-69.
- KUTANİS, Rana. Ö. - Serkan BAYRAKTAROĞLU (2003), “Female Entrepreneurs: Social Feminist Insights For Overcoming The Barriers”, *3rd International Conference on Critical Management*. 7-9 July, Lancaster, England, <http://www.kutanis.com/rk/Eserler/B6.pdf> (13.01.2016).
- KUTANİŞ, Ö. Rana - Ayşegül HANCI (2004), “Kadın Girişimcilerin Kişisel Özgürlük Algılamaları”, *3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiri Kitabı*, Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. ss.457-464.
- LITTUNEN, Hannu (2000), “Entrepreneurship and the Characteristics of the Entrepreneurial Personality”, *International Journal of Entrepreneurial Behavior Research*, 6 (6):295- 299.
- MAHBUB, U. Haq (2000), *Human Development in South Asia: The Gender Question*, Oxford University Press.

-
- MARDİN, Bekata, Nur (2000), *Sağlık Sektöründe Kadın*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- MUELLER, Stephen. L. - Anisya A. THOMAS (2001), “Culture and entrepreneurial potential: A nine country study of locus of control and innovativeness”, *Journal of Business Venturing*, 16(1), pp.51-75.
- NARİN, Müslüme - Akın MARŞAP - M. Ali GÜROL (2006), “Global Kadın Girişimciliğinin Maksimizasyonunu Hedefleme: Uluslararası Arenada Örgütlenme ve Ağ Oluşturma”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8 (1), ss. 65-78.
- OECD: (2013), *Entrepreneurship at a Glance*, <http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/3013011e.pdf?expires=1452035289&id=id&accname=guest&checksum=2E3EC1B1116C2060AF2644D2B3CD177B> (Erişim Tarihi 06.01.2015).
- OECD (1997), “Entrepreneurship and SMEs in Transitional Economies”, *The Visegrad Conference*, OECD Proceedings, Paris, pp.161-185.
- ÖZAR, Şemsa (2005), *GAP Bölgesi’nde Kadın Girişimciliği*, Ankara: GAP-GİDEM Yayınları.
- RONSTADT, Robert (1984), *Entrepreneurship: Text, Cases and Notes*, Dover: Lord Publishing.
- SAMİTİ, Vikash (2006), *A research study on Entrepreneurial Challenges for SC Persons in India*. New Delhi: Planning Commission Government of India.
- SARAY, Gönül (1993), *Türkiye’de Kadın Girişimciliği,” Kadın Girişimciliği Özendirme ve Destekleme Paneli*, Ankara.
- SOYSAL, Abdullah (2010a), “Türkiye’de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), ss.83-114.
- SOYSAL, Abdullah (2010b), “Kadın Girişimcilerin Özellikleri, Karşılaştıkları Sorunlar Ve İş Kuracak Kadınlara Öneriler: Kahramanmaraş İlinde Bir Araştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 5 (1):71-95.
- SÖNMEZ, Asuman - Andaç TOKSOY (2014), “Türkiye’de Girişimcilik ve Türk Girişimci Profili Üzerine Bir Analiz”, *Journal of Management & Economics*, 21(2), ss.41-58.
- TAN, T. Meng – Wee Liang TAN - John E. Young (2000), “Entrepreneurial Infrastructure in Singapore: Developing a Model and Mapping Participation”, *Journal of Entrepreneurship*. 9(1), http://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?article=2381&context=lkcsb_research (13.01.2016).
- TIMMONS, Jeffry. A. – Stephen SPINELLI (1989), *New Venture Creation*, Irwin, Boston, <http://www.lem.ep.usp.br/0300021/NewVentureCreationChapter3.pdf> (13.01.2016).
- TUNÇSİPER, Bedriye - Çağatay KARAKÖY - Neşe KAFA (2008), “Kadın Girişimciliği,” Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İkinci Uluslararası Ekonomi Kongresi Kitabı*, Bişkek, Ekim 9-11.
- TÜSİAD, (2002), *Türkiye’de Girişimcilik*, İstanbul Lebib Yalkın Yayınları.

-
- UFUK, Hatun ve Özlen ÖZGEN (2001), “The Profile of Women Entrepreneurs:a Sample From Turkey”, *International Journal of Consumer Studies*, 25(4), ss.299-308
- UNECE (2004), “*Women’s Self Employment and Entrepreneurship in the ECE region*”, Background Paper Prepared by the Secretariat for the Regional Symposium on Mainstreaming Gender into Economic Policies, Geneva, 28-30 January 2004. <http://www.unece.org/indust/sme/ece-sme.htm.pdf> (13.01.2016).
- UNIDO (2001), “Women Entrepreneurship Development in Selected African Countries” *Working Paper*, No.7.Legos. http://www.unido.org/fileadmin/import/userfiles/puffk/psd_twp7.pdf (13.01.2016).
- YETİM, Narin (2002), “Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), ss.79-92.
- WARING, Jackie - Jackie BRIERTON (2011), “Women's Enterprise and the Scottish Economy”, *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 3 (2), ss.144-163.
- World Bank (2007), *Doing Business: How to Reform*. Washington, D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. <http://www.doingbusiness.org/~-/media/FPDKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB07-FullReport.pdf> (13.01.2016).
- TÜİK, (2013), <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13458>, 31.07.2015

ⁱ Dünya Girişimcilik Platformu tarafından 29 ülke arasında yapılan araştırma yüksek girişimcilik faaliyetleri olan ülkelerin ortalama ekonomik büyümenin üzerinde gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır (GEM, 2001).

ⁱⁱ Türkiye’de küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomideki rolünü artırmayı amaçlayan KOSGEB ve kadının ekonomik ve toplumsal statüsünün yükseltilmesini amaçlayan Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı 1990 yılında kurulmuştur.

ⁱⁱⁱ KSGM- Kadınlardan işveren ve kendi hesabına çalışanların oranı 2013 yılında 11,9 olarak gerçekleşirken, aynı oran erkeklerde 28,2’dir.

^{iv} TÜİK verilerine göre, kentte işveren ve kendi hesabına çalışan kadınların oranı, 2004 yılında % 9 (%1,1 işveren ve %7,3 kendi hesabına olmak üzere) iken, 2013 yılında bu oran % 10,7 (%1,8 işveren ve % 8,9 kendi hesabına olmak üzere) olmuştur (KSGM 2014:42-43)



KALİTE ÖDÜLLERİ İLE HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİST'DA BİR UYGULAMA

Oğuzhan ECE¹

ÖZ

Müşteri gereksinimlerinin tek seferde ve her seferde en uygun maliyet ve verimlilikte karşılama esasına dayanan ve müşteri temelli yönetim felsefesinin çıktılarında biri olan toplam kalite yönetimi, globalleşen dünyanın keskin rekabet ortamında uygulayıcılarına önemli bir maliyet ve rekabet avantajı sağlamaktadır. Firmaların toplam kalite yönetimi ile başlayan mükemmellik yolculuğunda kazanmış olduğu maliyet avantajı aynı zamanda yeni piyasa dinamizminin değer maksimizasyonu temelli amacına da önemli düzeyde katkı sağladığı şüphesizdir. Bu perspektifte kalite ödülleri ise, toplam kalite yönetimi uygulamalarındaki başarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bütün bu değerlendirmelerin ortak paydasında şekillenen bu çalışmanın amacı, toplam kalite yönetimi uygulamalarıyla kazanıldığı teorik olarak savunulan maliyet, verimlilik ve değer artışı kazanımlarının uygulamadaki karşılığını ortaya koymaktır. Bunun için BİST'da işlem gören kalite ödülü almış firmaların, ödüle layık görülen başarılı toplam kalite yönetimi uygulamalarının firma değeri üzerindeki etkinliği, Hendricks ve Signal (2001) tarafından kullanılan matematiksel metod baz alınarak geliştirilen yöntem çerçevesinde araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Firma Değeri, Toplam Kalite Yönetimi, Kalite Ödülleri, Hisse senedi Reaksiyonu, Hisse Senedi Getirisi

THE RELATIONSHIP BETWEEN QUALITY AWARDS AND STOCK RETURNS: AN APPLICATION IN BIST

ABSTARCT

Based on the principal of meeting the customer needs with the most affordable cost and productivity each and every time and one of the outcomes of customer-driven management philosophy, total quality management provides a great and important cost and competition advantage to its practitioners in the harsh competition environment of the globalising world. Cost advantage the firms gain in their journey to excellence beginning with total quality management at the same time makes a serious contribution to the new market dynamism's value maximizing based purpose as well. Quality awards in this respect are, however, can be seen as an indicator of the success in the total quality management applications. The aim of this study shaped in the common ground of all the mentioned evaluations is to reveal the provision of the cost, productivity and value increase defended theoretically that they are gains of the total quality management applications. Thus, the activity of the awarded and successful total quality management applications on the firm value of the firms operand in BIST and that has won the quality award was analysed within the frame of the method developed in accordance with the mathematical method used by Hendricks and Signal (2001).

Keywords: Firm Value, Total Quality Management, Quality Awards, Stock Market Reaction, Stock Return

Jel Code: G10, G14, G19, L25

DOI: 10.17823/gusb.308

¹ Yrd.Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi, İİBF, oguzece25@gmail.com

GİRİŞ

Mal ve hizmet üretiminde kusursuzluk arayışının bir neticesi olarak ortaya çıkan kalite kavramı, “sorunların ortaya çıkmasından önce çözümleri oluşturan, mal ve hizmetlerin yapısına tasarım yoluyla üstünlük katan, üretilen mal ve hizmetlerde azami tüketici tatminini amaçlayan, eğitilmiş ve gerekli araç gereç ile donatılmış bir personelle, ulaşılan, değişen ve gelişen taleplere cevap verebilmek için esnek olan, tüm işletme fonksiyonlarının gerektirdiği faaliyetlerin hızlı ve doğru olarak yapılmasını sağlayan, uzun dönemde bir işi ilk defada doğru olarak yapmayı öngören bir sistem yaklaşımıdır(ERKMAN; 1995:57). Küreselleşen dünyanın keskin rekabet ortamında, firmalar için önemli bir maliyet ve rekabet avantajı sağlama aracı olarak değerlendirilen kalite uygulamalarındaki başarı kalite ödüllerini gündeme getirmiştir. Önce insan anlayışında etkin ve verimli kaynak kullanımını teşvik amacını da içeren kalite ödülleri; yenedünya düzeninin ticari anlayışında tüm insanlığın ortak malı olan kıt kaynakların en verimli şekilde insanlığın istifadesine sunabilme başarısının adıdır. İlk olarak 1951 yılında, kalite anlayışına katkılarının bir karşılığı olarak Amerikalı bilim adamı Edwards Deming’e sunulmak üzere Japonya’da JUSE tarafından “Deming Ödülü” uygulamalarıyla gündeme gelmiştir. Ulusal sanayiye küresel rekabete hazırlama çalışmalarının öncülüğünü üstlenen sivil toplum kuruluşlarının gelişimi ile ivme kazanan kalite ödülü uygulamaları, 1987’de ABD’de Malcolm Baldrige Ulusal Kalite Ödülü (Malcolm Baldrige National Quality Award) (MBNQA) ve 1992’de Avrupa’da Avrupa Kalite Yönetim Vakfı Ödülü, (European Foundation for Quality Management) (EFQM) ya da Avrupa Kalite Ödülü (EQA) ile yaygınlaşarak gelişmiştir. Günümüz itibariyle birçok ülkede uygulanan ulusal kalite ödülü uygulamaları 1993 yılı itibariyle de ülkemizde Tüsiad-Kalder Ulusal Kalite Ödülleri ile uygulamadaki yerini almıştır(HALİS; 2000:265). Bununla birlikte firmaların öz değerlendirme yapmalarında önemli bir araç olarak görülen kalite ödüllerinden Deming Ödülü, MBNQA ve EFQM ödülleri uluslararası itibara sahip en önemli uygulamalardandır(WILKES and DALE; 1998:731).

I. KALİTE ÖDÜLLERİ VE KALİTE ÖDÜLLERİNİN YAPISAL İŞLEVLERİ

A. Deming Ödülü

1950’li yıllarda Amerika’dan Japonya’ya gelen Deming kalite kontrol üzerinde birçok konferans vermiştir. Deming’in vermiş olduğu bu konferanslar kitap haline getirilerek geliri Japon Bilim Adamı ve Mühendisler Birliği (Japanese Union of Scientists and Engineers- JUSE)’ne bırakılmıştır. Modern kalite kontrol ve istatistiksel yöntemlerin Japonya’da gelişmesine katkılarından dolayı JUSE, elde ettiği bu gelire Deming’e kendilerine kalite kontrol konusundaki yardımlarından dolayı ve ona karşı hissettikleri saygı dolayısıyla dünya çapında olup ilki Osaka’da Fuji Iron & Steel Co. Ltd, Showa Denko K.K., Tanabe Seiyaku Co. Ltd. ve Yawata Iron & Steel Co.Ltd.’e verilen “Deming Ödülünü” kalite dünyasıyla buluşturmışlardır(JUSE; 2016:1).

Kurumun tüm birimleri üzerine kalite kontrol faaliyetlerinin etkin bir şekilde uygulanması temel düşüncesinde şekillenen Deming Ödülü, Bireysel, Operasyonel ve Uygulama birimleri için Kalite Kontrol Ödülleri olmak üzere üç ayrı kategoride verilmektedir. Başlangıçta sadece Japon firmalarına verilmesi için oluşturulmuş ise de 1980’den sonra uluslararasılaşarak yabancı firmalara da verilmeye başlanmıştır. Japonya dışındaki işletmelere de verilmeye başlanmıştır. Böylece Kamu – özel, ulusal-uluslararası, küçük – büyük gibi hiçbir kısıtlayıcı unsur içermeyen başvuru profiline açık bir ödül sistemi olan Deming Ödül modelleri, Toplam Kalite Yönetiminin temellerini oluşturan Deming’in on dört ilkesi üzerine kurulmuştur(JUSE; 2016:26). Politika ve hedefler, kurum ve faaliyetleri, eğitim ve yayılımı, bilgilerin toplanması ve dağıtılması, analiz, standardizasyon, kontrol, kalite güvencesi, etkiler ve gelecek planlarının belirlenmesiyle ilgili olan on ayrı kategoride eşit puan sistemine dayalı olan ödül sistemi, belge incelemeleri ve yerinde inceleme ya da saha ziyaretleri olmak üzere iki tür inceleme esasına sahiptir. Esas itibarıyla kalite merkezli iyi bir yönetim sisteminin kuruluşunu önemseyen ve bu yönüyle toplam kalite yönetiminin kontrol listesi özelliğini taşıyan Deming ödülleri; kalite kontrolü, standartlaştırma ve kalite çemberleri uygulamalarının yol haritası olma özelliğini vurgular(ÇETİN ve Diğ.; 2001:713 ; KURUŞCU; 2003:46).

Deming ödülü istatistikî kalite kontrol uygulamalarını şirket bütününde başarıyla uygulamaya koymuş işletmelerin ödüllendirilmesi için geliştirilmiştir. Ödül bireylere yönelik Deming ödülü ve fabrikaya yönelik Deming ödülü olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Fabrikaya yönelik olan ödülün içeriğini ise kalite kontrol oluşturur. Ödülün diğer alt kategorileri ise küçük işletmeler yönelik Deming ödülü ile bölümlere yönelik Deming ödülüdür. Ödül başlangıçta sadece Japon firmalarına verilmesi için oluşturulmuş ise de 1980’den sonra Japonya dışındaki işletmelere de verilmeye başlanmıştır. Her yıl düzenli alıklar ile gözden geçirilen Deming ödülünün on kategorisi bulunmaktadır. Kategori başlıkları ise, politika ve hedefler, kurum ve faaliyetleri, eğitim ve yayılımı, bilgilerin toplanması ve dağıtılması, analiz, standardizasyon, kontrol, kalite güvencesi, etkiler ve gelecek planlarının belirlenmesiyle ilgilidir. Bir işletmenin kalite kontrolünü şirket çapında değerlendirmesini ölçen Deming ödülü için belge incelemeleri ve yerinde inceleme ya da saha ziyaretleri olmak üzere iki tür inceleme esasına dayanır(ÇETİN ve Diğ.; 2001:713). Ödüle ait on farklı kategorinin 10 puan üzerinde değerlendirildiği Deming Ödülü, Japon kalite anlayışının gelişmesinin ardındaki itici güç ve TKY için güçlü bir motivasyon unsuru olarak başta japonya’da olmak üzere firmaların ulaşabileceği en yüksek payedir. (HALİS, 2000: 217).

B. Malcom Baldrige Kalite Ödülü

Baldrige National kalite ödülü 1987 yılında Amerikan Ticaret Bakanlığı tarafından oluşturulup 1988’de büyük üretim işletmesi kategorisinde “Westinghouse Electric Corporation Commercial Nuclear Fuel Division ve Motorola Inc”ın, küçük ölçekli kuruluşlar kategorisinde “Globe Metallurgical Inc.”in kazanması ile verilmeye başlanmıştır. Bu kalite ödülü Amerika’da kalite

ve performansta başarılar kazanmış işletmelerin tanınmasını sağlamak ve rekabette kalite ve performans mükemmelliğine karşı farkındalığı artırmak ve üretkenliğin geliştirilmesi için formal bir TKY yaklaşımının oluşturulması çerçevesinde düzenlenmiştir (ŞİMŞEK, 2001: 301).

Amerikan endüstrisinde toplam kalite hamlesini teşvik etmek ve Japonya'nın elde etmiş olduğu rekabet üstünlüğü ile mücadele etmek veya üstesinden gelmek amacı ile ABD devlet başkanı Reagan öncülüğünde geliştirilen bu ödül sistemi, yeni yönetim paradigmalarının oluşumuna bir hazırlık sağlaması için müşteri tatminine dayalı olan ve çalışanların örgütsel bağlılığını artırmaya yönelik kültürün şekillenmesini ilke edinen içeriğe sahiptir. (HALİS, 2010: 86). Bu yönüyle, NIST (The National Institute of Standards and Technology- Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü'nün)'ın iddiasına göre Malcom Baldrige Kalite Ödülü, ulusal sınırlar içinde 3000'den, uluslararası arenada 40'dan fazla ödül programına modellik yapma ve 80'in üzerinde ödül programını etkileme önemliliğine sahip olup 41 devlette uygulama zeminine sahiptir(CAZZELL and ULMER; 2009:136).

Yeni dünya düzeninin keskin rekabet ortamında ayakta kalabilmek, kurum performans ve kapasitesini iyileştirmek amacıyla müşteri temelli bir yönetim felsefesinin uygulayıcısı olup başarıların paylaşılması esasına sahip ödül sistemi sadece Kuzey Amerika'da faaliyet gösteren eğitim ve sağlık kurumları ile işletmelerin başvurusuna açıktır (PRZASNYSKI and TAI; 1999:391-393).

C. Avrupa Kalite Ödülü (EFQM)

1988 yılında Avrupa'da lider konumda olan 14 kuruluşun bir araya gelmesiyle oluşturulan ve "Avrupa'da Sürdürülebilir Mükemmelliğin İtici Gücü Olma" misyon ile kurulmuş Avrupa Kalite Yönetimi Vakfı (EFQM)'ın yoğun çalışmaları sonucu 1991 yılında Mükemmellik Modeli yönetim sistemini geliştirmiştir. Aynı yıl vakıf tarafından değerlendirme kriterlerini EFQM Mükemmellik Modeli'nin bileşenleri üzerinden tanımlanması suretiyle bir ödül sistemi oluşturuldu. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere uluslararası arenada yüksek itibar gören bu EFQM Avrupa kalite ödülü, 1992'de bir İngiliz firması olan Rank Xerox'un ilk sahipliğinde kalite dünyasındaki yerini almıştır.(Kalder, 2015: 2).

Katılımcılarının 9 Ana 32 alt kriterde mükemmellik yolculuklarının değerlendirildiği ödül sisteminde puanlama, ana kriterler düzeyinde yapılır ve farklı ağırlık birimlerine göre hesaplanır. Ödül sisteminin ana kriterleri ve her bir kriterin ağırlıkları ise; liderlik %10, politika ve strateji %8, çalışanlar %9, işbirlikleri ve kaynaklar %9, süreçler %14, müşterilerle ilgili sonuçlar %20, çalışanlarla ilgili sonuçlar %9, toplumla ilgili sonuçlar %6 ve temel performans sonuçları %15 şeklinde belirlenmiştir(Kalder, 2015: 2 ; OGER and PLATT; 2002:103-105).

Uluslararası Kalite Ödüllerinin Karşılaştırılması

Uluslararası arenada itibar göre kalite Ödül modellerini ve onları oluşturan kriterlerinin daha iyi anlaşılması için ödüllerin hedefleri ve kalite prensipleri açısından yapılan karşılaştırmaya ilişkin

bilgiler Tablo 1’de gösterildiği şekilde özetlenmiştir (VOKURKA, STADING ve BRAZEAL, 2000:45).

Tablo 1: Uluslararası Kalite Ödüllerinin Hedefleri ve Prensipleri Açısından Karşılaştırılması

	Malcolm Baldrige	EFQM	Deming
Hedefler	<ul style="list-style-type: none"> - Performans uygulamaları ve yetenekleri geliştirmeye yardımcı olmak - Amerika’daki örgütler arasında en iyi uygulamaların paylaşımını ve iletişimini kolaylaştırmak - Performansın, planlamanın, eğitimin ve değerlendirmenin yönetilmesi ve anlaşılması için çalışan bir alet olarak hizmet vermesi 	<ul style="list-style-type: none"> - Avrupa’daki örgütlerin müşteri ve çalışan tatminini arttırmak ve bu örgütlerin sosyal ve işletme sonuçlarını etkilemeye yardımcı olmak ve geliştirmek hedeflenmiştir. - Avrupa’daki yöneticilerin Toplam Kalite Yönetiminin başlatma çabalarını ve onların dünya ölçeğinde rekabette başarı kazanımını desteklemektir 	<p>Japon işletmelerinin şirket çapında kalite kontrol metodunu tanımak ve değerlendirmek hedeflenmiştir.</p>
Kalite Prensipleri	<ul style="list-style-type: none"> - İşletmelerin bir yönü ve müşteri odağının olması - Kalite ve performansın müşteri tarafından değerlendirilmesi - Örgütsel öğrenme ve çalışanların öğrenmesi istenir - Başarı esneklik ve değişim kapasitesi olarak istenir - Yönetimin gerçek analizlerinin doğru olması istenir - Sistematik yaklaşım istenir - Performans ölçümünün sonuçlar üzerine odaklanmadır. -Yenilik için anlamlı değişikliklerin yapılması istenir - Kamu sorumluluğu önemlidir - Pazarlamadaki liderlik için gelecek tabanlı olması istenir - Çalışanlar ve şirketlerin ortakları şirketin başarısı için önemlidir 	<ul style="list-style-type: none"> - Müşteri odaklılık - Mal arz edenlerle ortaklık - Çalışanların gelişimi ve katkısı - Sürekli iyileştirme ve yenilik - Liderlik ve amaçların tutarlılığı - Toplumsal sorumluluk - Sonuç Odaklılık 	<ul style="list-style-type: none"> - Bir vizyonun oluşturulması ve ona yapılan katkının görülmesi - Yeni felsefenin öğrenilmesi - Sloganların kaldırılması - Denetimin anlaşılması - Maliyet odaklı kararlardan çekinme - İyileştirmenin düzenli ve sonsuza kadar yapılması - Kurumsal eğitim - Kurumsal liderlik - Korkunun atılması - Optimal takım çalışması - Kotalarla ve hedeflerle yönetimin sonlandırılması - Çalışanların gurur duymasını engelleyici bariyerlerin kaldırılması - Eğitimin ve kendini geliştirmenin desteklenmesi - Harekete geçmek

Kaynak: VOKURKA, STADING ve BRAZEAL, 2000:45

D. TÜSİAD-KalDer Ödülü

Ulusal kalite ödülleri, Avrupa kalite ödüllere uygunluk, bölgesel mükemmelliğin sağlanması ve ödül değerlendirme kriterleri arasında paralellik sağlanmasına yardımcı olması için geliştirilmiştir(CHUAN and SOON; 2000:1065). Bu gelişmelerin Türkiye’deki uzantısı ise Tüsiad-Kalder Ulusal Kalite Ödülleridir.

1991 yılı sonlarında Tüsiad önderliğinde bazı büyük sanayi gruplarının temsilcilerinin bir araya gelmeleriyle kurulan Kalder ulusal kalite ödülü uygulamasını, ilk olarak büyük ölçekli kuruluşlar dalında başlatmıştır. 1998 yılında KOBİ’leri, 2001 yılında kamu kuruluşları ve 2002 yılında sivil toplum kuruluşları ödül programına dahil edilmiştir. 2004 yılında kamu Sektörü Kategorisi, Sağlık Hizmetleri, Eğitim Hizmetleri ile Kamu Yönetimi ve Hizmetleri olmak üzere üç alt

kategoride sürdürülemez başlanan ödül kategorileri 2007 yılında Türkiye veya Avrupa'da Büyük ödül almış kuruluşların başvurabileceği "Mükemmellikte Süreklilik Ödülü" kategorisi ile geliştirilmiştir (DURMAN; 2010:6).

Avrupa kalite yönetimi vakfı toplam kalite modelinin temel olarak geliştirilen TÜSİAD-Kalder Toplam Kalite Modeli, puanlamada küçük değişiklikleri içermesine rağmen Avrupa kalite ödülünün temel kriterlerini benimser(SARIKAYA;2003:89).

II. LİTERATÜR

Kalite ödülleri ile hisse senedi performansları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik ilk geniş kapsamlı çalışma Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü (The National Institute of Standards and Technology) NIST tarafından 1995 yılında gerçekleştirilmiştir. Günümüze dek farklı ülke, piyasa ve ödül türleri açısından kalite ödülleri ile hisse senedi performansları arasındaki ilişkinin belirlenmesi birçok bilim adamının araştırmalarının konusu olmuştur. NIST tarafından gerçekleştirilen ilk çalışmada MBNQA ödülünü kazanan firmaların hisse senedi performanslarına dayalı olarak "Baldrige İndeksi" oluşturularak indeks performansı S & P 500 içinden seçilen kontrol firmalarının oluşturulduğu indeks ile karşılaştırılmıştır. Her iki indeks kapsamındaki firmaların çalışan sayılarına dayalı olarak oluşturulan bir kriter çerçevesinde 1000 \$'lık bir tutar varsayımsal olarak yatırılarak, MBNQA ödülünü kazanan firmanın hisse senedi kapanış değerleri, S&P 500 içindeki firmaların hisse değerinin kapanış değerleriyle oranlanarak ölçümlenmiştir. Araştırma sonucunda, inceleme dönemi içindeki zaman periyodunda MBNQA ödülünü kazanan firmaların hisse senedi değerleri S&P 500 içindeki firmalara oranla 2,41 kat daha yüksek performans sergilediği belirlenerek kalite ödülleri ile firma değeri arasında pozitif bir ilişkinin varlığı kaydedilmiştir(WILSON, WALSH and NEEDY; 2003:3-10). Maliyet, ürün güvenilirliği ve üretim zamanı üzerindeki katkılarının ön planda tutulmak suretiyle kalite ödülleri ile finansal performans açısından irdelendiği finansal performans merkezli gerçekleştirilen diğer bir çalışma ise Wisner and Eakins (1994) tarafından yapılmıştır. 1988 ve 1992 yıllarındaki 17 MBNQA kazanan firmanın incelendiği çalışmada ödül kazanan firmalar, finansal ve rekabetçi performansları ile kalite performansı arasındaki ilişki açısından değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda ödül kazanan firmaların müşteri hizmet maliyetlerinde, üretim maliyetlerinde, ürün güvenilirliklerinde ve hata oranlarında dikkat çekici iyileştirmelerin sağlanması ve üretim zamanında ciddi tasarruflar elde edilmesi neticesinde hata oranlarında ve müşteri hizmet maliyetlerindeki maliyet Bu çalışmadan önce yapılan araştırmalarda kalitenin iyileştirilmesi ile finansal ya da pazar payı arasında pozitif bir ilişki görülmüştür. Bu çalışmada ödülü kazanan firmaların müşteri hizmet maliyetlerinde, üretim maliyetlerinde, ürün güvenilirliğinde, hata oranında ve üretimde zamanın azaltılmasında cezbedici iyileştirmelerin sağlandığı görülmüştür. Buradaki iyileştirmeler, satışların % 75 oranında artması, işçilerin iş tatmininde %57'lik artış ve firmanın aktiflerindeki getirinin %50 artması şeklinde yansımıştır.

Kalite ödülleri ile hisse senetleri arasında kısa süreli ilişkinin belirlenmesine yönelik yapılan bir araştırma ise PRZASNYSKI ve TAI (1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. 1988-1996 yılları arasında 17 Baldrige ödülünü kazanan firmalar üzerinde gerçekleştirilen araştırma, ödülün duyurulduğu gün, ödülün sonraki gün içinde hisse senedi getirilerinde anormal bir getirinin varlığı test edilmiştir. Araştırmada, ödülün alındığı gün günde % 37,5, bir sonraki günde \$43,8 pozitif yönlü bir artış kaydedilirken takip eden gün %50 negatif bir getiri izlenmiştir. Getirilerin istatistiki olarak anlamlılıklarının test sonuçlarına göre ödülün kazanıldığı günün duyurulmasının piyasa performansı üzerinde çok az etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır (PRZASNYSKI and TAI; 1999:391-400). 2002 yılında inceleme dönemini 1988-1998 dönemini ele alıp ve 23 kalite ödülü üzerinden yenileyen araştırmacılar, aynı bulgulara erişmek suretiyle kalite ödülleri ile hisse senedi performansları arasında kısa süreli ilişkinin zayıflığına işaret etmişlerdir (PRZASNYSKI and TAI; 1999:479-480).

Kalite ödülleri ile firma piyasa değeri arasındaki ilişkinin incelendiği temel araştırmaların başında HENDRICKS, B. Kevin ve SINGHAL, R. Vinod (1996) tarafından gerçekleştirilen çalışma gelmektedir. Kalite ödülünün kazanılması haberinin kamusal anlamda ilan edildiği tarihte ödül alan firmanın hisse senedi fiyatlarındaki ortalama anormal değişikliğin tahmini esasına dayalı olarak yapılan araştırma sonucunda kalite ödülü ilanlarına hisse senedi piyasasının olumlu tepki verdiği belirlenmiştir. Ancak bu tepkiler, ödül kazanan firmaların büyüklüğüne ve kullanılan modele dayalı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Kalite ödülü kazanmış olma haberini müteakip hisse senedi getirilerinde ortalama %0,59-0,67 aralığında pozitif bir değişkenlik izlenirken küçük ölçekli firmalar için bu oran %1,16-1,26 düzeyinde olduğu görülmüştür. Kalite ödülleri Malcolm Baldrige ve Philip Crosby gibi bağımsız kuruluşlar tarafından verilmesi ise tepkileri daha keskinleştirmiş ve %1,31-1,65 aralığında bir seyri yakalatmıştır. Bir kalite ödülünü kazanmanın firmanın sistematik riski hakkında da bilgi verdiğinin ifade edildiği araştırmanın bulgularına göre, kalite ödülü ilanından sonra öz sermaye ve aktif betalarında istatistiksel olarak önemli düşüşler belirlenmiştir. Büyük firmalarda kalite ödülünün kazanıldığı yıl pozitif bir hisse senedi performansı, önceki ikinci yılda ise negatif bir performans söz konusu iken küçük firmalarda durum, bunun tam tersidir. Elde edilen bulgular kalite ödülleri hisse senedi üzerindeki pozitif reaksiyonu, mevcut kalite gelişiminin gelecekte hedeflenen nakit akımları ve firma risklerini konu edinen teorik ve deneysel araştırmalar ile uyumludur. Kalite ödülleri anormal fiyat performansı sağlamanın sebebi sistematik riskin düşmesi ve piyasa iskonto oranındaki düşüştür (HENDRICKS and SINGHAL; 1996:1-12).

Kalite ödülleri ile hisse senedi fiyatı ve firma performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik en kapsamlı araştırma 2005 yılında Liecester Üniversitesi tarafından gerçekleştirilmiştir. EFQM kalite ödülü kazanan 120 firma üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, ödül kazanan firmalarla aynı endüstride bulunan benzer firmalar ile finansal performans ve hisse senedi getirisi kapsamında bir ayırışma olup olmadığı irdelenmiştir. Araştırma sonucunda ödül alan firmalar kendileriyle aynı endüstride bulunan benzer firmalara göre, ödül kazanmalarını takip eden beş yıllık süreç içinde

satışlarında ortalama %77, firma gelirlerinde %18'lik bir artış gözlemlenirken satışların maliyetinde ortalama %4,5'lik bir düşüşle olumlu bir seyir izlenmiştir(ADEBANJON ve Etc.; 2008:1-12).

Kalite ödüllerinin hisse senedi getirilerine katma değer sağlayıp sağlamadığını belirlemek üzere Cheah (2005) tarafından Malezya Sermaye Piyasalarında gerçekleştirilen çalışmada ödül kazanan firmaların hisse senedi fiyatlarında ödül kazanmış olmalarından kaynaklanan bir değer artışının söz konusu olup olmadığı araştırılmıştır. Örnek olay metodolojisinin uygulandığı çalışma başbakanlık kalite ödüllerinin verildiği 1990-2003 dönemi içerisinde bu ödülü kazanan iki firmanın, ödül kazanmış olduklarını duyurulmasını takip eden süreç içerisinde ödül kazanmış olmanın firma hisse senedi fiyatlarında anormal bir getiri sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucu Cheah, genel arz-talep kuramı çerçevesinde ödül kazanmış olmanın yatırımcı tercihlerinde bir baskı oluşturmadığı ve buna bağlı hisse senedi fiyatlarında bir yükselme yaşanmaması sonucunu, piyasanın yarı güçlü formda etkinliğine bağlı olarak açıklamıştır. Ayrıca bir kalite ödülü kazanmaktan ziyade hisse senedi piyasası katılımcılarına etkin bir kalite programından firmanın elde edebilecekleri muhtemel faydalar konusunda eğitilmelerine daha fazla kaynak harcanması gerektiğinin önemini vurgulamak suretiyle kalite programlarından firma değeri anlamında daha fazla istifade edilebileceğini vurgulamıştır(CHEAH; 2005: 1-9).

Ulusal kalite ödüllerinin ödül kazanan firmaların piyasa değeri üzerine etkisi birçok ülkede araştırılan bir konu olmasına rağmen Tayvan'da konu ile ilgili çalışma bulmanın güçlüğüne dikkat çeken Chin-Sen Lin ve Chao-Ton Su (2013), yapmış oldukları çalışmalarında Tayvan Hisse Senedi Piyasalarında kalite geliştirme programı uygulayan firmaların piyasa değerinde etkin bir değişimin yaşanıp yaşanmadığını araştırmışlardır. Kalite geliştirme programının etkin bir şekilde kullanılmasının göstergesi olarak Tayvan Ulusal Kalite Ödülünün kazanılmış olmasının gösterildiği çalışmada örnek olay metodolojisi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarında ödül kazanımının ilanını müteakip ilk süreçte firma hisse senedi fiyatları üzerinde pozitif anormal bir getiri izlenmediği; olumlu tepkinin ilerleyen bir süreçte gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Hisse senedi getirileri üzerindeki pozitif trendin ödül kazanımının duyuru gününden sonraki uzun bir süreç içinde meydana gelmiş olmasını etkin bir kalite gelişim programını uygulamanın firma piyasa değerine uzun vadede katkı sağlayacağı tezini savunulmuştur. Bu savı firma değerindeki değişimi mikro düzeyde analize tabi tutmak suretiyle destekleyen araştırmacılar, ödül kazanımını takip eden süreç içerisinde firma riskinin değiştirdiğini ve buna bağlı olarak da ödül kazananların %75'inde ortalama pozitif anormal getiri sağlandığı sonucunu ortaya koymuşlardır(CHIN and CHAO; 2013:57-67).

Avrupa kalite ödülleri, bu ödülü kazanan firmalar tarafından üretilen ürün ve hizmet kalitesinin üstünlüğünü vurgulaması ve firmanın tanınırlıklarına yardım etmesi sebebiyle firma değeri üzerinde olumlu bir etki sağlayıp sağlamadığının araştırıldığı bir başka araştırma Avrupa Birliği ülkeleri merkezli olarak Cheah (2005) tarafından gerçekleştirilmiştir. 1992-2003 döneminde Avrupa kalite ödülünü kazanan 9 firmanın inceleme konusu edildiği çalışmada, Fama (1965)'ın etkin piyasa

hipotezi çerçevesinde kalite ödülünün kazanılması haberinin, firmanın piyasa değerinde olumlu bir katkı sağlayıp sağlamadığı araştırılmıştır. Örnek olay metodolojisi çerçevesinde gerçekleştirilen çalışma sonucunda kalite ödülü duyurusunun hisse senedi fiyatları üzerinde olumlu bir katkı sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır(CHEAH; 2005: 1-9).

Kalite ödüllerinin firma değeri üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik yapılan başka bir çalışma da María del Mar Alonso (2011) tarafından Afrika ülkeleri kapsamında gerçekleştirilmiştir. Malcolm Baldrige Ulusal Kalite Ödülü (MBNQA) ve Avrupa Vakfının Kalite Ödülü Mükemmellik Modeli kapsamında gerçekleştirilen çalışma; ödüller arasındaki farklılık ve benzerlikleri ortaya koymayı hedeflemesi yanı sıra yasama organlarına ve iş dünyasına kalite yönetim araçları ile piyasa dinamizmi sağlayacak pratik tavsiyeler sunmayı da amaç edinmiştir. Uluslararası kalite bilinci ve çevresel standartlar bakımından iyi bir statüye sahip olmayan Afrika Ülkelerinde, kalite ödüllerini kazanmış olmak güçlü bir yönetim aracına dayalı olarak rekabet avantajı sağlamanın da bir göstergesi olduğunu vurgulaması bakımından ayrı bir öneme sahip görülen çalışma, Mısır, Kenya, Güney Afrika ve Moritanya olmak üzere dört Avrupa Ülkesini inceleme kapsamına almıştır. Ödül farklılaşmasına dayalı olarak farklı sonuçlar elde edilmiş olmasına rağmen firmaları daha rekabetçi kılmada toplam kalite felsefesini tanıtmak ve geliştirmek için kalite ve mükemmellik ödüllerinin iyi bir yol olduğu ve bu tarz kalite ve mükemmellik programlarının faydasından istifade etmek isteyen firmaların üst düzey yöneticileri bu tarz girişimlerin başarısını sağlayacak kaynakları temin etmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır(ALANSO; 2011: 6388-6396).

Malcolm Baldrige Ödüllerinin kalite ve müşteri memnuniyeti odaklı bir yönetimi teşvik etmesi ile satış hacmi ve pazar payına olan katkıları şüphesizdir. Bu katkıları hisse senedi fiyatlarından ziyade finansal performans üzerinde izlemeyi amaçlayan Rudolph Jacob ve diğ. (2004), ödül kazanımının etkilerini aynı ölçekteki benzer firmalar ve sektörel ortalamalarla karşılaştırmak suretiyle belirlemek istemişlerdir. Araştırma sonucunda ödül kazanımının kısa vadeli etkilerine ilişkin kesin bulgular elde etmemekle birlikte benzer ölçekli firmaların ve sektörel verilere kıyasla yatırımcılar tarafından yüksek değerli bulduklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca ödül kazanan firmaların sonraki yıllarda finansal performanslarında olumlu değişiklikler tespit edildiği ve söz konusu firmaların sektörlerinde performans lideri oldukları araştırma sonuçları içinde yer almıştır(RUDOLPH, MADU and TANG; 2004:897-914).

Kalite ödülü kazanan firmaların ödül kazanımlarını ilan etmelerinin piyasa değerinde nasıl bir değişim yarattığının Çin Hisse senedi Piyasalarındaki yansımaları ise Xiangzhi BU ve diğ. (2012)'nin çalışmalarıyla ortaya koyulmuştur. Örnek olay metodolojisinin kullanıldığı çalışmada ulusal kalite ödülü ve performans mükemmellik ödülü kazanımlarının hisse performansı üzerindeki kısa dönemli etkileri araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, kısa dönemde kalite ödüllerinin hisse getirileri üzerinde olumlu katkıları mevcuttur. Ancak bu katkılar firma büyüklüğü, yatırım riski ve ödüllerin prestijlerine dayalı olarak farklılaşmaktadır. Ayrıca ödülün kazanılmasına dair bilginin önceden

sızdırılması araştırmacılar tarafından, ödül kazanımının ilan dönemindeki anormal getirilerini artıran bir sebep olarak görülmüştür(BU, TANG and TIAN;2012:25-35).

Emanet (2007)'de kamu sektörü üzerinde uyguladığı araştırmasında bir öz değerlendirme aracı olarak görülen EFQM mükemmellik modelini kullanarak kamu kurumlarında verimliliği artırmanın mümkün olup olmadığı araştırılmıştır. Sivas'ta gerçekleştirilen ve EFQM ödülünü kazanan bir kamu kurumunda gerçekleştirilen çalışmada EFQM Mükemmellik Modelinin sonuçlara yönlendirme, müşteri odaklılık, liderlik ve amaç tutarlılığı, süreçler ve verilerle yönetim, çalışanların geliştirilmesi ve katılımı, sürekli öğrenme yenilikçilik ve iyileştirme, işbirliklerinin geliştirilmesi ile kurumsal sosyal sorumluluk başlıklarında ödül kazanmışlığın kuruma katma bir değer sağlayıp sağlamadığı irdelenmiştir. İstatistiki olarak t testinin uygulandığı çalışmada temel performans sonuçlarından olan üretim hacminde %59,3'lük artışa karşılık birim üretim maliyetlerinde %7,2'lik azalış ile olumlu bir performans katkısı belirlenmiştir(EMANET; 2007:67-95).

III. ARAŞTIRMA METEDOLOJİSİ

Yeni dünya düzeninin keskin rekabet koşullarında kıt kaynakların verimli ve etkin kullanımını sağlayan ve müşteri önceliğinde ihtiyaçların karşılanması esasını kabul eden kalite yolculuğundaki başarılı yol almışlığın bir karşılığı olan kalite ödüllerinin firma performansı üzerindeki maliyet, verimlilik ve değer artışı kazanımlarının uygulamadaki karşılığını ortaya koymayı amaçlayan araştırmanın metodolojisi, Hendricks ve Signal (2001) tarafından kullanılan matematiksel metod baz alınarak geliştirilmiştir. Araştırma 2000-2012 yıllarını kapsayan ve Tüsiad-Kalder tarafından verilen kalite ödüllerini kazanan BIST'da işlem gören firmaların ödül kazanımlarının firma hisse senetleri üzerinde anormal getiriye sebep bir etkinlik sağlayıp sağlamadığı irdelenmiştir. İrdeme konusu firmalar ile ilgili ayrıntılı bilgiler Tablo 2'de gösterilmiştir. Tabloda gösterilen bilgilerden 1; Ulusal Mükemmellikte Süreklilik Ödülü, 2; Ulusal Mükemmellikte Başarı Ödülü, 3; Ulusal Mükemmellik Ödülü, 4; EFQM Büyük Ödülü ve 5; EFQM Başarı Ödülünü temsil etmektedir.

Tablo 2: Kalite Ödülü Kazanan Firmalar ve Kazandıkları Ödül Bilgileri

Ödül Alan Firma	Kazanılan dönem /Sektörü	2000	2001	2002	2003	2007	2008	2010	2011	2012
Bosch	Taşıt Araçları Sanayi			5	4	1	4		1	
Aksa Akrilik	Kimya, Petrol Kauçuk						2			
Arçelik	Elektrik. Makine ve Aygıt	5								
Aygaz	Kimya, Petrol Kauçuk		3							
Coca cola	Gıda							3	2	5
Petkim	Kimya, Petrol Kauçuk									3
Ecz yapı	Taş-Toprak	3-5	2							
Ecz. ilaç	Mali				2					

A. Araştırmanın Hipotezleri

Hipotez 1: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama artan hisse başına kapanış fiyatları TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren ortalama sektörün artan yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Hipotez 2: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama artan hisse başına kapanış fiyatları TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren rakip işletmelerin ortalama artan kapanış fiyatındaki yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Hipotez 3: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama hisse senedi artan getirisi TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren sektörün ortalama hisse senedi artan hisse senedi getirisi yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Hipotez 4: Kalite ödülünü (alan) işletmelerin ortalama hisse senedi artan getirisi TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren rakip işletmelerin ortalama hisse senedi artan getirisi yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Hipotez 5: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama artan BIST kapanışı TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren sektörün artan ortalama BIST kapanışı değerindeki yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Hipotez 6: Kalite ödülünü alan işletmelerin artan ortalama BIST kapanışı TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren rakip işletmelerin artan ortalama BIST kapanışı değerindeki yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Hipotez 7: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama artan kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı % TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren sektörün kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı % değişiminden daha fazladır.

Hipotez 8: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama artan kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı % TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren rakip işletmelerin kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı değişiminden daha fazladır.

B. Hipotez Sonuçları

Hipotez 1: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama artan hisse başına kapanış fiyatları TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren ortalama sektörün artan yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Tablo 3: Kalite Ödülünü Alan İşletmelerle Sektörün Artan Kapanış Fiyatındaki Değişim

	Kalite Ödülünü Alanların Artan Kapanış Fiyatı	Sektörün Artan Kapanış Fiyatı
-Q12 – (-Q2)	5,621281	9,701103
(-Q2) – Q 12	10,07013	9,349669
Ortalama Farkı	-4,4488521	0,351434
Yüzdelik değişim	-0,79143	0,037588
P değeri	0,053506	0,788141

Yapılan analiz sonucunda kalite ödülünü alan işletmelerin kapanış fiyatında %79 azalma $p < 0.05$ olduğu için istatistiki anlamlılığa sahiptir. Sektörü kapanış fiyatında %3'lük bir artışa rastlanmıştır. Bu artışın p değeri ≥ 0.05 olduğu için istatistiki anlamlılığı yoktur. Birinci hipotez ret edilmiştir. Çünkü kalite ödülünü alanların kapanış fiyatlarında sektöre göre artış beklenirken azalışla karşılaşmıştır.

Hipotez 2: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama artan hisse başına kapanış fiyatları TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren rakip işletmelerin ortalama artan kapanış fiyatındaki yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Tablo 4: Kalite Ödülünü Alan İşletmelerle Rakip İşletmelerin Artan Kapanış Fiyatındaki Yüzdelik Değişim

	Kalite Ödülünü Alanların Artan Kapanış Fiyatı	Rakip İşletmelerin Artan Kapanış Fiyatı
-Q12 – (-Q2)	5,621281	8,391832
(-Q2) – Q 12	10,07013	13,03282
Ortalama Farkı	-4,4488521	-4,64098
Yüzdelik değişim	-0,79143	-0,55304
P değeri	0,053506	0,018998

Analiz sonucunda kalite ödülünü alan işletmelerin kapanış fiyatında %79 azalma $p < 0.05$ olduğu için istatistiki anlamlılığa rastlanırken sektörün kapanış fiyatında %55 azalma $p < 0.05$ olduğu için istatistiki anlamlılığa sahiptir. Kapanış fiyatları açısından sektörde ve kalite ödülü alan işletmelerde azalışa rastlanmıştır. Bunla birlikte kalite ödülünü alan işletmelerde daha fazla azalışa rastlandığı için bu hipotez ret edilmiştir.

Hipotez 3: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama hisse senedi artan getirisi TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen

zamandan) itibaren sektörün ortalama hisse senedi artan hisse senedi getirisi yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Tablo 5: Kalite Ödülünü Alan İşletmelerle Sektörün Artan Hisse Senedindeki Yüzdelik Değişim

	Kalite Ödülünü Alanların Artan Hisse Senedi Getirisi	Sektörün Artan Hisse Senedi Getirisi
-Q12 – (-Q2)	6,814318	1,306003
(-Q2) – Q 12	7,42E+08	7,719458
Ortalama Farkı	-741778170	-6,41346
Yüzdelik değişim	-1,1E+08	-0,83082
P değeri	0,325582	0,48927

Kalite ödülünü alan işletmelerin hisse senedi getirisi % 110.000.000 defa azalmıştır, oysa sektörün getirisi %80 azalmıştır. Kalite ödülünü alanların ve sektörün azalışında istatistikî anlamlılığa rastlanmamıştır. Bu nedenle bu hipotez ret edilmiştir.

Hipotez 4: Kalite ödülünü (alan) işletmelerin ortalama hisse senedi artan getirisi TKY’ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2’den +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren rakip işletmelerin ortalama hisse senedi artan getirisi yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Tablo 6: Kalite Ödülünü Alan İşletmelerle Rakip İşletmelerin Artan Hisse Senedindeki Yüzdelik Değişim

	Kalite Ödülünü Alanların Artan Hisse Senedi Getirisi	Rakip İşletmelerin Artan Hisse Senedi Getirisi
-Q12 – (-Q2)	6,814318	4,375855
(-Q2) – Q 12	7,42E+08	3,75E+09
Ortalama Farkı	-741778170	-3,8E+09
Yüzdelik değişim	-1,1E+08	-8,6E+08
P değeri	0,325582	0,325582

Kalite ödülünü alan işletmeler ile rakiplerin artan hisse senedindeki yüzdelik değişim açısından kalite ödülünü alanların artan hisse senedi getirisi % 110 defa azalırken rakiplerin getirindeki değişim %860 kat azalmıştır. Her iki azalışta da istatistikî anlamlılığa rastlanmamıştır. Rakip işletmelerdeki azalış kalite ödülünü alanlarda yaklaşık 8 kat daha fazla olduğu için bu hipotez ret edilmiştir.

Hipotez 5: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama artan BIST kapanışı TKY’ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2’den +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren sektörün artan ortalama BIST kapanışı değerindeki yüzdelik değişiminden daha fazladır.

Tablo 7: Kalite Ödülünü Alan İşletmelerle Sektörün Artan BIST Kapanışındaki Yüzelik Değişim

	Kalite Ödülünü Alanların Artan BIST Kapanışı	Sektörün Artan BIST Kapanışı
-Q12 – (-Q2)	25437927970	25437927970
(-Q2) – Q 12	89297386566	89297386566
Ortalama Farkı	-63859458595	-63859458595
Yüzelik değişim	-2,510403311	-2,510403311
P değeri	4,75177E-05	4,75177E-05

Kalite ödülünü alan işletmeler ile sektörün artan BIST kapanışı değerleri birbirine eşit olduğu için olumlu yada olumsuz bir farklılığa rastlanmadığı için bu hipotez ret edilmiştir. Kalite ödülünü alanların ve sektörün BIST kapanış fiyatı yaklaşık 2.5 kat düşmüştür ve düşüş istatistiki anlamlığa sahiptir. Çünkü p değeri <0.05’dir.

Hipotez 6: Kalite ödülünü alan işletmelerin artan ortalama BIST kapanışı TKY’ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2’den +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren rakip işletmelerin artan ortalama BIST kapanışı değerindeki yüzelik değişiminden daha fazladır.

Tablo 8: Kalite Ödülünü Alan İşletmelerle Rakip İşletmelerin Artan BIST Kapanışındaki Yüzelik Değişim

	Kalite Ödülünü Alanların Artan BIST Kapanışı	Rakip İşletmelerin Artan BIST Kapanışı
-Q12 – (-Q2)	25437927970	2,54E+10
(-Q2) – Q 12	89297386566	8,93E+10
Ortalama Farkı	-63859458595	-6,4E+10
Yüzelik değişim	-2,510403311	-2,5104
P değeri	4,75177E-05	4,75E-05

Kalite ödülünü alan işletmeler ile rakip işletmelerin artan BIST kapanışı değerleri birbirine eşit olduğu için olumlu yada olumsuz bir farklılığa rastlanmadığı için bu hipotez ret edilmiştir. Kalite ödülünü alanların ve sektörün BIST kapanış fiyatı yaklaşık 2.5 kat düşmüştür ve düşüş istatistiki anlamlığa sahiptir. Çünkü p değeri <0.05’dir.

Hipotez 7: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama artan kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı % TKY’ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2’den +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren sektörün kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı % değişiminden daha fazladır.

Tablo 9: Kalite Ödülünü Alan İşletmelerle Sektörün Artan BIST Kapanış Fiyatı/BIST Kapanış Fiyatındaki Yüzdellik Değişim

	Kalite Ödülünü Alanların Ortalama artan kapanış fiyatı/BIST Kapanış Fiyatı	Sektörün Ortalama artan kapanış fiyatı/BIST Kapanış Fiyatı
-Q12 – (-Q2)	0,229137	8,456746943
(-Q2) – Q 12	0,217234	5,464024001
Ortalama Farkı	0,0119024	2,992722943
Yüzdellik değişim	0,051945	0,547714092
P değeri	0,844634	4,78755E-06

Kalite ödünü alan işletmelerin ortalama kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı %5 artarken istatistikî anlamlılığa rastlanmamıştır. Çünkü p değeri >00.05'tir. Oysa buna karşın sektörün ortalama artan kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı %54 artarken p değeri ≤0.05 olduğu için istatistikî anlamlılığa da rastlanmıştır. Bu nedenle bu hipotez ret edilmiştir.

Hipotez 8: Kalite ödülünü alan işletmelerin ortalama artan kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı % TKY'ni uygulamaya başladığı dönemden (ödül alınması için geçen süre Q-2'dan +ödül alındıktan sonra geçen zamandan) itibaren rakip işletmelerin kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı değişiminden daha fazladır.

Tablo 10: Kalite Ödülünü Alan İşletmelerle Rakip İşletmelerin Artan BIST Kapanış Fiyatı/BIST Kapanış Fiyatındaki Yüzdellik Değişim

	Kalite Ödülünü Alanların Ortalama artan kapanış fiyatı/BIST Kapanış Fiyatı	Rakip işletmelerin artan kapanış fiyatı/BIST Kapanış Fiyatı
-Q12 – (-Q2)	0,229137	0,875922
(-Q2) – Q 12	0,217234	0,756539
Ortalama Farkı	0,0119024	0,119382
Yüzdellik değişim	0,051945	0,136293
P değeri	0,844634	0,58036

Kalite ödünü alan işletmelerin ortalama kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı %5 artarken istatistikî anlamlılığa rastlanmaz iken rakip işletmelerin ortalama artan kapanış fiyatı/BIST kapanış fiyatı %13 artmıştır. Bu iki artışta da istatistikî anlamlılığa rastlanmamıştır. Çünkü her ikisinde de bulunan p değeri ≤0.05'dir. Bulunan bu sonuçlara göre de sekizinci hipotezde ret edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kalite ödülü kazanan firmaların ödül kazanımlarının firma hisse senetleri üzerinde etkisinin araştırıldığı incelememizde ödül kazanımları ile hisse senedi getirilerinde sektör ve rakip firma getirilerine göre anormal bir getiri sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç, çalışmanın yöntemine ilham olan Hendricks ve Signal'in 2001 tarihli çalışmalarıyla ters olduğu görülmektedir. Yapmış oldukları çalışmalarında istatistikî anlamlılığın olmamasına rağmen kalite ödülü alan işletmelerin diğer işletmelerden daha iyi performans gösterdiği bulgularını elde etmiş olmalarına

rağmen Türkiye koşullarında böyle sonuç sağlanamamıştır. Bu olumsuzluk, ödül kazanımının ilanından daha ziyade ödüle esas toplam kalite yönetimi uygulamalarına ilişkin bilginin ödül alımından önce yeterince piyasa ile paylaşılmamasından kaynaklanmış olabilir. Ödül kazanımı başarılı bir sürecin neticesinde olmasına rağmen bu sürece ilişkin bilgi paylaşımının etkin bir kalite programı uygulandığı yönünde yaratacağı algıya dayalı olarak piyasa fiyat düzeltmesi yoluna gideceği kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte toplam kalite yönetimine ilişkin başarılı uygulamaların yapılageldiği süreç içinde piyasanın fiyat düzeltmesi yapmış olma ihtimali de söz konusu olabilir. Bu yönüyle başarılı kalite yönetimi uygulamalarının hisse senedi getirileri üzerindeki etki ödül duyurumuna ilişkin bilgi paylaşımının piyasa tepkilerinin ölçüldüğü kısa vadede ziyade uzun vadeli bir performans irdelemesinde daha sıhhatli sonuçlar ortaya koyacağı kanaatimiz üzerinedir.

KAYNAKÇA

- Adebanjon, Dotun; Mann, Neil, Crawford, Neil, Mckenna, Kevin, Business Excellence Part 2, Progressing Business, May 2008, Vol.1, No:4:1-12
- Alonso, María Del Mar, “Quality Awards And Excellence Models In Africa: An Empirical Analysis Of Structure And Positioning”, African Journal of Business Management Vol. 5(15), 4 August, 2011, pp. 6388-6396
- Cazzell, Brian and Ulmer M. Jeffrey, Measuring Excellence: A Closer Look at Malcolm Baldrige National Quality Winners in the Manufacturing Category” Journal of Technology Management & Innovation 2009, Vol. 4
- Chin-Sen Lin ve Chao-Ton Su; “The Taiwan National Quality Award And Market Value Of The Firms: An Empirical Study”, Production Economics 144 (2013) 57–67
- Chuan, Tan Kay & Soon, Lim Chai “A Detailed Trends Analysis Of National Quality Awards World-Wide” Total Quality Management, Vol. 11, No. 8, 2000, 1065
- Çetin, Canan., Akın, Besim ve Erol, Vedat; Toplam Kalite Yönetimi Ve Kalite Güvence Sistemi (ISO 9000-2000 Revizyonu) İlke, Süreç, Uygulama, Editör Canan Çetin, İstanbul, Beta Yayınları, 2001
- Durman, Mehmet, Ulusal Kalite Ödülü, KalDer Yayınları, İstanbul 2010
- Emanet, Hakan; ”EFQM Mükemmellik Modeli ile Kamu Sektöründe Özdeğerlendirme Çalışmaları Üzerine Bir Saha Çalışması”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt 8, Sayı 1,s2007, s.s.67-95
- Erkman, İ. Kaan; “Yeni Kalite Anlayışı”, Bilim Ve Teknik, Kasım 1995
- Halis, Muhsin (2000), Paradigmadan Uygulamaya Toplam Kalite Yönetimi, 1. Baskı, Beta Yayım, İstanbul 2000
- Hendricks, B. Kevin and Singhal, R. Vinod., Quality Awards and the Market Value of the Firm: An Empirical Investigation, Management Science, Vol.42, No.3, March 1996

-
- Jacob, Rudolph , Madu Christian N. , Tang, Charles ; "An empirical assessment of the financial performance of Malcolm Baldrige Award winners", *International Journal of Quality & Reliability Management*, Vol. 21 Iss: 8, 2004, pp.897 – 914
- Juse 2016: 26 https://www.juse.or.jp/upload/files/Deming_prize_EN/download/Application_Guide.pdf, http://www.juse.or.jp/deming_en/ (Erişim Tarihi: 05.01.2016)
- Kalder, Ulusal Kalite Ödülü Bilgilendirme Kitabı, KalDer Yayınları, İstanbul 2015
- Kuruşcu, Mehmet, *Toplam Kalite Ödülleri ve Kalite Yönetimi*, IQ Kültürsanat Yayın, İstanbul 2003
- Oger, Brigitte and Platt, E. Davis “Value Measurement And Value Creation Models in Europe And The Us: A Comparison Of the EFQM Excellence Model And The Baldrice Award Criteria, *Comptabite – Controle*” - Audit / numero special-mai 2002
- Przasnyski, Zbigniew and Tai, Lawrence S. “Stock market reaction to Malcolm Baldrige National Quality Award announcements: does quality pay?, *Total Quality Management*, Vol.10, No.3, 1999
- Przasnyski, Zbigniew and Tai, Lawrence S.; “Stock market reaction to Malcolm Baldrige National Quality Award announcements: does quality pay? *Total Quality Management*, Vol.10, No.3: 1999, s.s. 391-400
- Sarıkaya, Nilgün, *Toplam Kalite Yönetimi*, Sakarya 2003
- Şimşek, Muhittin, *Toplam Kalite Yönetimi*, 3. Basım, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2001
- Tuck, Cheah Eng; “A quality award and stock market reaction: Evidence from the European Union,” *Total Quality Management & Business Excellence*, 16:8-9, 2005, p.p 979-986
- Tuck, Cheah, Eng, “Managing a Quality Award and Stock Market Reaction: Evidence from Malaysia” *International Journal of Applied Quality Management* Volume 2 Issue 1, pp.1-9
- Vokurka, J. Robert; Stading, L. Gary and Brazeal, Jason, A ; “Comparitive Analysis of Natonal and Regional Quality Award” *Quality Progress*, August 2000
- Wilkes, N. and Dale G.B., “Attitudes to self-assessment and quality awards: A study in small and medium-sized companies”, *Total Quality Management*, Vol,9, No.8, 1998
- Wilson, James P.;Walsh, Mary Ann T.;Needy, Kim LaScola “An Examination of the Economic Benefits of ISO 9000 and the Baldrige Award to Manufacturing Firms” *Engineering Management Journal* Vol. 15 No. 4: (2003), s.s. 3-10
- Wilson, James P.;Walsh, Mary Ann T.;Needy, Kim LaScola; “An Examination of the Economic Benefits of ISO 9000 and the Baldrige Award to Manufacturing Firms” *Engineering Management Journal* Vol. 15 No. 4, 2003,
- Xiangzhi Bu, Tang Jinmei and Tian, Robert Guang; “Quality Award and Market Performance: An Empirical Investigation about Chinese Stock Market”, *Journal of Applied Business and Economics* vol. 13(3) 2012, pp.25-35



ÖĞRETMENLERİN MESLEKİ ÖZ-YETERLİK İNANÇLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

Mücahit AYRA²

İlker KÖSTERELİOĞLU³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırmanın evrenini 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Hakkâri ili Yüksekova ilçe merkezinde görev yapan n=362 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma verileri “Öğretmen Öz Yeterlik Algı Ölçeği” ile toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin öz yeterlik inançları oldukça yeterli düzeydedir. Bunun yanı sıra araştırmada öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançları mesleğini sevip sevmeme tutum değişkeni açısından mesleğini seven öğretmenlerin lehine anlamlı fark bulunmuştur. Öğretmenlerin cinsiyet, yaş, deneyim, branş ve kitap okuma sıklığı değişkenleri açısından ise görüşlerinde öz yeterlik inançları açısından anlamlı fark saptanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, öğretmen, öz yeterlik, öz yeterlik inancı

THE INVESTIGATION OF TEACHERS' PROFESSIONAL SELF-EFFICACY RELATED TO THE VARIOUS VARIABLES

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the teachers' professional self-efficacy related to the various variables. The universe of the study contains n=362 teachers working in Hakkari city Yüksekova town in 2013-2014 academic years. The data was obtained through “teachers self-efficacy perception scale”. According to the obtained data, the teachers' self-efficacy beliefs are at adequate level. Besides this, there found a meaningful difference in favor of teachers who love their professions related to the variable of professional self-efficacy beliefs whether they love their jobs. A meaningful difference was not found in the opinions of the teachers related to the gender, age, experience, branch and reading habit frequency.

Keywords: Education, teacher, self-efficacy, self-efficacy belief.

DOI: 10.17823/gusb.313

¹ Bu araştırma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, mayra@hotmail.com

³ Yrd.Doç.Dr. Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Öğretim Üyesi, ikostereli@hotmail.com

GİRİŞ

Bandura (1986)'nın yılında yayınlandığı "Social Foundations of Thought and Action" adlı kitabında insanların düşünce, duygu ve eylemlerinde kontrol sahibi olmalarını sağlayan bir öz sistemden bahsetmektedir. Bandura'ya göre bu öz sistem, bilişsel ve duygusal yapıların ikisini de barındıran, alternatif stratejiler planlayan, davranışları düzenleyen ve öz yansımada bulunan bir sistemdir (Pajares, 1996). Bahsedilen öz kavramı Bandura'nın öncüsü olduğu sosyal öğrenme kuramının temelini oluşturmaktadır.

Sosyal öğrenme kuramının temel kavramlarından biri "self-efficacy belief" Türkçeye bir kısım araştırmacı tarafından yetkinlik beklentisi (Bacanlı, 2006; Çelikkaleli, 2004; Çelikkaleli, Gündoğdu ve Kıran-Esen, 2006; Karahan, Sardoğan, Özkamalı ve Menteş, 2006; Özyürek, 2002; Yiğit, 2001), bazı araştırmacılar tarafından ise öz yeterlik inancı (Akkoyunlu ve Orhan, 2003; Altunçekiç, Yaman ve Koray, 2005; Hazır Bıkmaz, 2002; Hazır Bıkmaz, 2004; Kurbanoğlu, 2004; Morgil, Seçken ve Yücel 2004) olarak çevrilmiştir (Akbaş ve Çelikkaleli, 2006). Öz yeterlik kavramı, kişinin bir başarıya ulaşmak için gerekli eylemleri organize edebilmesi ve hayata geçirebilmesine yönelik inancı olarak tanımlanmaktadır. Öz yeterlik, bireyin bir durum ile ilgili olarak geleceğe dönük göstermeyi umduğu yeterliğe dair inancıdır (Bandura, 1993). Benzer bir anlayışla öz yeterlik bireyin belli bir görevi, davranışı, eylemi yapma kapasitesine, yeterliğine duyduğu inanç olarak görülmektedir (Çınar, 2010). Özata (2007)'ya göre öz yeterlik inancı, insanların bir işe başlayabilme, o işi başarılı bir şekilde sürdürebilme ve tamamlayabilmelerine ilişkin yargılarıdır.

İnsanlar bir davranışı gerçekleştirmeden önce o işte yeterli olup olmadıklarını düşünürler. Bu düşünceler kişinin göstereceği performansı etkileme gücüne sahiptir. Bundan dolayı bir işe başlamak ve işi başarıyla sürdürebilmek için o iş ile ilgili inançların yüksek olması önemlidir (Öztürk, 2011). Herhangi bir konuda öz yeterlik inancı yüksek olan insanların, sonuca daha kısa zamanda ulaşp daha başarılı olacakları belirtilmektedir (Özenoğlu Kiremit, 2006). Öz yeterlik inançları, insanların amaçlarını gerçekleştirirken çok çaba harcamalarını, güçlüklerle rağmen sürekliliği sağlamalarını, engellere karşı direnç göstermelerini ve yaşamlarını etkileyen olayları kontrol etmelerini sağlamada duygu ve düşüncelerini etkiler (Bandura, 1993).

Öz yeterlik inancı yüksek ve düşük olan bireyler arasında birtakım farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Yüksek öz yeterliğe sahip bireyler, zor çalışmalarla karşılaştıklarında öz yeterliği düşük bireylere nazaran daha verimli ve rahat olurlar. Bunun altında yatan neden düşük öz yeterliğe sahip bireylerin yapacakları çalışmaların gerçekte olduğundan daha zor olduğunu düşünmeleri olabilir. Bu durum karşısında öz yeterliğe sahip bireyler bir sorunla karşılaştıklarında daralma, stres ve kaygı düzeylerinde daha fazla artış meydana gelebilmektedir. Bu noktadan hareketle öz yeterlik inancının başarı ve öğrenmeye ilişkin güdü düzeylerini güçlü bir şekilde etkilediği söylenebilir (Özenoğlu Kiremit, 2006). Sapancı (2010)'ya göre öz yeterlik inancı yüksek olan insanlar görevlerindeki zorluk ya da kolaylıkla ilgilenmekten çok onların üstesinden gelinmesiyle ilgilenirler. Bu bireyler amaçlarına

ulaşmak için güçlü bir inanç ile sonuna kadar ısrarcı davranarak başarıya ulaşırlar. Başardıkları iş ne kadar zor da olsa görevi sonlandırana kadar sorumluluk duygularında bir azalma olmamaktadır.

Bireyin gelişim süreci çeşitli dönemlere ayrılmıştır. Bu dönemler içinde önemli bir süreç ise öğrenim sürecini kapsayan eğitim öğretim dönemidir. Eğitim öğretim döneminde öğrencilerin daha fazla etkilendiği, yaşamlarında daha fazla iz bırakan dönem öğrenim süreçlerinin en erken dönemlerini kapsayan ilkökul ve ortaokul dönemleridir. Bu dönemde öğrencilere rol model olacak en önemli kişiler öğretmenlerdir. Öğretmenlerin öğrencilere istedik davranışları kazandırmada başarı elde etmek için gerek kişisel ve gerekse mesleki yeterliklerinin olması gerekir. Şahin (2010) öğretmenlerin mesleki bilgi ve beceri yönünden iyi düzeyde olmasının tek başına yeterli olmayacağını düşünmektedir. Mesleki olarak yeterli ancak öz yeterlik inancından yoksun olan bir öğretmenin eğitim öğretim sürecinde verimli olmasının beklenmemesi gerektiği belirtilmiştir.

Öğretmenlerin öz yeterlik inançları, öğretmenin öğreneni akademik ve sosyal yönden beklenen düzeye getirebileceğine olan inançlarıdır. Öğretmenin öğretmenlik öz yeterlik inançları kendisini en çok öğretim sırasında, öğrenciyi güdüleme çalışmalarında gösterir. Öğretmenlerin mesleki inançları öğrencinin motivasyonunu olumlu yönde etkileyeceği düşünüldüğünden, öğrencinin başarısına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Özata, 2007).

Öz yeterlik inancı güçlü olan öğretmenler öğrenciyi güdüleme ve derse katılımını sağlamada diğer meslektaşlarına göre daha başarılı olurlar (Özenoğlu Kiremit, 2006). Yüksek öz yeterlik inancı öğretmenlerin meslek hayatlarında sorunlara karşı daha esnek ve sabırlı davranmalarında etkilidir (Sapancı, 2010). Öz yeterlik inancı yüksek olan bir öğretmen karşılaştığı problemlerden çekinmez ve problemi ortadan kaldırmak için çaba harcar. Öz yeterlik inancı yüksek öğretmenler sorunlar karşısında yardım almaktan ve kendini geliştirmekten kaçınmazken öz yeterlik inancı düşük öğretmenler ise yeteneklerinden şüphe duyarak kendilerine daha az güvenirlir (Zararsız, 2012).

Sonuç olarak; öz yeterlik inancının yüksek olmasıyla beraber kendileri ve dersleri sevilen, öğrenciler ile sağlıklı iletişim kurabilen, derslerde alternatif öğretim yöntemleri kullanarak dersi eğlenceli hale getirebilen, öğrenmekten ve öğretmekten zevk alan, sınıfta pozitif eğitim atmosferi oluşturabilen öğretmenler ile eğitim kalitesi artacaktır. Öğrenciler bu niteliklere sahip öğretmenler gibi olumlu davranış ve tutumlara sahip olmak isteyecek ve bu öğretmenleri model alacaktır. Böylece eğitim öğretim sürecinde yüksek öz yeterlik inancı olan bireylerin yetişmesine de katkı sağlanacaktır (Özenoğlu Kiremit, 2006).

Kuramsal açıklamalara bağlı olarak öğrenme ve öğretim sürecinde öğretmenin öz yeterlik inançlarının yüksek düzeyde olmasının önemli olduğu görülmektedir. Öz yeterlik kavramı birçok araştırmada ele alınan bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Hakkari ili'nde yer alan öğretmenlerle yürütülen bu araştırma bulgularının literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı; Hakkari ili Yüksekova ilçe merkezinde görev yapan öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Bu genel amaç çerçevesinde;

-
1. Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ilişkin öz yeterlik inançları nasıldır?
 2. Öğretmenlerin mesleklerine ilişkin öz yeterlik inanları cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
 3. Öğretmenlerin mesleklerine ilişkin öz yeterlik inançları yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
 4. Öğretmenlerin mesleklerine ilişkin öz yeterlik inançları deneyim değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
 5. Öğretmenlerin mesleklerine ilişkin öz yeterlik inançları branş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
 6. Öğretmenlerin mesleklerine ilişkin öz yeterlik inançları mesleğe yönelik tutum değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
 7. Öğretmenlerin mesleklerine ilişkin öz yeterlik inançları kitap okuma sıklığı değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
 8. Öğretmenlerin mesleklerine ilişkin öz yeterlik inançları anne eğitim durumu değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
 9. Öğretmenlerin mesleklerine ilişkin öz yeterlik inançları baba eğitim durumu değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?

I. YÖNTEM

A. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada öğretmenlerin öz yeterlik inançlarına ilişkin mevcut durumu ortaya koymayı sağlayan tarama modeli benimsenmiştir. Tarama modeli benimsenen araştırmalar, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlar. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanır (Karasar, 2011).

B. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini 2013-2014 eğitim öğretim yılında Hakkari ili Yüksekova ilçe merkezinde görev yapan N=647 ilkökul ve ortaokul öğretmeni oluşturmaktadır. Evrende yer alan öğretmenleri temsil edecek örneklem büyüklüğünün 240 olması yeterlidir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Araştırma evren üzerinde yürütülmüştür. Araştırmada veri toplama aracı evrende bulunan öğretmenlere dağıtılmış olup n=362 öğretmenden gönüllü katılım sağlanmıştır. Dolayısıyla araştırmaya katılan öğretmenlerden elde edilen verilerin evrene genellenmesi için ulaşılan öğretmen sayısı yeterlidir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bilgileri Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		f	%	Demografik Özellikler		f	%	
Cinsiyet	Erkek	197	54,4	Branş	Sınıf Öğretmeni	148	40,9	
	Kadın	165	45,6		Branş Öğretmeni	214	59,1	
	Toplam	362	100,0		Toplam	362	100,0	
Deneyim	1-5 yıl	332	91,7	Yaş	20-30 yaş	317	87,6	
	6 yıl ve üzeri	30	8,3		31 yaş ve üzeri	45	12,4	
	Toplam	362	100,0		Toplam	362	100,0	
Mesleği	Olumlu	294	81,2	Kitap	Hiç	40	11,0	
	Olumsuz	20	5,5		Ara sıra	164	45,3	
	Toplam	362	100,0		Toplam	362	100,0	
yönelik	Kararsız	48	13,3	Okuma	Sık sık	119	32,9	
	Toplam	362	100,0		Sıklığı	Sürekli	39	10,8
	Toplam	362	100,0		Toplam	362	100,0	
Turum	Okur yazar değil	48	13,3	Okur yazar değil	Okur yazar değil	15	4,1	
	İlkokul	213	58,8		İlkokul	150	41,4	
	Ortaokul	34	9,4		Ortaokul	54	14,9	
Eğitim	Lise	49	13,5	Eğitim	Lise	78	21,6	
	Üniversite	18	5,0		Üniversite	65	18,0	
	Toplam	362	100,0		Toplam	362	100,0	
Durumu	Okur yazar değil	48	13,3	Okur yazar değil	Okur yazar değil	15	4,1	
	İlkokul	213	58,8		İlkokul	150	41,4	
	Ortaokul	34	9,4		Ortaokul	54	14,9	
Eğitim	Lise	49	13,5	Eğitim	Lise	78	21,6	
	Üniversite	18	5,0		Üniversite	65	18,0	
	Toplam	362	100,0		Toplam	362	100,0	

Araştırmaya katılan öğretmenlerin %54,4'ü erkek %45,6'sı kadındır. Katılımcı öğretmenlerin %40,9'u sınıf öğretmeni iken %59,1'i branş öğretmenidir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin %91,7'si 1 ile 5 yıl arasında öğretmenlik deneyimine sahipken %8,3'ü ise 6 yıl ve üzeri deneyime sahiptir. Katılımcı öğretmenlerin %87,6'sı 20-30 yaşları arasında olan genç öğretmenler, %12,4'ü ise 30 yaşın üzerinde olan öğretmenlerden oluşmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan öğretmenlerin %81,22'si mesleğini sevdiğini ifade ederken %5,5'i mesleğine ilişkin olumsuz tutum içinde olduklarını belirtmiştir. Öğretmenlerin %13,3'ü ise bu değişkene ilişkin karşısında kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin %11'i hiçbir zaman kitap okumadıklarını ifade ederken, %45,30'u ara sıra, %32,9'u sık sık ve %10,8'i sürekli kitap okuduklarını belirtmişlerdir. Katılımcı öğretmenlerin annelerinin %13,3'ü okur yazar değilken %58,8'i ilkökul, %9,4'ü ortaokul, %13,5'i lise ve %5'i üniversite mezunudur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin babalarının eğitim durumları incelendiğinde %4,1'i okur yazar olmadığı, %41,4 ilkökul, %14,9 ortaokul, %21,6'sı lise ve %18'i üniversite mezunudur.

C. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler kişisel bilgi formu ve yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeği ile elde edilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik bilgilerini belirlemek için kullanılmıştır. Kişisel bilgi formu öğretmenlerin cinsiyet, yaş, deneyim, branş, mesleklerine yönelik tutumları, anne ve baba eğitim durumu, kitap okuma sıklıklarını belirlemeye yönelik 8 sorudan oluşmaktadır.

Öğretmenlik Öz Yeterlik Algı Ölçeği: Orijinali Tschannen-Moran ve Hoy (2001) tarafından geliştirilen “Teachers’ Sense of Efficacy Scale” (Öğretmen Öz-Yeterlik Algı Ölçeği)’ni Çapa, Çakıroğlu, Sarıkaya (2005) Türkçe’ye uyarlamışlardır. Araştırmacılar, 628 öğretmen adayı ile yaptıkları çalışmada güvenilirlik katsayısını $\alpha=.93$ olarak tespit etmişlerdir. Bu çalışmada ise araştırmacılar güvenilirlik katsayısını $\alpha=.95$ olarak hesaplamıştır. Ölçek likert tipinde olup “yetersiz (1)” den “çok yeterli (9)” ye doğru derecelendirilmiştir. Ölçekten alınacak en düşük puan 24, en yüksek puan ise 216’dır. Puanlar soru sayısı olan 24’e bölünerek 1 ile 9 arasında değerler alabilen bir ölçeğe taşınmıştır. Ölçekten alınan düşük puan, düşük öz yeterlik inancını, yüksek puan ise yüksek öz yeterlik inancını ifade etmektedir. Ölçek öğrenci katılımında yeterlik (8 madde), öğretimsel stratejilerde yeterlik (8 madde), sınıf yönetiminde yeterlik (8) olmak üzere 3 alt boyuttan ve 24 maddeden oluşmaktadır.

D. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler bir istatistik programından yararlanılarak çözümlenmiştir. Alt problemlere bağlı olarak verilerin çözümlenmesinde frekans, aritmetik ortalama, standart sapma bağımsız örneklem t-Testi, tek yönlü varyans analizi (Anova), Mann-Whitney U testi ve Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır.

II. BULGULAR

Araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen alt problemlere ilişkin bulgular aşağıda sırası ile sunulmuştur. Öğretmenlerin öz yeterlik inançlarına yönelik betimsel istatistikleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Öğretmenlik Öz Yeterlik İnançlarının Betimsel Analizi

Boyut	n	\bar{X}	S
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik	362	6,55	1,03
Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlik	362	7,01	1,04
Sınıf Yönetimine Yönelik Öz Yeterlik	362	6,93	1,11
Öğretmenlik Öz Yeterlik İnancı (Genel)	362	6,83	0,97

Tablo 2'ye göre öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inanç ortalamalarının $\bar{x}=6,83$ olduğu görülmektedir. Öğretmen öz yeterlik inancının alt boyutlarına bakıldığında; öğrenci katılımı alt boyutu ortalamasının $\bar{x}=6,55$, öğretim stratejileri alt boyutu ortalamasının $\bar{x}=7,01$ ve sınıf yönetimi alt boyutu ortalamasının $\bar{x}=6,93$ olduğu görülmektedir. Bu bulgular öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançlarının oldukça yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre öz yeterlik inançlarına yönelik yapılan t-Testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Öğretmenlik Öz Yeterlik İnançlarının Cinsiyet Değişkeni Açısından Analizi

Boyut	Değişken	n	\bar{x}	S	Sd	t	p
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik	Erkek	197	6,53	1,05	360	0,34	,732
	Kadın	165	6,56	0,99			
Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlik	Erkek	197	6,94	1,12	360	1,38	,166
	Kadın	165	7,09	0,91			
Sınıf Yönetimine Yönelik Öz Yeterlik	Erkek	197	6,89	1,14	360	0,63	,528
	Kadın	165	6,96	1,05			
Öğretmenlik Öz Yeterlik İnancı (Genel)	Erkek	197	6,78	1,02	360	0,85	,392
	Kadın	165	6,87	0,89			

Cinsiyet değişkenine göre erkek ve kadın öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançlarını karşılaştırmak için bağımsız gruplar t-Testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre öğrenci katılımına ($p=.732$), öğretim stratejilerine ($p=.116$), sınıf yönetimine ($p=.528$) yönelik öz yeterlik inancı alt boyutları ile öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançlarında ($p=.392$) cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Öğretmenlerin yaş değişkenine göre öz yeterlik inançlarına yönelik yapılan t-Testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin Öğretmenlik Öz Yeterlik İnançlarının Yaş Değişkeni Açısından Analizi

Boyut	Yaş Aralığı	n	\bar{x}	S	Sd	t	p
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik	20 - 30	317	6,54	0,99	52,48	0,27	,787
	31 +	45	6,59	1,23			
Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlik	20 - 30	317	7,02	0,97	50,00	0,35	,727
	31 +	45	6,94	1,41			
Sınıf Yönetimine Yönelik Öz	20 - 30	317	6,92	1,06	52,18	0,004	,997

Yeterlik	31 +	45	6,92	1,34			
Öğretmenlik Öz Yeterlik	20 - 30	317	6,83	0,91	50,54	0,43	,966
İnancı (Genel)	31 +	45	6,82	1,28			

Yaş değişkenine göre 20-30 yaş arası ile 31 ve üzeri yaşlardaki öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançlarını karşılaştırmak için bağımsız gruplar t-Testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre öğrenci katılımına ($p=.787$), öğretim stratejilerine ($p=.727$), sınıf yönetimine ($p=.997$) yönelik öz yeterlik inancı alt boyutları ile öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançlarında ($p=.966$) yaş değişkeni açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Öğretmenlerin mesleki deneyim değişkenine göre genel öğretmenlik öz yeterlik inancı ile öğrenci katılımına ve sınıf yönetimi alt boyutlarına yönelik öz yeterlik inançlarına yönelik yapılan t-Testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Öğretmenlerin Öğretmenlik Öz Yeterlik İnançlarının Deneyim Değişkeni Açısından Analizi

Boyut	Deneyim	n	\bar{x}	S	Sd	t	p
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik	1 - 5	332	6,53	1,01	360	1,14	,254
	6 +	30	6,75	1,20			
Sınıf Yönetimine Yönelik Öz Yeterlik	1 - 5	332	6,89	1,10	360	1,74	,082
	6 +	30	7,26	1,07			
Öğretmenlik Öz Yeterlik İnanıcı (Genel)	1 - 5	332	6,80	0,95	360	1,72	,085
	6 +	30	7,12	1,09			

Deneyim değişkenine göre 1-5 yıl arası ile 6 ve üzeri yıl deneyim sahibi öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançlarını karşılaştırmak için bağımsız gruplar t-Testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre öğrenci katılımına ($p=.254$), sınıf yönetimine ($p=.082$) yönelik öz yeterlik inancı alt boyutları ile öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançlarında ($p=.085$) deneyim değişkeni açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

Öğretmenlerin mesleki deneyim değişkeni açısından verilerin normal dağılım göstermemesi nedeniyle öğrenci katılımına yönelik öz yeterlik inançlarını belirlemek için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik İnançlarının Deneyim Değişkeni Açısından Analizi

Boyut	Mesleki Deneyim	n	\bar{x}	S	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Öğretim	1-5 yıl	332	6,98	1,01	177,41	58900,00	3622,00	,013*

Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlik	6+ yıl	30	7,34	1,16	226,77	6803,00		
--	--------	----	------	------	--------	---------	--	--

*p<.05

Deneyim değişkenine göre 1-5 yıl arası ile 6 ve üzeri yıl deneyim sahibi öğretmenlerin öğretim stratejilerine yönelik öz yeterlik inançlarını karşılaştırmak için Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre öğretim stratejilerine yönelik öz yeterlik boyutunda 6 yıl ve üzeri öğretmenlik deneyimi olan öğretmenlerin 1-5 yıl arası deneyim sahibi öğretmenlere göre anlamlı farklılık düzeyinde kendilerini daha yeterli hissettiği saptanmıştır (p=.013).

Öğretmenlerin branş değişkenine göre öz yeterlik inançlarına yönelik yapılan t-Testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmenlerin Öğretmenlik Öz Yeterlik İnançlarının Branş Değişkeni Açısından Analizi

Boyut	Meslek Branşı	n	\bar{x}	S	Sd	t	p
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik	Sınıf	148	6,69	1,04	360	2,19	.029*
	Branş	214	6,45	1,00			
Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlik	Sınıf	148	6,98	1,04	360	0,44	.660
	Branş	214	7,03	1,03			
Sınıf Yönetimine Yönelik Öz Yeterlik	Sınıf	148	7,05	1,12	360	1,84	.066
	Branş	214	6,83	1,08			
Öğretmenlik Öz Yeterlik İnancı (Genel)	Sınıf	148	6,91	0,99	360	1,31	.188
	Branş	214	6,77	0,94			

*p<.05

Branş değişkenine göre sınıf öğretmeni ve branş öğretmenlerinin mesleki öz yeterlik inançlarını karşılaştırmak için bağımsız gruplar t-Testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre öğretmenlerin öğrenci katılımına yönelik öz yeterlik alt boyutunda sınıf öğretmenlerinin branş öğretmenlerine göre anlamlı farklılık düzeyinde daha yeterli hissettiği belirlenmiştir (p=.029). Öğretim stratejilerine (p=.660), sınıf yönetimine (p=.066) yönelik öz yeterlik inancı alt boyutları ile öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançlarında (p=.188) ise branş değişkeni açısından anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Öğretmenlerin mesleklerini sevme durumlarına göre öz yeterlik inançlarına ilişkin yapılan Kruskal-Wallis H ve Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Öğretmenlerin Öğretmenlik Öz Yeterlik İnançlarının Öğretmenlik Mesleğini Sevme Durumu Değişkeni Açısından Analizi

Boyut	Mesleği Sevme Durumu	n	\bar{x}	S	Sıra Ortalaması	X ²	p	Anlamlı Fark
Öğretmenlik Öz Yeterlik İnanç (Genel)	(1)Seviyorum	294	6,92	0,89	189,46	13,18	.001*	1-2
	(2)Sevmiyorum	20	5,89	1,29	107,18			3-2
	(3)Kararsızım	48	6,62	1,04	163,73			
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik	(1)Seviyorum	294	6,64	0,96	189,99	12,73	.002*	1-2
	(2)Sevmiyorum	20	5,76	1,22	114,33			1-3
	(3)Kararsızım	48	6,27	1,12	157,46			
Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlik	(1)Seviyorum	294	7,11	0,97	190,08	16,14	.000*	1-2
	(2)Sevmiyorum	20	5,96	1,32	97,88			3-2
	(3)Kararsızım	48	6,85	1,02	163,81			
Sınıf Yönetimine Yönelik Öz Yeterlik	(1)Seviyorum	294	7,02	0,99	187,71	8,81	.012*	1-2
	(2)Sevmiyorum	20	5,96	1,63	119,08			
	(3)Kararsızım	48	6,74	1,28	169,45			

*p<.05

Öğretmenlerin mesleklerini sevme durumları açısından mesleklerini seven ya da sevmeyen ve bu değişkende kararsızım seçeneğine yönelen öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançlarını karşılaştırmak için Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda öğrenci katılımı (p=.002), öğretim stratejileri (p=.000) ve sınıf yönetimi (p=.012) öz yeterlik inancı alt boyutları ile öğretmenlerin genel öğretmenlik öz yeterlik inançlarında (p=.001) mesleklerini sevme durumu açısından anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Farklılıkların nerden kaynaklandığını ortaya koymak için mesleğini sevme durumları arasında her alt boyut için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Genel öğretmenlik öz yeterlik inancındaki farklılık mesleğini sevdiğini ve sevmediğini belirten öğretmenlerin arasında mesleğini sevdiğini ifade eden öğretmenlerin lehine, mesleğe sevme konusunda kararsız olduğunu ifade eden ve mesleğini sevmediğini belirten öğretmenler arasında kararsız öğretmenlerin lehine olduğu bulunmuştur. Alt boyutlar incelendiğinde öğrenci katılımı alt boyutunda, mesleğini sevdiğini, sevmediğini ve kararsız olduğunu ifade eden öğretmenler içinden mesleğini severek yapan öğretmenlerin lehine anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Öğretim stratejileri alt boyutunda mesleğini sevdiğini ve sevmediğini belirten öğretmenler arasında mesleğini sevdiğini belirten öğretmenler lehine, öğretmenlik mesleğine sevme ve sevmeme durumunda kararsız olduğunu ve mesleğini sevmediğini ifade eden öğretmenler arasında da kararsız olanlar lehine anlamlı fark tespit edilmiştir. Sınıf yönetimi alt boyutunda ise mesleğini sevdiğini ve sevmediğini belirten öğretmenler arasında mesleğini sevdiğini belirten öğretmenler lehine anlamlı fark tespit edilmiştir. Genel olarak bakıldığında

mesleğine olumlu olarak tutum geliştiren öğretmenler kendilerini istatistiksel açıdan anlamlı olmak üzere yeterli görmektedirler.

Öğretmenlerin kitap okuma sıklığı değişkenine göre öz yeterlik inançlarına ilişkin yapılan Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Öğretmenlerin Öğretmenlik Öz Yeterlik İnançlarının Kitap Okuma Sıklığı Değişkeni Açısından Analizi

Boyut	Kitap Okuma Sıklığı	n	\bar{x}	S	Sıra Ortalaması	X ²	p
Öğretmenlik Öz Yeterlik İnancı (Genel)	(1)Hiçbir zaman	40	6,64	1,17	170,04	1,84	.607
	(2)Ara sıra	164	6,80	1,00	178,72		
	(3)Sık sık	119	6,87	0,89	183,14		
	(4)Sürekli	39	6,96	0,79	199,94		
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik	(1)Hiçbir zaman	40	6,32	1,18	163,91	1,38	.709
	(2)Ara sıra	164	6,55	1,07	183,42		
	(3)Sık sık	119	6,58	1,00	182,39		
	(4)Sürekli	39	6,62	0,72	188,76		
Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlik	(1)Hiçbir zaman	40	6,83	1,17	168,14	3,43	.330
	(2)Ara sıra	164	6,97	1,06	177,25		
	(3)Sık sık	119	7,05	0,95	183,22		
	(4)Sürekli	39	6,83	1,17	207,83		
Sınıf Yönetimine Yönelik Öz Yeterlik	(1)Hiçbir zaman	40	6,76	1,39	175,73	1,17	.760
	(2)Ara sıra	164	6,88	1,10	176,53		
	(3)Sık sık	119	6,99	1,04	187,13		
	(4)Sürekli	39	6,76	1,39	191,17		

Öğretmenlerin kitap okuma sıklıkları açısından mesleki öz yeterlik inançlarını karşılaştırmak için Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda öğrenci katılımına (p=.709), öğretim stratejilerine (p=.330) ve sınıf yönetimine (p=.760) yönelik öz yeterlik inancı alt boyutları ile öğretmenlerin genel öğretmenlik öz yeterlik inançlarında (p=.607) kitap okuma sıklığı açısından anlamlı farklılık tespit edilmemiştir.

Öğretmenlerin anne eğitim durumu değişkenine göre öz yeterlik inançlarına ilişkin yapılan Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Öğretmenlerin Öğretmenlik Öz Yeterlik İnançlarının Anne Eğitim Durumu Değişkeni Açısından Analizi

Boyut	Anne Eğitim Durumu	n	\bar{x}	S	Sıra Ortalaması	X ²	p
Öğretmenlik Öz Yeterlik İnancı (Genel)	Okuryazar değil	48	6,58	1,00	179,57	9,42	.051
	İlkokul	213	6,79	1,00	201,66		
	Ortaokul	34	6,99	0,95	210,91		
	Lise	49	7,10	0,78	163,58		
	Üniversite	18	6,78	0,59	152,49		
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik	Okuryazar değil	48	6,42	0,97	177,40	5,52	.238
	İlkokul	213	6,48	1,09	204,59		
	Ortaokul	34	6,78	0,94	203,02		
	Lise	49	6,78	0,93	175,53		
	Üniversite	18	6,54	0,64	163,63		
Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlik	Okuryazar değil	48	6,75	1,10	177,66	9,41	.052
	İlkokul	213	6,98	1,04	203,04		
	Ortaokul	34	7,16	1,07	213,19		
	Lise	49	7,31	0,92	168,47		
	Üniversite	18	6,98	0,75	155,80		
Sınıf Yönetimine Yönelik Öz Yeterlik	Okuryazar değil	48	6,58	1,18	183,55	7,89	.096
	İlkokul	213	6,92	1,16	192,44		
	Ortaokul	34	7,03	1,06	203,91		
	Lise	49	7,20	0,78	160,72		
	Üniversite	18	6,81	0,83	149,58		

Anne eğitim durumu değişkeni açısından öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançlarını karşılaştırmak için Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda öğrenci katılımına (p=.238), öğretim stratejilerine (p=.052) ve sınıf yönetimine (p=.096) yönelik öz yeterlik inancı alt boyutları ile öğretmenlerin genel öğretmenlik öz yeterlik inançlarında (p=.051) anne eğitim durumu değişkeni açısından anlamlı farklılık tespit edilmiştir

Öğretmenlerin baba eğitim durumu değişkenine göre öz yeterlik inançlarına ilişkin yapılan Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Öğretmenlerin Öğretmenlik Öz Yeterlik İnançlarının Baba Eğitim Durumu Değişkeni Açısından Analizi

Boyut	Baba Eğitim Durumu	n	\bar{x}	S	Sıra Ortalaması	X ²	p
Öğretmenlik Öz Yeterlik İnancı (Genel)	Okuryazar değil	15	6,95	0,98	170,72	3,00	.558
	İlkokul	150	6,71	1,03	183,97		
	Ortaokul	54	6,86	0,90	192,32		
	Lise	78	6,94	0,91	187,95		
	Üniversite	65	6,88	0,90	196,17		
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik	Okuryazar değil	15	6,73	0,96	168,76	5,49	.241
	İlkokul	150	6,41	1,07	180,73		
	Ortaokul	54	6,58	1,02	201,49		
	Lise	78	6,72	1,01	183,75		
	Üniversite	65	6,58	0,95	197,97		
Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlik	Okuryazar değil	15	7,10	0,96	173,14	1,69	.792
	İlkokul	150	6,91	1,12	188,52		
	Ortaokul	54	7,07	0,95	188,39		
	Lise	78	7,11	0,96	184,91		
	Üniversite	65	7,06	0,98	189,27		
Sınıf Yönetimine Yönelik Öz Yeterlik	Okuryazar değil	15	7,02	1,15	174,68	1,23	.874
	İlkokul	150	6,82	1,18	184,27		
	Ortaokul	54	6,95	1,10	184,40		
	Lise	78	7,00	0,97	188,98		
	Üniversite	65	7,01	1,05	192,23		

Anne eğitim durumu değişkeni açısından öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançlarını karşılaştırmak için Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda öğrenci katılımına ($p=.241$), öğretim stratejilerine ($p=.792$) ve sınıf yönetimine ($p=.874$) yönelik öz yeterlik inancı alt boyutları ile öğretmenlerin genel öğretmenlik öz yeterlik inançlarında ($p=.558$) anne eğitim durumu değişkeni açısından anlamlı farklılık saptanmamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırma bulguları genel olarak özetlendiğinde; mesleğini sevip sevmeme tutum değişkeni dışındaki cinsiyet, yaş, deneyim, branş ve kitap okuma sıklığı değişkenleri açısından öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançları anlamlı fark göstermemiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançları oldukça yeterli düzeydedir ($\bar{x}=6,83$). Öğretmenler en düşük ortalamaya öğrenci katılımına yönelik öz yeterlik inancı alt boyutunda ($\bar{x}=6,55$) sahip iken; en yüksek ortalamaya ise öğretim stratejilerine yönelik öz yeterlik

inancı alt boyutunda sahiptirler ($\bar{x}=7,01$). Bu bulgular öğretmenlerin, öğrencileri derse katma, motive etme ve başarılı olabileceklerini inandırma gibi alanlarda diğer alanlara göre kendilerini daha az yeterli gördüklerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, bulgular öğretmenlerin derslerinde öğretim stratejilerini kullanmada kendilerini mesleki açıdan diğer alt boyutlara göre daha yeterli gördüklerini göstermektedir. Birçok araştırmada da öğretmenlerin yüksek öz yeterlik inancına sahip oldukları ortaya konulmuştur. Literatürde Benzer, 2011; Çimen, 2007 ve Gençtürk, 2008'in araştırmalarından elde edilen bulgular araştırmanın bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançları ile alt boyutlara ait inançlarının yaş değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır. Bu durum erkek öğretmenler ile kadın öğretmenlerin kendilerini mesleki yeterlik inancı açısından aynı yeterlikte değerlendirdiklerini göstermektedir. Cinsiyet açısından erkek ve kadın öğretmenlerde öz yeterlik inancının farklılaşmaması geleneksel kadın rollerinin değişmesiyle birlikte ülkemizde meslek edinmede cinsiyet açısından bir sınırlamanın olmaması, karma eğitim sisteminin eğitime erişimi kolaylaştırması, öğretim programlarında sunulan derslerin hedeflerinin cinsiyet boyutunda farklılaşmamasının bireylerin benzer yeterlilik algısı geliştirmelerinde etkili olduğu ileri sürülebilir. Literatüre bakıldığında birçok araştırmanın bu sonucu desteklediği görülmektedir (Akbaş ve Çelikkaleli, 2006; Aylar ve Aksin, 2011; Çakıroğlu, Çakıroğlu ve Boone, 2005; Doğan, 2013; Ercan, 2007; Gençtürk, 2008; Gürol, Altunbaş ve Karaaslan, 2010; Kahyaoğlu ve Yaygın, 2007; Karahan ve Uyanık Balat, 2011; Kasap, 2012; Seferoğlu ve Akbıyık, 2005; Türk, 2008; Uysal ve Kösemen, 2013; Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer, 2009; Yılmaz ve Çokluk Bökeoğlu, 2008; Zararsız, 2012). Bunun yanı sıra bazı araştırmada da cinsiyetin öz yeterlik üzerinde önemli bir etkisinin olduğu ve farklılaşmaya neden olduğu bulgularına erişilmiştir. Bu araştırmaların bir kısmı anlamlı farklılığın kadınların lehine (Akkuş, 2013; Özenoğlu Kiremit ve Gökler, 2010; Türk, 2009) olduğunu göstermektedir. Bu farklılaşmanın nedenini Akkuş (2013), kadınların öğretmenlik mesleğini kendi doğalarına daha uygun bulmaları ve bu mesleği daha çok tercih etmeleri ile ilişkilendirmiştir. Araştırmaların bir kısmında ise farklılığın erkekler lehine (Aydiner, 2011; Demirtaş, Cömert ve Özer, 2011; Korkut, 2009; Morgil, Seçken ve Yücel, 2004) olduğu belirtilmiştir. Farklılaşmanın erkekler lehine olmasının nedenini Demirtaş, Cömert ve Özer (2011), toplumsal norm ve değerlerin bir sonucu olarak erkeklerin birçok konuda kadınlara oranla kendilerine daha çok güvenmeleri ile ilişkilendirmiştir. Öz yeterlik inançları ile ilgili çalışmalarda farklı bulguların elde edilmesinde kültürler arasındaki farklılıklar etkili olabilmektedir (Bandura, 2002).

Öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançları ile alt boyutlara ait inançlarının yaş değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır. Bu durum çeşitli yaşlardaki öğretmenlerin kendilerini mesleki yeterlik inancı açısından aynı yeterlikte değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu durum mezun olan öğretmen adayı sayısının günden güne artarak eğitim sistemine girdi sağlaması ve öğretmenin nitelikli yetiştirilmesinden kaynaklanabilir. Literatürde ulaşılan

araştırmalar incelendiğinde öğretmen ve öğretmen adaylarının öz yeterlik inançları üzerinde yaşın etkisinin olmadığı görülmektedir (Aydiner, 2011; Ercan, 2007; Özata, 2007; Uysal ve Kösemen, 2013; Türk, 2008; Yılmaz ve Çokluk Bökeoğlu, 2008; Yılmaz, Gerçek, Köseoğlu ve Soran, 2006). Öte yandan bazı araştırmalarda yaşın öz yeterlik üzerinde etkisinin olduğu ve öz yeterliğin belli yaşlarda yüksek olduğu belli yaşlarda ise düşük olduğu bulgularına ulaşılan araştırmalar mevcuttur (Benzer, 2011; Özenoğlu Kiremit ve Gökler, 2010; Zararsız, 2012;). Bu durumun nedenini Aydiner (2011), bireylerin yaşları ilerledikçe yaşamlarında daha fazla sorumluluk aldıklarını ve yaşama karşı daha fazla dirençli olduklarını belirtmiştir. Karşılaşılan zorluklar karşısında verilen mücadele ve bu mücadeleye bağlı olarak alınan olumlu sonuçlardan dolayı öz yeterlik inançlarının yükseldiğini söylemektedir. Yürütülen araştırmanın evreninde yer alan öğretmenlerin yaş açısından genç olmaları eğitim fakültelerinden yeni mezun olarak atanmalarından dolayı bilgilerinin daha yeni ve öğretmenlik yapmaya ilişkin idealist duyguların etkilemiş olacağı düşünülmektedir.

Öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançları ile öğrenci katılımına ve sınıf yönetimine yönelik öz yeterlik inançlarında deneyim değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatüre bakıldığında birçok araştırmanın sonuçları deneyimin öz yeterlik inancını etkilemediği göstermektedir (Çimen, 2007; Ercan, 2007; Karahan ve Uyanık Balat, 2011; Korkut, 2009; Özata, 2007; Türk, 2008; Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer, 2009; Yılmaz ve Çokluk Bökeoğlu, 2008; Yılmaz, Gerçek, Köseoğlu ve Soran, 2006). Öğretim stratejilerine yönelik öz yeterlik alt boyutunda deneyimli öğretmenlerin lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu durum deneyimin öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançlarını etkilemediği ancak öğretim stratejilerine yönelik öz yeterlik inançlarını ise etkilediği göstermektedir. Literatür incelendiğinde deneyimin öz yeterliğe etki gücü yüksek olan önemli bir değişken olduğunu ifade eden araştırmalar bulunmaktadır (Benzer, 2011; Gençtürk, 2008; Kasap, 2012; Küçüktepe, 2007; Zararsız, 2012). Deneyimin öz yeterlik üzerinde etkisinin olabileceği görülmektedir. Araştırmacılar bunun nedenini genel olarak tecrübeli öğretmenlerin zaman içerisinde etkili öğretim stratejileri ve sınıf yönetimi becerilerini geliştirme imkânlarını bulduklarına bağlamaktadırlar. Ancak Kasap (2012) araştırmasında daha az deneyime sahip öğretmenler lehine öz yeterlik inancı açısından anlamlı fark elde etmiştir. Bu durumu meslekte geçirilen yılların artmasıyla öğretmenlerin mesleğe karşı olan heyecan ve isteklerinin azalıyor olması şeklinde yorumlamıştır. Yine mesleki kıdemleri fazla olan tecrübeli öğretmenlerin öz yeterlik inançlarının düşük olmasını öğretimdeki yeni yaklaşımları kabullenmede zorluk çekiyor olmalarıyla açıklamaktadırlar.

Öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançları ile öğretim stratejilerine ve sınıf yönetimine yönelik öz yeterlik inancı alt boyutlarında branş değişkeni açısından anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir. Yani ilkökulda görev yapan sınıf öğretmenleri ile ortaokulda görev yapan branş öğretmenlerinin algıladıkları mesleki yeterlik inancı birbirine yakındır. Söz konusu bu durumu destekleyen birçok araştırma mevcuttur (Karahan ve Uyanık Balat, 2011; Özata, 2007; Seferoğlu ve

Akbıyık 2005; Uysal ve Kösemen, 2013; Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer, 2009; Yılmaz ve Çokluk Bökeoğlu, 2008). Aynı şekilde birçok araştırma ise branş değişkeninin öz yeterlik inancı üzerinde etkisinin olduğu sonucu ortaya konmuştur (Benzer, 2011; Demirtaş, Cömert ve Özer, 2011; Gençtürk, 2008; Gürol, Altunaş ve Karaaslan, 2010; Kahyaoğlu ve Yaygın, 2007; Zararsız, 2012). Söz konusu araştırmaların bu çalışmayla örtüşmemesinin sebebi, bu çalışmada sınıf öğretmenliği ve ortaokul branş öğretmenliği olmak üzere iki kategoride incelenirken bu araştırmalarda sınıf öğretmeni, fen ve teknolojileri öğretmeni, Türkçe öğretmeni, kimya öğretmeni gibi bir çok alt branş bazında incelenmesinden kaynaklanabilir. Ölçek alt boyutlarından olan öğrenci katılımına yönelik öz yeterlik inançlarında sınıf öğretmenlerinin lehine olmak üzere anlamlı farklılık saptanmıştır. Bunun nedeni sınıf öğretmenlerinin her zaman aynı sınıfa derse girmesinden kaynaklanabilir. Çünkü sınıf öğretmenlerinin branş öğretmenlerine göre öğrencileri tanıma fırsatları öğrenciyle geçirilen zaman bağlamında daha fazladır. Bu gerekçeye bağlı olarak sınıf öğretmenlerinin öğrencilerin özelliklerini bilme ve öğrencilerin derse katılımında nasıl bir pekiştirici ve davranış biçiminin gerektiğini daha iyi bileceğinden kaynaklanabilir.

Öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançları mesleklerini sevme durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Bu farklılık mesleğini sevmediğini belirtenlere karşı mesleğini severek yaptığını ve kararsız olduğunu ifade eden öğretmenlerin lehinedir. Yani mesleğini seven öğretmenlerin öz yeterlik inançları mesleğini sevmeyen öğretmenlere göre daha iyi düzeydedir. Bireylerin bir işi severek yapmalarının, o işteki performanslarını ve başarı düzeylerini de etkilediği düşünülmektedir. Öğretmenlik mesleğinin kaliteli bir şekilde yapılmasında mesleğini sevme, mesleğe kendini adanma, kendine güven duyma gibi duyuşsal özellikler önemli rol oynamaktadır. Bu gibi nedenlerden dolayı öğretmenlik mesleğini sevme durumu öz yeterlik duygusunu etkileyebilmektedir. Alan yazına bakıldığında bu bulguyu destekleyen çalışmalar mevcuttur. Örneğin; Özdemir (2008), sınıf öğretmenliği bölümünde okuyan öğretmen adayları ile yürütülen çalışmada öğretmenlik mesleği dışında bir iş yapmayı düşünmeyen yani mesleğini seven adayların planlamaya yönelik öz yeterlik inançları, başka meslek yapmaya istekli olan adaylara göre daha iyi düzeydedir. Orhan (2005) tarafından yapılan çalışmada da bu araştırmanın sonuçlarını destekler nitelikte bulguya rastlanılmıştır. Çalışmada, öğrencilerin mezun olduktan sonra öğretmenlik yapmaya ilişkin görüşleri ile bilgisayar öğretmenliğine ilişkin öz yeterlik inançları arasındaki ilişkiye de bakılmıştır. Buna göre, öğretmenlik yapmayı düşünen öğrencilerle bu konuda kararsızlık gösteren öğrencilerin, öğretmenlik yapmayı düşünmeyen öğrencilere göre öz yeterlik inançları anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır. Demirtaş, Cömert ve Özer (2011), yaptıkları çalışmada öğretmenlik mesleğine tutum ve öğretmenlik öz yeterlik inancı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Erdoğan (2013) ise, mesleki haz ve öz yeterlik inancı arasında pozitif bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Aynı şekilde Gençtürk (2008), meslekten doyum sağlayan öğretmenlerin öz yeterlik inançlarında olumlu yönde değişiklik olacağını ifade etmiştir. Öğretmen öz yeterlik algı ölçeğinin alt boyutları incelendiğinde; öğrenci katılımı

öğretim stratejileri ve sınıf yönetimi alt boyutlarında mesleğini sevme durumu değişkeninde anlamlı farklılığın olması araştırma bulgularının tutarlı olduğunu göstermektedir.

Öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançları ile alt boyutlara ait inançlarının kitap okuma sıklığı değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır. Benzer (2011)'in yaptığı çalışmada ise okunan mesleki yayın ve kitap sayısının öz yeterliği etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Daha fazla kitap okuyan, mesleki yayın takip eden öğretmenlerin öz yeterlik inançları daha az kitap okuyan öğretmenlere göre daha yüksek düzeyde çıkmıştır. Bulgular arasındaki farklılığı nedeni öğretmenlerce okunan kitapların mesleki öz yeterlik inancını etkileme güçlerinin farklı olmasından kaynaklanabilir. Sonuçta her kitap bireyleri farklı yönlerde geliştirme amacı gütmektedir.

Öğretmenlerin genel mesleki öz yeterlik inançları ile alt boyutlara ait inançlarının anne eğitim durumu ve baba eğitim durumu değişkenleri açısından anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır. Öğretmenlerin anne ve babalarının eğitim durumları mesleki öz yeterlik inançlarını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Literatüre bakıldığında bu değişkenin kullanıldığı öz yeterlik çalışmasına ulaşılmamıştır. Anne ve baba eğitim durumu değişkenleri bağlamında ölçek alt boyutları incelendiğinde alt boyutların tümünde anlamlı farklılığın olmadığı görülmektedir. Bu da araştırma bulgularının birbiri ile tutarlı olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonuçlarından hareketle;

- Öğretmenin nitelikli yetişmesi öz yeterlik inançlarını etkileyeceğinden öğretmen yetiştirme sürecinin etkililiğinin artırılması,
- Öğretmenlerin kendi istek ve ilgi alanlarında kendilerini geliştirecek fırsatlara teşvik edilmesi,
- Öğretmen adaylarının yetiştirilme sürecinde öğretmenlik mesleğine olumlu tutumlarını geliştirecek etkinliklerin düzenlenmesi,
- Öğretmenlik mesleğine ilişkin tutum ile öz yeterlik inançlarının ilişkisini belirlemeye yönelik araştırmaların planlanması gibi öneriler sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- AKBAŞ, A. & ÇELİKKALELİ, Ö. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimi öz-yeterlik inançlarının cinsiyet, öğrenim türü ve üniversitelerine göre incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 98-110.
- AKKUŞ, Z. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının özyeterlik inanç düzeylerinin belirlenmesi üzerine bir çalışma. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 102-116.
- AYDINER, B. B. (2011). *Üniversite öğrencilerinin yaşam amaçlarının alt boyutlarının genel öz-yeterlik yaşam doyumu ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

-
- AYLAR, F. & AKSİN, A. (2011). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öz-yeterlik inanç düzeyleri ve problem çözme becerileri üzerine bir araştırma: Amasya örneği*. Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(3), 299-313.
- BACANLI, F. (2006). Kariyer araştırma yetkinlik beklentisi ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 6(2), 301-330.
- BANDURA, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*, 28 (2), 117-148.
- BANDURA, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- BANDURA, A. (2002). Social cognitive theory in cultural context. *Applied Psychology: An International Review*, 51 (2), 269-290.
- BENZER, F. (2011). *İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin öz yeterlik algılarının analizi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- ÇAKIROĞLU, J., ÇAKIROĞLU, E. & BOONE W. J. (2005). Pre-service teacher self-efficacy beliefs regarding science teaching: A comparison of preservice teachers in Turkey and the USA. *Science Educator*, 14(1), 31-40.
- ÇAPA, Y., ÇAKIROĞLU, J. & SARIKAYA, H. (2005). Development and Validation of Turkish Version of Teachers' Sense of Efficacy Scale. <http://people.ehe.osu.edu/~ahoy/research/instruments/> adresinden edinilmiştir.
- ÇELİKKALELİ, Ö. (2004). *Lise öğrencilerinde sosyal yetkinlik beklentisi ve psikolojik ihtiyaçlar*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Mersin Üniversitesi, Mersin.
- ÇELİKKALELİ, Ö., GÜNDOĞDU, M. & KIRAN-ESEN, B. (2006). Ergenlerde yetkinlik beklentisi ölçeği: Türkçe uyarlamasının geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim Araştırmaları*, 25, 62-72.
- ÇINAR, İ. (2010). *Yapılandırmacı eğitime göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öz yeterlik düzeylerinin belirlenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Erzincan Üniversitesi, Erzincan.
- ÇİMEN, S. (2007). *İlköğretim öğretmenlerinin tükenmişlik yaşantıları ve yeterlik algıları*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- DEMİRTAŞ, H., CÖMERT, M. & ÖZER, N. (2011). Öğretmen adaylarının özyeterlik inançları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Eğitim ve Bilim*, 159 (36), 96-111.
- DOĞAN, S. (2013). *Sınıf öğretmenlerinin öz yeterlik algısı ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi (Ağrı ili örneği)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Erzincan Üniversitesi, Erzincan.
- ERCAN, S. (2007). *Sınıf öğretmenlerinin bilimsel süreç beceri düzeyleri ile fen bilgisi öz yeterlik düzeylerinin karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

-
- ERDOĞAN, O. (2013). *İlköğretim öğretmenlerinin öz yeterlik ve başarı algılarında yordayıcı olarak akademik iyimserlik, umut ve mesleki haz*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- GENÇTÜRK, A. (2008). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin öz yeterlik alguları ve iş doyumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak.
- GÜROL, A., ALTINBAŞ, S. & KARAASLAN, N. (2010). Öğretmen adaylarının öz yeterlik inançları ve epistemolojik inançları üzerine bir çalışma. *e-journal of New World Sciences Academy*, 5(3), 1395-1404.
- KAHYAOĞLU, M. ve YAYGIN, S. (2007). İlköğretim öğretmen adaylarının mesleki öz yeterliklerine ilişkin görüşleri. *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 73-84.
- KARAHAN, T. F., SARDOĞAN, M. E., ÖZKAMALI, E. & MENTEŞ, Ö. (2006). Lise öğrencilerinde sosyal yetkinlik beklentisi ve otomatik düşüncelerin, yaşanılan sosyal birim ve cinsiyet açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 26, 35-45.
- KARAHAN, Ş. & UYANIK BALAT, G. (2011). Özel eğitim okullarında çalışan eğitimcilerin öz-yeterlik algılarının ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-14.
- KARASAR, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KASAP, D. (2012). *Sınıf öğretmenlerinin öz yeterlik inançları ile mesleklerine yönelik bilgisayar ve internet kullanımları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- KORKUT, K. (2009). *Sınıf öğretmenlerinin öz yeterlik inançları ile sınıf yönetimi beceri alguları arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- KÜÇÜKTEPE, S. E. (2007). *İlköğretim öğretmenlerinin öz-oluşum türleriyle, mesleki etkililik alguları ve tercih ettikleri öğretim stilleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- MORGİL, İ., SEÇKEN, N. & YÜCEL, A. S. (2004). Kimya öğretmen adaylarının öz-yeterlik inançlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *BAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1) 62-72.
- ORHAN, F. (2005). Bilgisayar öğretmen adaylarının, bilgisayar kullanma öz yeterlik inancı ile bilgisayar öğretmenliği öz-yeterlik inancı üzerine bir çalışma. *Eğitim Araştırmaları*, 21, 173-186.
- ÖZATA, H. (2007). *Öğretmenlerin öz yeterlik algularının ve örgütsel yenileşmeye ilişkin görüşlerinin araştırılması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

- ÖZDEMİR, S. M. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretim sürecine ilişkin öz yeterlik inançlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 54, 277-306.
- ÖZENOĞLU KİREMİT, H. (2006). *Fen bilgisi öğretmenliği öğrencilerinin biyoloji ile ilgili öz-yeterlik inançlarının karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- ÖZENOĞLU KİREMİT, H. & GÖKLER, İ. (2010). *Fen bilgisi öğretmenliği öğrencilerinin biyoloji öğretimi ile ilgili öz-yeterlik inançlarının karşılaştırılması*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27, 41-54.
- ÖZTÜRK, F. (2011). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan öğrenme alanlarına ilişkin öz yeterlik düzeylerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ÖZYÜREK, R. (2002). Lise öğrencileri için matematik yetkinlik beklentisi bilgilendirici kaynaklar ölçeğinin geliştirilmesi: Ön çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 502-531.
- PAJARES, F. (1996). Self efficacy beliefs in academic settings. *Review of Educational Research*, 66 (4), 543-578.
- SAPANCI, M. (2010). *Güzel sanatlar eğitimi öğrencilerinin biliş üstü farkındalık düzeyleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik öz yeterlik inançlarının incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- SEFEROĞLU, S. S. & AKBIYIK, C. (2005). İlköğretim öğretmenlerinin bilgisayara yönelik öz-yeterlik algıları üzerine bir çalışma. *Eurasian Journal of Educational Research*, 19, 89-101.
- ŞAHİN, E. (2010). *İlköğretim sınıf öğretmenlerinin öğretim stili tercihlerinin, cinsiyetlerinin, mesleki kademelerinin, öz-yeterlik algılarının ve özyönetimli öğrenmeye hazırbulunuşluk düzeylerinin mesleki yeterlikleri üzerindeki etkisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- TSCHANEN-MORAN, M. & WOOLFOLK A. H. (2001). Teacher efficacy: capturing an elusive construct. *Teaching and Teacher Education*, 17, 783-805.
- TÜRK, N. (2009). *Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin mesleklerine ilişkin öz yeterlik düzeylerinin incelenmesi: Nevşehir ili örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde.
- TÜRK, Ö. (2008). *İlköğretim sınıf öğretmenlerinin öz yeterlikleri ve mesleki doyumlarının incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- UYVAL, İ. & KÖSEMEN, S. (2013). Öğretmen adaylarının genel öz-yeterlik inançlarının incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 217-226.
- ÜSTÜNER, M., DEMİRTAŞ, H., CÖMERT, M. & ÖZER, N. (2009). Ortaöğretim öğretmenlerinin öz-yeterlik algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(9), 1-16.

-
- YAZICIOĞLU, Y. & ERDOĞAN, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- YILMAZ, K. & ÇOKLUK BÖKEOĞLU, Ö. (2008). İlköğretim okulu öğretmenlerinin yeterlik inançları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(2), 143-167.
- YILMAZ, M., GERÇEK, C., KÖSEOĞLU, P. & SORAN, H. (2006). Hacettepe Üniversitesi biyoloji öğretmen adaylarının bilgisayarla ilgili öz-yeterlik inançlarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 278-287.
- YİĞİT, F. (2001). *Okul psikolojik danışmanlarının yetkinlik beklentilerini ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- ZARARSIZ, N. (2012). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin öz-yeterlik algılarının incelenmesi: İstanbul-Sultanbeyli ilçesi örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

KAMU HARCAMALARI-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ***Selim ŞANLISOY¹****Orçun SUNAL²****ÖZ**

Bu çalışmada, 1980-2010 döneminde Türkiye’de kamu harcamalarının gelişimi ortaya konularak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Wagner Kanunu’nu araştırmaya yönelik modeller kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi araştırılıp, kamu harcamalarının Türkiye ekonomisi için öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda ADF birim kök testi, Toda ve Yamamoto nedensellik testi ve dinamik en küçük kareler yönteminden yararlanılarak söz konusu değişkenler arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Wagner Kanunu dikkate alan; Peacock-Wiseman, Goffman-Mahar, Gupta-Michas, Mann ve Payne-Ewing modelleri çerçevesinde analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler neticesinde sadece Peacock-Wiseman modeli için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiş diğer dört model için Türkiye ekonomisinde gerek Wagner Kanunu gerekse Keynes Hipotezi ile uyumlu olarak nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte eşbütünleşme testi sonucunda Wagner Kanunu’nun geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu harcamaları, Wagner Kanunu, Keynes Hipotezi,

**THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH:
THE CASE OF TURKEY****ABSTRACT**

This study has evaluated the causality between public expenditures and economic growth within the framework of Wagner’s Law and Keynes’s Hypothesis, by putting forth the development of public expenditures in Turkey for the period of 1980-2010. It was aimed to put forth the importance of public expenditures for the Turkish economy through investigating the relations of public expenditures with economic growth by using the models that are related to Wagner’s Law. In study econometric analyses are performed by using public expenditures and GDP annually. In this context, relationships between these variables are revealed by using ADF unit-root test, Toda and Yamamoto causality test and dynamic least squares method. Analyses are performed in the context of models of Peacock-Wiseman, Goffman-Mahar, Gupta-Michas, Mann and Payne-Ewing which consider Wagner’s Law. As a result of analyses, a causality relation was not found between public expenditures in terms of Peacock-Wiseman model and although the Wagner’s Law and Keynes’s Hypothesis are valid in Turkish economy with regard to other four models. According to cointegration test results, it is concluded that Wagner’s Law is valid.

Keywords: Public Expenditures, Wagner’s Law, Keynes’s Hypothesis

JEL Codes: E62, H50, O40

DOI: 10.17823/gusb.321

* Bu çalışma “Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği” isimli yayımlanmamış yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, selim.sanlisoy@deu.edu.tr

² Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İktisat ABD, orcunsunal@hotmail.com

GİRİŞ

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi literatürde uzun süre tartışma konusu olmuştur. Kamu harcamalarının ekonomideki payının ne olması gerektiği hem siyasal hem de ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için büyük önem arz etmekte, ekonomideki kısa süreli dalgalanmaların devlet eliyle düzeltilmesi ise kamu harcamalarının önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde artan refahla birlikte kamu harcamalarının da artması söz konusu ilişkinin bu denli ilgi çekici olmasını beraberinde getirmektedir.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi teorik açıdan, iki görüşle açıklanmaktadır. Bu görüşler, A. Wagner ve J. M. Keynes'in görüşleridir. Wagner Kanunu'na göre nedensellik ilişkisinin yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru olup, ekonomik büyüme sayesinde artan refahla birlikte değişen ve gelişen toplumsal ihtiyaçların gerekli kamu harcama kalemlerini arttırmasının toplam kamu harcamalarındaki artışı beraberinde getireceği belirtilmiştir. Ekonomik büyümenin neden olduğu kamu harcamaları artışına dikkat çeken Wagner'in görüşleri kamu harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yapılan teorik çalışmaların başlangıç noktası olarak görülmektedir. Keynes Hipotezi ise kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi beraberinde getireceğini belirtmekte; kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar neticesinde, farklı ülkelerde ya da aynı ülkelerin farklı dönemlerinde hatta kullanılan yöntem farklılıklarına bağlı olarak aynı ülkelerin aynı dönemlerinde farklı sonuçlara ulaşılması kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesinin uygulanacak ekonomi politikalarının başarısı açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapıları incelendiğinde istikrarsız büyüme süreçleri, yüksek reel faiz oranı, ikiz açıklar, değişken döviz kurları ve yüksek enflasyon oranları gibi makro ekonomik problemlerin yaşandığı ekonomiler olduğu görülmektedir. Bu ekonomilerde yaşanan söz konusu problemlerin en önde gelen sebebi olarak da kamu finansmanında yaşanan sorunlar gösterilebilir. Çünkü bu ekonomilerde kamu harcamalarının yüksek düzeylere çıkması ve kamu gelirlerinin ise benzer şekilde artırılamamasına bağlı olarak kamu finansman açıkları oluşmaktadır (Arısoy, 2005: 63). Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin yoksulluk kısır döngüsünü kırabilmeleri için kamu harcamaları önemli bir ekonomi politikası aracı olarak görülmektedir. Tam da bu noktada kamu harcamalarının artışını GSYH' deki artışa bağlayan görüş olan Wagner Kanunu ile ekonomik büyümeyi arttırmak için kamu harcamalarının etkin bir araç olarak kullanılmasını savunan görüş olan Keynesyen görüşten hangisinin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğuna dair konunun önemi ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki temel motivasyon da bu noktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezleri çerçevesinde değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle kamu harcamaları ile GSYH ilişkiye yönelik teorik yaklaşımlar ortaya konulmaya

çalışılacaktır. Daha sonra literatürde en çok kullanılan Peacock-Wiseman, Goffman-Mahar, Gupta-Michas, Mann ve Payne-Ewing modelleri çerçevesinde aradaki ilişki Türkiye açısından analiz edilecektir.

I. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN TEORİK TEMELLERİ

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesine dair literatüre hakim olan iki farklı görüş mevcuttur. Bu bağlamda ekonomik büyümenin beraberinde kamu harcamalarının artışı getireceğini savunan görüş olan Wagner Kanunu ve kamu harcamaları arttığında ekonomik büyümenin artacağı görüşünü savunan Keynes Hipotezi bağlamında teorik açıdan incelenecektir.

A. Wagner Kanunu

1929 Krizi'ne kadar ekonomiye devlet müdahalesini reddeden, rekabet ve girişim özgürlüğüne dayalı iktisat politikası hâkimdi. Bu iktisat politikası rekabet ve işbölümünü geliştirmiş, ekonomilerde dengesiz servet ve gelir dağılımına sebebiyet vermiştir. 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda meydana gelen birçok değişim ve dönüşümle birlikte milli gelirdeki artıştan ve ekonomideki gelişmeden sadece sermaye sahiplerinin değil, bütün üretim faktörlerinin adil bir şekilde faydalanması amaçlanmaya başlanmıştır. 19. yy'da çeşitli ülke ve toplumlarda meydana gelen bu değişimler, merkezi devletin ve mahalli idarelerin bütçeleri üzerine artış olarak yansımış ve bunun ilk farkına varan Alman ekonomist Adolph Wagner olmuştur (Türk, 2010: 32-33).

1883 yılında Alman ekonomist Adolph Wagner “devlet faaliyetlerinde sürekli artış kanunu”nu ileri sürmüştür. Sosyal, ekonomik ve politik yapısı ne olursa olsun; kamusal hizmetlerin yerine getirilmesi merkezi ve yerel yönetim arasında nasıl bölünmüş olunursa olunsun; her ülkede kamu harcamalarının kısmi duraklamalar dışında sürekli bir şekilde arttığını dile getirmiştir. Wagner, var olduğunu iddia ettiği bu kanunu, devletlerin zaman içinde ekonomik ve sosyal yapı içerisindeki rolünde meydana gelen değişikliklere bağlamıştır (Akdoğan, 2011: 70-71).

Wagner pek çok Avrupa ülkesi, Japonya ve ABD gibi sanayide ilerlemiş ülkeleri inceleyerek, bu ülkelerde sanayileşme dolayısıyla üretimin ve bunun sonucunda milli gelirin yükselirken kamu harcamalarının da arttığını saptamış ve devletin mali ihtiyaçları ile milli geliri arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Wagner'e göre, bir ekonomide sanayi işletmelerinin sayısı arttıkça ekonomide büyüyen piyasalar ile bu piyasalarda var olan ekonomik birimler arasındaki ilişkiler gittikçe karmaşık bir hal alacak; bu ise sosyal düzenlemenin gereğini gittikçe arttıracaktır. Sosyal düzenlemeler zamanla arttıkça, bu düzenlemelere uyulup uyulmadığının denetimi için de devlet gittikçe daha fazla kaynak kullanmak zorunda kalacaktır. Bu denetimin olanaksızlaşması halinde de işletmeleri devlet devralmakta ve kamu kesimi genişlemektedir.

Wagner Kanunu çoğunlukla kamu harcamalarının milli gelirden daha hızlı büyümesi olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı zaman içinde yükselmektedir. Bununla beraber dikkat edilmesi gereken bir nokta fiyat etkisidir. Kamu harcamalarındaki mutlak artışlar fiyat etkisinden kaynaklanabilir. Fiyat etkisi giderildiği takdirde de sabit fiyatlarla artışlar meydana geliyorsa, bunda nüfusun da etkisi olabilir. Eğer nüfus etkisi arındırılırsa kişi başına düşen reel kamu harcamalarına ulaşılır ki bu harcamalarda artış hızı kişi başına reel gelirden daha hızlı ise Wagner Kanunu işliyor demektir (Bulutoğlu, 2003: 221-222).

Özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra ekonomik büyüme ve kamu harcamaları ilişkisi değişik ülke örnekleri için hatta aynı ülkelerin farklı dönemleri dikkate alınarak Wagner Kanunu çerçevesinde uygulamalı olarak araştırılmıştır. Söz konusu çalışmalarda farklı biçimlerde modellerin kullanıldığı görülmüştür. Fakat literatürde en çok kullanılan ve kabul gören beş farklı modelden söz etmek mümkündür. Bu modeller ise aşağıda Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Wagner Kanunu'nun Farklı Versiyonları

DENKLEMLER	MODELLER	ÇALIŞMA
1. Denklem	$RKH = f(RGSMH)$	Peacock-Wiseman (1961)
2. Denklem	$RKH = f(RGSMH/N)$	Goffman-Mahar (1968)
3. Denklem	$\frac{RKH}{N} = f(RGSMH/N)$	Gupta-Michas (1967)
4. Denklem	$\frac{RKH}{RGSMH} = f(RGSMH)$	Mann (1980)
5. Denklem	$\frac{RKH}{RGSMH} = f(RGSMH/N)$	Payne-Ewing (1996)

RKH: Reel Kamu Harcamaları, **RGSMH**: Reel Gayri Safi Milli Hasıla, **RKH/RGSMH**: Reel Kamu Harcamalarının Reel GSMH'ya oranı, **RGSMH/N**: Kişi Başına Düşen Reel Gayri Safi Milli Hasıla.

Yukarıdaki modeller, Wagner Kanunu'na uygun olarak kamu harcamalarının bağımlı ve ekonomik büyümenin de bağımsız değişken olacağı şekilde oluşturulmuştur. Tablo 1'de belirtilen modeller çerçevesinde yapılan araştırmalarda, gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunurken; gelişmekte olan ülkelerde istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin ortaya konulamadığı görülmektedir. Ayrıca bazı gelişmiş ülkelerde ise söz konusu değişkenler arasında negatif ilişkiye rastlandığı da görülmüştür (Arısoy, 2005: 66).

B. Keynes Hipotezi

Keynesyen yaklaşıma göre kamu harcamaları, bir yandan çarpan diğer yandan hızlandıran mekanizmaları etkisiyle geliri kendisinden daha fazla arttırmaktadır. Klasik maliyeciler kamu

harcamalarının bu tür etkisinden söz etmemekte, kamu harcamalarını fonksiyonunu belirli kamusal hizmetlerin karşılanmasından ibaret olarak görmektedirler. Fakat bu anlayış özellikle John Maynard Keynes'den sonra büyük bir değişime uğramış; maliyeciler kamu harcamalarının ekonomi üzerinde gelir arttırıcı etkiler yaptığını kabul etmişlerdir (Eker, 2009: 117).

Çarpan, otonom harcamalardaki bir artışın, milli gelir üzerinde oluşturacağı artışı ifade eden bir katsayıdır. Çarpan kavramı ilk kez Mr. R. F. Khan tarafından istihdam açısından ele alınmış, Keynes ise milli gelirin bileşenlerinin milli gelir üzerindeki etkilerini belirlemede bir ekonomik olgu olarak kullanılmıştır (Keynes, 2008: 105). Kamu harcamaları da milli gelir bileşenlerinden biri olarak ele alınmakta ve aktif bir ekonomi politikasının aracı olarak kabul edilmektedir. Bu durumu klasik ve neo- klasik maliyeci ve iktisatçılar kabul etmeyip, minimize devlet anlayışı çerçevesinde kamu harcamaları kapsamında yalnızca tam kamusal mal ve hizmetlerin dikkate alınması gerektiğini savunmuşlardır. Ancak Büyük Buhran'ın ardından Keynesyen maliyeci ve iktisatçılar kamu harcamalarının milli gelir üzerindeki kendisindeki değişimden daha büyük olan etkilerini kabul etmişler ve söz konusu etkiyi ortaya koyan mekanizmayı açıklamak için de çarpan mekanizmasını kullanmışlardır (Kökocak, 2011: 253). Çarpan katsayısının özünde, her otonom harcama bir harcama ve gelir akımına yol açması olayı vardır. Dolayısıyla, her otonom harcama ve dolayısıyla kamu harcamaları artışı, milli geliri dolayısıyla da istihdamı bir katsayıyla çarpılmış olarak çoğaltacaktır (Dornbush ve Fisher, 1998: 71).

Hızlandıran, kamu harcamalarından farklı olarak milli gelirin bileşenlerinden bir diğeri olan tüketim harcamalarındaki değişikliğin yatırımlar üzerinde ortaya çıkaracağı değişikliği ifade etmektedir. Tüketim harcamalarında meydana gelecek değişiklik, yatırımları kendinden birkaç kat daha fazla olmak üzere; bir başka deyişle belirli bir katsayıya bağlı olarak artmasına ya da azalmasına neden olmaktadır. Söz konusu katsayıya hızlandıran katsayısı denilmektedir (Eker, 2009: 121). Burada söz edilen yatırımlar uyarılmış yatırımlardır.

II. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE DAİR LİTERATÜR

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların büyük çoğunluğunun bu konuyu Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi çerçevesinde araştırdığı görülmektedir. Kamu harcamaları üzerine yapılan çalışmalar özellikle 1958 yılında Musgrave tarafından Wagner'in eserinin İngilizceye çevrilmesiyle artmış ve Samuelson'un aynı yıl içinde "kamu harcamaları teorilerinden beklentiler" adlı eserinde de belirttiği üzere kamu geliri odaklı teorilerden çok kamu harcamaları davranışlarını inceleyen araştırmaların yapılmaya başlandığı görülmüştür (Samuelson, 1958: 332-338).

Landau (1983), 96 ülkeye ait verileri kullanıp, bu ülkelerin 1961-1976 döneminde kamu harcamalarını incelemiştir; devletin tüketim harcamalarının GSYH' deki payı ile reel kişi başı GSYH

büyüme oranı arasındaki negatif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Liberal iktisadi görüşü destekler nitelikte sonuç elde eden Landau, kamunun ekonomideki payının artmasının ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini belirtmiştir (Landau, 1983: 783-792). Bu çalışmada ne Wagner Kanunu'nu ne de Keynesyen görüşü destekleyen sonuca ulaşılmamıştır.

Ram (1986a) 63 ülkenin verilerini kullanarak 1950-1980 döneminde Reel GSYH ile kamu harcamalarının reel GSYH içindeki payı arasındaki ilişkiyi incelemiştir; Wagner Kanunu'nu sınırlı şekilde destekleyen sonuçlar elde etmiştir. Ram (1986b) yaptığı başka bir çalışmada, kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek üzere 115 ülkeyi gelir seviyelerine göre dört farklı gruba ayırmış ve 1960-1970 ve 1970-1980 yılları için panel veri analizi yapmıştır. Kamu sektörünün çıktılarının özel sektör üretiminde girdi olarak kullanıldığına vurgu yapılan çalışmada, ayrıca yatırımların bir fonksiyonu olarak kişi başına gelir artışı, nüfus artışı ve kamu harcamalarındaki artışın yer aldığı iki sektörlü bir büyüme eşitliği kurulmuştur. Kamu kesimi büyüklüğünün büyüme üzerine etkisi, dışsallık ve farklı verimlilik etkisi olmak üzere ikiye ayrıldığında reel kamu tüketimi ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır; gelişmekte olan ülkeler için kamu büyüklüğünün ekonomik büyümeye dair pozitif etkisinin daha belirgin olduğu belirtilmiştir.

Barro'nun (1989) kamu harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisi üzerine yaptığı çalışma literatürdeki önemli çalışmalardan bir tanesidir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu 72 ülke ekonomisinin dikkate alındığı ve 1960-1985 yıllarını kapsayan çalışmada, Barro eğitim ve savunma harcamalarını birer kamu yatırımı olarak değerlendirmiştir. Eğitim ve ulusal güvenlik harcamalarını toplam kamu tüketim harcamalarından çıkarmış ve diğer kamu tüketimi harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuştur. Aynı çalışmada Barro, kamu transfer harcamalarının yatırım üzerindeki etkisinin negatif, ancak net büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Barro, kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerinde pozitif ve önemli bir etkiye sahip olduğunu, eğitim ve savunma harcamalarının ise önemli bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Oxley (1994), kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi İngiltere ekonomisini dikkate alarak 1870-1913 dönemi için araştırmıştır. Eşbütünleşme testi ile kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koymuş; ayrıca uygulamış olduğu Granger nedensellik testi ile ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu saptamıştır. Bu durumda Oxley'in analizi için Wagner Kanunu'nu destekler nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

Khalifa (1997), Barro (1990)da kullanılan dışsal büyüme modelini dikkate alarak Suudi Arabistan ekonomisinde 1960-1996 dönemi için, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini VAR yöntemi çerçevesinde araştırmıştır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin pozitif fakat zayıf bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Yamak ve Küçükkale (1997), kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1950-1994 dönemi için Türkiye ekonomisi ele alınarak eşbütünleşme ve nedensellik testleri kapsamında incelemiştir. Çalışmada Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğu ve ekonomik büyümenin kamu harcamalarını pozitif yönde etkilediği dolayısıyla da Wagner Kanunu’nun geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Terasawa ve Gates (1998) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için kamunun milli gelir içindeki payının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Yaptıkları analizlerde kamu kesimi büyüklüğündeki artışın ekonomik büyümeyi gelişmiş ülkelerde olumsuz, gelişmekte olan ülkelerde ise olumlu olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Kweka ve Morrisey (1999), Tanzanya ekonomisinde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1965-1996 dönemi için test etmişler; kamu tüketim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Aynı zamanda devletin üretken alanlara yaptığı harcamaların da ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığını belirtmişler; bu duruma sebep olarak da Tanzanya’daki kamu fonlarının kullanım şekli ile kamu yatırımlarının verimsizliğini göstermişlerdir. Son olarak bu çalışmada kamunun beşeri sermaye üzerine yaptığı harcamaların ekonomik büyümeye etkisinin pozitif olacağını belirtmişlerdir.

Demirbaş (1999), 1950-1990 döneminde Türkiye ekonomisi için kamu harcamaları ile GSMH arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada ne Wagner Kanunu’nu ne de Keynes hipotezini destekleyen sonuç bulunamamıştır.

Al-Faris (2002) 1970-1997 dönemi için Körfez Bölgesi’ndeki ülkeler için VAR yöntemi ile kamu harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığını incelemiş; ulusal gelirdeki artışın kamu faaliyetlerinin artmasında önemli ve etkili bir unsur olduğunu tespit etmiştir. Bu durumsa Al-Faris’in Wagner Kanunu’nu destekler nitelikte bir sonuca eriştiğini göstermektedir.

Kar ve Ağır (2002) 1926-1994 döneminde Türkiye’de eğitim ve sağlık harcamasıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün belirlenmesi için Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik tespit edilirken, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ise ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru olduğu tespit edilmiştir. Modelde beşeri sermayeyi göstermek üzere sağlık harcamaları ile eğitim harcamaları kullanılmış ve bu değişkenlerin ekonomik büyümeyle uzun dönemli ilişkisinin varlığı eşbütünleşme yaklaşımı ile test edilmiş; değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı belirlenerek ortaya konulmuştur.

Bose vd, (2003) 1970-1990 dönemini kapsayan ve 30 gelişmekte olan ülke ekonomisini inceleyip, bu ülkeler için devletin yatırım harcamalarının GSYH’ deki payının ekonomik büyümeyle önemli derecede ilişkili ve pozitif yönde etkili olduğunu belirtmişler, fakat cari harcamaların ekonomik büyümeyle ilişkisinin önemsiz olduğunu ortaya koymuşlardır.

Kar ve Taban (2003) Türkiye ekonomisinde kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkilerini 1971-2000 dönemi için araştırmışlardır. Çalışmalarında kamu harcamalarını eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı harcamaları olmak üzere dört başlık altında incelemişler; söz konusu dönem için kamu harcama kalemlerinin ekonomik büyüme üzerine etkileri eşbütünleşme analizi kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen sonuçlar, eğitim ile sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif, sağlık harcamalarının negatif ve altyapı harcamalarının etkisinin ise istatistiki açıdan anlamsız olduğu yönündedir.

Loizides ve Vamuokos (2005) Yunanistan, İngiltere ve İrlanda ekonomileri için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile araştırmışlardır. Tüm ülkelerde kısa dönemde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği; uzun dönemdeyse sadece İrlanda ve İngiltere’de kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Wagner Kanunu’nu destekleyen bulgulara Yunanistan ekonomisi için ulaşılrken, İngiltere için denkleme enflasyon değişkeni eklendiğinde söz konusu Kanun geçerlilik kazanmaktadır.

Işık ve Alagöz (2005) 1985-2003 dönemi için Türkiye’de Wagner Kanunu’nun geçerliliğini test etmişlerdir. Çalışmada reel kamu harcamaları ile reel GSYH verileri kullanılmıştır. Bu çalışmanın birinci bölümünde yer alan Wagner Kanunu test etmede kullanılan 5 farklı modelin Türkiye için geçerliliğini sorgulayan Işık ve Alagöz, Granger nedensellik testi ile kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü tespit etmeye çalışmışlardır. Granger nedensellik testi sonucuna göre Peacock-Wiseman ve Mann modellerinde ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını saptarlarken; Gupta, Goffman ve Musgrave modellerinde ise çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı saptanmıştır.

Arısoy (2005) Türkiye ekonomisi için 1950-2003 döneminde ekonomik sınıflandırma tekniği kullanarak sınıflandırılmış kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Yapılan eşbütünleşme testleri sonucunda Wagner Kanunu’nu destekler nitelikteki sonuçlara ulaşılmıştır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki bulunmasına rağmen, hata düzeltme modelinde yapılan nedensellik analizine göre anlamlı ve belirlenen yönde bir ilişkinin olmadığı belirtilmiştir.

Huang (2006) Tayvan ve Çin ekonomilerini dikkate alarak 1979-2002 dönem için sınır testi ve Granger nedensellik testlerinin sonucunda ne Çin ne de Tayvan için Wagner Kanunu’nu doğrular nitelikte bir sonuca ulaşamamıştır. Ayrıca benzer şekilde Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testine göre de Wagner Kanunu’nun aynı dönem için Çin ve Tayvan’da geçerli olmadığını belirtmiştir.

Liu vd. (2008) 1947-2002 döneminde Amerika ekonomisinde kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu amaçla, toplam kamu harcamalarının yanı sıra kamu harcamalarının alt bileşenleri olan savunma harcamaları, fiziki harcamalar ve beşeri harcamalar da dikkate alınarak söz konusu değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Çalışmada; toplam kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı saptanmıştır. Alt bileşenler açısından ise savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmüştür. Fiziki ve beşeri harcamalarla ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin var olduğu ve nedenselliğin yönünün büyümeden söz konusu harcamalara doğru olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, araştırmacılar bu çalışmada Wagner Kanunu'nu destekler nitelikteki sonuçlara ulaşmışlardır.

Oktayer ve Susam (2008) 1970-2005 dönemi için Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini test edilmişlerdir. Çalışmalarını neo-klasik toplam üretim fonksiyonuna dayandırıp, Rati Ram'ın 1986 yılında yaptığı analizinde kullandığı çift sektörlü model kullanılarak ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi en küçük kareler yöntemi (EKKY) ile araştırmışlar; belirtilen dönem için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır.

Selen ve Eryiğit (2009) 1923-2006 dönemi için Türkiye ekonomisine ilişkin kamu harcamaları, nüfus ve GSMH verilerini kullanarak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmışlardır. Johansen et al (2000) tekniği kullanılarak yapısal kırılmalar altında, 1923-2006 dönemi için Wagner Kanunu'nun geçerliliğini kanıtlanmıştır.

Tan vd. (2010) 1969-2003 dönemi için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini Türkiye ekonomisi için araştırmışlardır. Söz konusu ilişkinin yönünün tespitinde gecikmesi genişletilmiş VAR modelleri çerçevesinde Toda-Yamamoto'nun önerdiği Wald Testi kullanılmıştır. Çalışmada kamu harcamaları; altyapı, eğitim ve sağlık harcamaları olmak üzere kamu yatırımları olarak dikkate alınmıştır. Altyapı harcamalarından GSYH'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığı saptanırken; eğitim harcamaları ile GSYH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu ortaya konulmuştur. Sağlık harcamaları ile GSYH arasında ise her hangi bir nedensellik ilişkisinin varlığına yönelik bir bulgu elde edilmemiştir.

Zamanian vd. (2012) gelişmekte olan 12 Asya ülkesi için 1960-2009 döneminde düzeltilmiş Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto (1995) yöntemiyle kamu harcamaları ile GSYH arasındaki ilişkinin varlığını araştırmışlardır. Altı ülkede kamu harcamalarından GSYH'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu doğrulanırken, diğer ülkeler için bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

III. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE DAİR EKONOMETRİK BİR UYGULAMA

Çalışma özelinde yapılmış olan ekonometrik analizde öncelikle Wagner Kanunu'nun geçerliliğini test etmek amacıyla kullanılan modellerden yola çıkılarak, Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin öncelikle yönü belirlenmektedir. Çünkü gerek teorik olarak gerekse uygulamalı çalışmalarda her iki değişken birbirinin açıklayıcısı olabilmektedir. Nedensellik yönü belirlendikten sonra kurulan modeller çerçevesinde politika önerileri yapılması

amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle ekonometrik yöntemlere kısaca değinilecek ardından ampirik bulgular ortaya konulacaktır.

A. Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada literatürden hareketle kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini test etmeye yönelik beş model kullanılmaktadır. Kullanılan veriler 1980-2010 dönemine ait olup, Kalkınma Bakanlığı'nın istatistiklerinden derlenmiştir.. Değişkenlere ilişkin kısaltma ve açıklamalar Tablo 2'de tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'de gösterilmiştir:

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Tanımlama	Veri Kaynağı
RGSYH	1998 fiyatlarıyla GSYH'nin logaritması	Kalkınma Bakanlığı
RGSYHS	1998 fiyatlarıyla kişi başına GSYH'nin logaritması	Kalkınma Bakanlığı
RKBH	1998 fiyatlarıyla konsolide bütçe harcamalarının logaritması	Kalkınma Bakanlığı
RKBH/N	1998 fiyatlarıyla kişi başına konsolide bütçe harcamalarının logaritması	Kalkınma Bakanlığı
RKBH/RGSYH	Reel konsolide bütçe harcamalarının reel gayri safi yurtiçi hasılaya oranının logaritması	Kalkınma Bakanlığı

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

	RGSYH/N	RGSYH	RKBH/RGSYH	RKBH	RKBH/N
Ortalama	6.908128	17.89052	2.926869	16.21221	5.229827
Maksimum	7.277672	18.47593	3.520208	17.12612	5.927859
Minimum	6.528387	17.23026	2.421372	15.13733	4.386085
Standart Hata	0.229423	0.373539	0.352334	0.692066	0.552221
Çarpıklık	0.019246	-0.121541	0.100427	-0.082928	-0.056490
Basıklık	1.986829	1.957853	1.636508	1.411452	1.372254
Jarque-Bera	1.327829	1.479163	2.453459	3.295032	3.438830
Olasılık	0.514832	0.477314	0.293250	0.192528	0.179171
Gözlem Sayısı	31	31	31	31	31

Wagner Kanunu'nun geçerliliğini test eden modeller çerçevesinde, Wagner Yasası ve Keynes Hipotezi'nin geçerliliklerinin belirlenebilmesi için gecikmesi genişletilmiş VAR modeli ile Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmış ve değişkenler arası nedensellik ilişkisinin yönü tespit edilmiştir. Ardından da eşbütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılmış ve dinamik en küçük kareler yöntemi ile de değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi gösteren katsayılar tahmin edilmiştir.

Klasik regresyon analizi, zaman serisi değişkenlerini durağan, yani varyansı ve ortalaması zaman içinde sabit olan değişkenler olarak kabul etmektedir (Gujarati, 2006: 713). Bununla birlikte birçok ekonomik zaman serisinin çoğunlukla durağan olmadığı bilinmektedir. Durağan olmayan bir başka ifadeyle trend içeren zaman serileri kullanıldıkları ekonometrik uygulamalarda sorun

yaratmakta; bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında saptanan ilişki “sahte regresyon” (spurious regression)³ olarak belirlenebilmektedir. Sahte regresyon sorununun varlığı durumunda, standart t istatistikleriyle diğer standart istatistikler olması gerekene göre daha yüksek çıkmaktadır. Bu durum elde edilen bulguların yanlış çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada durağanlık sorununun varlığını dikkate alan eşbütünleşme (koentegrasyon) analiziyle değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır.

Nedensellik testlerinin metodolojisine bakıldığında Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik testi ile beraber değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin varlığının test edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen hata düzeltme modeli (Error Correction Model-ECM) nedensellik testlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu yöntemle göre düzeyde durağan olmayan ancak aynı derecede farkı alındığında durağan hale gelen seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı durumunda, söz konusu yöntemle nedensellik ilişkisinin varlığı araştırılabilmektedir. Kısıtlı bir VAR (Vector Autoregressive) modeli olan hata düzeltme modelinde nedensellik testinde F testinden yararlanılmaktadır. Bununla beraber serilerin eşbütünleşik olması durumunda bu test istatistiği standart dağılıma uymadığından geçerliliğini yitirmektedir (Giles ve Williams, 1999: 15). Bu durumda ise aslında var olmayan nedensellik ilişkileri bulunabileceği gibi, var olan nedensellik ilişkileri de bulunamayabilir. Diğer taraftan Engle ve Granger (1987) tarafından ortaya konulan nedensellik testinde, aralarında nedensellik ilişkisinin varlığı araştırılacak değişkenlerin eşbütünleşik olma koşulunun bulunması bu testi eşbütünleşme testlerine bağımlı hale getirmektedir.

Birim kök ve eşbütünleşme gibi son yıllarda sıklıkla eleştirilen testlere gereksinim duyulmaksızın nedensellik analizi gerçekleştirebilmek için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden bir tanesi de Toda ve Yamamoto (1995) tarafından ortaya konulan nedensellik testidir. Gecikmesi arttırılmış VAR yöntemiyle ortaya konulan bu nedensellik testinde seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi önemli değildir. Modeli doğru bir şekilde belirleyerek modelde yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini bilmek yeterlidir. Bu yöntemin tutarlı ve doğru sonuçlar verebilmesi, sistemde gecikme uzunluğunun doğru bir şekilde belirlenmesine ve modele girmesi gereken tüm bileşenlerin kullanılmasına bağlıdır (Bağdigen ve Beşer, 2009:11).

Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen VAR modeli aşağıda gösterilmiştir.

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \beta_j Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \lambda_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

$$X_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \delta_i X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \delta_j X_{t-j} + \sum_{i=1}^k \phi_i Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \phi_j Y_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

Denklemlerde yer alan (k) gecikme seviyesini ve d_{max} serilerin maksimum bütünleşme derecesini göstermektedir. Toda ve Yamamoto tahmin edilecek $(k+d_{max})$ dereceden bir VAR

³ Sahte regresyon sorununun varlığı durumunda, iki değişken arasında matematiksel olarak yüksek bir korelasyon bulunmasına rağmen değişkenler arasında gerçek bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Regresyon sonuçları incelendiğinde R² değerinin Durbin-Watson (DW) istatistiği değerinden yüksek olması regresyonun sahte olduğu yönünde şüpheye yol açan en önemli delildir (Granger ve Newbold, 1974)

sisteminde, standart Wald testinin asimptotik χ^2 dağılımına sahip olduğunu kanıtlamışlardır. Toda ve Yamamoto nedensellik testinde öncelikle, VAR modelinde uygun gecikme seviyesinin (k) belirlenmesi gerekmektedir. İkinci aşamada belirlenen k gecikmeye, en yüksek entegreye sahip değişkenin entegre seviyesi (d_{\max}) eklenmektedir. Üçüncü aşamada ise, $k+d_{\max}$ gecikme için serilerin orijinal değerleri üzerinden EKK modeli tahmin edilmektedir. Son adımda ise değişkenler için sırasıyla kısıtlama konur. (k) gecikme için standart Wald testi kullanılarak bu kısıtlamaların anlamlılığı sınanır (Büyükakın vd., 2009: 111). X'ten Y'ye doğru nedenselliğin varlığını test etmek için Wald istatistiği kullanılarak $\lambda_i \neq 0$ sınırlaması sınanırken; Y'den X'e doğru nedensellik ise $\phi_i \neq 0$ sınırlaması ile sınanmaktadır.

Dinamik en küçük kareler yöntemi James H. Stock ve Mark W. Watson (1993) tarafından geliştirilen ve değişkenler arasındaki eşbütünlük vektörün uzun dönem katsayı tahminini veren bir yöntemdir. Dinamik en küçük kareler yöntemi bağımsız değişkenler arasında içsellik ve otokorelasyon sorunlarının varlığı durumunda güçlü (robust) tahminler gerçekleştirebilmektedir (Hepsağ, 2009: 72).

Dinamik en küçük kareler tahmincileri, aralarında uzun dönemli ilişki bulunan değişkenlerin EKKY ile tahmin edilmesi durumunda sapmalı sonuçlar ortaya çıkmasına bir çözüm olarak geliştirilmiştir. Dinamik en küçük kareler yönteminde değişkenler gecikmeli değerleri ile alınarak otokorelasyon sorunu giderilmekte ve tahmin gerçekleştirilmektedir. Özellikle küçük örnekleme dinamik en küçük kareler tahmincisinin kullanılmasının gerektiği ifade edilmektedir (Üçler ve Kızılkaya, 2014: 36).

B. Ampirik Bulgular

Yukarıda açıklanan analiz yöntemleri çerçevesinde çalışmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilen ekonometrik analiz sonuçları aşağıda yer almaktadır.

1. Birim Kök Testi Sonuçları

Serilerin durağanlıklarını araştırmak için uygulanan ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçları aşağıda Tablo 4 ve Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 4: ADF ve PP Birim Kök Testleri (Sabitli ve Trendsiz)

Değişken Adı	ADF		PP		Sonuç
	Düzyey Test İstatistiği	1. Farklar Test İstatistiği	Düzyey Test İstatistiği	1. Farklar Test İstatistiği	
RGSYH	-0.883544	-6.134890	-1.012590	-6.180272	I(1)
RGSYH/N	-0.595031	-6.239564	-0.473666	-6.526560	I(1)
RKBH	-0.301765	-5.877904	-0.256415	-5.898857	I(1)
RKBH/N	-0.297515	-5.822520	-0.247960	-5.842716	I(1)
RKBH/RGSYH	-0.716666	-5.521127	-0.793836	-5.522850	I(1)
Mac Kinnon Kritik Değeri Test İstatistiği (%5)	-2.963972	-2.967767	-2.963972	-2.967767	

Tablo 4’de bulunan sabitli ve trendsiz ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçlarına göre bütün serilerin düzey değerleri için gerek ADF gerekse PP test istatistiğinin mutlak değeri, Mac-Kinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçük olduğu için serilerin birim kök içerdiği yani durağan olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan söz konusu serilerin farklarının alınması durumunda bütün serilerin durağan oldukları belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle, Tablo 4’de görüldüğü üzere serilerin birinci farkının alınmasıyla elde edilen değerler, Mac-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olduğu için serilerin birim kök içerdiğini savunan H_0 hipotezi tüm değişkenler için reddedilir ve tüm değişkenlerin I(1) olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5’de bulunan sabitli ve trendli ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçlarına göre bütün serilerin düzey değerleri için ADF ve PP test istatistiğinin mutlak değeri, Mac-Kinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçük olduğu için serilerin birim kök içerdiği yani durağan olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan söz konusu serilerin farklarının alınması durumunda bütün serilerin durağan oldukları belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle, Tablo 3’de görüldüğü üzere serilerin birinci farkının alınmasıyla elde edilen değerler, Mac-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olduğu için serilerin birim kök içerdiğini savunan H_0 hipotezi tüm değişkenler için reddedilir ve tüm değişkenlerin I(1) olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: ADF Birim Kök Testi (Sabitli ve Trendli)

Değişken Adı	ADF		PP		Sonuç
	Düzyey Test İstatistiği	1. Farklar Test İstatistiği	Düzyey Test İstatistiği	1. Farklar Test İstatistiği	
RGSYH	-0.883544	-6.134890	-2.859009	-6.336197	I(1)
RGSYH/N	-0.595031	-6.239564	-3.155932	-6.377686	I(1)
RKBH	-0.301765	-5.877904	-2.296554	-5.774412	I(1)
RKBH/N	-0.297515	-5.822520	-2.478375	-5.718118	I(1)
RKBH/RGSYH	-0.716666	-5.521127	-2.335010	-5.415036	I(1)
Mac Kinnon Kritik Değeri Test İstatistiği (%5)	-2.963972	-2.967767	-3.568379	-3.574244	

3. Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

İlk olarak Tablo 1’deki Wagner Yasası’nın farklı versiyonlarında yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini belirlemek amacıyla ADF (genişletilmiş Dickey-Fuller) testi yardımıyla durağanlık düzeyleri belirlenmiştir. Yapılan ADF testi sonuçlarına göre beş farklı modelde yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi ($d_{max} = 1$) olarak tespit edilmiştir. Ardından VAR modellerinde kullanılacak gecikme sayılarının belirlenmesine yönelik olarak en büyük gecikme uzunluğu 4 olarak seçilip Akaike (AIC), Schwarz ve Hannan-Quinn (HQ) kritik değerlerini en küçük yapan gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Buna göre model 1 için en uygun gecikme uzunluğu (k=3), model 2’nin en uygun gecikme uzunluğu (k=4), model 3’ün en uygun gecikme uzunluğu (k=4), model

4'ün en uygun gecikme uzunluğu ($k=3$), model 5'in en uygun gecikme uzunluğu ise ($k=4$) olarak tespit edilmiştir. Üçüncü adım olarak tüm modellerde $k+d_{max}$ gecikme için serilerin orijinal değerleri üzerine EKK modeli tahmin edilmiştir. Son aşamada ise değişkenler için sırasıyla kısıtlama konmuş ve (k) gecikme için standart Wald testi kullanılarak bu kısıtlamaların anlamlılığı sınanarak tüm modeller için nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Tüm modeller için Toda-Yamamoto nedensellik testinin sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Model No	Hipotez	Gecikme Uzunluğu ($k+d_{max}$)	İstatistiği	P değeri	Karar
1	RKBH \nrightarrow RGSYH	(3+1)	3,407376	0,3330	H_0 kabul
	RGSYH \nrightarrow RKBH	(3+1)	5,478774	0,1399	H_0 kabul
2	RKBH \nrightarrow RGSYH/N	(4+1)	16,74250	0,0022	H_0 red*
	RGSYH/N \nrightarrow RKBH	(4+1)	4,250737	0,3731	H_0 kabul
3	RKBH/N \nrightarrow RGSYH/N	(4+1)	19,48774	0,0006	H_0 red*
	RGSYH/N \nrightarrow RKBH/N	(4+1)	3,658027	0,4543	H_0 kabul
4	RKBH/RGSYH \nrightarrow RGSYH	(3+1)	3,407376	0,3330	H_0 kabul
	RGSYH \nrightarrow RKBH/RGSYH	(3+1)	13,28616	0,0041	H_0 red*
5	RKBH/RGSYH \nrightarrow RGSYH/N	(4+1)	19,48774	0,0006	H_0 red*
	RGSYH/N \nrightarrow RKBH/RGSYH	(4+1)	11,07081	0,0258	H_0 red*

H_0 hipotezi nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. * %5 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6'da verilen Toda ve Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, Model 1'de GSYH ile kamu harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Model 2 ve Model 3 için nedensellik ilişkisinin yönünün kamu harcamalarından GSYH'ye doğru olduğunu bir başka ifade ile Keynesyen hipotezin geçerli olduğunu göstermektedir. Model 4'de ise nedensellik ilişkisinin yönünün GSYH'den kamu harcamalarına doğru olduğu tespit edilmiş bir başka ifade ile Wagner Kanunu'nun geçerli olduğuna işaret etmektedir. Model 5'de ise çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuçlar itibarıyla aralarında nedensellik ilişkisi bulunan modeller için dinamik en küçük kareler yöntemi uygulanarak kamu harcamaları ile GSYH'deki değişimlerin birbirleri üzerindeki yaptıkları etkiler incelenmiştir.

4. Uzun ve Kısa Dönem (Hata Düzeltme Modeli) Tahmin Sonuçları

Wagner Yasası'nın sınanmasında kullanılan beş farklı model için Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmış ve model 1 haricinde diğer dört model için kamu harcamaları ile GSYH arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bölümde de bu dört model için belirlenen nedensellik yönlerine bağlı olarak dinamik en küçük kareler yöntemi kullanılarak katsayı tahminleri gerçekleştirilmiştir. Her bir model için dinamik en küçük kareler yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda yer almaktadır. Bununla beraber tek denklem yaklaşımı çerçevesinde

DOLS tahminçileri ile birlikte hata terimine ait durağanlık testi (eşbütünleşme testi) ve kısa dönem denklemi (hata düzeltme mekanizması-ECM) sonuçları da tablolarda verilmiştir.

Tablo 7: Model 2 Sonuçları

Bağımlı Değişken RGSYH/N-D(RGSYH/N)	OLS	ECM	DOLS
C	1,847041 (5,495910)	0,020853 (2,260747)	2.084484 3,436631
RKBH	0,312179 (15,07286)		0,297802 (8,016935)
D(RKBH)		0,062945 (0,815092)*	
ECM		-0,145226 (-1,310543)*	

Not: * istatistiki olarak anlamsız değerleri göstermektedir.

Tablo 8: Model 2 Hata Terimi Birim Kök Testi

Değişken	ADF Test İstatistiği	ADF Kritik Değer (%5)
U ₂	-2,158512	-1,952473

Tablo 9: Model 3 Sonuçları

Bağımlı Değişken RGSYH/N-D(RGSYH/N)	OLS	EG ECM	DOLS
C	4,906359 (31,10564)	0,021992 (2,513306)	5,018009 18,39004
RKBH/N	0,382760 (12,75922)		0,362319 (7,037057)
D(RKBH/N)		0,061589 (0,782971)*	
ECM		-0,107733 (-1,093386)*	

Not: * istatistiki olarak anlamsız değerleri göstermektedir.

Tablo 10: Model 3 Hata Terimi Birim Kök Testi

Değişken	ADF Test İstatistiği	ADF Kritik Değer (%5)
U ₃	-2,222827	-1,952473

Tablo 11: Model 4 Sonuçları

Bağımlı Değişken RKBH/RGSYH-D(RKBH/RGSYH)	OLS	EG ECM	DOLS
C	-10,87489 (-6,030282)	0,049568 (1,855175)	-13,08802 3,885549
RGSYH	0,771457 (7,654886)		0,899181 (4,818042)
D(RGSYH)		-0,751468 (-1,675457)*	
ECM		-0,209950 (-2,195585)	

Not: * istatistiki olarak anlamsız değerleri göstermektedir.

Tablo 12: Model 4 Hata Terimi Birim Kök Testi

Değişken	ADF Test İstatistiği	ADF Kritik Değer (%5)
U ₄	-2,169043	-1,952473

Tablo 13: Model 5A Sonuçları

Bağımlı Değişken RKBH/RGSYH-D(RKBH/RGSYH)	OLS	EG ECM	DOLS
C	-5,484292 (-6,030282)	0,035204 (1,551670)*	-7,094249 -3,170484
RGSYH/N	1,217575 (7,005537)		1,457367 (4,513057)
D(RGSYH/N)		-0,678978 (-1,471755)*	
ECM		-0,183282 (-1,983189)	

Not: * istatistiki olarak anlamsız değerleri göstermektedir.

Tablo 14: Model 5A Hata Terimi Birim Kök Testi

Değişken	ADF Test İstatistiği	ADF Kritik Değer (%5)
U _{5A}	-2,062657	-1,952473

Tablo 15: Model 5B Sonuçları

Bağımlı Değişken RGSYH/N - D(RGSYH/N)	OLS	EG ECM	DOLS
C	5,397128 (24,84939)	0,026622 (3,334609)	5,425045 16,09325
RKBH/RGSYH	0,516251 (7,005537)		0,509928 (4,467048)
D(RKBH/RGSYH)		-0,102296 (-1,374443)*	
ECM		-0,021746 (-0,345325)*	

Not: * istatistiki olarak anlamsız değerleri göstermektedir.

Tablo 16: Model 5B Hata Terimi Birim Kök Testi

Değişken	ADF Test İstatistiği	ADF Kritik Değer (%5)
U _{5B}	-2,119471	-1,952473

Model 2 ve Model 3 için hata düzeltme mekanizması çalışmadığı için (ECM t değeri istatistiki olarak anlamlı çıkmadığı için) eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Benzer durum Model 5 için Keynes hipotezi (Model 5B) açısından da geçerlidir. Bu durum söz konusu değişkenlerin uzun dönemde dengeye gelmediklerini ifade etmektedir.

Gerek Model 4 gerekse Model 5’de belirlenen çift yönlü nedenselliğe bağlı olarak kurulan iki denklemden istatistiki olarak anlamlı olan model (Model 5A) çerçevesinde reel GSYH’deki ya da kişi başına reel GSYH’deki bir artışın reel kamu harcamalarının reel GSYH içindeki payını artıracak

sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka ifadeyle Model 4 ve Model 5A dikkate alındığında Türkiye ekonomisinde Wagner Kanunu'nun geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ DEĞERLENDİRME

Kamu harcamaları ekonomik ve sosyal yaşamda etkili olan, milli gelirin siyasal organlarca harcanmasına karar verilen kısmı olduğu için; kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, uyguladıkları politikalara, yapısal ve işlevsel dönüşümlerine göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Kamu harcamalarının genel seyrine bakıldığında bazı yıllarda yavaşlama olmasına karşın genellikle artış eğiliminde olduğu dikkati çekmektedir.

Devletlerin siyasi bağımsızlıklarının yanında ekonomik bağımsızlıklarını gerçekleştirebilmeleri ve vatandaşlarına daha iyi yaşam şartları sunabilmeleri açısından ekonomik gelişmişlik ve kalkınmışlık seviyesi büyük öneme sahiptir. Ülkelerin hedefledikleri ekonomik büyüme ve kalkınma düzeyine ulaşmasında, izledikleri maliye politikaları büyük önem taşımakta; maliye politikalarının en önemli aracı olarak da kamu harcama politikaları stratejisi bu husus da kilit rol oynamaktadır. Öte yandan büyüme sürecinde artan milli gelir kamu harcamalarını da artırmaktadır. Bu noktada önemli olan konulardan biri de artan kamu harcamalarının hangi tür kamu harcamalarına ağırlık verilerek gerçekleştirileceğidir. Çünkü bu nokta ülkelerin ilerideki dönemlerdeki gelişme performansı üzerinde etkili olacaktır. Bu bağlamda, her ülke için farklılık arz eden kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin Türkiye ekonomisi açısından incelenmesi, Türkiye ekonomisinde siyasi karar organlarının izledikleri maliye politikalarıyla Türkiye ekonomisinin büyümesinde aldıkları rolün tespiti ve istenilen refah seviyesine erişmesi için izlenmesi gereken maliye politikaları açısından yol gösterici olacağı görülmektedir.

Devletin ekonomideki rolünün ne olacağına dair yapılan birçok çalışmada kamunun ekonomi içindeki payının dönemsel olarak farklılıklar gösterdiği ortaya konulmuş; bu duruma paralel olarak ekonomilerin kriz dönemlerinde devletin müdahalesinin ardından tekrar belli bir düzeyde kaldığı durağan bir konum aldığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan da gelişmiş ülke ekonomilerinde artan refahla birlikte toplumların değişen ve gelişen ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığı görülmüştür. Bu bağlamda özellikle neo-liberal politikalar çerçevesinde devletin ekonomi içindeki payının ve kamu harcamalarının kısılması gibi uygulamaların sadece belli dönemler için geçerli olduğu ve her ülke ekonomisi için geçerli olmadığı görülmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülke ekonomileri incelendiğinde de artan refahla birlikte kamu harcamalarının da artış gösterdiği görülmüştür. Bu bağlamda kamu harcamalarının sadece gelişmiş ülke ekonomilerinde değil, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde de önemli bir olgu olduğu dikkati çekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının özellikle alt yapı harcamaları alanında yapılması, üst yapıya uygun bir zemin hazırlamakta böylece büyümeye olumlu bir katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla kamu harcamaları büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Bununla beraber büyümeyle birlikte ekonomide ihtiyaç

duyulan kamu harcamaları talebi de artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde altyapı gereksinimleri büyük oranda tamamlandığından kamu harcamalarındaki artış fon talebi yaratarak özel kesimin kullanabileceği fonları kullanmaktadır. Bu da büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Peacock- Wiseman (1961) Modeli dışındaki 4 model için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye ekonomisi için hem Wagner Kanunu'nun hem de Keynes Hipotezi'nin geçerli olduğu nedensellik analizlerinde görülmekle birlikte değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştıran eşbütünleşme analizi sonucunda Türkiye'de Wagner Kanunu'nun geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin kamu harcamalarını pozitif yönlü etkilediği görülmüş; artan refahla birlikte kamusal ihtiyaçların karşılanabilmesi için kamu harcamalarının önemli bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisi için ekonomide yaşanan olağanüstü durumlarda kamu harcamalarının kısa dönemde ekonomiye sağladığı fayda veya ekonomiye getirdiği yüklerle değerlendirmektense; uzun dönemde ekonomik büyüme ve kalkınmayla birlikte yaşanan refah artışlarının neticesi olarak kamunun ekonomideki payının nedenli artış gösterdiği, kamunun üstlenmesi gereken görevleri nedenli yerine getirdiği, toplumsal ihtiyaçları hangi alanlarda ne ölçüde karşıladığına bakmak daha doğru olacaktır. Dolayısıyla gelişimini tamamlamak isteyen Türkiye'nin büyüme sürecinde artan kamu harcamalarını hangi alanlara tahsis edeceği önem kazanmaktadır.

Günümüz dünyası bilgi toplumuna ve bu toplumsal yapının ekonomik yapısını oluşturan bilgi ekonomisine doğru evrilmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye'nin de hedefinin bu doğrultuda belirlenmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu bağlamda ekonomi politikası belirleyicilerinin de ekonomi politikalarını bu yönde geliştirmeleri gerekmektedir. Bu çalışmanın konusu olan kamu harcamalarının da buna göre tahsisi bir zorunluluktur. Bu kapsamda bilgi ekonomisinin unsurları olan bilgi işçisi, bilgi ve iletişim teknolojileriyle bilgi alanlarına daha fazla kaynak aktarımı gerekmektedir. Burada özellikle bilgi işçilerinin yetiştirilmesi açısından eğitime daha fazla kaynak aktarımı stratejik bir öneme sahiptir. Ancak söz konusu kaynak aktarımının gerçekleştirilmesi gerekli koşul olmakla birlikte yeterli değildir. Eğitimin kalitesinin artırılarak, sorgulayan, yenilikçi, yaratıcı insan tipinin yetiştirilmesi gereklidir. Bu politikalarla bilgi toplumunun ve ekonomisinin alt yapısının kurulması sağlanarak, üst yapının da harekete geçirilmesi gerçekleştirilerek hedefe ulaşılabilir. Ayrıca beşeri sermaye niteliklerinin artırılması için sağlık alanına, sosyal yatırımlara, Ar-Ge'ye, sosyal refah harcamalarına daha fazla kaynak aktarılması yerinde olacaktır. Diğer yandan bölgesel dengesizlerin azaltılabilmesi için geri kalmış bölgelere daha fazla kaynak aktarılması uzun dönemde ülkenin sorunlarının çözümünde etkili olacaktır. Geri kalmış bölgelerin gelişmesinin sağlanması ile göç, işsizlik, gelişmiş bölgelerde yaşanan sermaye sığlaşması gibi sosyal ve ekonomik sorunların da önüne geçilmiş olunacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Abdurrahman (2011), **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 14. Baskı, Özbaran Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Al-Faris, A. F. (2002), “Public Expenditure and Economic Growth in the Gulf Cooperation Council Countries”, **Applied Economics**, Vol: 34(9), pp. 1187-1193.
- Arısoy, İbrahim (2005), “Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2, ss. 63-80.
- Bağdigen, Muhlis - Berna Beşer (2009), “Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, ss. 1-17.
- Barro, Robert J. (1991), “A Cross-Country Study of Growth, Saving and Government”, **National Saving and Economic Performance**, (ed. B. Douglas Bernheim ve John B. Shoven), University of Chicago Press, Chicago, pp. 271-304.
- Bose, Niloy - M. Emranul Haque - Denise R. Osborn (2003), “Public Expenditure and Growth in Developing Countries: Education is the Key”, **Centre for Growth & Business Cycle Research**, University of Manchester, Vol: 30, pp. 1-26.
- Bulutoğlu, Kenan (2003), **Kamu Ekonomisine Giriş**, Yapı Kredi Yayıncılık, 2003.
- Büyükkakın, Figen - Hilal Bozkurt - Vedat Cengiz (2009) “Türkiye’de Parasal Aktarım Faiz Kanalıının Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 33, ss. 101-118.
- Demirbaş, Safa (1999), “Co-Integration Analysis-Causality Testing and Wagner’s Law: The Case of Turkey, 1950-1990”, **Discussion Papers in Economics**, Department of Economics, University of Leicester, United Kingdom, pp. 1-26.
- Dornbush, Rudiger - Stanley Fisher (1998), **Makroekonomi**, Çeviri Editörü: Erhan Yıldırım, 1. Baskı, Akademi Yayın Hizmetleri, İstanbul.
- Eker, Aytaç (2009), **Kamu Maliyesi**, Birleşik Matbaa Ltd. Şti, İzmir.
- Engle, F. Robert - W.J. Clive Granger (1987), “Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, **Econometrica**, Vol: 55, pp. 251–276.
- Giles, Judith A. - Cara L. Williams (1999), “Export-led Growth: a Survey of the Empirical Literature and Some non-causality Results”, **Econometric Working Paper EWP9901**, Department of Economics, University of Victoria, Canada, pp. 1-29.
- Granger, W.J. Clive, - Paul Newbold (1974), “Spurious Regressions in Econometrics” **Journal of Econometrics**, Vol: 2, pp. 111–120.
- Gujarati, Damodar N. (2006), **Temel Ekonometri**, Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, 4. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

-
- Hepsağ, Aycan (2009), “Finansal Liberalizasyon Politikalarının Geçerliliğinin Mc Kinnon Tamamlayıcılık Hipotezi Çerçevesinde Sınanması: Türkiye Örneği”, **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 63-80.
- Işık, Nihat - Mehmet Alagöz (2005), “Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, ss. 63-75.
- Huang, Ju Chiung (2006), “Government Expenditure in China and Taiwan Do They Follow Wagner’s Law”, **Journal of Economic Development**, Vol: 31(2), pp. 139-148.
- Kar, Muhsin - Hüseyin Ağır (2006), “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi (Neo-Klasik Büyüme Teorisi)”, **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, ss. 51-68.
- Kar, Muhsin - Sami Taban (2003), “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 58, Sayı: 3, ss. 145-169.
- Keynes, John Maynard (2008), **Genel Teori Faiz İstihdam ve Paranın Genel Teorisi**, Çev. Uğur Selçuk Akalın, 1. Baskı, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Khalifa, H. Ghali (1997), “Government Spending and Economic Growth in Suudi Arabia”, **Journal of Economic Development**, Vol: 22(2), pp. 165-172.
- Kökocak, Abdulkadir (2011), **Kamu Ekonomisi**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Kweka, Josaphat P. - Oliver Morrissey (2000), “Government Spending and Economic Growth in Tanzania (1965-1996)”, **Centre for Research in Economic Development and International Trade**, University of Nottingham, United Kingdom, 2000, <http://www.nottingham.ac.uk/credit/documents/papers/00-06.pdf>, (09.12.2015).
- Landau, Daniel (1983), “Government Expenditure and Economic Growth: A Cross-Country Study”, **Southern Economic Journal**, Vol:49(3), pp. 783-792.
- Liu, Hung. L. C. - C. E. Hsu - M. Z. Younis (2008), “The Association Between Government Expenditure And Economic Growth: Granger Causality Test Of US Data 1947-2002”, **Journal of Public Budgeting Accounting and Financial Management**, Vol: 20(4), pp. 439-452.
- Loizides, John - George Vamvoukas (2005), “Government Expenditure and Economic Growth: Evidence from Trivariate Causality Testing”, **Journal of Applied Economics**, Vol: 8(1), pp. 125-152.
- Oktayer, Nagihan-Nazan Susam (2008), “Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 yılları Türkiye Örneği”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2008, ss. 145-164.
- Oxley, Les (1994), “Cointegration Causality and Wagner’s Law: A Test for Britain (1870-1973)”, **Scottish Journal of Political Economy**, Vol: 41(3), ss. 286-298.

-
- Ram, Rati (1986a), “Causality Between Income and Government Expenditure: A Broad International Perspective”, **Public Finance**, Vol: 31(3), pp. 393-414.
- Ram, Rati (1986b), “Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence From Cross-Section and Time-Series Data”, **The American Economic Review**, Vol: 76 (1), pp. 191-203.
- Samuelson, Paul (1958), “Aspect of Public Expenditure Theories”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol: 40(4), 1958, pp. 332-338.
- Selen, Ufuk-Kadir Eryiğit (2009). “Yapısal Kırılmaların Varlığında Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 156, ss. 177-198.
- Stock, James-W. Mark Watson (1993), “A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems”, *Econometrica*, Vol: 61, pp. 783–820.
- Tan, Bilge Köksel - Mert Merter - Zeynel Abidin Özdemir (2010), “Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, ss. 25-39.
- Terasawa, Katsuaki L. - William R. Gates (1998) “Relationships Between Government Size and Economic Growth: Japan’s Government Reforms and Evidence from OECD”, **International Public Management Journal**, Vol: 1(2), pp. 195-223.
- Toda, Hiro Y. - Taku Yamamoto (1995), “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, **Journal of Econometrics**, Vol: 66(2), pp. 225-250.
- Türk, İsmail (2010), **Kamu Maliyesi**, 8. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara.
- Üçler, Gülbahar - Oktay Kızılkaya (2014), “Kadın İstihdamının Boşanma ve Doğurganlık Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bölgesel Panel Veri Analizi”, **Akademik Sosyal Araştırmacılar Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 2/2, ss. 28-43.
- Yamak, Nebiye - Yakup Küçükkale (1997), “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 131, ss. 5-15.
- Zamanian, Gholamreza - Majid Mahmoodi, Elahe Mahmoodi (2012). “Government Expenditure and GDP: The Case of 12 Asian Developing Countries”, **Journal of American Science**, Vol: 8(9), http://www.jofamericanscience.org/journals/amsci/am0809/010_10130am0809_66_69.pdf, (09.12.2015).

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE İŞSİZLİĞİN BEBEK ÖLÜMLERİNE ETKİSİ**Meriç SUBAŞI ERTEKİN¹****Betül YÜCE DURAL²****Mustafa KIRCA³****ÖZ**

Bebek ve çocuk ölümü gibi sağlık göstergeleri bir ülkenin kalkınmışlık seviyesinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. 1990 yılından itibaren yoksulluğun azaltılmasını konu alan Milenyum Kalkınma Hedefleri çerçevesinde bebek ölümlerinin azaltılması önem kazanmış ve bir dizi sosyal hedefe odaklanılmıştır. Türkiye zaman içinde bebek ölümlerinin azaltılmasında önemli yol almasına karşın OECD ortalamasının altında kalmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'de ekonomik büyüme ve işsizliğin bebek ölümlerine etkisine odaklanılmıştır. Bu amaçla, 1960-2013 yılları arasında bebek ölümlerinin, kişi başına gelir ve işsizlik oranı ile uzun dönemli ilişkileri ve ilişkilerin derecesi zaman serisi analiz yöntemleri ile incelenmiştir. Analiz sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Uzun dönemde kişi başına milli gelirdeki artış bebek ölümlerini azaltırken, işsizlik oranının artması bebek ölümlerini artırmaktadır. Kişi başına gelir düzeyi işsizlik oranına göre bebek ölümleri üzerinde daha fazla etkilidir.

Anahtar Kelimeler: Bebek ölümleri, Ekonomik Büyüme, İşsizlik, Kişi Başına Gelir, Zaman Serisi Analizi

THE EFFECTS OF ECONOMIC GROWTH AND UNEMPLOYMENT ON INFANT MORTALITY IN TURKEY**ABSTRACT**

Health indicators such as infant and child mortality is used to show the development status of a country. Millennium Development Goals have aimed to reduce poverty since 1990 and has gained importance in the reduction of infant mortality in the framework of a series of social goal. In spite of the significant progress in reducing infant mortality over time, Turkey has remained below the OECD average. This study focuses on the effects of economic growth and unemployment to infant mortality in Turkey. For this purpose, the long-term relationships and the degree of these relationships between infant mortality and per capita income and unemployment rate was investigated by time-series analysis for the years 1960-2013. A long-term relationships between variables was found at the end of the analysis. While the increase in per capita income reduces the infant mortality, the increase in the unemployment rate increases infant mortality in the long-term. Per capita income level is more effective on infant mortality according to the unemployment rate.

Keywords: Infant Mortality, Economic Growth, Unemployment, Per Capita Income, Time Series Analysis

Jel Codes: I14, I15, J13, C22

DOI: 10.17823/gusb.322

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, e-posta: msubasi@anadolu.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, e-posta: byuce@anadolu.edu.tr

³ Araş. Gör., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, e-posta: mustafakirca@anadolu.edu.tr

GİRİŞ

Ülkelerin kalkınma ve refah düzeylerinin kişi başına gelirden başka değişkenlerle ölçülmesi gerektiğine ilişkin yaygın bir görüş vardır. Bebek, çocuk ve anne ölümleri gibi sağlık göstergelerinin, okur-yazarlık oranı gibi eğitim göstergelerinin de bir ülkenin kalkınma durumunu göstermede kullanılmaları gerekir. Kalkınmanın gelir dışındaki boyutuna odaklanıldığında 1970'lerde konu temel ihtiyaçlara ve Fiziksel Yaşam Kalitesi İndeksine yönelmiştir. 1990 yılından itibaren de Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) benzer bir şekilde İnsani Gelişme Endeksi (HDI)'nde çok yönlü kalkınma görünümünü barındıran İnsani Kalkınma Raporu (HDR)'nin savunucusu olmuştur. Uluslararası Kalkınma hedefleri ve Milenyum Kalkınma Hedefleri, (Millennium Development Goals (MDGs)) yoksulluğu azaltan hedefler olarak 2015 yılına kadar bebek ve beş yaş altı çocuk ölümlerini üçte iki oranında azaltmayı içeren bir dizi sosyal hedeflere odaklanmışlardır.

İnsani kalkınma hedefleri dizisi 2000 yılının Eylül ayında New York'ta düzenlenen Milenyum Zirvesi'nde 189 ülke tarafından kabul edilmiş ve Milenyum Kalkınma Hedefleri olarak adlandırılmıştır. Bu hedefler hem zengin hem de fakir ülkeler açısından önemli bir taahhüdü temsil etmektedir. Beş yaş altındaki çocuk ölümlerini 2015 yılına kadar 1990 yılındaki düzeyine göre üçte iki oranında azaltmak sekiz hedeften biridir. Bunun için ise, yaklaşık olarak yıllık % 4,3 oranında bir düşüş gerekmektedir.

Ekonomik kalkınmanın ve refah düzeyinin kişi başına milli gelirin yanı sıra sosyal göstergelerle de ölçülmesi, özellikle bebek ve çocuk ölümleri gibi hesaplanması kolay bileşenler nedeniyle avantajlı görünmektedir. Yoksul ve orta gelirli ülkelerde ekonomik göstergeler çok sayıda ölçme hataları içerdiklerinden bu bileşenlerin kullanılmasından araştırmacılar memnun olmaktadır. MDGs'nin sosyal bileşenlerinin birçoğu, ekonomik refah ile son derece ilişkili olduklarından izlenmeleri genel ekonomik politika başarısının değerlendirilmesinde yararlıdır ve ölçüm hataları muhtemelen daha az olacaktır (Anthopolos ve Becker, 2010: 467).

Büyümenin ölüm üzerindeki etkisi konusunda araştırmalar sınırlıdır ve mevcut birkaç çalışmada da çelişkili sonuçlara ulaşılmıştır. Bu konuda daha fazla araştırma için ise açık bir gereksinim duyulmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada ekonomik büyüme ve işsizlik oranının bebek ölümlerine etkisi Türkiye için ele alınmıştır. Bu amaçla öncelikle Türkiye'de bebek ölümlerinin 1970 yılından itibaren nasıl bir gelişim gösterdiği, ekonomik büyüme ve işsizliğin bebek ölümleri ile ilişkisine yönelik literatür incelemesi ele alınmıştır. Daha sonra veri ve yöntem ile uygulama sonuçlarına yer verilmiştir.

I. BEBEK ÖLÜM ORANI VE TÜRKİYE

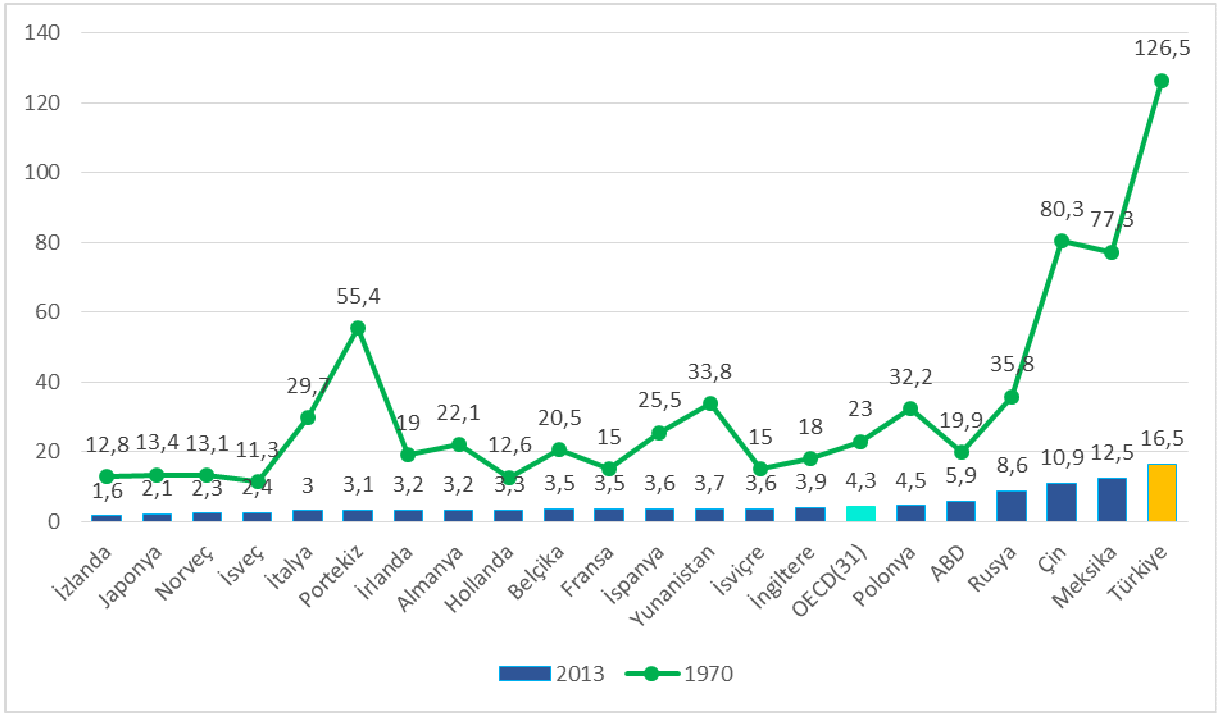
Bebek ölüm oranı (BÖÖ)⁴ 1955-1998 yılları arasında 195 farklı ülke için ele alınan 127 devlet başarısızlığının en iyi göstergeleri arasında yer almaktadır (King ve Zeng, 2001: 625). BÖÖ bir ülkenin sağlık veya kalkınma düzeyinin yararlı bir göstergesi ve fiziksel yaşam kalitesi endeksinin bir bileşenidir.

Bebek ölümlerinin ölçümü özellikle iyi halk sağlığı ve kalitesini gösterdiği için bir ülke hakkında çok şey ifade eder. Amerika Birleşik Devletleri gibi dünyanın en zengin ülkelerinden bazılarında bile bebek ölüm oranları yüksektir. Yeni doğan bir bebeğin ilk doğum gününden önce ölümü olarak tanımlanan bebek ölümünün üç önemli nedeni vardır. Bunlar; doğum kusurları, ani bebek ölümü ve prematüredir (McClead, 2012).

BÖÖ hesaplanma yöntemi ülkelerin canlı doğum tanımına ve ne kadar prematüre bebeğin doğduğuna bağlı olarak ülkeler arasında yaygın olarak değişmektedir. Bebek ölüm oranları ülkelerin canlı doğum kriterlerine, hayati kayıt sistemine ve raporlama uygulamalarına bağlı olarak değişebilmektedir (Anthopolos ve Becker, 2010: 467). Bazı uygulamalarda da tahmin potansiyeli yüksek olmaktadır. Ölçümler, her ülkenin sakinlerinin yaşam standardını istatistiki olarak ölçme olanağı sağlamaktadır. Bebek ölüm oranlarındaki artışlar ve düşüşler bir ülkenin nüfusunun sosyal ve teknik kapasitelerini yansıtmaktadır (Bishai vd., 2007:75). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) solunum, kalp atışı, göbek kordonu titreşimi veya istemli kasların belirgin hareketi dahil olmak üzere bağımsız yaşam belirtileri gösteren herhangi doğmuş bir insanı canlı doğum olarak tanımlamaktadır (WHO, Health Statistics and Information Systems).

Sağlık göstergeleri açısından Türkiye’de bebek ölüm oranlarının gelişmiş ülkelere göre çok yüksek olduğu görülmektedir. Şekil 1’de görüldüğü gibi, 1970 yılı verilerine göre Türkiye’de her 1000 doğumda ortalama 126,5 bebek hayatını kaybederken, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinde bu oran ortalama 23’tür. Ancak, 1970-2013 yılları arasında, bebek ölüm oranları özellikle Türkiye’de önemli ölçüde düşmüştür. 2013 yılında Türkiye’de her 1000 doğumda ortalama 16,5 bebek hayatını kaybetmiştir. Bu oran 4,3 olan OECD ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir.

⁴ Bebek Ölüm Oranı (IMR), bir yıl içinde canlı doğmuş bebeklerin, bir yaşına gelmeden binde kaçının öldüğünü gösterir. Bir toplumda bir yılda doğan ve bir yaşını tamamlamadan ölen bebek sayısının, aynı toplumda aynı sürede canlı doğan bebek sayısına oranının 1000 ile çarpımı sonucu elde edilir. Geniş bilgi için bkz: California Department of Public Health (CDPH), Infant and Fetal Mortality: Measurement and Limitations, http://cehtp.org/faq/mih/infant_and_fetal_mortality_measurement_and_limitations



Şekil 1: Bebek Ölüm Oranları (1.000 Doğum Başına Bebek Ölüm Sayısı) (1970-2013)

Kaynak: The World Bank, World DataBank, World Development Indicators,

<http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>, (Erişim Tarihi: 15.02.2015).

Bu olumlu gelişmede, özellikle yoksulluk oranının yüksek ve temel hizmetlere erişimin düşük olduğu bölgeleri hedef alan son yıllardaki kamu sağlık politikaları önemli rol oynamıştır (YASED, 2012: 9).

II. EKONOMİK BÜYÜME, İŞSİZLİK VE BEBEK ÖLÜMLERİ İLİŞKİSİ

Çocuk ölüm oranlarını azaltmak için öncelikle çocukların ölüm nedenlerine bakılması gerekir. Zengin ülkelerde çocuk ölümlerinin başlıca nedenlerini sakatlıklar ve kazalar oluştururken yoksul ülkelerde yetersiz anne sağlığı, yetersiz beslenme, sıtma, ishal ve solunum enfeksiyonları gibi bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı oluşturmaktadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde çoğu çocuk ölümleri ev koşulları, kamu hizmetleri ve haberleşme ile önlenemez özelliktedir (Bhalotra, 2008: 4). Bunun için de sıklıkla gelir düzeyinin çocuk ölümlerini önlemede etkili olduğu düşünülür.

Kişi başına gelirin ölüm oranı üzerinde doğrudan ve dolaylı etkisi görülmeyle birlikte dolaylı etkisi daha fazla olmaktadır. Daha yüksek bir gelir gıda, barınma, tıbbi ve halk sağlığı hizmetleri, eğitim, eğlence, sağlık ile ilgili araştırmaları etkileyen harcamalarla ölüm oranını azaltırken, otomobil, sigara, hayvansal yağlar ve fiziksel hareketsizlik ölüm oranını arttırmaktadır. Bu yüzden, gelirin ölüm oranı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkisi bulunmaktadır. Ölüm oranı ve ekonomik kalkınma düzeyleri çeşitli yollarla kavramsal ve önemli ölçüde çeşitli şekillerde ilişkili olabilmektedir. Uluslararası çalışmalarda da bu ilişki gözlenmektedir. Çalışmalarda daha çok bebek ölüm oranları ve

gelir düzeyi ilişkisi araştırılmış ve değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları yüksek (-0,8) bulunmuştur (Preston, 2007: 484).

Araştırmalarda kamu harcamaları gibi daha yakın bir değişken yerine toplam gelir (GSYİH)'in analiz edilmesinin nedeni büyümenin refahı nasıl etkilediği sorusunun geniş akademik ve politik ilgi alanına giriyor olmasıdır. Diğer bir nedeni ise yoksulların büyümenin faydalarını eşit paylaşmadıkları endişesinin yer aldığı büyümenin bölüşüm etkisi üzerindeki kanıtıdır (Bhalotra, 2008: 5). Büyümenin yoksulluk ve gelir eşitsizliği konusunda Wade ve Wolf (2002) farklı görüşler yansıtmışlardır. Bhalla (2002) küreselleşmeden kaynaklanan büyümeden yoksul ülkeler pahasına zengin ülkelerin yararlanacağı ve küreselleşme ile toplam gelir düzeyinin artacağı ama bunun bütün ülkelere eşit dağılmayacağı üzerinde durmuştur. Dolar ve Kray (2002)'in çalışması, son kırk yılı aşan bir süre için 92 ülkeden oluşan bir örnek çalışmada, büyümenin yoksulluğu azalttığını gösteren etkili bir çalışmadır.

Leigh ve Jencks (2007) 1903-2003 yılları arasında dünyanın nüfusunun en zengin yüzde 10'unu oluşturan ülkeleri kapsayan çalışmalarında daha yüksek GSYH'nin daha düşük ölüm oranlarına neden olduğu ve bu etkinin gelir yükseldikçe düştüğü sonucuna ulaşmışlardır. Kalipeni (1993), 1977-1987 döneminde Malawi için yapılan çalışmada, makro düzeyde bebek ölümleri ile demografik ve sosyo-ekonomik değişkenler arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ifade etmiştir. Zakir ve Wuanna (1999) ise 1993 yılı için 117 ülkeyi kapsayan kesitsel modele (a cross-sectional model) dayanarak bebek ölümlerini etkileyen faktörleri doğurganlık oranları, kişi başına düşen gelir, kadınların işgücüne katılımı ve kadın okuryazarlık oranı olarak açıklamışlardır. Devletin sağlık harcamalarının ise bebek ölümlerini belirlemede önemli bir rol oynamadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Baird vd. (2007) kadınların işgücüne katılımı nedeniyle elde edilen yüksek gelir ve sağlık harcamaları ile bebek ölümleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kişi başına gelire bebek ölümleri arasında güçlü negatif bir ilişki bulmuşlardır.

Pritchett'den ve Summers (1996) tarafından 'Varlık sağlıktır' başlıklı bir makalede 1960-1985 döneminde 58 gelişmekte olan ülke için sağlık ve kişi başına gelir verileri ile panel veri analizi (cross-country panel data) kullanılarak gelirin sağlık üzerindeki etkisi tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, gelişmekte olan ülkelere, bebek ve çocuk ölümünün uzun dönem gelir esnekliği değeri -0,2 ve -0,4 arasında bulunmuştur.

Preston (1975)'un çalışmasının merkezinde sağlığın milli gelir ile geliştiği ancak azalan bir hızla geliştiği yer almaktadır. Bir ülke zenginleştikçe, sağlık hizmetleri, konut, eğitim, gıda kalitesi, tıbbi bakım ve iyi sağlık ile ilgili diğer koşulları iyileştirmek için daha fazla kaynağa sahip olmaktadır. Ekonomik büyümenin sağlığa dönüşü ise gittikçe azalan bir görünüm sergilemektedir. Diğer bir deyişle, belli bir seviyenin üzerinde, bir ulusun ekonomisindeki daha fazla iyileştirmelerin toplum sağlığı üzerinde çok az etkisi olmaktadır.

Ferrarini ve Norström (2010) 18 yüksek gelirli ülkede 1970-2000 dönemi için yaptıkları çalışmada ekonomik büyümenin bebek ölümlerini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Tüylüoğlu ve Tekin (2009), gelir düzeyi ve sağlık harcamalarının beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı üzerindeki etkisini ele almışlardır. Bunun için 176 ülkenin 2003 yılına ait iktisadi göstergelerinin, sağlık göstergelerini ne kadar açıkladığını çoklu regresyon analizi ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı üzerinde sağlık harcamalarının gelir düzeyine göre daha fazla etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Erdoğan, Ener ve Arıca (2013), 1970-2007 dönemi için ekonomik büyüme ve bebek ölümü ilişkisini 25 yüksek gelirli OECD ülkesi için araştırmışlar ve çalışmanın sonucunda bebek ölümü ve kişi başına reel gelir arasında önemli ve negatif bir ilişki bulmuşlardır.

Kalemlı-Özcan (2002) bebek ölümlerindeki azalmanın doğurganlık, eğitim ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre, çocukların yaşaması konusunda belirsizlik karşısında aileler tedbirli ise dışsal ölüm oranındaki bir azalma çocuklar için tedbir talebini azaltacak ve her çocuğa aile yatırımını arttıracaktır.

İşsizlik oranı ekonomik başarı veya başarısızlığın ana göstergesi olarak görüldüğü için işsizlik ve bebek ölümleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi önemlidir (Shaw, Galobardes, Lawrol, Lynch and Davey, 2007). Sanayileşmiş toplumlar arasında sosyo-ekonomik durum ile sağlık durumu arasında ters ilişki olduğunu gösteren bulgular vardır. Özellikle, yüksek gelir rutin olarak hastalık ve ölümün önemli bir ters belirleyicisi olarak gösterilmiştir. Benzer şekilde, işsizlik ve sağlık konusunda artan literatür, işsizlik ve yoksulluğun artan hastalık ve ölümle son derece tutarlı ilişkisi olduğunu göstermektedir. Sosyo-ekonomik statünün iyileşmesinin önemli bir kaynağı olan ekonomik büyüme daha düşük hastalık ve ölüm oranlarına neden olmaktadır. Ekonomideki kötüleşme ise yüksek işsizlik oranları ile bağlantılı olarak ölüm oranlarını arttırmaktadır (Brenner, 2005: 1215).

Moser vd. (1984), 1971-81 dönemine ilişkin yaptıkları çalışmada işsizliğin sağlığı olumsuz etkilediği ve ölüm oranını yükselttiği sonucuna ulaşmışlardır.

Moser vd. (1987), tarafından 1981-83 yılları için yapılan diğer bir çalışmada işsizliğin sağlık sorunlarına ve ölüme neden olduğu bulunmuştur. Artık hem işsiz ve hem de hasta olan erkeklerin kendilerini sürekli hasta kategorisinde değerlendirdiği ve iş aramadığı tespit edilmiştir.

Sağlığı etkilemede işsizliğin süresi de önem taşımaktadır. Sağlık açısından en azından 6 ay ve 1 ya da 2 yıl süren işsizlik büyük önem taşımaktadır. Uzun vadeli işsizliğin iş-statülerine, becerilere, gelire, sosyal sigorta kaybına neden olduğu ve uzun vadeli yoksulluk için risk oluşturduğu varsayılmaktadır. Kanıtlar uzun vadeli işsizliğin örneğin sosyo-ekonomik statüde bir kötüleşmeye yönelik olarak toplumsal hareketlilik için önemli bir risk oluşturduğunu göstermektedir. (Brenner, 2005: 1217).

III. YÖNTEM

Bebek ölüm sayısı, kişi başına düşen gelir ve işsizlik oranı arasındaki ilişkileri araştırırken 3 aşamadan oluşan bir yöntem izlenecektir. Çalışmada zaman serisi analiz yöntemleri kullanılmış olup, ilk aşamada değişkenlere ait durağanlık testleri yapılacaktır. Durağanlık sınamaları, geleneksel yöntemler olan “Artırılmış Dickey-Fuller” (ADF), Philips Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) testleri kullanılarak yapılacaktır. Bu testlerin yapılmasındaki amaç, değişkenlerin bütünleşme derecelerinin orijinal değerinde mi yoksa birinci farkında mı durağan olup olmadıklarının belirlenmesidir. Bir serinin zaman içinde ortalaması, varyansı ve kovaryansının sabit olması, geleceğe yönelik yapılacak tahminlerde önemli bir koşuldur (Bozkurt, 2007: 31). Anlaşılacağı üzere, bir zaman serisi için arzu edilen koşul, serinin durağan olmasıdır. Bir serinin önce durağan olup olmadığına bakılır ve sonra durağan hale getirmek gerekir. Granger ve Newbold (1974)’e göre eğer seriler durağan değilse, değişkenler arasında sahte regresyonlar ortaya çıkabilir. Bu tür sahte ilişkilerden elde edilen sonuçlar, bütün hatalar sürekli olduklarından anlamsızdırlar.

ADF ve PP testleri için sıfır hipotez değişkenin birim kök içerdiği ve durağan olmadığını ifade ederken, KPSS testi için tam tersi durum söz konusudur.

İkinci aşamada Johansen (1988 ve 1991) ile Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen vektör oto regresyon yaklaşımı ile değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı test edilecektir. Eşbütünleşme ekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin istatistiksel olarak sunulmasıdır. Bu yolla aynı bütünleşme derecelerine sahip değişkenler arasında kaç tane uzun dönem denge ilişkisi varsa bunun sayısı belirlenebilir. Bu sebepten dolayı ilk aşamada birim kök testleri yapılacaktır. Bu varsayımın geçerli olması durumunda Johansen tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi yapılabilmektedir.

Bu testte “iz” ve “maksimum özdeğerler” istatistikleri olmak üzere iki tane istatistik hesaplanmaktadır. Bu istatistikler aşağıda görülen formüller yardımı ile hesaplanmaktadır. Formülleri görülen istatistikler sayesinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olup olmadığı test edilmektedir.

$$\lambda_{iz} = -T \sum_{i=r+1}^p T \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (1)$$

$$\lambda_{özdeğer} = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (2)$$

Her iki olabilirlik oran (LR) test istatistikleri p-r serbestlik derecesinde χ^2 -dağılımına sahiptir.

İz ve maksimum özdeğerler istatistiklerine göre hipotezler şu şekilde kurulur;

H₀= Değişkenler arasında Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H₁= Değişkenler arasında Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Yukarıda bahsedilen ön testler yapıldıktan sonra son olarak uzun dönemli eşbütünleşme katsayılarının tahmini için DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri kullanılacaktır. Berke'nin (2012) de çalışmasında belirttiği gibi bağımlı ve açıklayıcı değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkileri mevcut ve bu değişkenler birinci dereceden durağan iken böyle bir modelin en küçük kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmesi, EKK'nin sapmasız, tutarlı ve etkinlik şeklindeki varsayımlarından sapmalar meydana getirmektedir. Bu yüzden, Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS, Hansen (1992) tarafından geliştirilen FMOLS ile Park (1992) tarafından geliştirilen CCR yöntemlerinin kullanılması doğru olacaktır.

IV. UYGULAMA VE BULGULAR

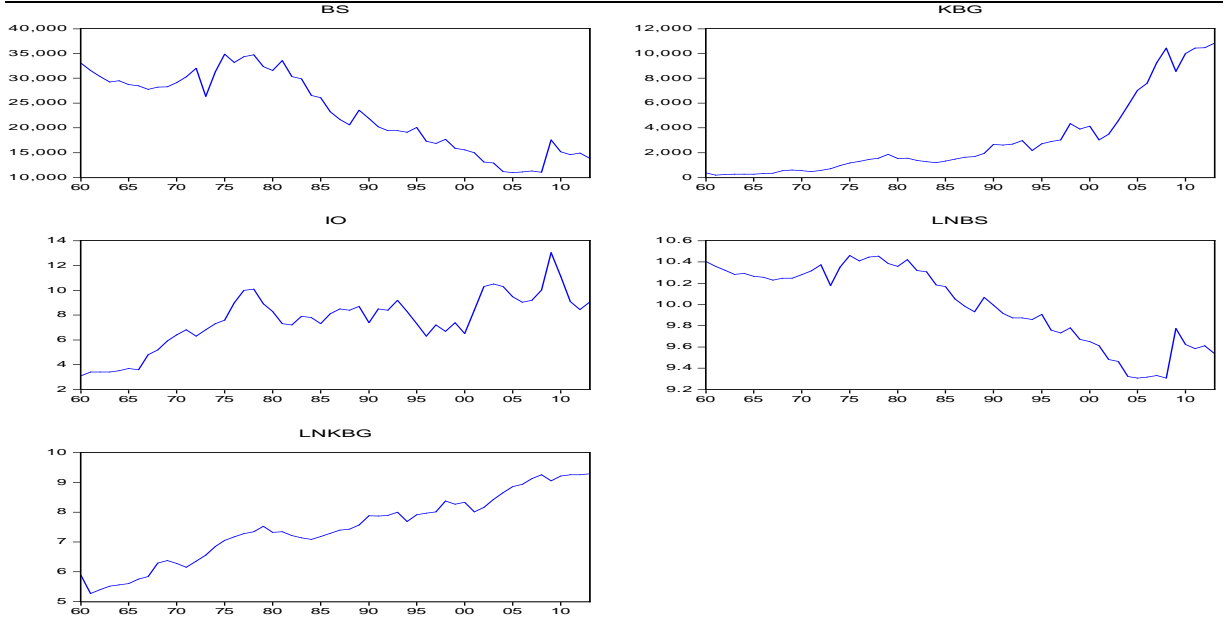
A. Veri

Bu çalışma 1960-2013 yılları arası bebek ölüm sayısının, kişisel gelir ve işsizlik oranı ile uzun dönemli ilişkisinin olup olmadığı, eğer bir ilişki varsa, bu ilişkinin ne derecede olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla yapılmış bir çalışmadır. Yukarıda verilen üç değişken arasındaki ilişki eşitlik (3)'te gösterilmiştir;

$$\text{LNBS}_t = a_0 + a_1 \text{LNKKBG}_t + \text{IO}_t + e_t \quad (3)$$

LNBS değişkeni yıllara göre bebek ölüm sayısını, LNKBG, kişi başına düşen geliri, IO ise yıllara göre işsizlik oranını ifade etmektedir. LNBS, LNKBG değişkenlerine ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınmıştır. IO değişkenine ait verilerin 1988-2013 dönemine ait kısmı Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınmıştır. 1960-1987 yılına ait veriler ise Biçerli (2000)'den uyarlanmıştır.

Bebek ölüm sayısı ile kişi başına düşen gelire ait verilerin logaritması alınmış, işsizlik oranı zaten bir oran olduğu için logaritması alınmamıştır. Özellikle esneklik olarak ifade edilebilmesi için logaritmik ve oransal değişkenler kullanılmaya çalışılmıştır. Değişkenlere ait grafikler Şekil 2'de görülmektedir.



Şekil 2: Değişkenlere Ait Kartezyen Grafikler

B. Değişkenlerin Birim Kök (Durağanlık) Testi

Durağanlık sınamaları “Artırılmış Dickey-Fuller” (ADF), Philips Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) testleri kullanılarak yapılmıştır. ADF ve PP testi üç tip model üzerinden istatistikler hesaplayarak testleri gerçekleştirirler. KPSS testi ise sadece 2 tip model üzerinden istatistik hesaplayarak birim kök sınaması yapmaktadır. ADF ve PP testi “Sabitli Model, Sabitli ve Trendli Model, son olarak da “Sabitli ve Trendli Model” olmak üzere 3 tip model için birim kök testlerini yapmaktadırlar. KPSS testinde ise “Sabitli Model” ile “Sabitli ve Trendli Model” kullanılarak istatistikler hesaplanmaktadır. Bu çalışmada bu testlerin bütün modelleri için birim kök testleri uygulanmıştır.

İlk olarak bağımlı değişkenden başlanarak birim kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 1: LNBS Değişkenine Ait Birim Kök Testleri

	ADF		PP	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Sabitli Model	-0.889	-8.803*	-0.779	-8.773*
Olasılık	0.784	0.000	0.816	0.000
Sabitli ve Trendli Model	-2.175	-8.717*	-2.198	-8.689*
Olasılık	0.492	0.000	0.480	0.000
Sabitli ve Trendsiz Model	-1.251	-8.609*	-1.477	-8.549*
Olasılık	0.191	0.000	0.129	0.000
KPSS				
		I(0)	I(1)	
Sabitli Model		0.753	0.095*	

%5 Kritik Değer	0.463	0.463
Sabitli ve Trendli Model	0.153	0.090*
%5 Kritik Değer	0.146	0.146

*%5 anlamlılıkta durağanlık seviyesini göstermektedir.

LNBS değişkenine ait birim kök test sonuçları Tablo 1'de görülmektedir. Tablo 1'e bakıldığında bütün birim kök testlerinde sıfır hipotezinin reddedildiği yani I(0) seviyesinde bu değişkenin birim kök içerdiği sonucuna varılmıştır. I(1) derecesinde yani birinci farkında yapılan birim kök test sonuçlarına göre de LNBS değişkeninin I(1) derecesinde durağan olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: LNKBG Değişkenine Ait Birim Kök Testleri

	ADF		PP	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Sabitli Model	-0.268	-8.422*	-0.267	-8.354*
Olasılık	0.922	0.000	0.922	0.000
Sabitli ve Trendli Model	-2.892	-8.324*	-3.141	-8.324*
Olasılık	0.173	0.000	0.107	0.000
Sabitsiz ve Trendsiz Model	2.521	-7.033*	2.514	-7.01*
Olasılık	0.996	0.000	0.996	0.0000
KPSS				
		I(0)	I(1)	
Sabitli Model		0.963	0.053*	
%5 Kritik Değer		0.463	0.463	
Sabitli ve Trendli Model		0.097*	-	
%5 Kritik Değer		0.463	-	

*%5 anlamlılıkta durağanlık seviyesini göstermektedir.

LNKBG değişkenine ait birim kök test sonuçları Tablo 2'de görülmektedir. Tablo 2'ye bakıldığında ADF ve PP birim kök testlerinde bütün modeller için sıfır hipotezinin reddedildiği yani I(0) seviyesinde bu değişkenin birim kök içerdiği sonucuna varılmıştır. Fakat KPSS testindeki sabitli ve trendli modelde I(0) seviyesinde durağan olduğu sonucu görülmüştür. ADF ve PP sonuçları birbirini desteklediği, aynı zamanda KPSS testi için sabitli modelin bu iki testi desteklediği için bu değişkenin I(1) olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 3: IO Değişkenine Ait Birim Kök Testleri

	ADF		PP	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Sabitli Model	-2.23	-6.349*	-2.115	-6.999*

Olasılık	0.198	0.000	0.239	0.000
Sabitli ve Trendli Model	-2.97	-6.344*	-2.332	-8.722*
Olasılık	0.15	0.000	0.409	0.000
Sabitsiz ve Trendsiz Model	0.238	-6.335*	0.515	-6.452*
Olasılık	0.751	0.000	0.823	0.000
KPSS				
		I(0)	I(1)	
Sabitli Model		0.682	0.256*	
%5 Kritik Değer		0.463	0.463	
Sabitli ve Trendli Model		0.133*	-	
%5 Kritik Değer		0.146	-	

*%5 anlamlılıkta durağanlık seviyesini göstermektedir.

IO değişkenine ait birim kök test sonuçları Tablo 3.'de görülmektedir. Burada da LNKBG değişkenine benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu değişken de I(1) seviyesinde durağan kabul edilebilir.

Durağanlık testlerinin sonuçlarına baktığımızda, üç değişkenin de birinci farkında yani I(1) seviyesinde durağan olduğu görülmüştür. Bu sonuç değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olabileceği hakkında ipucu vermektedir. Bu ilişkileri ortaya koyabilmek için, çalışmanın sonraki aşaması olan eşbütünlüşme testine geçilebilir.

C. Eşbütünlüşme Analizi

Johansen Eşbütünlüşme testinden yararlanılarak, değişkenler arasında uzun dönemde ilişkinin var olup olmadığı test edilmiştir. Johansen Eşbütünlüşme testinde iz ve maksimum özdeğerler istatistikleri değerlerine bakılarak eşbütünlüşme olup olmadığı konusunda karar verilebilir. VAR modeli yardımı ile yapılan bu analizde ilk olarak yapılması gereken eşbütünlüşme testinde kullanılacak uygun gecikmenin belirlenmesidir. Uygun gecikme ekonometride sıkça kullanılan AIC, SC, HQ gibi bilgi kriterleri yardımı ile belirlenmektedir. Tablo 4'te bu kriterler tarafından belirlenmiş uygun gecikme sayıları görülebilir.

Tablo 4: VAR modeli yardımıyla Uygun Gecikmenin Belirlenmesi

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-136.8579	NA	0.060499	5.708486	5.824312	5.752430
1	13.80774	276.7328*	0.000187*	-0.073785*	0.389518*	0.101991*
2	20.61994	11.67806	0.000205	0.015513	0.826293	0.323122
3	25.70450	8.093796	0.000243	0.175326	1.333584	0.614768
4	33.83648	11.94903	0.000258	0.210756	1.716490	0.782029
5	43.05509	12.41691	0.000265	0.201833	2.055045	0.904939

Bilgi kriterleri tarafından belirlenmiş olan 1. gecikmeli VAR modelinde istikrar koşulunun

sağlanıp sağlanmadığı ve otokorelasyon olup olmadığı araştırılmıştır. Tablo 5’te istikrar koşulu ile ilgili test sonuçları, Tablo 6’da ise otokorelasyon test sonuçları görülmektedir.

Tablo 5: İstikrar Koşulunun Sınanması

Kök	Katsayı
0.987447	0.987447
0.841912	0.841912
0.594039	0.594039

Tablo 5’e bakıldığında VAR modeline ait hiçbir kökün ve katsayının 1’den büyük olmadığı görülmektedir. Böylece VAR modelinde istikrar koşulunun sağlanmış olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Otokorelasyon Koşulunun Sınanması

Gecikme	LM-Stat	Olasılık
1	12.38916	0.1922
2	10.15377	0.3382
3	9.711204	0.3744
4	6.971856	0.6400
5	6.150900	0.7247

Tablo 6’da görülen otokorelasyon sonuçlarına göre seçilmiş gecikmeyle yapılan VAR modelimizde otokorelasyon sorunu gözükmemektedir. Uygun gecikmenin belirlenmesinden sonra yapılan Johansen Eşbütünlük analize ait bulgular Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7: Johansen Eş Bütünlük Testi Sonuçları

İz Test İstatistiği Sonuçları					
H ₀	H ₁	Özdeğerler	İz İstatistiği	%5 Kritik değerler	Olasılık**
r=0	r≥1	0.310348*	37.07817*	35.19275*	0.0310*
r≤1	r≥ 2	0.261934	17.75661	20.26184	0.1067
r≤2	r≥ 3	0.037048	1.963090	9.164546	0.7850
Maksimum Öz değerler Test İstatistiği Test Sonuçları					
H ₀	H ₁	Öz değerler	Maksimum Öz değer İstatistiği	% 5 Kritik Değerler	Olasılık**
r=0	r=1	0.310348	19.32156	22.29962	0.1238
r≤1	r=2	0.261934	15.79352	15.89210	0.0518
r≤2	r=3	0.037048	1.963090	9.164546	0.7850

*%5 anlamlılığa göre Uzun dönemli ilişkileri göstermektedir.

Çalışmada anlamlılık düzeyi %5 olarak kabul edilmiştir. Johansen testinde 6 seçenek bulunmaktadır. Birinci seçenekte, VAR ve Eşbütünlük denkleminde sabit ve trend yoktur. İkinci seçenekte, eşbütünlükte sabit parametre vardır, trend yoktur, VAR’da ise sabit parametre yoktur.

Üçüncü seçenekte, VAR ve eşbütünleşmede sabit parametre vardır. Dördüncü seçenekte, sabit parametre ve trend eşbütünleşme denkleminde yer alır, VAR modelinde trend değişkeni yer almaz. Beşinci seçenekte, sabit parametre ve trend, eşbütünleşmede yer alır, VAR'da trend yoktur. Altıncı seçenek ise, diğer beş seçeneği özetleyen bir seçenektir. Burada 2. seçenek seçilmiştir. Analiz sonuçlarına baktığımızda İz Test istatistiğine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Yani sıfır hipotezi olan "Değişkenler arasında Eşbütünleşme ilişkisi yoktur" hipotezi reddedilmiştir.

1. Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Birim kök varsayımlarının sağlanması ve eşbütünleşme ilişkilerinin bulunmasından sonra eşbütünleşme parametre katsayılarının hesaplanması yoluna gidilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi katsayıların hesaplanmasında FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri kullanılmıştır.

Tablo 8: FMOLS, DOLS ve CCR Test Sonuçları

	FMOLS	DOLS	CCR
Sabit Terim	12.52886 (0.000)*	12.97955(0.000)*	12.78124 (0.000)*
LNKKBG	-0.455508(0.000)*	-0.547253(0.000)*	-0.456871(0.000)*
IO	0.115567 (0.0019)*	0.154741(0.0003)*	0.141505 (0.0015)*

(i) Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. (*) işareti %5 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

(ii) FMOLS: Tamamen Değiştirilmiş EKK; DOLS: Dinamik EKK; CCR: Kanonik eşbütünleşme regresyonu

(iii) FMOLS ve CCR, uzun dönemli varyans matrisinin hesaplanmasında Newey-West seçimi kullanılmıştır.

(iv) DOLS tahmininde gecikme ve öncüller Schwartz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir. Gecikme: 0 Öncül:3

Tablo 8'de görüldüğü gibi LNBS'yi etkilediğini düşündüğümüz değişkenlerin katsayıları istatistiki olarak anlamlıdır. LNKBG değişkeninde meydana gelen %1'lik artış, her üç modelin sonuçlarına göre %5 anlamlılıkta bebek ölümlerini %0.45-%0.54 arasında azaltmaktadır. IO değişkeninde meydana gelen %1'lik artış ise her üç modelde de %5 anlamlılığa göre bebek ölümlerini %0.11-%0.14- %0.15 arasında artırmaktadır. Uzun dönemli katsayıyı veren üç eşbütünleşme yönteminin de benzer sonuçlar göstermesi onların tahminlerine olan güveni artırmaktadır. Buna göre, kişi başına gelirin bebek ölümleri üzerindeki etkisi işsizlik oranına göre daha fazladır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir ülkenin fiziksel yaşam kalitesi endeksinin bir bileşeni olan bebek ölüm oranı, özellikle iyi halk sağlığı ve kalitesi yoluyla bir ülke hakkında çok şey ifade etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde

hedefler doğrultusunda azaltılması planlanan çocuk ölümlerinin başlıca nedenlerini yetersiz anne sağlığı, yetersiz beslenme ve bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı oluşturmaktadır. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerde çoğu çocuk ölümleri gelir, kamu harcamaları ve haberleşme ile önlenmektedir. Böylece, hane halkı gelirindeki artış anne ve çocuk beslenmesini iyileştirmek için kullanılabilir. Daha yüksek gelir düzeyi ve istihdam daha kaliteli mallar, daha iyi yaşam koşulları ve daha iyi ev ve sağlık koşulları sağlayarak yaşam kalitesini etkileyecek koşulları şekillendirmektedir. Benzer şekilde, işsizlik ve sağlık konusunda artan literatür işsizlik ve yoksulluğun artan hastalık ve ölümle son derece tutarlı ilişkisi olduğunu göstermektedir. Sosyo-ekonomik statünün iyileşmesinin önemli bir kaynağı olan ekonomik büyüme daha düşük hastalık ve ölüm oranlarına neden olurken yüksek işsizlik oranları ile bağlantılı olarak ekonomideki kötüleşme ölüm oranlarını arttırmaktadır.

Türkiye’de bebek ölüm oranlarının gelişmiş ülkelere göre yüksek olduğu görülmektedir. 2013 yılındaki bebek ölüm oranı 1970 yılı ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde düşmesine karşın OECD ortalamasının gerisinde kalmıştır. Türkiye’nin bu konuda uygun politikalar belirlemesi ve tedbirler alması gerekmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye için 1960-2013 yılları için bebek ölüm sayısı ile kişi başına düşen gelir ve işsizlik oranı arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ve derecesini ortaya çıkarmak amacıyla zaman serisi analiz yöntemleri kullanılmıştır. Değişkenlere ADF, PP ve KPSS birim kök testleri uygulanmıştır. Uzun dönemli ilişkilerin varlığını tespit etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme Analizi yapılmıştır. Son olarak eşbütünleşme katsayılarının tahmini için DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri kullanılmıştır.

Türkiye için ekonomik büyüme ve işsizliğin bebek ölümlerine etkisini tespit etmek için yapılan Johansen Eşbütünleşme testinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu test edilmiştir. Kişi başına gelirden meydana gelen %1’lik artış %5 anlamlılıkta bebek ölümlerini %0.45-%0.54 arasında azaltmaktadır. İşsizlik oranında meydana gelen %1’lik artış ise %5 anlamlılığa göre bebek ölümlerini %0.11-%0.15 arasında artırmaktadır. Uzun dönemli katsayıyı veren üç Eşbütünleşme yönteminin de benzer sonuçlar göstermesi onların tahminlerine olan güveni artırmaktadır. Ancak, kişi başına gelirin bebek ölümleri üzerindeki etkisi işsizlik oranına göre daha fazladır. Buna göre, Türkiye’de ekonomik büyüme ve işsizliğin bebek ölümlerine ortalama etkisi büyüktür. Ancak, büyüme hızındaki ve işsizlik oranındaki değişimin tek başına bebek ölümlerini açıklaması beklenemez. Bebek ölüm oranları beslenme, genetik durum, kürtaç, anne yaşı, sigara, alkol ve uyuşturucu tüketiminin yanı sıra sosyal etmenler tarafından da etkilenmektedir. Bu yüzden Türkiye’nin kişisel gelir artışının yanı sıra sağlık, eğitim, beslenme, konut, haberleşme gibi yaşam kalitesini belirleyen alanlarda çok yönlü ve uzun vadeli sosyal politikalar belirlemesi faydalı olacaktır. Özellikle, sağlık harcamalarının sosyal devlet uygulamaları çerçevesinde adaletli bir şekilde dağıtılması, sağlığa ilişkin teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin uygulanmasında yapılan sağlık

harcamaları konusuna gereken önem ve özenin gösterilmesi sağlık göstergelerini olumlu etkileyecektir.

KAYNAKÇA

- AMIRIA, Arshia - Ulf-G GERDTHAM (2013), “Impact of Maternal and Child Health on Economic Growth: New Evidence Based Granger Causality and DEA Analysis” **Ministrial Leadership in Health, Lund University, March, Sweden**, http://www.ministerialleadershipinhealth.org/wp-content/uploads/sites/19/2013/03/Econ-benefits_econometric-study_Lund-University1.pdf, (15.02.2015).
- ANTHOPOLOS, Rebecca - Charles M. BECKER(2010), “Global Infant Mortality: Correcting for Undercounting”, **World Development**, 38 (4), pp.467-481.
- BAIRD, Sarah- Jed FRIEDMAN- Norbert SCHADY (2007), “Aggregate Income Shocks and Infant Mortality in the Developing World” **Policy Research Working Paper 4346, The World Bank**, <http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-4346>, (15.02.2015).
- BERKE, Burcu (2012), “Döviz Kuru ve İMKB100 Endeksi İlişkisi: Yeni Bir Test”, **Maliye Dergisi**, (163), 243-257.
- BHALLA, Surjit S. (2002), “Imagine There’s No Country: Poverty, Inequality and Growth in the Era of Globalization”, **Washington DC: Institute for International Economics**, http://siteresources.worldbank.org/INTPGI/Resources/3426741206111890151/12978_Surjit_Bhalla_Two_Policy_Briefs.pdf, (15.02.2015).
- BHALORA, Sonia (2008), “Childhood Mortality and Economic growth”, **Centre for Market and Public Organisation Working Paper Series No. 08/188**, <http://www.bristol.ac.uk/medialibrary/sites/cmpo/migrated/documents/wp188.pdf>, (11.01.2015).
- BİÇERLİ, M. Kemal (2000), **Çalışma Ekonomisi**, İstanbul: Beta Yayınları.
- BISHAI, David- Marjorie OPUNI- Andrew Poon (2007), “Does the Level of Infant Mortality Affect The Rate of Decline? Time Series Data from 21 Countries”, **Economics and Human Biology**, 5 (1), pp. 74-81.
- BRENNER, M. H. (2005), “Commentary: Economic Growth is The Basis of Mortality Rate Decline in The 20th Century— Experience of the United States 1901–2000” **International Journal of Epidemiology**, 34, pp. 1214–1221.
- BOZKURT, Hilal (2007), **Zaman Serileri Analizleri**, Ankara: Ekin Kitapevi.
- CALIFORNIA DEPARTMENT OF PUBLIC HEALTH (CDPH), Infant and Fetal Mortality: Measurement and Limitations, http://cehtp.org/faq/mih/infant_and_fetal_mortality_measurement_and_limitations, (23.03.2016).

-
- DOLLAR, David- Aart KRAY (2002), “Growth is Good for the Poor”, **Journal of Economic Growth**, 7 (3), pp.195-225.
- ERDOĞAN, Engin- Meliha ENER- Feyza ARICA (2013),” The Strategic Role of Infant Mortality in the Process of Economic Growth: An Application for High Income OECD Countries”, **Procedia-Social and Behavioral Sciences**, 99, pp. 19-25.
- FERRARINI, Tommy- Thor NORSTRÖM (2010), “Family Policy, Economic Development and Infant Mortality: A Longitudinal Comparative Analysis” , **International Journal of Social Welfare**, 19, pp. 89-102.
- GRANGER, C. W. - , P. NEWBOLD (1974), “Spurious Regressions in Econometrics”, **Journal of Econometrics**, 2, pp. 111-120.
- HANSEN, Bruce E. (1992), “Tests For Parameter Instability in Regressions with I(1) Processes”, **Journal of Business and Economics Statistics**, 10 (5), pp. 321-335.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Infant_mortality#cite_note-Bishai-5, (10.02.2015).
- JOHANSEN, Søren (1991), “Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models”, **Econometrica**, (59), pp. 1551-1580.
- JOHANSEN, Søren (1988), “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, **Journal of Economic Dynamics Control**, 12 (2-3), pp. 231-254.
- JOHANSEN, Søren- Katarina JUSELIS(1990), “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration- with Applications to the Demand for Money”, **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 52 (2), pp. 169-210.
- KALEMLİ-ÖZCAN, Şebnem (2002), “Does the Mortality Decline Promote Economic Growth”, **Journal of Economic Growth**, 7, pp.411-439.
- KALIPENI, E. (1993), “ Determinants of Infant Mortality in Malawi: A Spatial Perspective”, **Social Science and Medicine**, 37(2), pp. 183-198,
- KING, Gary - Langche ZENG (2001), “Improving Forecasts of State Failure”, **World Politics**, 53, pp. 623-658,
- LEIGH, Andrew – Christosper JENCKS (2007) “Inequality and Mortality: Long-Run Evidence from a Panel of Countries”, **Journal of Health Economics**, pp. 26, 1-24.
- MCCLEAD, Rick (2012), “Explaining the Country’s Infant Mortality Rate – Part 1”, **Nationwide Childrens**, <http://www.childrensonquality.com/explaining-the-countrys-infant-mortality-rate-part-1/>, (13.02.2015).
- MOSER, K. A. - A. J. FOX - D. R. JONES (1984), “Unemployment and Mortality in the OPCS Longitudinal Study”, **The Lancet**, 324 (8415), pp. 1324–1329,
- MOSER, K. A. - P. O. GOLDBLATT - A. J. FOX - D. R. JONES (1987), “Unemployment and Mortality: Comparison of the 1971 and 1981 Longitudinal Study Census Samples”, **British Medical Journal**, 294, pp. 86–90,

-
- ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (2013), "Health at a Glance 2013: OECD Indicators", **OECD Publishing**, 25, <http://www.oecd.org/els/health-systems/Health-at-a-Glance-2013.pdf>, (5.02.2015).
- PARK, Joon Y. (1992), "Canonical Cointegration Regression" **Econometrica**, 60, pp. 119-143.
- PRETSON, Samuel H. (2007), "The Changing Relation Between Mortality and Level of Economic Development", **International Journal of Epidemiology**, 36, pp. 484-490.
- PRESTON, Samuel H. (1975), "The Changing Relation between Mortality and Level of Economic Development", **Population Studies**, 29 (2), pp. 231-248.
- PRITCHETT, Lant – Lawrence H. SUMMERS (1996), "Wealthier is Healthier" **The Journal of Human Resources**, 31 (4), pp. 841-868.
- SEVÜTEKİN, Mustafa – Mehmet NARGELEÇEKENLER (2010), **Ekonometrik Zaman Serileri Analizleri**, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- SHAW, Mary- Bruna GALOBARDES – Debbie A. LAWLOR- John LYNCH – Ben WHEELER – George S. SMITH (2007), **The Handbook of Inequality and Socioeconomic Position. Concepts and Measures**, Great Britain: The Policy Press.
- STOCK, James H.- Mark W. WATSON (1993), "A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems", **Econometrica**, 61(4), pp. 783-820.
- TÜYLÜOĞLU, Şevket- Mustafa TEKİN (2009), "Gelir Düzeyi ve Sağlık Harcamalarının Beklenen Yaşam Süresi ve Bebek Ölüm Oranı Üzerindeki Etkileri", **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**, 13 (1), pp. 1-31.
- THE WORLD BANK, "World DataBank", **World Development Indicators**, <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx> (15.02.2015).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, **İşgücü Göstergeleri**, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/>, (17.02.2015).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, **İstatistik Göstergeler 1923-2013**, <http://www.tuik.gov.tr>, (17.02.2015).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, **Konularına Göre İstatistikler**, Ulusal Hesaplar, <http://www.tuik.gov.tr>, (17.02.2015).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2014), **Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni**, Ölüm İstatistikleri 2013, Sayı: 16050
- WOLF, Martin . (2002), "Are global poverty and inequality getting worse?", **Prospect Magazine**, 72, pp. 16-21.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (WHO), **Statistical Information System (WHOSIS)**, <https://web.archive.org/web/20111221191114/http://www.who.int/whosis/indicators/2007MortNeoBoth/en/>, (01.03.2015).
- WHO, Health Statistics and Information Systems, <http://www.who.int/healthinfo/statistics/indmaternalmortality/en> (23.03.2016)

YASED (2012), **Türkiye Sağlık Sektörü Raporu**, Haziran, http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/haberler/basin_bultenleri/Documents/YASED_Saglik_Sektoru_Raporu.pdf, (02.03.2015)

ZAKIR, Mohammed – Phanindra V. WUNNAVA (1999), “ Factors Affecting Infant Mortality Rates: Evidence from Cross-Sectional Data”, **Applied Economics Letters**, 6, pp. 271–273.

İMALAT SEKTÖRÜNDEKİ KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİN FİNANSAL DURUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI¹

Ayten TURAN KURTARAN²

Müzeyyen Esra ATUKALP³

Gülşay ÇİZGİCİ AKYÜZ⁴

ÖZ

Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ), bir ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamının dinamik ve sürükleyici unsurlarıdır. KOBİ'ler sahip oldukları esnek yapı sayesinde değişimlere kolay uyum sağlayabilmekte ancak sürekliliklerini sağlayabilmek için finansal desteklere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu araştırmanın amacı, Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize ve Trabzon'da faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli 413 sanayi işletmesini inceleyerek, bu işletmelerin bölge ekonomisindeki önemini ortaya koymak ve finansal durumlarını değerlendirmektir. Araştırma sonuçları, bölgedeki sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğunun sermaye şirketi olarak kurulduğunu ve kısa ve uzun vadeli finansmanda çoğunlukla banka kredilerini tercih ettiklerini göstermiştir. İşletmelerin %76,3'ü için kısa ve uzun vadeli kredi temininde karşılaştıkları en önemli sorun faizlerin yüksek ve değişken oluşudur. İşletmeler faaliyetleri sonucu elde edilen fonları geçici olarak bankada, sürekli olarak ise yeni yatırımlarda değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin finansal sorunlarının çözümü hususunda sundukları öneriler önem derecelerine göre; teşviklerin artırılması, faiz oranlarının düşürülmesi, bölgesel pazarlar ve profesyonel danışmanlık şirketlerinin oluşturulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, Finansal Sorunlar, Doğu Karadeniz Bölgesi

EVALUATION OF FINANCIAL SITUATION OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN THE MANUFACTURING SECTOR: A FIELD RESEARCH

ABSTRACT

Small and medium-sized enterprises (SMEs) are dynamic and immersive elements of a country's economic, social and political life. SMEs owing to their flexibility can easily adapt to change, but they need financial support in order to ensure continuity. The purpose of this research is to examine 413 small and medium sized industrial enterprises operating in Artvin, Giresun, Gumushane, Rize and Trabzon and demonstrate the importance in the regional economics and also assess financial situation of them. Research results have shown that the majority of industrial enterprises in the region are established as a capital company and they prefer bank credits most in short and long-term financing. According to research, 76.3% of the enterprises are stated that the most important problem encountered in providing short and long-term loans is high and variable interest rates. They are stated that the funds obtained from activities are evaluated temporarily at the bank, but are evaluated continually at the new investment. The suggestions offering for the solution of the financial problems of the small and medium sized industrial enterprises in the Eastern Black Sea Region are respectively, enhancement of incentives, reduction of interest rates, the creation of regional markets and establishment professional consulting companies depending on severity.

Keywords: SME, Financial Matters, Eastern Black Sea Region

JEL Codes: G30, G31, G32

DOI: 10.17823/gusb.323

¹ Bu çalışma, K.T.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen 2006.115.02.1 kodlu projenin bir bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.

² Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ayturan@ktu.edu.tr

³ Yrd.Doç.Dr., Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş Uyg. Bil. Y., Uls. Ticaret Bölümü, esra.atukalp@giresun.edu.tr

⁴ Okt., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu, gulayakyuz@ktu.edu.tr

GİRİŞ

Ülke ekonomisi söz konusu olduğunda ilk önce büyük ölçekli işletmelerin akla gelmesine karşın, nicelik ve nitelikleri göz önüne alındığında KOBİ'lerin ekonominin çok önemli öğeleri olduğu görülmektedir. Rekabetin ve değişikliğin çok yoğun yaşandığı günümüzde, istihdamın ve üretimin büyük bölümünü sağlayan KOBİ'ler değişimlere kolay uyum sağlayabilen yapılarıyla ekonomilerde önemli yer tutmaktadırlar. KOBİ'ler dünyada sanayinin ciddi bir bölümünü oluşturmakta ve ekonomik gelişimin artmasında önemli bir araç olarak görülmektedirler (Oktay ve Güney, 2002: 1).

Son yıllarda uluslararası alanda aktif olan KOBİ'lerin sayısında dünyanın her yerinden artış olduğu ve ulusal firmalardan kesinlikle hem daha dinamik hem de daha hızlı büyüme eğiliminde oldukları görülmektedir (Knight, 2001: 156). Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler sonucunda ölçek ekonomilerinin aksine küçük ölçekli işletmelerin ekonomiye katkıları giderek artmaktadır. KOBİ'ler pek çok ülkede önemli ölçüde istihdam ve ekonomik katkı sağlamaktadır (Nichter ve Goldmark, 2009: 1455). Fisher, "KOBİ'ler, yenilik ve canlılık kaynağı, vasıflı ve yarı vasıflı işçiler için bir havuz, iş imkanlarının ortaya çıkarılmasında bir sürücü, büyük şirketlerin tamamlayıcısı, ekonomik istikrarın mimarı, ekonomik rekabetin temelindeki genişleme ve çeşitlendirmenin kaynağıdır" şeklinde ifade etmiştir. (Fisher, 2010: 95).

İstihdam sağlama yeteneği ve yenilikçilik kapasiteleri nedeniyle KOBİ'lere yönelik teşvik edici bir ortamın oluşturulmasının, büyük işletmelere teşvik sağlamaktan daha fazla istihdam sağladığı saptanmıştır. KOBİ'lerin bu özelliği, hükümetler tarafından büyük ilgi toplamış ve dünya çapında ciddi ölçüde destek almalarına neden olmuştur (Edmiston, 2007: 73).

KOBİ'lerin ekonomi içindeki yeri çok önemli olmakla birlikte başta yönetim sorunları olmak üzere üretim, finansman, pazarlama vb. nedenlerle yaşamları çok uzun sürmemektedir. Fransa'da 2,5 milyonun üzerindeki KOBİ için hazırlanan Ulusal Ekonomi ve İstatistik Çalışmaları Kurumu (INSEE)'nin raporuna göre her iki yeni girişimden birinin uzun dönemde başarısız olduğu tespit edilmiştir (Oseni vd., 2013: 153).

KOBİ'lerin finans dünyasındaki gelişmeleri yakından takip edememeleri, oto finansman olanaklarının kısıtlı olması, kredi alımlarında karşılaştıkları teminat sorunları, kredi hacimlerinin düşük ve kredi maliyetlerinin yüksek olması sermaye piyasasına girememeleri ve diğer benzer sorunlar KOBİ'lerin güçlü finansal yapıya sahip olmalarını engellemektedir (Kutlu ve Demirci, 2007: 187). Ayrıca, yasal eksiklikler ve istikrarsızlık durumu, KOBİ'lerin finansal piyasalardan kolayca faydalanmalarının önünde bir engel oluşturarak faaliyet sahalarını daraltmakta ve büyümelerini kısıtlayabilmektedir. KOBİ'lerde işletme sermayesi yeterli, üretim ve pazarlama fonksiyonları etkin olsa bile başarısız bir finansal yönetim uygulamasının işletmenin iflasına neden olacağı belirtilmektedir (Peel ve Wilson, 1995: 53).

Türkiye'nin AB üyelik sürecinde "İşletme ve Sanayi" faslında KOBİ'lerle ilgili iyileştirici düzenlemelerin yapılması beklenmektedir. KOBİ tanımının belirlenmesi, bürokrasinin azaltılması ve

KOBİ'lere uygun koşullarda kredi kullandırılması söz konusu düzenlemelerin başında gelmektedir. KOBİ'lerin Türkiye'nin dış ticaretinden aldığı pay da göz önüne alındığında, özellikle cari açığın kapatılmasına yönelik politikaların uygulamaya konulduğu son dönemde, bu firmaların verimliliğini artıracak ve sorunlarını giderecek düzenlemelerin yapılması önemli hale gelmiştir (Kavcıoğlu, 2013: 185).

Bu araştırmanın amacı Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize ve Trabzon'da faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli imalat sanayi işletmelerini inceleyerek, bölge ekonomisindeki önemini ortaya koymak ve finansal durumlarını değerlendirmektir. Çalışmada, 72 sorudan oluşan bir anket formu kullanılarak işletmeler için geniş kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki küçük ve orta ölçekli imalat sanayi işletmeleri ile ilgili yapılmış hem örneklem hacmi hem de içerik olarak bu kadar kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle, çalışmanın bölgedeki küçük ve orta ölçekli imalat sanayi işletmeleri ve finansman yapıları ile ilgili bir ayna görevi üstleneceği düşünülmektedir.

Bu çalışma altı kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda KOBİ'lerin ülke ekonomisindeki öneminden bahsedilmiştir. İkinci kısımda hem dünya ülkelerinde hem de Türkiye'de KOBİ'ler üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular özetlenmiştir. Üçüncü kısımda araştırmanın amacı, kapsamı, kısıtları ve yöntemi ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Dördüncü kısımda araştırmadan elde edilen bulgular özetlenerek sunulmuştur. Son kısımda ise araştırma ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

I. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

KOBİ kavramı ülkeden ülkeye, kuruluştan kuruluşa değişebilmektedir. Ancak tanımı ne olursa olsun, KOBİ'ler çağın değişen şartlarına ve yeniliklere hızla uyum sağlama, toplumun üretken potansiyelini ortaya çıkarma, istihdam sağlama gibi özelliklerinden dolayı bütün ülke ekonomilerinin önemli yapı taşlarıdır. Bu nedenle, KOBİ'lerle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Aşağıda bu çalışmalardan bazılarına değinilmiştir.

Avrupa ülkelerindeki KOBİ'lerle ilgili yapılmış çalışmalardan birisi Oseni, Hassan ve Matri (2013) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, Fransa'daki KOBİ'ler için teminata dayalı borç finansmanının yanı sıra güvenilir farklı finansman seçenekleri bulmak için inceleme yapılmıştır. Çalışmada, etik iş modelleri oluşturulmasında İslami KOBİ'ler ve mikro finans modellerinin küçük ölçekli işletmeler için yenilik ve sürdürülebilirliği teşvik etmesi beklentisinden yola çıkılarak hareket edilmiştir. KOBİ'lerin başlıca finansman kaynağı banka kredileri iken bankalar yeni girişimcilerden daha fazla teminat istemektedirler⁵. Ancak finansal krizden daha önceki dönemle karşılaştırıldığında

⁵ Özellikle yabancı bankalar piyasaya girdikten sonra, yabancı bankaların yaptıkları işlemin çoğunluğunu büyük şirketlere açtıkları krediler ve özel müşterilere hizmet sunmaktan oluşabilir. Yabancı bankalar yerli bankaların aksine, bilgi dezavantajından dolayı daha büyük, daha şeffaf ve daha az riskli müşterilere daha uygun faiz oranından kredi

şu anda KOBİ'ler daha düşük oranlarla finansman sağlayabilmektedirler. KOBİ'lerin karşılaştıkları bu finansal zorluklara bağlı olarak, çoğu Avrupa ülkesinde kar ve zararın paylaşımına dayalı İslami finansal ürünler gibi alternatif finansman modellerine olan ilgi artmıştır. Bu tür önerilerin altında yatan ekonomik-hukuki konular üzerinde düşünerek ve Fransa'daki yasal çerçeve dikkate alınarak KOBİ'ler için banka kredilerine güvenilir bir alternatif olarak İslami girişim sermayesinin olabilirliği incelenmiştir. Rovere (1998), Avrupa ülkelerindeki KOBİ'lere bilgi teknolojisi difüzyon politikasının uygulanmasındaki engelleri incelemiştir. Rovere, yenilik ve bölgesel kalkınmada KOBİ'lerin rolü önemli olduğu için bilgi teknolojilerinin bu firmaların büyümesinde katalizör olarak hareket edebileceğini ifade etmiştir. Prater ve Ghosh (2005), mülkiyeti Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ne ait olan Avrupa'daki KOBİ'lerin temel stratejik, taktik ve operasyonel elementlerini ayrıntılarıyla incelemişlerdir. Çalışmada, KOBİ'lerin genişleme planları, giriş engelleri, giriş stratejileri, günlük operasyonel stratejileri, büyüme stratejileri, operasyonel engelleri ve stratejik ittifaklarının kullanımı ile ilgili tanımlayıcı bulgular sunulmuştur. Ayrıca, elde edilen bulgular büyük firmaların bulgularıyla karşılaştırılarak aralarındaki farklılıklar ortaya konulmuştur. Mateev ve Anastasov (2011), Orta ve Doğu Avrupa'daki KOBİ'lerin büyümesinin temel belirleyicilerini incelemişlerdir. Araştırmacılar, geçiş ekonomilerindeki 4561 KOBİ'den oluşan bir panel veri seti kullanarak, firma büyüklüğü ve firma yaşının KOBİ'lerin büyümesini büyük ölçüde açıklayabildiğini bulmuşlardır. Ayrıca, büyüme hızı yüksek olan işletmelerin satışlarını artırmak için yavaş büyüyen işletmelerin aksine dış kaynaklardan daha fazla yararlandıklarını tespit etmişlerdir. Kidalov ve Snider (2011), ABD ve Avrupa'daki KOBİ'ler için kamu ihale politikalarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada, ABD ve Avrupa'daki KOBİ'lerin uyguladıkları tedarik politikalarındaki benzerlik ve farklılıklar kurumsal bir çerçevede açıklanmıştır. Berger ve Schaeck (2011) İtalya, Almanya ve İngiltere'deki KOBİ'lerinde içerisinde yer aldığı geniş bir veri seti kullanarak, KOBİ'lerde girişim sermayesi finansmanı ve banka finansmanı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Berger ve Schaeck, banka finansmanının zor olduğu durumlarda işletmelerin girişim sermayesine başvurdukları görüşünü desteklememişlerdir. Araştırma sonuçları, işletmelerin banka fonlarının uygun olmadığı durumlarda girişim sermayesi fonlarını kullandığını ve onlar için uygun olan finansman tipini seçtiklerini göstermiştir.

Klaas ve diğerleri bilgi oluşum perspektifini kullanarak, Yüksek Performanslı İş Sistemleri (HPWS)'nin KOBİ'lerdeki etkilerini ve bu etkilerin küçük işletme liderlerinin kapasitesine bağlı olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışmada, 294 küçük işletme üzerinde uygulanan anket ve arşiv bilgilerine göre küçük işletmelere hem işletme lideri hem de insan kaynakları danışmanının atanması gerektiği tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, insan kaynakları (HR) etkinliğinin lider algısı

kullandıklarını iddia etmektedirler. Yabancı bankaların girdikleri ülkede özel müşteriler seçiyor olması ve büyük oranda uluslararası şirketlerle çalışıyor olmaları, ev sahibi ülkedeki küçük ve orta büyüklükteki şirketlerin gelişmesine olumsuz yönde etkileyebilir (Ayaydın, 2013, s.106.).

üzerindeki pozitif etkisinin nedeni olarak HPWS'nin kullanımını göstermiştir. Bu ilişkinin, işletme lideri ile insan kaynakları danışmanı arasındaki iletişim kalıplarını düzenlediği ve işletme liderinin insan kaynakları ile ilgili bilgi düzeyini zenginleştirdiği belirlenmiştir. Ali, Rashid ve Khan (2014) yaptıkları çalışmada, 1972 ve 2007 yılları arasında Pakistan'daki yoksulluk üzerinde küçük ve orta ölçekli işletmelerin etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonuçları, küçük ölçekli işletmelerin üretiminin Pakistan'ın yoksulluk seviyesi üzerinde kuvvetli negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. KOBİ'lerin karşılaştıkları finansal kısıtlamaların üstesinden gelebilmesi için ekonomi ile ilgili politikacıların resmi bir finansal piyasanın oluşumu üzerinde durmaları gerektiği çalışmada ifade edilmiştir. Abu ve Kirsten (2009) stokastik kar sınır modeli kullanarak, Güney Afrika'daki mısır öğütme endüstrisindeki işletmelerin kar verimliliğini araştırmışlardır. Kar etkinlik analizi sonuçlarına göre, küçük ölçekli işletmelerin kar verimlilik skoru %80.6, orta ölçekli işletmelerin %87.4 olarak hesaplanmıştır. Abu ve Kirsten, sonuçlara bağlı olarak bu endüstride keşfedilmemiş önemli bir potansiyel olduğunu göstermişlerdir. Abotsi, Dake ve Agyepong (2014) yaptıkları çalışmada, riskli yönetim kararları alan KOBİ yöneticilerin etkilendikleri olumlu ve olumsuz faktörleri araştırmışlardır. Çalışma Gana'da dört bölgede faaliyet gösteren KOBİ yöneticileri ile yürütülmüştür. Araştırma sonuçları, demografik faktörlerin riskli yönetim kararları üzerinde olumlu etki oluşturduğunu göstermiştir. Ayrıca, tahmini risk miktarı, risk yönetim maliyeti, vergi sonrası aylık gelir gibi ekonomik faktörlerinde risk yönetim kararlarını pozitif yönde etkilediği; ancak hükümet ve vergi politikalarının negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Türkiye'de imalat sanayisinde faaliyet gösteren işletmelerin büyük bir bölümünü oluşturan ve toplam istihdamda önemli yere sahip olan KOBİ'ler, ülke için olduğu kadar bölgeler arası dengeli büyüme ve bölgesel kalkınma için de önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de KOBİ'ler ile ilgili yapılmış hem ulusal hem de bölgesel bazda birçok çalışma bulunmaktadır.

Sariaslan (1996) yaptığı çalışmada, Türkiye ekonomisinde genel olarak KOBİ'lerin boyutlarını belirleyerek önemini ortaya koymak ve imalat sanayi sektöründe yer alan küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin karşılaştıkları sorunları saptayarak, çözüm için stratejiler geliştirmiştir. Bu amaçla 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayım sonucunda tespit edilen 194837 imalat sanayi işletmesinden 20 ilde rastgele örnekleme ile seçilen 512 işletmeye anket çalışması uygulamıştır. Çıkan sonuçlara göre, kredi kullanan işletmelerin büyük çoğunluğu ticari banka kredilerinden yararlanmaktadır. İşletmelerin % 84,4'ü teşviklerden yararlanmazken, yararlanan teşvikler, Halk Bankası kredileri, ihracat teşvikleri, KOSGEB teknoloji destekleme yardımudur. İşletmelerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan, maliyetlerin değişkenliği, alacakların tahsilatında gecikme, kredi faiz oranlarının yüksekliği, satışların düşüklüğü, özkaynak yetersizliği, kredi imkanlarının sınırlı olması önem arz etmektedir. Oktay ve Güney (2002) yaptıkları çalışmada, Türkiye'de küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansman sorunlarını anket çalışması yöntemiyle tespit ederek önerilerde bulunmuşlardır. Anket çalışması için pilot bölge olarak İstanbul (DES), Trabzon, Gaziantep, Denizli

ve Eskişehir'i seçmişlerdir. Bu bölgelerde tesadüfi örnekleme ile seçilmiş 25'er adet işletme ziyaret edilerek 97 tane anketin yapılması sağlanmıştır. Bu çalışmada, anketlerle tespit edilen sorunlara çözüm olunabilmesi için öne sürülen bazı öneriler şunlardır: Yaşanan yönetim ve finansman sorunlarının yönelik olarak düşük maliyetli eğitimler düzenlenmeli, belirli kıstaslar içinde vergi indirimleri sağlanmalı, kalkınmada öncelikli yörelerde uygulanan enerji desteği, diğer illerde de sağlanmalı, bir KOBİ bankası oluşturulmalıdır. Ay ve Talaşlı (2007) çalışmalarında, KOBİ'lerin ihracat içindeki yeri ve ihracatta karşılaştıkları sorunları incelemişlerdir. KOBİ'lerin Türkiye'de işletmelerin büyük bir oranını oluşturmasına rağmen ihracattaki payının düşük olduğunu, büyük ölçekli işletmelere göre karlılık, verimlilik, katma değer artışı ve kaliteli üretim gibi konularda iyi konumda olduklarını ve birçok alanda daha iyi performans gösterdiklerini ancak KOBİ'lerin teşviklerden yeterince yararlanmadıklarını ifade etmişlerdir. Erdoğan ve diğerleri (2006) tarafından yapılan çalışmada Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası ile Kütahya Çiniciler Odası'na bağlı olarak çalışan 96 işletmeden, çalışmaya katılmayı kabul eden 60 tanesine, ihracat faaliyetlerine bakış ve uygulamalarının belirlenmesi, kredi ve teşvikler konusunda uygulama, beklenti ve sorunların öğrenilmesi ile ilgili anket çalışması uygulanmıştır. Çıkan sonuçlar doğrultusunda; KOSGEB ve banka olanaklarından yeterince yararlanmayan KOBİ niteliğindeki işletmelerin, meslek kuruluşları ve Odalar tarafından alternatif ve ucuz kredi kaynakları konusunda bilgilendirilmesinin, bu işletmelerin kredi temini konusunda özellikle bürokratik işlemler kapsamında eğitilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Kocabıyık ve Altunay (2008), ülke ekonomisinin büyük bir bölümünü teşkil etmelerine rağmen artan rekabet ortamında hayatta kalma mücadelesi veren KOBİ'lerin karşılaştıkları işletmecilik sorunlarını incelemişlerdir. İşletmelerin %64'ünün mikro işletme olduğunu, yetişmiş işgücü eksikliği ve müşterilerin satın alma gücü ile ilgili problemlerin işletmelerin karşılaştığı en önemli sorunlar olduğunu tespit etmişlerdir. Kurtlar ve Torun (2013) yaptıkları çalışmada, Diyarbakır'da yer alan KOBİ'lerin ortak özelliklerini ve karşılaştıkları sorunları tespit etmeyi ve bu sorunların çözümüne yönelik öneriler sunmayı amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda, nitelikli eleman yetersizliği, sermaye yetersizliği ve kredi teminindeki güçlüklerin işletmelerin karşılaştıkları temel sorunlardan olduğunu ve ayrıca firmaların destek ve teşviklerden yeterince yararlanamadıkları, kendilerine sunulan imkânların çoğundan da haberdar olmadıkları belirlenmiştir. Kaygusuzoğlu ve Şaşa (2015), Adıyaman ve Gaziantep illerinde faaliyet gösteren KOBİ'lerde kurumsal yönetim ilkelerinin bilinirlik düzeyini ve uygulanma düzeyini ölçmüşlerdir. Geri bildirim alınabilen 160 anket üzerinden yapılan değerlendirmede, KOBİ'lerde yönetim kurulu başkanının aileden biri olmasının kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanması yönünde bir engel oluşturduğu, bölgedeki limited şirketlerin kurumsallaşmaya daha istekli oldukları tespit edilmiştir. KOBİ'lerde kurumsal yönetimin yerleşebilmesi için ortaklık yapılarının atomize olması, işletme üzerindeki menfaat gruplarının sayısının artırılması ve çeşitlendirilmesinin yararlı olacağı ifade edilmiştir.

Eren, Gül ve Tokgöz (2013), örgütsel öğrenme, yenilik performansı ve işletme performansı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Türkiye'nin farklı illerinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin sahip ya da yöneticileriyle yüz yüze görüşmeler yapılmış ve kullanılabilir durumda olan 480 adet anket değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, örgütsel öğrenmenin işletme performansı üzerinde; örgütsel öğrenmenin yenilik performansı üzerinde ve yenilik performansının işletme performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Şendoğdu ve Öztürk (2013), Konya ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin inovasyon yapma eğilimi ile inovasyon performans başarı derecesi arasında ilişki olup olmadığını araştırmıştır. 151 KOBİ üzerinde yapılan anket uygulaması sonucunda, işletmenin inovasyon yapma eğilimine katılma derecesi ile "kendi AR-GE bölümünü kullanma" arasında ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca işletmenin inovasyon yapma eğilimi ve inovasyon performansının başarı derecesi arasındaki pozitif yönde ilişkinin, KOBİ'lerin sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamalarında yol gösterici olacağı ifade edilmiştir.

Ulusoy ve Akarsu (2012) yaptıkları çalışmada, 1980-2010 yılları arasındaki KOBİ'lerle ilgili devlet desteklerini, istatistik verilere dayalı ve grafiklerle analitik olarak ele almak ve ekonominin motoru durumunda olan bu kurumların gerekli desteği almaları halinde ekonomik hayata ve özellikle istihdama ne kadar önemli katkı sağlayabileceğini ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Maden ve Dulupçu (2014), KOSGEB Genel Destek Programının Göller Bölgesinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin performansı üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir. Bölgede faaliyet gösteren 294 KOBİ üzerinde yapılan çalışmada firma istihdam büyümesi, üretim miktarı, satış hacmi ve ürün çeşitliliği üzerinde yapılan desteklerin anlamlı ve olumlu etkileri olduğu saptanmıştır. Maden, Dulupçu ve Sungur (2014), 2008-2011 dönemi itibarıyla KOSGEB Genel Destek Programı kapsamında sunulan desteklerin istihdam büyümesi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Isparta ve Burdur illerinde destekten yararlanan firmalar ile bu desteklerden yararlanmayan firmaların istihdam büyümesi arasındaki farklılık incelenmiştir. Araştırma sonuçları KOBİ desteklerinin firmaların istihdam büyümesi üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri olduğu tespit edilmiştir.

Emir ve diğerleri (2012), Trabzon ilindeki KOBİ'lerin finansman sorunları ve profesyonel finansal yönetimin söz konusu sorunlar üzerindeki etkisini araştırmışlardır. KOBİ'lerin büyük bir bölümünde profesyonel bir finansman bölümünün ve finans yöneticisinin olmadığını, ayrıca sağlanan teşvik ve desteklerin yetersiz olduğunu belirlemişlerdir. Kaya (2014) yaptığı çalışmada, Elazığ ilindeki KOBİ'lerin finansman sorunlarını tespit etmek ve buna ilişkin çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda, Elazığ ili organize sanayi bölgesindeki KOBİ'lerin en önemli sorununun finansman olduğu ve bu sorunun uzun vadeli düşük faizli kredi kullanamamalarından ve özsermaye yetersizliğinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Kaya (2014), KOBİ'lerin sermaye piyasasından yararlanabilmesi için yeni düzenlemeler yapılması, yeni teşvikler getirilmesi, kredi kullanımındaki şartların iyileştirilmesi ve firmaların finansal yönetim konusundaki eksikliklerinin giderilmesi için eğitim verilmesi gibi önerilerde bulunmuştur. Bekçi ve Usul (2001), Göller

Bölgesinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin finansal sorunlarını belirlemeyi ve çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamışlardır. Araştırmada bu bölgedeki 44 KOBİ'ye anket uygulanmış ve değerlendirilmiştir. Göller Bölgesindeki KOBİ'lerin özellikle finansman yetersizliği, uzman ve kaynak yoksunluğu, eğitim eksikliği gibi faktörlere bağlı olarak hedeflediklerine ulaşmada başarısız oldukları ve modern finansman tekniklerini yeterince uygulayamadıkları belirlenmiştir. Karadeniz ve diğerleri (2015), Van ilinde faaliyet gösteren KOBİ statüsündeki konaklama işletmelerinin ve A grubu seyahat acentelerinin finansal sorunlarını analiz etmişlerdir. Araştırmada 24 konaklama işletmesi ve 12 seyahat acentesi ile yapılan anketler sonucunda işletmelerin en önemli finansal sorunlarının enerji giderlerinin, vergi oranlarının ve faiz oranlarının yüksekliği ve bürokratik işlemler olduğu belirlenmiştir. Öndeş ve Güngör (2013) yaptıkları çalışmada, KOBİ'lerin ekonomiye sağladıkları katkılardan hareket ederek KOBİ'lerin ekonomideki önemini ortaya koymayı ve diğer kuruluşlarla olan ilişkilerini incelemeyi amaçlamışlardır. Erzurum Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren 30 işletmeye uygulanan anketler sonucunda, işletmelerin kapasitelerini tam olarak kullanmamalarının en önemli sebebi talep yetersizliği ve pazarlama sorunu olduğu, alacakların zamanında tahsil edilememesinden dolayı ciddi finansal sorunlar yaşadıkları ve birçoğunun leasing yöntemini kullandığı ortaya çıkarılmıştır. Çan (2015) yaptığı çalışmada, KOBİ'lerin dış finansman sorunlarını inceleyerek KOBİ menkul kıymetleştirme tekniğini tanıtmıştır. Türkiye'de KOBİ'lerin Ocak 2012 ve Ocak 2013 dönemleri arasında karşılaştıkları finansman sorunlarının en önemlisi kredi maliyetlerinin yüksekliği, ikincisi işletme sermayesi ihtiyacında yaşanan artış ve üçüncüsü öz kaynak sağlanamaması olarak tespit edilmiştir. Çalışmada, hem sermaye piyasalarının gelişimi açısından hem de KOBİ'lere aktarılacak fonların kaynağı olarak KOBİ menkul kıymetleştirme seçeneğinin önemli bir alternatif olduğu ifade edilmiştir. Şahin (2011), İMKB'de KOBİ niteliği taşıyan 18 işletme için 2006-2010 yıllarını kapsayan dönem için firmaların finansal performansını belirleyen faktörleri ve etki düzeylerini panel veri analizleri yoluyla araştırmıştır. Çalışmada, KOBİ'lerin finansal performanslarını arttırmak için maliyet yönetimine ağırlık vermeleri, maliyetleri aşağı çekmeleri gerektiği ve varlıklarını etkin kullanmanın önemli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, borç kullanmanın firma performansını arttırmada önemli pozitif etkilere sahip olduğu belirlenmiştir. Uluyol (2013), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Adıyaman, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Gaziantep ve Hatay illerimizde faaliyet gösteren KOBİ'lerde kriz öncesi, kriz süreci ve kriz sonrası dönemlerdeki finansal yönetim uygulamalarının yeterli olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmada, finansal yönetim bölümü olduğu ifade edilen birçok KOBİ'de finansal yöneticinin bulunmadığı, finansal yönetim görevinin muhasebeci, işletme sahibi ve genel müdür gibi kişiler tarafından yerine getirildiği belirtilmiştir. Emir ve Eyüpoğlu (2010) global finansal krizin Türkiye'deki KOBİ'lere etkilerini işyeri kapanmaları, kapasite kullanım oranları ve sanayi üretim endeksi, istihdam, finansman ve KOBİ yatırımları olmak üzere beş başlık altında incelemişlerdir. KOBİ yatırımları hariç global finansal krizin KOBİ'leri olumsuz yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Ülke ekonomisinde KOBİ'lerin sahip olduğu öneme bağlı olarak ve finansal kaynaklı sorunların bütün bir ekonomiyi olumsuz etkileyeceği düşüncesinden yola çıkarak, öncelikle KOBİ'lerin finansal sorunlarının tespit edilmesi ve bu sorunlara çözüm olabilecek önerilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize ve Trabzon illerinde faaliyet gösteren sanayi odalarına bağlı küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin finansal durumlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

II. ALAN ARAŞTIRMASI

Bu kısımda araştırmanın amacı, kapsamı ve yönteminden bahsedilmiştir.

A. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize ve Trabzon'da faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerini inceleyerek, bölge ekonomisindeki önemini ortaya koymak ve finansal durumlarını tespit edebilmektir. İşletmelerin finansal durumları; uygulanan satış politikası, kısa ve uzun vadeli finansman olanakları, özsermaye yeterlilik durumları ve fonların değerlendirilmesi gibi konu başlıkları altında incelenmiştir. Ayrıca, devlet destek ve teşviklerinden ve sermaye piyasasından yararlanma durumları değerlendirilmiştir.

B. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın gerçekleştirilmesi için Doğu Karadeniz Bölgesi'nde pilot bölge olarak seçilen iller Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize ve Trabzon illeridir. İllerde faaliyet gösteren sanayi odalarına bağlı küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri ile ilgili iletişim bilgilerine illerdeki sanayi odalarından ulaşılmıştır. Analiz kapsamında olan beş ilde araştırmaya dâhil edilen işletmelerin sayıları şöyledir:

İller	Analize Dahil Edilen İşletme Sayısı
Artvin	14
Giresun	58
Gümüşhane	41
Rize	128
Trabzon	172
Toplam	413

Çalışmada, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Bayburt ve Ordu illeri çalışma kapsamına alınamamıştır. Ancak araştırma kapsamındaki beş ilde bulunan 413 küçük ve orta ölçekli sanayi işletmesinin bölgeyi temsil edebileceği düşünüldüğünden elde edilen sonuçlar Doğu Karadeniz Bölgesi için genelleştirilerek sunulmuştur.

C. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma için gerekli verilerin elde edilmesinde yüz yüze görüşme ve anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu, literatürde yer alan çalışmalar incelenerek ve çalışmanın amacına uygun sorular belirlenerek oluşturulmuştur. Anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda firmaların genel bilgilerine yönelik sorular, ikinci kısımda firmaların finansal yapılarını değerlendirmeye yönelik sorular yer almaktadır. Anket, ilk kısımda 19 ve ikinci kısımda 53 olmak üzere toplam 72 sorudan oluşmaktadır. Genel bilgiler kısmında, işletmelerin hukuki yapıları, faaliyet kolları, faaliyet süreleri, çalışan sayıları, çalışanların eğitim durumları, kapasite kullanım oranları, kuruluşa ve faaliyetleri esnasında karşılaştıkları sorunlar konusunda bilgi alınması amaçlanmıştır. Finansal bilgiler kısmında ise uygulanan satış politikalarını, kısa ve uzun vadeli finansman olanaklarını ve yararlanma düzeylerini, özsermaye yeterlilik durumlarını, fonların değerlendirilmesi, devlet destek ve teşviklerinden ve sermaye piyasasından yararlanma durumlarını belirleyerek finansal durumlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki beş ilde rastgele örnekleme ile seçilmiş 413 işletme ile yüz yüze yapılan görüşmelerde uygulanan anketlerden elde edilen veriler değerlendirilirken Excel ve SPSS istatistik programından yararlanılmıştır. Verilerin analizi, frekans ve yüzde değerler üzerinden yapılmıştır. Ancak, karmaşıklığa neden olmamak için frekans değerleri tablolarda gösterilmemiştir.

Çalışmada, adı geçen illerde çok sayıda KOBİ olduğu için tüm KOBİ'lere ulaşmak zaman ve maliyet açısından mümkün olmadığından örnekleme yöntemine gidilmiş ve tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen işletmelere anket uygulanmıştır. Değerlendirmede, hem şirket yöneticisi hem de şirketin serbest muhasebeci mali müşavirinin ankete verdiği cevaplar referans alınmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Yukarıda açıklanan yöntem çerçevesinde yürütülen ve yüz yüze yapılan görüşmelerle uygulanan anketlere verilen cevaplara dayalı olarak çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar ve ilişkili yorumlar aşağıda ayrı ayrı verilmiştir.

A. İşletmelerin Genel Özellikleri

18 Kasım 2005 tarih ve 25997 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan ve 18 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe giren "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik" ile KOBİ'lerin sınıflandırılmasında AB'de olduğu gibi çalışan sayısı, bilanço ve satış büyüklüklerini esas alan bir tanım uygulanmaya başlanmıştır. Bu tanıma göre, araştırmanın örnek hacmini oluşturan 413 küçük ve orta ölçekli sanayi işletmesini kendi içinde 1-5 arası işçisi olan mikro, 6-49 arası işçisi olan küçük ve 50-249 arası işçisi olan orta ölçekli işletme olarak sınıflandırıldığında, çalışmada küçük işletmelerin ağırlığının daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde faaliyet gösteren sanayi işletmelerinin hukuki yapılarının dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur. Araştırmada, bu işletmelerinin büyük çoğunluğunun sermaye şirketi olarak kurulduğu belirlenmiştir. Analiz kapsamına alınan 413 sanayi işletmesinin yaklaşık %54,72'si limited şirket olarak ve %20,82'si anonim şirket olarak kurulmuştur. Yani, araştırmanın örneklem hacminin %75,54'ünü sermaye şirketleri oluşturmuştur. Diğer işletmelerin ise, yaklaşık olarak %15,98'i tek kişi işletmesi olarak, %3,39'u adi ortaklık şeklinde, %2,42'si kollektif şirket olarak ve %0,73'ü komandit şirket olarak kurulmuştur. Bunların dışında diğer seçeneğini işaretleyen 8 işletmeden sadece Rize ilinde faaliyet gösteren 1 işletme Kamu İktisadi Teşebbüsü olarak faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Diğer 7 işletme ise, hukuki durumları ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Araştırmaya dahil olan sanayi işletmelerinin hemen hemen yarısı (%47,57), 11-25 yıl aralığında faaliyetlerini sürdürmektedir. 3-10 yıl arasında faaliyetlerine devam eden işletmelerin oranı %26,46, 26 yılın üzerinde faaliyet gösteren işletmelerin oranı ise %20,87'dir. 3 yıldan daha az bir zaman diliminde faaliyetlerine devam edenlerin oranı da %5,1'dir. 26 yıl ve üstü faaliyet gösteren işletmelerin en yoğun olduğu il %30,81'lik oranla Trabzon'dur.

Tablo 1: İşletmelerin Hukuki Yapılarına Göre Dağılımı (%)*

Hukuki durum	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Tek Kişi İşletmesi	35.71	17.24	34.15	8.59	15.12	15.98
Adi Ortaklık	0,00	3.45	4.88	3.91	2.91	3.39
Kollektif Şirket	0,00	1.72	0,00	2.34	3.49	2.42
Komandit Şirket	0,00	0.00	0,00	1.56	0.58	0.73
Anonim Şirket	7.14	13.79	2.44	32.81	19.77	20.82
Limited Şirket	57.14	63.79	58.54	45.31	57.56	54.72
Diğer	0,00	0,00	0,00	5.47	0.58	1.94

* Bu dağılım, 14'ü Artvin, 58'i Giresun, 41'i Gümüşhane, 128'i Rize ve 172'si Trabzon'da olmak üzere toplam 413 işletmeye göre yapılmıştır.

Tablo 2'de imalat sanayi işletmelerinin faaliyet kolları dikkate alınarak dağılım yapılmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin genelinde, analize dâhil edilen sanayi işletmelerin %48,91'i gıda ürünleri ve içecek imalatı sektöründe, %11,38'i fabrikasyon, metal ürünleri imalatı sektöründe, %9,20'si ağaç ürünleri imalatı sektöründe, %8,47'si makine ve teçhizat imalatı sektöründe, %7,51'i metalik olmayan mineral ürün imalatı sektöründe ve %3,15'i tekstil ürünleri imalatı sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu sektörlere dâhil edilemeyen işletmeler diğer imalat sektörü başlığı altında toplanmıştır. Diğer imalat sektörlerinde faaliyet gösteren sanayi işletmeleri ise örneklem hacminin %11,38'ini oluşturmaktadır.

Bütün illerde en çok faaliyet gösterilen alt sektör gıda ürünleri ve içecek imalatı sektörüdür ve %79,69 ile bu sektörde faaliyet gösteren işletme sayısının en yüksek olduğu il Rize olarak belirlenmiştir. Bu ilde gıda ürünleri ve içecek imalatı sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin %72,65'ini çay işletmeleri oluşturmaktadır.

Tablo 2: İşletmelerin Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (%)*

Faaliyet Kolu	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Gıda Ür. ve İç. İmalatı.	35,71	32,76	41,46	79,69	34,30	48,91
Tekstil ve Teks. Ür. İmalatı.	0,00	1,72	4,88	0,00	5,81	3,15
Ağaç Ürünleri İmalatı	28,57	13,79	17,07	1,56	9,88	9,20
Fabrikasyon, Metal Ür. İml.	14,29	22,41	14,63	9,38	8,14	11,38
Makine ve Teçhizat İmalatı	0,00	6,90	4,88	2,34	15,12	8,47
Metalik Olm. Min. Ür. İmal.	0,00	3,45	7,32	2,34	13,37	7,51
Diğer İmalat	21,43	18,97	9,76	4,69	13,37	11,38

* Bu dağılım, 14'ü Artvin, 58'i Giresun, 41'i Gümüşhane, 128'i Rize ve 172'si Trabzon'da olmak üzere toplam 413 işletmeye göre yapılmıştır.

Bölgedeki sanayi işletmelerinde yönetici ve çalışanların eğitim durumlarına bakıldığında, işletmelerin %46,49'unda yönetici personel lise mezunu, %37,53'ünde ise lisans mezunu iken yönetici harici çalışanların %75,79'unun lise mezunu ve %30,99'unun lisans mezunu olduğu belirlenmiştir.

KOBİ'lerin %66,42'si kuruluşta sorunla karşılaşmadıklarını belirtirken %33,58'i sorunlarla karşılaşmışlardır. Sorunla karşılaşan 137 sanayi işletmesinin %21,50'si nitelikli eleman bulunamaması, %17,08'i kredi maliyetlerinin yüksek olması ve %16,31'i de öz kaynak yetersizliği sorunlarıyla karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

Sanayi işletmelerinin faaliyetleri sırasında sorunla karşılaşma yüzdelerine bakıldığında (Tablo 3), en çok karşılaştıkları sorun %29,49'luk oranla finansman sorunudur. Bunu %24,78 ile personel ve %24,08 ile pazarlama sorunları takip etmektedir. Finansman sorununun en çok yaşandığı ilin %39,29'luk oranla Giresun olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3: İşletmelerin Faaliyet Esnasında Karşılaştıkları Sorunların Dağılımı (%)*

Seçenekler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Finansman	33.33	39.29	30.14	29.07	27.31	29.49
Üretim	16.67	16.07	17.81	19.19	18.46	18.32
Personel	25.00	19.64	27.40	22.67	26.54	24.78
Pazarlama	16.67	25.00	24.66	23.84	24.23	24.08
Diğer	8.33	0.00	0.00	5.23	3.46	3.32

* Bu dağılım, 6'sı Artvin, 23'ü Giresun, 22'si Gümüşhane, 60'ı Rize ve 88'i Trabzon'da olmak üzere toplam 199 işletmeye göre yapılmıştır.

Bölgedeki işletmelerin kapasite kullanım oranları incelendiğinde, işletmelerin büyük bir bölümü faaliyetlerini normal kapasitenin altında sürdürmektedir. Kapasitelerini %60'ın altında kullanan işletmelerin oranı %50'dir. %61-80 arası kapasite ile çalışan işletmelerin oranı %35,57 ve %81-100 arası kapasite ile çalışan işletmelerin oranı ise %14,43 olarak belirlenmiştir.

B. İşletmelerin Finansal Yapısı ve Özellikleri

Bu kısımda, bölgedeki sanayi işletmelerinin uyguladığı satış politikası, kısa ve uzun vadeli finansman politikası, öz sermaye yeterlilik durumu, fon yönetimi, devlet destek ve teşviklerinden ve sermaye piyasasından yararlanma durumu ile ilgili bilgiler sunulmuştur.

1. İşletmelerin Satış Politikası

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin uyguladıkları satış politikalarına göre dağılımı Tablo 4'te sunulmuştur. Bölge genelindeki işletmelerin %76,51'i iç piyasaya yönelik bir satış politikası izlerken, geri kalan %23,49'luk kısmı ise ihracata yönelik bir satış politikası izlemektedir. Yani, sanayi işletmelerinin %23,49'u uluslararası alanda faaliyet göstermektedir. Bu da, bölgede faaliyet gösteren sanayi işletmelerinden çok az bir kısmının ihracat yaptığı anlamına gelmektedir. İç piyasada faaliyet gösterenlerin çoğunluğu yerel ve bölgesel bazda işlem yapmaktadır. Sanayi işletmelerinin %47,70'i sadece il içinde, %43,58'i ise bölge genelinde faaliyet göstermektedir.

Tablo 4: İşletmelerin Satış Politikalarına Göre Dağılımı (%)*

Seçenekler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Yerel	71.43	55.17	82.93	39.06	41.28	47,70
Bölgesel	28.57	39.66	36.59	40.63	50.00	43,58
Ulusal	14.29	24.14	7.32	36.72	25.58	26,63
Uluslararası	0.00	13.79	9.76	25.78	30.23	23,49

* Bu dağılım, 14'ü Artvin, 58'i Giresun, 41'i Gümüşhane, 128'i Rize ve 172'i Trabzon'da olmak üzere toplam 413 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

İller arasındaki değerlendirmeye göre, ihracata yönelik satış politikası izleyen işletmelerin daha çok Trabzon ve Rize illerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Trabzon ilinde sanayi işletmelerinin %30,23'ü, Rize ilindeki sanayi işletmelerinin ise %25,78'i ihracat yapmaktadır. Giresun ve Gümüşhane illerinde ihracat yapan işletmelerin oranı da bölge ortalamasının altındadır. Artvin ilinde analize dahil edilen işletmelerden ihracat yapan bir sanayi işletmesi bulunmamaktadır.

Bölgedeki sanayi işletmelerinin uluslararası alanda faaliyet gösterdikleri ülkeler Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: İşletmelerin Uluslararası Alanda Faaliyet Gösterdiği Ülkelerin Dağılımı (%)*

Ülkeler	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Türk Cumhuriyetleri	37.50	0,00	72.73	42.31	50.52
KKTC	25,00	0,00	3.03	11.54	9.28
Avrupa Birliği	75,00	75,00	15.15	34.62	32.99
ABD	25,00	0,00	3.03	9.62	8.25
Rusya	37.50	25,00	6.06	59.62	38.14
Gürcistan	25,00	0,00	39.39	86.54	61.86
Diğer	50,00	0,00	15.15	25.00	22.68

* Bu dağılım, 8'i Giresun, 4'ü Gümüşhane, 33'ü Rize ve 52'si Trabzon'da olmak üzere toplam 97 işletmeye göre yapılmıştır.

Bölge ortalamalarına bakıldığında, sanayi işletmelerinin %61,86'sının ihracat yaptığı Gürcistan ilk sırada, %50,52'sinin ihracat yaptığı Türk Cumhuriyetleri ise ikinci sırada yer almaktadır. Yani, bölgeden yapılan ihracatın büyük bir kısmı bu ülkelere yapılmaktadır. Gürcistan ve Türk Cumhuriyetlerinden sonra, sanayi işletmelerinin %38,14'ü Rusya'ya ve %32,99'u Avrupa Birliği ülkelerine ihracat yapmaktadır. Ancak illerde durum farklılaşmaktadır. Giresun ve Gümüşhane

illerinde en fazla ihracat yapılan ülkeler Avrupa Birliği ülkeleri iken Rize’de Türk Cumhuriyetleri, Trabzon’da ise Gürcistan’dır.

Bölgedeki işletmelerin satış politikalarını belirlemek amacıyla 411 işletmeden elde edilen verilere göre (Tablo 6), bölge genelindeki işletmelerin ortalama olarak %79,08’i satışlarını hem peşin hem de kredili şekilde yaparken, satışlarını sadece peşin yapan işletmelerin oranı %16,30, sadece kredili yapan işletmelerin oranı ise %4,62’dir.

Tablo 6: İşletmelerin Satış Şekillerinin Dağılımı (%)*

Seçenekler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Peşin	28.57	20.69	19.51	15.87	13.37	16.30
Kredili	0.00	5.17	4.88	7.14	2.91	4.62
Peşin ve kredili	71.43	74.14	75.61	76.98	83.72	79.08

* Bu dağılım, 14’ü Artvin, 58’i Giresun, 41’i Gümüşhane, 126’sı Rize ve 172’si Trabzon’da olmak üzere toplam 411 işletmeye göre yapılmıştır.

Tablo 7, işletmelerin kredili satışlarının senetli ve/veya senetsiz olup olmadığını göstermektedir. Araştırma kapsamında ele alınan işletmelerin bölge genelinde kredili satışlarını genellikle senetli ve senetsiz yaptıkları görülmektedir. %32,04 oranında işletme kredili satışları karşılığında müşterilerinden senet alırken, düşük oranda işletme ise (%14,37) satışlarını senetsiz yapmakta, diğer bir ifade ile satışları karşılığında müşterilerinden senet almamaktadır. Hem senetli hem de senetsiz yapan işletmelerin oranı ise %56,59 olarak belirlenmiştir.

Tablo 7: Kredili Satışların Senetli ve/veya Senetsiz Dağılımı (%)*

Kredili Satışlar	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Senetli	10	10,87	32,35	47,22	26,71	32,04
Senetsiz	40	19,57	2,94	9,26	16,44	14,37
Senetli ve Senetsiz	50	69,57	64,71	43,52	56,85	56,59

*Bu dağılım, 10’u Artvin, 46’sı Giresun, 34’ü Gümüşhane, 108’i Rize ve 146’sı Trabzon olmak üzere 334 işletmeye göre yapılmıştır.

İller arasında kredili satışlarının çoğunluğunu senetli yapan işletmelerin bulunduğu il Rize iken senetsiz yapan işletmelerin yoğun olduğu il ise Artvin’dir. Hem senetli hem de senetsiz yapan işletmelerin en yoğun olduğu iller Giresun ve Gümüşhane illeridir.

2. İşletmelerin Finansman Politikası

İşletmeler, yatırımlarını finanse ederken öz kaynak kullanabilecekleri gibi yabancı kaynak da kullanmaktadırlar. Yabancı kaynaklar vade açısından kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli yabancı kaynaklar olmak üzere üç grup altında toplanmaktadır. Tablo 8’de, Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki imalat sanayi işletmelerinin kullandıkları kredilerin vade yapıları ile ilgili bilgi sunulmuştur.

Tablo 8: Kredilerin Vade Seçeneklerinin Dağılımı (%)*

Vade Seçenekleri	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Kısa Vade	85,71	69,64	89,74	79,34	87,01	82,29
Orta Vade	57,14	78,57	61,54	66,94	77,27	71,88
Uzun Vade	42,86	37,50	43,59	44,63	48,05	44,79

* Bu dağılım, 14'ü Artvin, 56'sı Giresun, 39'u Gümüşhane, 121'i Rize ve 154'ü Trabzon olmak üzere 384 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

Bölge genelinde işletmelerin %82,29'u kısa vadeli kredi tercih ederken, %71,88'i orta vadeli ve %44,79'u da uzun vadeli kredi tercih etmektedirler. Artvin, Gümüşhane, Rize ve Trabzon illerinde işletmelerin kredi kullanırken kısa vadeyi tercih ettikleri, bununla beraber Giresun ilinde ise işletmelerin kredi seçeneklerinden orta vadeli kredilere daha fazla ağırlık verdikleri görülmüştür.

KOBİ'lerin finansman politikası; kısa vadeli finansman politikası ve orta ve uzun vadeli finansman politikası olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir.

a. İşletmelerin Kısa Vadeli Finansman Politikası

Bu kısımda, işletmelerin kısa vadeli kredi kullanırken başvurdukları yöntemler, tercih ettikleri bankalar, banka tercihlerini etkileyen faktörler ve karşılaştıkları sorunlar varsa nedenleri incelenmiştir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin kısa vadeli finansman sağlarken başvurdukları yöntemlerin dağılımına bakıldığı zaman (Tablo 9), bölge genelinde işletmelerin %89,18'i kısa vadeli kredi olarak banka kredisini tercih ederken, %45,62'si satıcı kredilerini, %40,46'sı ise serbest piyasadan kredi temin etme yoluna gitmektedir.

Tablo 9: Kredi Kullanırken Başvurulan Yöntemlerin Dağılımı (%)*

Seçenekler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Banka Kredisi	92,86	82,46	89,19	90,08	90,57	89,18
Satıcı Kredisi	42,86	43,86	45,95	47,11	45,28	45,62
Serbest Piyasa	42,86	43,86	35,14	33,88	45,28	40,46
Diğer	7,14	5,26	8,11	12,4	10,69	10,05

* Bu dağılım, 14'ü Artvin, 57'si Giresun, 37'si Gümüşhane, 121'i Rize ve 159'u Trabzon olmak üzere 388 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

İşletmelerin %10,05'i ise diğer seçenek olarak KOSGEB, ortaklar, ticaret ve sanayi odalarından kredi temini yoluna başvurumaktadırlar. Bu durum, bölgedeki sanayi işletmeleri için kısa vadeli finansman kaynakları arasında kısa vadeli banka kredileri ve satıcı kredilerinin (ticari krediler) önemli olduğunu göstermektedir.

Bölge genelindeki işletmelerin kısa vadeli finansmanda tercih ettikleri bankaların belirlenmesi ile ilgili soruyu cevaplayan 384 işletmeden alınan veriler Tablo 10'da özetlenmiştir. Bölge genelinde işletmelerin %38,54'ü kısa vadeli finansmanı hem kamu hem de özel sermayeli bankalardan temin ederken, %34,90'ı sadece özel sermayeli bankaları tercih etmektedir. %17,19 oranında işletme kamu bankasını tercih ederken, %2,60 gibi düşük bir oranı ise özel finans kurumlarından fon temini yoluna

gitmektedir. %6,77'i oranında işletme ise kısa vadeli kredi temininde tablodaki hiçbir seçeneği kullanmamaktadır.

İller bazında değerlendirme yapıldığında, en çok özel bankalara başvuran sanayi işletmelerinin olduğu il %47,01'lik oranla Rize, en çok kamu bankalarına başvuran sanayi işletmelerinin olduğu il Artvin ve en çok her ikisine başvuran %54,90'lık oranla Giresun ili olmuştur. Kısa vadeli finansman için özel finans kurumlarından yararlananlar Gümüşhane, Rize ve Trabzon'daki sanayi işletmeleri olmuştur.

Tablo 10: Kısa Vadeli Finansmanda Tercih Edilen Bankaların Dağılımı (%)*

Bankalar	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Özel Banka	35,71	25,49	34,21	47,01	29,27	34,90
Kamu Bankası	28,57	11,76	18,42	11,11	21,95	17,19
Özel ve Kamu	35,72	54,90	36,84	34,19	37,20	38,54
Özel Finans Kurumları	0,00	0,00	2,63	3,42	3,05	2,60
Hiçbiri	0,00	7,84	7,89	4,27	8,54	6,77

* Bu dağılım, 14'ü Artvin, 51'i Giresun, 38'i Gümüşhane, 117'si Rize ve 164'ü Trabzon olmak üzere 384 işletmeye göre yapılmıştır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin banka tercihlerinde rol oynayan faktörler Tablo 11'de sunulmuştur. Bölge genelinde, sanayi işletmeleri kredi kullanırken yapacakları banka tercihlerinde en fazla etkilendikleri faktörler kredilerin istenildiği anda temin edilmesi ve faiz ve masrafların düşük olmasıdır.

Tablo 11: Kredi Kullanırken Banka Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Dağılımı (%)*

Seçenekler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
İstenildiği Anda Kredi Temini	61,54	79,07	86,11	84,87	82,69	82,56
Faiz ve Masrafların Daha Düşük Olm.	61,54	67,44	91,67	85,71	85,9	83,38
Bankayla Olan Kişisel İlişkiler	53,85	53,49	63,89	55,46	62,18	59,67
Hizmetin Kalitesi	46,15	39,53	50	52,94	56,41	52,32
Kredinin Geri Ödeme Kolaylığı	38,46	60,47	66,67	64,71	67,95	64,85
Bankanın İşyerine Coğrafi Yakın.	30,77	11,63	33,33	36,13	39,1	34,06
Diğer	0	2,33	8,33	9,24	5,77	6,54

* Bu dağılım, 13'ü Artvin, 43'ü Giresun, 36'ı Gümüşhane, 119'u Rize ve 156'ı Trabzon olmak üzere 367 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

İstenildiği anda kredi teminini önemseyen işletmelerin oranı %82,56 ve faiz ve masrafların düşük olmasını önemseyen işletmelerin oranı ise %83,38 olarak tespit edilmiştir. Bunu %64,85 ile kredinin geri ödeme kolaylığı, %59,67 ve %52,32 ile sırasıyla bankayla olan kişisel ilişkiler ve hizmetin kalitesi, %34,06 ile bankanın işyerine yakınlığı ve %6,54 ile de diğer seçenek olarak KOSGEB'in anlaşmalı olduğu banka ve siyasi nedenlerin etkili olduğu görülmüştür.

Banka tercihlerini etkileyen faktörler iller bazında incelendiğinde; bütün illerde işletmeler için bölge genelinde olduğu gibi kredilerin istenildiği anda temin edilmesi ve faiz ile masrafların düşük olması seçeneklerinin önemli bir paya sahip olduğu görülmüştür.

İşletmeler, kısa vadeli finansman gereksinimlerini karşılamada bazı sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Yapılan araştırmada, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin %67,16'sı herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını belirtirken, %32,84'ü gibi küçümsenmeyecek bir oranı da kısa vadeli kredi temininde sorunla karşılaştıklarını belirtmiştir. Kısa vadeli kredi temininde işletmelerin karşılaştıkları sorunların neler olduğu Tablo 12'de bölge geneli ve iller itibariyle gösterilmiş ve elde edilen bulgular özetlenmiştir.

Tablo 12: Kısa Vadeli Kredi Temininde Karşılaşılan Sorunların Dağılımı (%)*

Seçenekler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
-Faizin Yüksek ve Değişken Oluşu	77,78	77,27	91,67	80,49	74,63	78,15
-İhtiyaç Duyulduğu Anda Bulunamaması	66,67	59,09	66,67	75,61	68,66	68,87
-Kredinin Geri Ödenme Süresinin Uygun Olmaması	55,56	50,00	75,00	65,85	53,73	58,28
-Her Çeşit Ticari Senedin Iskontoya Kabul Edilmemesi	55,56	13,64	41,67	34,15	29,85	31,13
-Kredi İçin Fazla Teminat İstenmesi	88,89	68,18	75,00	60,98	70,15	68,87
-İşletme Likiditesinin Kredi İçin Uygun Olmaması	55,56	18,18	50,00	34,15	35,82	35,10
-Diğer	0,00	0,00	8,33	7,32	1,49	3,31

* Bu dağılım, 9'u Artvin, 22'si Giresun, 12'si Gümüşhane, 41'i Rize ve 67'si Trabzon olmak üzere 151 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

Bölge genelinde analize dâhil edilen işletmelerin %78,15'i faizlerin yüksek ve değişken oluşunu, %68,87'si ihtiyaç duyulduğu anda bulunamaması ile kredi için fazla teminat istenmesini, %58,28'i kredinin geri ödenme süresinin uygun olmamasını, %35,10'u işletme likiditesinin kredi için uygun olmamasını, %31,13'ü her çeşit ticari senedin iskontoya kabul edilmemesini kısa vadeli kredi temininde karşılaştıkları sorunlar olarak görmektedir. İller değerlendirildiğinde Giresun, Gümüşhane, Rize ve Trabzon illerinde işletmelerin çoğunluğu faizlerin yüksek ve değişken olduğunu sorun olarak görürken, Artvin ilinde ise işletmelerin çoğunluğu kredi için fazla teminat istenmesini sorun olarak görmektedir.

b. İşletmelerin Orta ve Uzun Vadeli Finansman Politikası

Bu kısımda, bölgedeki sanayi işletmelerinin orta ve uzun vadeli kredi kullanırken tercih ettikleri bankalar, karşılaştıkları sorunlar, yeni finansman tekniklerini kullanma durumu ve kullanma amaçları, özsermaye yeterlilik durumları gibi konular incelenmiştir. İşletmelerin orta ve uzun vadeli banka kredilerini hangi bankalardan kullandıklarının dağılımı bölge geneli ve iller bazında Tablo 13'te verilmiş ve ortaya çıkan bulgular özetlenmiştir.

Tablo 13: Orta ve Uzun Vadeli Banka Kredilerinde Banka Tercihlerinin Dağılımı (%)*

Bankalar	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Türkiye Kalkınma Bankası	-	-	13,64	18,89	12,5	13,33
Türkiye Sınai Kalkınma Ban.	12,5	8	9,09	5,56	3,75	5,78
Türk EXİMBANK	-	-	-	2,22	8,75	4
Diğer	87,5	92	86,36	76,67	71,25	77,78

* Bu dağılım, 8'i Artvin, 25'i Giresun, 22'si Gümüşhane, 190'ı Rize ve 80'i Trabzon olmak üzere 225 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

Bölge genelinde işletmelerin büyük bir çoğunluğu (%77,78) diğer seçenek olarak mevduat bankalarını tercih etmektedir. Orta ve uzun vadeli kredi kullanılan mevduat bankaları arasından en fazla kamu bankaları (Halk Bank, Vakıfbank, Ziraat Bankası) tercih edilmekte, bunu özel sermayeli mevduat bankaları (Akbank, İş Bankası, Türk Ekonomi Bankası, Yapı Kredi, Şeker Bankası, Garanti Bankası), KOSGEB ve Avrupa Birliği Dünya Bankası takip etmektedir. İşletmelerin %13,33'ü Türkiye Kalkınma Bankasını, %5,78'i Türkiye Sınai Kalkınma Bankasını, %4'ü Türk EXİMBANK'ı tercih etmektedir. Türkiye Kalkınma Bankası Artvin ve Giresun illerinde, Türk EXİMBANK ise Artvin, Giresun ve Gümüşhane illerinde orta ve uzun vadeli kredi kullanımında tercih edilmemektedir.

İşletmelerin orta ve uzun vadeli kaynak temininde karşılaştıkları sorunların dağılımını gösteren Tablo 14 incelendiğinde; bölge genelinde işletmelerin %76,31'i orta ve uzun vadeli kaynak temininde faizlerin yüksek ve değişken olmasını sorun olarak görürken, %62,25 oranında işletme de kaynak temininde kredi kullanımıyla ilgili teşviklerin yetersiz olmasını sorun olarak görmektedir. Yine bölge genelinde ele alınan işletmelerin %49,80'i teminatların istenildiği anda ve miktarda bulunamamasını, %44,58'i kredilerin geri ödenmesinde karşılaşılabilecek muhtemel riskleri, %40,96'sı ise vadelerin kısa olmasını sorun olarak görmektedir. %2,81'i de diğer seçenek olarak ipotek ve kefil, orta ve uzun vadeli banka kredilerinin temininde sorun olarak görmektedir.

Tablo 14: Orta ve Uzun Vadeli Kaynak Temininde Karşılaşılan Sorunların Dağılımı (%)*

Seçenekler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
-Faizlerin Yüksek ve Değişken Olması	66,67	82,14	52,17	77,55	79,79	76,31
-Kredi Kullanımıyla İlgili Teşviklerin Yetersiz Olması	83,33	57,14	52,17	59,18	68,09	62,25
-Teminatların İstenildiği Anda ve Miktarda Bulunamaması	50,00	50,00	43,48	39,80	61,70	49,80
-Vadelerin Kısa Olması	50,00	35,71	43,48	29,59	53,19	40,96
-Kredilerin Geri Ödenmesinde Karşılaşılabilecek Muhtemel Riskler	33,33	42,86	39,13	28,57	63,83	44,58
-Diğer	0,00	3,57	4,35	3,06	2,13	2,81

* Bu dağılım, 6'sı Artvin, 28'i Giresun, 23'ü Gümüşhane, 98'i Rize ve 94'ü Trabzon olmak üzere 249 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

Gümüşhane, Rize ve Trabzon illerinde bölge genelinde olduğu gibi işletmelerin büyük bir oranı, orta ve uzun vadeli kredi temininde faizlerin yüksek ve değişken olmasını sorun olarak

görüken, Artvin ilindeki işletmelerin büyük bir oranı kredi kullanımıyla ilgili teşviklerin yetersiz olmasını sorun olarak görmektedir.

Araştırma kapsamında değerlendirilen sanayi işletmelerinin finansman tekniklerinin hangilerinden yararlandıkları Tablo 15'te gösterilmiştir. Tabloya göre, bölge genelinde işletmelerin

Tablo 15: Finansman Tekniklerinin Dağılımı (%)*

Finansman Teknikleri	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Faktöring	28,57	14,29	16,67	25,49	36,7	30,57
Finansal Kiralama	85,71	78,57	66,67	70,59	56,88	63,73
Forfaiting	0	21,43	0	1,96	17,43	11,92
Risk Sermayesi	28,57	50	16,67	29,41	39,45	35,75
Diğer	0	14,29	41,67	7,84	17,43	15,54

* Bu dağılım, 7'si Artvin, 14'ü Giresun, 12'si Gümüşhane, 51'i Rize ve 109'u Trabzon olmak üzere 193 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

%63,73'ü, Artvin ilinde işletmelerin %85,71'i, Giresun ilinde işletmelerin %78,57'si, Gümüşhane ilindeki işletmelerin %66,67'si, Rize ilindeki işletmelerin %70,59'u ve Trabzon ilindeki işletmelerin %56,88'i finansal kiralama (leasing) finansman tekniğini kullanmaktadır. Finansal kiralama finansman tekniğinden sonra bölgede risk sermayesi ve faktöring finansman tekniklerine başvurulmaktadır. Bu finansman tekniklerine en fazla Trabzon'daki sanayi işletmeleri başvurmakta ve %39,45'i risk sermayesi, %36,7'si faktöring finansman tekniğinden yararlanmaktadır.

3. İşletmelerin Özsermaye Yeterlilik Durumları

Bölge genelinde araştırma kapsamında incelenen işletmelerin %60,79'u öz sermayelerinin yeterli olduğunu belirtirken, %39,70'i öz sermayelerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir. İller bazında özsermaye yeterlilik durumu analiz edildiğinde; Gümüşhane ve Trabzon illerinde öz sermayelerinin yeterli olduğunu düşünen işletmelerin oranının bölge genelinin üzerinde olduğu, Artvin, Giresun ve Rize illerinde ise öz sermayelerini yeterli bulan işletmelerin oranının bölge genelinin altında kaldığı tespit edilmiştir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin sermaye yetersizliği durumunda sermaye temini için başvurdukları kaynaklar Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16: Ek Sermaye Temininde Tercih Edilen Kaynakların Dağılımı (%)*

Kaynaklar	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Mevcut Ortaklar	53,85	66,67	70,00	68,91	58,62	64,07
Dağıtılmamış Karlar	30,77	26,19	12,5	25,21	24,83	23,96
Yeni Ortak Bulma	0,00	4,76	12,5	7,56	6,21	6,96
Diğer	15,38	11,90	32,5	16,81	17,93	18,38

* Bu dağılım, 13'ü Artvin, 42'si Giresun, 40'ı Gümüşhane, 119'u Rize ve 145'i Trabzon olmak üzere 359 işletmeye göre yapılmış ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

Bölge genelinde sanayi işletmelerinin %64,07'si ek sermaye teminini mevcut ortaklardan sağlarken, %23,96'sı dağıtılmamış kârlarını kullanmakta ve yaklaşık %7'si yeni ortak bularak ek

sermaye teminine gitmektedir. Diğer seçeneğini işaretleyen %18,38 oranında işletme ise, banka kredisi kullanarak, eş-dost akrabadan temin ederek, gayrimenkul satarak ek sermaye teminine gitmektedir.

Sanayi işletmelerinin ek sermaye teminine hangi aralıklarla ihtiyaç duyduğu Tablo 17’de sunulmuştur. İşletmelerin %70,56 gibi büyük bir oranı bir yıldan daha uzun sürede ek sermaye teminine gitmektedir. İşletmelerin %16,18’i yılda bir defa ve %13,26’sı da bir yıldan daha kısa sürelerde ek sermaye temin etmeye ihtiyaç duymaktadır.

Tablo 17: Ek Sermaye Temininde Vade Seçeneklerinin Dağılımı (%)*

Seçenekler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
1 Yıldan Daha Kısa	16,67	19,57	2,44	8,33	17,72	13,26
Yılda 1 Defa	25,00	8,70	21,95	13,33	18,35	16,18
1 Yıldan Daha Uzun	58,33	71,74	75,61	78,33	63,92	70,56

* Bu dağılım, 12’si Artvin, 46’sı Giresun, 41’i Gümüşhane, 120’si Rize ve 158’i Trabzon olmak üzere 377 işletmeye göre yapılmıştır.

4. İşletmelerde Fon Yönetimi

İşletmelerin atıl fonlarını değerlendirdikleri geçici yatırım alanları Tablo 18’de verilmiştir. Bölgedeki sanayi işletmelerinin çok büyük bir oranı (%83,85) atıl fonlarını bankada değerlendirirken, %31,68 gibi küçümsenmeyecek bir oranı da atıl olarak kasada tutmaktadır. İşletmelerin %22,05’i altın ve dövize yatırım yaparken, %20,81’i repo ve yatırım fonunu tercih etmektedir. Hisse senedine yatırım yapan ve borç veren işletmelerin oranı %16,15’tir. İşletmelerin %12,42’si devlet tahvili ve hazine bonusu yatırımı yaparken, %4,35 oranında işletmenin bir kısmının atıl fonlarını mal temininde kullandığı tespit edilmiştir. Ancak diğer seçeneğini işaretleyen işletmelerin bir kısmı da, atıl fonlarının olmadığını beyan etmiştir. Araştırmaya katılan işletmelerin tamamına yakın bir oranının atıl fonlarını geçici olarak bankada değerlendirdikleri belirlenmiştir.

Tablo 18: Atıl Fonların Değerlendirildiği Geçici Yatırım Alanlarının Dağılımı (%)*

Seçenekler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Banka	90	80	100	82,3	80,47	83,85
Devlet Tahvili ve Haz. Bon.	20	10	9,76	5,31	19,53	12,42
Hisse Senedi	20	6,67	29,27	3,54	25	16,15
Borç Verme	40	20	7,32	6,19	25	16,15
Altın ve Döviz	20	6,67	36,59	16,81	25,78	22,05
Atıl Olarak Kasada Tutmak	10	30	41,46	30,09	32,03	31,68
Repo ve Yatırım Fonları	0	13,33	29,27	15,04	26,56	20,81
Diğer	10	0	0	7,08	3,91	4,35

* Bu dağılım, 10’u Artvin, 30’u Giresun, 41’i Gümüşhane, 113’ü Rize ve 128’i Trabzon olmak üzere 322 işletmeye göre yapılmış ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

İşletmelerin faaliyetleri sonucu oluşturdukları kaynakları sürekli değerlendirdikleri alanların dağılımı Tablo 19’da verilmiştir. Bölgedeki sanayi işletmelerinin %78,29’u yeni yatırım seçeneğini, %62,27’si ise ticari mal/hizmet satın alma seçeneğini faaliyetler sonu elde edilen kaynakları değerlendirdikleri alanlar olarak belirtmişlerdir. Diğer yatırım alanları, %41,34 ve %40,83’lük

oranlarla sırasıyla gayrimenkul satın almak ve taşıt satın almak iken; %29,97'si elde ettikleri fonları ortaklara dağıtarak ve %21,71'i de menkul kıymet satın alarak elde ettikleri kaynakları değerlendirmişlerdir. Çok az oranda işletme (%4,65) ise hammadde temini, tadilat, borç ödemesi ve faiz geliri elde etmek için bankaya yatırarak bu fonlarını kullanmaktadırlar.

Tablo 19: Faaliyetler Sonucu Elde Edilen Kaynakların Sürekli Değerlendirildiği Yatırım Alanlarının Dağılımı (%)*

Seçenekler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Yeni Yatırım Yapmak	54,55	79,17	92,68	77,24	76,83	78,29
Gayrimenkul Satın Almak	36,36	47,92	39,02	37,4	43,29	41,34
Taşıt Satın Almak	72,73	41,67	51,22	31,71	42,68	40,83
Menkul Kıymet Satın Almak	18,18	27,08	31,71	13,82	23,78	21,71
Ticari Mal/Hizmet Satın Alm.	63,64	54,17	70,73	54,47	68,29	62,27
Ortaklara Dağıtmak	27,27	18,75	24,39	39,02	28,05	29,97
Diğer	0	0	2,44	8,13	4,27	4,65

* Bu dağılım, 11'i Artvin, 48'i Giresun, 41'i Gümüşhane, 123'ü Rize ve 164'i Trabzon olmak üzere 387 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

Giresun, Gümüşhane, Rize ve Trabzon illerinde bölge genelinde olduğu gibi işletmelerin büyük bir oranı, faaliyetleri sonucu elde edilen kaynaklarını yeni yatırım yapılması için kullanırken, Artvin ilindeki işletmeler ise taşıt satın alımı için kullandıklarını ifade etmiştir.

Tablo 20'de bölgedeki sanayi işletmelerinin faaliyetleri sonucu elde ettikleri karı hangi oranlarda dağıttıkları gösterilmiştir. Bölgedeki işletmelerin yarısına yakınında kâr dağıtım oranının %0-20 arasında olduğu görülmektedir. Kâr dağıtım oranı %21-40 arasında olan işletmelerin oranı %20,17 iken, %41-50 arasında olan işletmelerin oranının ise %13,54'tür. Kâr dağıtım oranı büyüdükçe daha az oranda işletmenin kâr dağıtımına gittiği görülmüştür. Kâr dağıtım oranı %51-60, %61-80 ve %81-100 arasında olan işletme oranı sırasıyla %11,88, %3,59 ve %1,66'dır. Görüldüğü gibi işletmelerin büyük bir oranı dönem sonunda elde ettikleri kârın yaklaşık %20'lik kısmını ortaklara dağıtmakta ve bu oranı %21-40 oranında kâr dağıtımını izlemektedir.

Tablo 20: Kâr Dağıtım Oranlarının Dağılımı (%)*

Kâr Dağıtım Oranları	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
% 0-20	76,92	60,00	28,57	56,67	43,51	49,45
% 21-40	15,38	15,00	17,14	15,83	25,97	20,17
% 41-50	0,00	10,00	25,71	12,50	13,64	13,54
% 51-60	0,00	10,00	22,86	10,83	11,69	11,88
% 61-80	0,00	2,50	5,71	3,33	3,90	3,59
% 81-100	7,69	2,50	2,86	0,83	1,30	1,66

* Bu dağılım, 13'ü Artvin, 40'ı Giresun, 35'i Gümüşhane, 120'si Rize ve 154'ü Trabzon olmak üzere 362 işletmeye göre yapılmıştır.

5. İşletmelerin Destek ve Teşviklerden Yararlanma Durumu

Türkiye de, KOBİ'lere yönelik birçok kamu kurum ve kuruluşu altyapı, üretim, ar-ge, teknoloji, ihracat gibi teşvik programları uygulamaktadır. Bölgedeki sanayi işletmelerinin teşviklerden

yararlanma durumları Tablo 21’de verilmiştir. Araştırmaya konu olan illerdeki işletmelerin, %61,5’inin uygulanan teşvik uygulamalarından yararlandığı belirlenmiştir. Teşvikten yararlanma oranının en yüksek (%66,93) olduğu il Rize ilidir. Bu ili sırasıyla Trabzon (%66,27), Giresun (%61,11), Gümüşhane (%37,50) ve Artvin (%23,08) izlemektedir.

Tablo 21: İşletmelerin Teşviklerden Yararlanma Durumları (%)*

Teşviklerden Yararlanma Durumu	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Yararlanıyor	23,08	61,11	37,50	66,93	66,27	61,50
Yararlanmıyor	76,92	38,89	62,50	33,07	33,73	38,50

* Bu dağılım 13’ü Artvin, 54’ü Giresun, 40’ı Gümüşhane, 127’si Rize ve 166’sı Trabzon’da olmak üzere toplam 400 işletmeye göre yapılmıştır.

Tablo 22’de işletmelerin yararlandıkları teşviklerin sektörel dağılımı sunulmuştur. Araştırmada, teşvik kullanan işletmelerin %94,72’si devlet sektörü, %26,02’si özel sektör, %4,07’si ise yurtdışı teşviklerinden yararlanmaktadır.

Tablo 22: İşletmelerin Yararlandıkları Teşviklerin Sektörel Dağılımı (%)*

Teşvik Sektörleri	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Devlet Sektörü	100	100	93,33	94,12	93,64	94,72
Özel Sektör	0	12,12	60	22,35	29,09	26,02
Yurtdışı Teşvikler	0	0	0	0	9,09	4,07

* Bu dağılım 3’ü Artvin, 33’ü Giresun, 15’i Gümüşhane, 85’i Rize ve 110’u Trabzon’da olmak üzere toplam 246 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

Teşviklerin illere göre sektörel dağılımını incelersek; devlet sektörü teşviklerinden yararlanma yüzdesi Artvin ve Giresun illerinde en yüksek olup, bu illerde teşvikten yararlanan işletmelerin tamamı devlet sektörü teşviklerinden yararlanmaktadır. Artvin’deki işletmelerin tamamı sadece devlet teşviklerinden yararlanmakta, özel sektör teşviklerinden yararlanmamaktadır. Giresun’daki işletmelerin özel sektör teşviklerinden yararlanma yüzdesi ise 12,12’dir. Gümüşhane, Rize ve Trabzon’da sırasıyla işletmelerin %93,33-%94,12 ve 93,64’ü devlet sektörü teşviklerinden, %60 ve %22,35 ve %29,09’u ise özel sektör teşviklerinden yararlanmaktadır. Yurt dışı teşvikinden yararlanan işletmeler ise sadece Trabzon’da yer almakta ve bu işletmelerin oranı %9,09’dur.

Tablo 23’te gösterilen bölgedeki sanayi işletmelerinin yararlandıkları teşviklerin dağılımına göre, yaklaşık %56’lık bir oran ile yatırım indirimi en çok yararlanılan teşvik tedbiridir. Yatırım indirimi teşvikini %48,59’lük oran ile vergi, resim, harç istisnası, %33,73’lük oran ile kaynak kullanımını destekleme primi, %24,10 ile imtiyazlı yatırım kredisi ve %17,67 ile gümrük vergisi bağışıklığı izlemektedir.

Tablo 23: İşletmelerin Yararlandıkları Teşviklerin Dağılımı (%)*

Yararlanan Teşvikler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Yatırım İndirimi	100,00	30,30	73,33	61,18	58,18	56,22
İmtiyazlı Yatırım Kredisi	66,67	9,09	26,67	25,88	26,36	24,10
Kaynak Kullanımını Destek. Primi	66,67	12,12	46,67	36,47	36,36	33,73
Gümrük Vergisi Bağışıklığı	33,33	9,09	13,33	18,82	20,00	17,67
Vergi, Resim, Harç İstisnası	33,33	57,58	20,00	50,59	50,00	48,59
Diğer	0,00	24,24	0,00	24,71	18,18	19,68

* Bu dağılım 3'ü Artvin, 33'ü Giresun, 15'i Gümüşhane, 85'i Rize ve 110'u Trabzon'da olmak üzere toplam 246 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

İşletmeler tarafından yararlanan diğer teşvikler arasında Giresun'da işçi teşviği, sigorta prim indirimi, SSK teşvik indirimi sayılırken, Rize'de istihdam teşviği, KOBİ desteği, SSK teşviği, sigorta prim indirimi, enerji desteği ve Trabzon'da ise KOSGEB teşvikleri, KOBİ kredisi, hibe, vergi teşviği, sigorta prim indirimi, SSK teşviki sayılmaktadır.

6. İşletmelerin Sermaye Piyasasından Yararlanma Durumu

Tablo 24'te işletmelerin sermaye piyasasından kaynak sağlama durumu gösterilmiştir. Bölgedeki işletmelerin %95,29'u sermaye piyasasından kaynak sağlamazken, kaynak sağlamak için sermaye piyasasına başvuranların oranı %4,71'dir. İller baz alındığında Artvin, Giresun, Gümüşhane ve Rize'deki işletmelerin sermaye piyasasından kaynak sağlamadığı belirlenmiştir. Sadece Trabzon'daki sanayi işletmelerinin %11,76'sı sermaye piyasasından yararlanmaktadır.

Tablo 24: İşletmelerin Sermaye Piyasalarından Kaynak Sağlama Durumu (%)*

Kaynak Sağlama	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Sağlıyor	0,00	0,00	0,00	0,00	11,76	4,71
Sağlamıyor	100,00	100,00	100,00	100,00	88,24	95,29

* Bu dağılım 1'i Artvin, 8'i Giresun, 1'i Gümüşhane, 41'i Rize ve 34'ü Trabzon'da olmak üzere toplam 85 işletmeye göre yapılmış olup, bu işletmelerin tamamı anonim şirkettir.

Sermaye piyasasından kaynak sağlamayan işletmelerin sadece %6,25'i sermaye piyasasına girmeyi düşünmektedir. Artvin ve Giresun'daki işletmeler, sermaye piyasasına katılmayı düşünmezken, Rize'de %7,32 ve Trabzon'da %3,45'lik düşük bir yüzde ile sermaye piyasasına katılım düşünülmektedir.

C. İşletmelerin Görüşleri ve Sundukları Öneriler

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin mevcut kredi sistemi hakkındaki görüşleri Tablo 25'te sunulmuştur. Tabloya göre, bölge genelinde işletmeler en çok (%84,28) faizlerin yüksekliğinden şikâyetçi olmaktadır. Ardından, geri ödeme koşullarının ağırlığı (%58,81) ve istenildiği anda kredi bulunamaması (%56,64) şikâyetçi olunan önemli hususlardır. Bunları sistemin adaletsizliği görüşü (%49,86), vadelerin kısalığı (%37,94) izlemektedir. Sistem hakkında olumlu görüş beyan eden işletmeler %24,93 oranında kalmıştır.

Tablo 25: İşletmelerin Mevcut Kredi Sistemi Hakkındaki Görüşleri (%)*

Görüşler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Sistem İyi	16,67	11,36	27,5	32,76	22,93	24,93
Faizler Yüksek	100	84,09	62,5	87,93	85,99	84,28
Sistem Adaletsiz	41,67	52,27	20	54,31	54,14	49,86
Geri Ödeme Koşulları Ağır	50	36,36	37,5	65,52	66,24	58,81
İstenildiği Anda Kredi Bulunamamakta	58,33	38,64	37,5	64,66	60,51	56,64
Vadeler Kısa	25	27,27	22,5	48,28	38,22	37,94
Diğer	0	0	0	6,03	5,1	4,07

* Bu dağılım 12'si Artvin, 44'ü Giresun, 40'ı Gümüşhane, 116'sı Rize ve 157'si Trabzon'da olmak üzere toplam 369 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

İllere bakıldığında, sistemin iyi olduğunu düşünen sanayi işletmelerinin en yoğun olduğu il %32,76'lık oranla Rize'dir. İşletmelerin çoğu, kredi sisteminin olumsuz yönleri üzerine görüş belirtmiştir. Her ilde en yüksek oranda benimsenen görüş faiz oranlarının yüksek oluşudur. Ayrıca, geri ödeme koşullarının ağırlığı ve istenildiği anda kredi bulunamaması da faizlerin yüksekliğinden sonra işletmelerin öncelikli belirttiği görüşlerindendir.

İşletmelerin kredi faizlerinin yüksekliği karşısında izlediği stratejiler Tablo 26'da sunulmuştur. Bölge genelinde, para girişlerini yükseltmeye çalışma stratejisi %71,02'lik oranla ilk sıradadır. Bunu sırasıyla %67,05 ve %66,19'luk büyük bir yüzde ile öz sermayeyi artırma ve para çıkışlarını azaltma takip etmektedir. Bunları ise %43,47 ile faaliyetleri daraltma stratejisi izlemektedir. Faaliyetleri

Tablo 26: İşletmelerin Kredi Faizlerinin Yüksekliği Karşısında İzlediği Stratejiler (%)*

İzlenen Stratejiler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Öz sermayeyi Artırma	58,33	50,00	79,49	71,68	65,54	67,05
Faaliyetleri Daraltma	41,67	32,50	17,95	47,79	50,00	43,47
Parasal Çıkışları Azaltma	58,33	57,50	58,97	69,91	68,24	66,19
Parasal Girişleri Yükseltme	58,33	82,50	79,49	62,83	72,97	71,02
Diğer	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

* Bu dağılım 12'si Artvin, 40'ı Giresun, 39'u Gümüşhane, 113'ü Rize ve 148'i Trabzon'da olmak üzere toplam 352 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

daraltma stratejisinin bölge genelinde nispi önemi düşük olsa da yüzde olarak önemlidir. Bu da işletmelerin büyüme potansiyelini ve dolaylı olarak yatırımları olumsuz olarak etkileyebilmektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin finansal sorunların çözümü hususunda sundukları öneriler Tablo 27'de gösterilmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin sunduğu en önemli öneri teşviklerin artırılmasıdır. Giresun'daki işletmelerin %91,67'lik bir oranı, Trabzon'daki işletmelerin %83,95'i, Rize'deki işletmelerin %83,20'si, Artvin ve Gümüşhane'deki işletmelerin ise sırasıyla %78,57'si ile %67,50'si finansal sorunların çözümü için teşviklerin artırılmasını önermiştir. Destek kredilerinin faizlerinin düşürülmesi önerisi bölge ile paralellik göstererek iller bazında da 2. sırada benimsenen öneridir. Giresun %81,25 oranı ile bu öneriyi iller arasında en çok benimseyen il olmuştur. Rize için görüşün benimsenme oranı %71,20'dir.

Tablo 27: İşletmelerin Finansal Sorunların Çözümü Hususundaki Önerileri (%)*

Öneriler	Artvin	Giresun	Gümüşhane	Rize	Trabzon	Bölge Geneli
Teşvikler Artırılmalı	78,57	91,67	67,50	83,20	83,95	82,78
Destek Kredilerinin Faizleri Düşürülmeli	57,14	81,25	62,50	71,20	67,90	69,67
Bölgesel Pazarlar Oluşturulmalı	35,71	39,58	35,00	44,80	46,30	43,44
Şirket Birleşmeleri Teşvik Edilmeli	14,29	2,08	22,50	16,00	16,67	15,17
Risk Sermayesi Kull. Kolaylaştırılmalı	14,29	12,50	5,00	11,20	16,67	13,11
Yeni Fin. Araçlar Hak. Bilg. Yapılmalı	28,57	20,83	30,00	22,40	22,22	23,14
Uzman Kuruluşlar Danışmanlık Yapmalı	35,71	35,42	32,50	24,80	37,04	32,39
Diğer	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

* Bu dağılım 14'ü Artvin, 48'i Giresun, 40'ı Gümüşhane, 125'i Rize ve 162'si Trabzon'da olmak üzere toplam 389 işletmeye göre yapılmıştır ve işletmeler birden fazla seçenek işaretlemişlerdir.

Trabzon, Gümüşhane ve Artvin için bu öneri nispi olarak düşük oranda benimsenmiş olsa da kendi bünyelerinde önemle benimsenen bir öneridir. Bölgesel pazar oluşturulması önerisi tüm iller için 3. sırada benimsenmiştir. Uzman kuruluşların danışmanlık yapması önerisi iller bazında da 4. sırada benimsenmiştir. Trabzon'da işletmelerin %37,04'ü, Giresun'da %35,42'si, Artvin'de %35,71'i, Gümüşhane ve Rize'de ise sırasıyla %32,50'si ve %24,80'i uzman kuruluşlardan danışmanlık hizmeti alınması önerisini benimsemişlerdir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

KOBİ'lerin devamlılığını sürdürmede en çok karşılaştıkları sorunların başında finansal sorunlar gelmektedir. Bu araştırmada, Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize ve Trabzon'da faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli 413 sanayi işletmesinin finansal durumları incelenmiştir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde faaliyet gösteren ve çalışma kapsamındaki sanayi işletmelerinin %75,54'ü sermaye şirketi olarak kurulmuştur ve ayrıca söz konusu işletmelerin yarıya yakın kısmı gıda ürünleri ve içecek imalatı sektöründe faaliyet göstermektedir. Gıda ürünleri ve içecek imalatı sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin en yoğun olduğu il çay işletmelerinin bulunduğu Rize ilidir.

İşletmelerin büyük bir kısmı kısa vadeli kredi kullanmakta ve kısa vadeli kredi seçeneklerinden en fazla banka kredisini tercih etmektedirler. Kısa vadeli kredi temininde daha çok kamu ve özel bankalar birlikte tercih edilirken, banka tercihlerinde rol oynayan en önemli etken faizlerin nispeten düşük olmasıdır. Kısa vadeli kredi temininde karşılaşılan en önemli sorun ise faizlerin yüksek ve değişken oluşudur. Orta ve uzun vadeli kredi kullanan işletmelerin büyük çoğunluğu bu kaynakları mevduat bankalarından ve bir kısmı da Türkiye Kalkınma Bankası'ndan temin etmektedir. Orta ve uzun vadeli kredi temininde de işletmeler, faizlerin yüksek ve değişken olmasını karşılaştıkları en önemli sorun olarak görmektedir.

Hukuki yapıları uygun olmasına rağmen bölgedeki sanayi işletmelerinin hemen hemen tamamına yakını sermaye piyasasından kaynak temin etmemektedir. Ayrıca, sermaye piyasasından yararlanma konusunda isteksiz olmaları nedeniyle de, elde ettikleri kârları dağıtmayarak yeni

yatırımların finansmanında kullanmayı tercih etmektedirler. Bölge genelinde elde ettikleri fonları bankaya yatırarak değerlendiren işletmelerin oranı oldukça fazladır. Bunu, fonların atıl olarak kasada tutulması ve altın ve döviz yatırımları izlemektedir. Diğer yandan, elde ettikleri sürekli fonları yeni yatırım yaparak değerlendiren işletmelerin oranı diğer seçenekleri tercih eden işletmelere göre daha fazladır. İşletmelerin yarısından fazlası teşvik kullanmaktadır. İşletmelerin tamamına yakın bir oranı devlet sektörünün sağlamış olduğu teşviklerden yararlanmakta, özel sektör teşviklerinin payı düşük olmakla beraber, yurt dışı teşvikten yararlanan işletmelerin oranı ise çok daha düşük kalmaktadır. Teşvikten yararlanan işletmelerin yarısından fazlası yatırım indirimi teşvikinden yararlanmakta, bunu vergi, resim, harç istisnası izlemektedir. İşletmelerin büyük bir oranı mevcut kredi sisteminde faiz oranlarının yüksek ve geri ödeme koşullarının ağır olduğunu ileri sürmekte ve mevcut kredi sisteminin iyi olmadığını düşünmektedirler.

KOBİ'lerin finansal sorunlara yönelik kalıcı çözümler bulmaları, buldukları sektörlerde varlıklarını sürdürebilmeleri için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Finansman sorununa sebep olan faktörler iyi incelenmeli, çözüm odaklı önlemler alınmalı, sermaye yapısı güçlendirilmeli, maliyetler kontrol altına alınmalı ve bağımsız bir finansman bölümünün oluşturulması gerekmektedir. Bu alanda görülen eksiklikler, çeşitli kuruluşlar tarafından işletme sahip ve ilgili personeline eğitim verilmesiyle ya da işletmenin konu ile ilgili uzman bir personel istihdam etmesiyle giderilebilir.

Bankalar, ucuz ve uzun vadeli kredi olanakları sunarak, ücret ve teminatları en aza indirerek ve ilgili prosedürü kolaylaştırarak kredi kullanımını yaygınlaştırmalıdır. Banka kredisi kullanmaktan sakınan işletmelere alternatif finansman yöntemleri hakkında yeterli bilgi verilmeli ve bu ihtiyaca dönük faaliyette bulunacak danışmanlık ofisleri oluşturulmalıdır.

En önemli finansman kaynaklarından biri olan sermaye piyasası ve bu piyasanın sunduğu fon olanakları ile borsaya kote olmanın sağlayacağı avantajlar konusunda işletmeler bilgilendirilmeli ve bu piyasadan yararlanmaları için teşvik edilmelidirler. Ayrıca, hem kamu hem de özel sektör tarafından KOBİ'lerin gelişimi için yeterli tutar ve türde teşvikler oluşturulmalı ve teşvikler konusunda KOBİ'lere bilgilendirme yapılmalıdır.

Basel II kriterleri ile birlikte işletmeler, tüm işlemleri zamanında ve prosedüre uygun bir şekilde yapmalı, kayıt dışı işlemleri kontrol altına almalı, gerçekleri yansıtan ve uluslararası muhasebe standartlarına uyan mali tablolar hazırlanmasını sağlamaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ABOTSİ, Anselm K. - Gershon Y. DAKE - Richard A. AGYEPONG (2014), "Factors Influencing Risk Management Decision of Small and Medium Scale Enterprises in Ghana", **Contemporary Economics**, 8(4), pp. 397-414.
- ABU, Orefi - Johann F. KIRSTEN (2009), "Profit Efficiency of Small and Medium Scale Maize Milling Enterprises in South Africa" **Development Southern Africa**, 26(3), pp.353-368.

-
- ALİ, Sharafat - Humayun RASHİD - Muhammad A. KHAN (2014), “The Role of Small and Medium Sized Enterprises and Poverty in Pakistan: An Empirical Analysis” **Theoretical and Applied Economics**, 21(4), pp.67-80.
- AY, Hakkı M. - Esra TALAŞLI (2007), “Türkiye’de KOBİ’lerin İhracattaki Yeri ve Karşılaştıkları Sorunlar”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, ss.173-184.
- AYAYDIN, Hasan (2013), “Foreign Bank Entry, Stock Market Size and Credit Access: A Research on Central Asian Turkish States”, **Journal of Money, Investment and Banking**, 28, 100-113.
- BEKÇİ, İsmail - Hayrettin USUL (2001), “Göller Bölgesindeki Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Finansal Sorunları ve Çözüm Yolları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6(1), ss.111-125.
- BERGER, Allen N. - Klaus SCHAECK (2011), “Small and Medium-Sized Enterprises, Bank Relationship Strength, and the Use of Venture Capital” **Journal of Money, Credit and Banking**, 43(2-3), pp.461-490.
- ÇAN, Erkan (2015), “KOBİ’lerin Finansman Desteği Açısından Kredi ve Sermaye Piyasalarının Bütünleşmesi ve KOBİ Menkul Kıymetleştirme Uygulaması” **Bankacılar Dergisi**, 26(92), ss.25-52.
- EDMİSTON, Kelly (2007), “The Role of Small and Large Businesses in Economic Development”, **Economic Review**, 97(2), pp.73-97.
- EMİR, Mustafa – Kemal EYÜPOĞLU (2010), “Global Finansal Krizin Türkiye’deki Kobiler Üzerindeki Etkileri”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 46, ss. 31-43.
- EMİR, Mustafa - Uğur SEVİM - Duygu ARSLANTÜRK (2012), “KOBİ’lerde Finansal Yönetim Uygulamalarının Finansman Sorunları Üzerindeki Etkisi: Trabzon İli Örneği” **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, 6 (Haziran), ss.121-144.
- ERDOĞAN, Zafer - K. DEVELİOĞLU - K. BÜYÜK (2006), **KOBİLER: İşleyiş, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Çinicilik Sektöründe Bir Uygulama)**, Bursa: Ekin Kitabevi.
- EREN, Selim S. - Hasan GÜL - Emrah TOKGÖZ (2013), “Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Örgütsel Öğrenme ve Yenilik Performansı İlişkinin Genel Performansa Etkileri”, **Journal of Yaşar University**, 29(8), ss.4872-4895.
- FİŞHER, Omar (2010), “Small and Medium-Sized Enterprises and Risk in the Gulf Cooperation Council Countries: Managing Risk and Boosting Profit”, **In Islamic Finance: Instruments and Markets**, pp.95-100, Bloomsbury Information Ltd., London.
- KARADENİZ, Erdinç - Kamil UNUR - Hasan KÖŞKER - Banu ZENCİR (2015), “Van İlinde Faaliyet Gösteren KOBİ Statüsündeki Konaklama ve Seyahat İşletmelerinin Finansal Sorunlarının Analizi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 24(1), ss.85-98.

-
- KAVCIOĞLU, Şahap (2013), “Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinde Türkiye’de KOBİ’ler”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 56, ss.185-214.
- KAYA, Gamze A. (2014), “Elazığ İlinde KOBİ’lerin Finansal Sorunları ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bir Araştırma”, **Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi**, 1(1), ss.193-224.
- KAYGUSUZUOĞLU, Mehmet - Kemal ŞAŞA (2015), “Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki İşletmelerde Kurumsal Yönetim KOBİ’ler Üzerine Bir Uygulama”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(21), ss.968-1003.
- KİDALOV, Max V. - Keith F. SNİDER (2011), “US and European Public Procurement Policies for Small and Medium-Sized Enterprises (SME): A Comparative Perspective”, **Business and Politics**, 13(4), pp.1-41.
- KLAAS, Brian S. – Matthew SEMADENI – Malayka KLIMCHAK – Anna K. WARD (2012), “High-Performance Work System Implementation in Small and Medium Enterprises: A Knowledge-Creation Perspective”, **Human Resource Management**, 51(4), pp.487-510.
- KNİGHT, Gary A. (2001), “Entrepreneurship And Strategy In The International SME”, **Journal of International Management**, 7, pp.155–171.
- KOCABIYIK, Turan - M. Akif ALTUNAY (2008), “Artan Rekabet Ortamında KOBİ’lerin Sorunları ve Buna İlişkin Bir Araştırma”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 25(2), ss.743-761.
- KURLAR, Aziz - Pınar TORUN (2013), “Diyarbakır’da Faaliyet Gösteren KOBİ’lerin Profil Yapısı ve Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri”, **Sakarya İktisat Dergisi**, 2(6), ss.28-46.
- MADEN, Selen I. - Murat A. DULUPÇU - Onur SUNGUR (2014) “KOBİ Desteklerinin İstihdam Büyümesine Etkisi: Isparta ve Burdur Örneği”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 9(1), ss.95-124.
- MADEN, Selen I. – Murat A. DULUPÇU (2014), “KOBİ’leri Desteklemek Firmaların Performansını Ne Kadar Etkiler? Göller Bölgesinde KOSGEB Genel Destek Programından Yararlanan Firmalar Üzerine Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 19(2), ss.179-195.
- MATEEV, Miroslav I. - Yanko ANASTASOV (2011), “On the Growth of Micro, Small and Medium-Sized Firms in Central and Eastern Europe: A Dynamic Panel Analysis”, **Banking and Finance Review**, 3(2), pp.81-103.
- NİCHTER, Simeon - Lara GOLDMARK (2009), “Small Firm Growth in Developing Countries”, **World Development**, 37(9), pp.1453-1464.
- OKTAY, Ertan - Alptekin GÜNEY (2002), “Türkiye’de KOBİ’lerin Finansman Sorunu ve Çözüm Önerileri”, **21. YY’da KOBİ’ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu**, 3-4 Ocak, Doğu Akdeniz Üniversitesi, K.K.T.C., ss.1-21.

-
- OSENİ, Umar A. - M. Kabir HASSAN - Dorsaf MATRİ (2013), “An Islamic Finance Model for The Small and Medium-Sized Enterprises in France”, **JKAU: Islamic Economics Journal**, 26(2), pp.151-179.
- ÖNDEŞ, Turan - Nazan GÜNGÖR (2013), “KOBİ’lerin Finansmanı Erzurum Sanayi Bölgesinde Bir Araştırma” **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 27(1), ss.1-17.
- PEEL, Michael J.- Nicholas WILSON (1995), “Working Capital and Financial Management Practices in the Small Firm Sector”, **International Small Business Journal**, 14(2), pp.52-68.
- PRATER, Edmund - Soumen GHOSH (2005), “Current Operational Practices of U.S. Small and Medium Sized Enterprises in Europe”, **Journal of Small Business Management**, 43(2), pp.155-169.
- ROVERE, Renata L. (1998), “Small and Medium-Sized Enterprises and IT Diffusion Policies in Europe”, **Small Business Economics**, 11, pp.1-9.
- SARIASLAN, Halil (1996), **Türkiye Ekonomisinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler İmalat Sanayi İşletmelerinin Sorunları ve Yeni Stratejiler**, Ankara: TOBB Yayınları.
- ŞAHİN, Osman (2011), “KOBİ’lerde Finansal Performansı Belirleyen Faktörler”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(14), ss.183-200.
- ŞENDOĞDU, A. Aslan - Yunus E. ÖZTÜRK (2013), “KOBİ’lerde İnovasyon Yapma Eğilimi ile İnovasyon Performans Başarı Derecesi Arasındaki İlişkinin Araştırılması”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6(2), ss.104-116.
- ULUSOY, Recep – Reyhan AKARSU (2012), “Türkiye’de KOBİ’lere Yapılan Destekler ve İstihdam Üzerindeki Etkileri”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 23, ss.105-126.
- ULUYOL, Osman (2013), “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde (KOBİ) Finansal Yönetim Uygulamaları”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 60(4), ss.87-105.

YEREL EKONOMİLERDE KREDİ KARTI KULLANIM DÜZEYİ: GÜMÜŞHANE İLİ ÖRNEĞİ¹

Salih YILDIZ²

Emel YILDIZ³

ÖZ

Günümüzün küreselleşen piyasaları tüketicilere daha fazla ürün ve hizmet çeşidinden faydalanma imkanı sunarken tüketicilerin elde ettikleri kıt kaynakları daha etkili kullanma sıkıntısını da beraberinde getirmektedir. Tüketiciler elindeki kıt kaynaklarla artık daha fazla çeşit arasından tercih yapmakta ve bazen yaptıkları tercihler bütçelerini aşmaktadır. Günümüz piyasalarında tüketicilerin en sık başvurdukları finansman kaynağı olan kredi kartı her geçen tüketiciler tarafından daha fazla kullanılmaktadır.

Tüketiciler kredi kartının sağladığı imkanlar ile daha fazla ürün ve hizmet alımı yapabilirken globalleşen piyasalar sayesinde yerel ekonomilere de daha fazla kaynak akışı sağlanabilmektedir. Bu çalışmada tüketicilerin kullandıkları kredi kartlarının yerel ekonomiler üzerindeki etkilerinin yanı sıra tüketicilerin kredi kartlarına bakış açıları araştırılmaktadır. Bu kapsamda tüketicilerin hangi ihtiyaçları için kredi kartı kullandıkları ve bu harcamaları ne şekilde ekonomiye geri kazandırdıklarını belirlemek için Gümüşhane ili baz alınarak bir araştırma yapılmış ve sonuçları açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kredi Kartı, Yerel Ekonomi, Tüketim Harcaması, Tutum.

CREDIT CARD USE LEVEL IN LOCAL ECONOMY: THE CASE OF GÜMÜŞHANE

ABSTRACT

Today's globalized market offers the benefit of a larger variety of products and services to consumers. This brings difficulty of using the irscarere sources more effectively. Consumers choose from more variety with fewerre sources and this may sometimes exceed their budgets. More frequently, in today's market, credir cards applied for by consumers' are requiring additional financial resources for more varied usage and this necessity for more resources is becoming increasingly more common.

Consumers afford to buy more products and services with the possibilities of credit cards and more resource flow is provided with access to globalized markets. In this study, besides to the impact of credit cards on local economies, the consumers' perspectives on these credit cards is also analyzed. In this context, the research was conducted in Gumushane province in Turkey to determine the needs of consumers for which the use credit cards, how these expenses are restored in the economy and the results were explained.

Keywords: Credit Card, Local Economy, Consumption Expenditure, Attitude

DOI: 10.17823/gusb.333

¹ Bu çalışmanın öncül bir formatı 24 - 26 Mayıs 2012 tarihleri arasında Gümüşhane Üniversitesi tarafından düzenlenen IV. Yerel Ekonomiler Kongresinde sunulmuş ve Kongre bildiriler kitapçığında yer almıştır.

² Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, salihyildiz@gumushane.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, emelyildiz@gumushane.edu.tr

GİRİŞ

Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla en sık kullanılan finansman aracı haline gelen kredi kartı tüketicilerin bütçesini aşan ya da onları zorlayan satın alımlarda işlemleri kolaylaştırmaktadır (Canner ve Elliehausen, 2013: 1).

Kredi kartı banka ve diğer finansal kuruluşlar tarafından müşterilerine belirli limitlerde, mal ve hizmet alımlarının nakit para kullanılmadan alımını sağlamak amacıyla verilen plastik kartlar olarak adlandırılmaktadır (Karamustafa ve Biçkes, 2003: 91; <http://bkm.com.tr>,2012). Kredi kartı kullanımının tüketiciye sağladığı çeşitli avantajlar bulunmaktadır (<http://www.in.gov/dfi/usinercards.pdf>):

- Nakit para taşımaya gerek duymadan alışveriş yapma imkanı sağlar
- Posta ve telefon yoluyla sipariş verilmesine imkan sağlar
- Gerçekleştirdiğiniz büyük satın alımlar için aylık küçük ödemeler yapmanızı sağlar
- Kusurlu ürünler için ödemenin geri alınabilme imkanı sağlar
- Satın alımların birleştirilerek kayıt tutulmasına imkan sağlar.

Sahip olduğu bu avantajlar nedeniyle günümüzün vazgeçilmez ödeme aracı haline gelen kredi kartları öğrencisinden emeklisine, gencinden yaşlısına toplumun her kesiminden insan tarafından kullanılmaktadır (Evans, 2004: 61). Bankalar arası kart merkezi'nin(BKM) yayınladığı verilere göre 2005-2015 yılları arasındaki kredi kartı kullanım sayıları Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1: Yıllara Göre Kredi Kartı Sayıları

Yıllar	Kullanılan Kredi Kartı Sayısı
2005	29.978.243
2006	32.433.333
2007	37.335.179
2008	43.394.025
2009	44.392.614
2010	46.956.124
2011	51.360.809
2012	54.342.148
2013	56.835.221
2014	57.005.902
2015	58.215.318

Kaynak: www.bkm.com.tr

Tablodaki değerlere göre kredi sayısındaki büyüme 2005-2010 yılları arasında hız kazanmıştır. Kredi kartı sayısı bu dönemde yaklaşık 2 kat artış göstererek 2010 sonunda 46.9 milyona ulaşmıştır. 2010-2015 döneminde ise büyüme daha yavaş seyretmiş, ancak buna rağmen kredi kartı sayısı 2015 sonu itibariyle 58.2 milyona ulaşmıştır. Kredi kartı kullanımındaki bu hızlı artışın internet kullanımındaki artışla paralellik gösterdiği görülmüştür (Duranlar, 2004: 61). Öyle ki, önceleri sadece fiziki mağazalardan yapılan alışverişlerde kullanılan kredi kartları internetin gelişmesiyle birlikte artık internet alışverişlerinde de yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. MasterCard tarafından düzenlenen ve Yöntem Araştırma ve Danışmanlık Şirketi'nce gerçekleştirilen MasterIndex araştırmasının 2011 yılı sonuçlarına göre Türk halkı haftada 1-2 kez kredi kartını kullanmakta ve aylık harcamalarının %43'ünü de kredi kartıyla yapmaktadır. İnternet, sosyal medya ve online mağazaların artışıyla birlikte internette en çok elektronik ürünler ile tekstil, ayakkabı ve aksesuar satın alınıyor ve buna paralel olarak internette yapılan ödemeler de hızlı bir gelişim göstermiştir (eticaret.mag.com). Öyle ki 2015 yılında her 100 kişiden 8,1'i internette alışveriş yapmış ve toplamda 3.7 milyarlık bir kartlı ödeme gerçekleştirilmiştir (enpazarlama.com, bkm.com.tr). 2016 yılı şubat dönemi için 2015 yılına kıyasla %32lik bir artış yaşanarak internette 4.9 milyar dolarlık kartlı ödeme gerçekleştirilmiştir (bkm.com.tr).

Kredi kartlarının bireyler tarafından bu kadar fazla tercih edilmesinde ise nakit para taşımaktan kaçınma, rahat alışveriş yapma, belirli bir dönem faizsiz kredi kullanma, deniz aşırı ülkelerde kolay nakit çekme ve genişletilmiş kredi olanağına sahip olma gibi nedenler sayılabilir (Çeker, 1997: 1).

Bireysel finansmanın karşılanmasında yaygın olarak kullanılan kredi kartları tüketicileri daha fazla tüketime yönlendirerek ekonomiye daha fazla kaynak akışı sağlamaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada Gümüşhane ili baz alınarak, tüketicilerin kredi kartlarına bakış açıları, hangi ihtiyaçları için kredi kartı kullandıkları, tüketicileri kredi kartı kullanmaya yönelten sebepler ve hangi alışveriş çeşitlerinde internetin kullandığı belirlenmeye çalışılmaktadır.

I. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Kredi kartları ile ilgili literatür incelendiğinde kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler, kredi kartının tüketim harcamalarına etkisi ve kredi kartının ekonomiye etkisi gibi pek çok alanda araştırma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan Feinberg (1986) bir restoranda kredi kartı sahiplerinin daha fazla bahşiş bıraktığından yola çıkarak yaptığı gözlemsel bir çalışma ile kredi kartına sahip olan kişilerin daha fazla ödeme yapmaya yöneldiğini ifade etmiştir. Xiao ve diğerleri (1995) Amerikan kolej öğrencilerinin kredi kartlarına karşı duygusal, bilişsel ve davranışsal tutumları ölçmeye yönelik çalışmalarında kolej öğrencilerinin kredi kartlarına karşı olumlu tutumlara sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca bu öğrencilerin %82'sinin olumlu duygusal tutuma, %67'sinin de olumlu bilişsel tutuma sahip olduğu belirlenmiştir. Hayhoe ve diğerleri (1999)' de çalışmalarında

üniversite öğrencilerinin kredi kartı tutumlarını belirlemeyi amaçlamışlardır. 419 üniversite öğrencisine yapılan anket uygulaması sonucunda kredi kartına sahip olan ve olmayan öğrenciler açısından kart tutumları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Çakır (2002) Türkiye’de kredi kartlarının ekonomiye etkisi ve kullanımına ilişkin yapmış olduğu çalışmasında çeşitli illerden tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilmiş 480 kişi ile anket çalışması yapmıştır. Çalışmada kişilerin daha çok zorunlu harcamaları için kredi kartını kullandıkları görülmüştür. Ayrıca kredi kartı kullanmaya başladıktan sonra kişilerin harcamalarının arttığı ve kredi kartlarının en fazla market, akaryakıt istasyonları ve giyim-tekstil gibi ürünlerin alımında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Karamustafa ve Bıçkes (2003), Nevşehir ilindeki 210 tüketici üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, kredi kartı sahip ve kullanıcılarının kredi kartı kullanımlarını hangi faktörlerin etkilediğini, kredi kartı kullanımının tüketim harcamalarında ne gibi değişimler meydana getirdiğini ve bunların cinsiyet, yaş, medeni hal, gelir getirici bir işte çalışıp çalışmama, çalışılan iş yeri ve aylık gelir gibi demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre kredi kartlarının kullanıcılarına mali kaynak oluşturması, alışverişlerde kolaylık sağlaması, kart sahipliği ve kullanımını en çok etkileyen faktörlerdir. Ayrıca gelir getirici bir işte çalışıp çalışmama, emeklilik ve cinsiyet faktörleri dışındaki diğer tüm faktörlere göre anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Çalışmanın diğer bir sonucu ise kredi kartı kullanımının tüketim alışkanlıklarında büyük değişimlere neden olmamasıdır. Sadece tüketiciler ertelemek zorunda oldukları ihtiyaçlarını kart sahibi olduğunda ihtiyaç anında karşılamaktadırlar. Çavuş (2006) çalışmasında kredi kartı sahipliği ve kullanımı ile sosyo-ekonomik ve demografik faktörler arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. 300 kişiye uygulanan anket uygulaması sonucunda kredi kartı tercihinde kart limitinin ve hesap kesim tarihinin en önemli belirleyiciler olduğu belirlenmiştir.

Uzgören ve diğerleri (2007), Türkiye’de kredi kartı ile yapılan harcamalara etki eden faktörleri belirlemeyi amaçlamıştır. Çoklu regresyon analizi kullandıkları çalışmada kredi kartı sayısının, pos sayısının, kişi başına düşen gayri safi milli hasılanın ve enflasyon oranının kredi kartı kullanımını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Tuğay ve Başgül (2007)’ün kredi kartlarının harcamalar üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla Burdur ilinde 260 kişiye uyguladıkları anketlerde kredi kartı kullanan bireyler kartların gereksiz harcama yapmalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Girginer ve diğerleri (2008) öğrencilerin kredi kartlarına karşı tutumlarını boyutlandırmayı ve bu boyutların(davranışsal, duygusal, kavramsal, kaygısal ve güvenilirlik) demografik özellikler açısından farklılıklarını belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında bağımsız örneklem t testi ve anova kullanmışlardır. Analizler sonucunda kredi kartı kullanımına yönelik tutumlarda güvenilirlik ve duygusallık boyutlarıyla ilgili kredi kartı kullanan ve kullanmayanlar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiş ve geliri düşük olan öğrencilerin daha fazla kaygısal tutum içerisinde oldukları belirlenmiştir. Arias ve Miller (2009) öğrencilerin kredi kartı kullanımına karşı tutumlarını belirlemeyi amaçladıkları

çalışmalarında, kredi kartı firmaları tarafından gönderilen pazarlama mesajlarının öğrencileri kredi kartı kullanımına yönlendirmede etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca kredi kartının güven hissi vermesi ve egoyu tatmin etmesi öğrencilerin kredi kartı kullanımını etkileyen diğer iki önemli sebep olarak belirlenmiştir. Khare ve diğerleri (2012) çalışmasında yaşam tarzı değişkenlerinin kredi kullanımı üzerindeki etkisini araştırmış ve rahatlık ve kullanımın kredi kartı kullanımının en önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Teoh ve diğerleri (2013) demografik değişkenlerle kredi kartı sahiplerinin harcama davranışı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analizler sonucunda yaş, gelir, medeni durum ve kredi kartı sahiplerinin harcama davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Alam ve diğerleri (2014) çalışmalarında kredi kartı ile ilgili bilginin, kredi kartı endüstrisi tarafından saldırgan tanıtımların ve düşük asgari ödeme şartının kredi kartı kullanımını etkileyen önemli faktörler olduğunu tespit etmişlerdir.

II. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

A. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, tüketicilerin kredi kartlarına karşı tutumlarını ve kredi kartı kullanımını etkileyen faktörleri belirlemeye çalışmaktır. Çalışmada ayrıca yerel ekonomilere kıyasla elektronik ticaretin kullanım düzeyi incelenmeye çalışılmış ve hangi alışveriş çeşitlerinde internetin tercih edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

B. Araştırmanın Yöntem, Kapsam ve Kısıtları

Araştırmanın ana kütlelerini Gümüşhane ilinde yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Ana kütlelerin tamamına ulaşmak zaman ve maliyet açısından mümkün olmadığından tanımı yapılan ana kütlelerden örnek seçim yoluna gidilmiştir. Örneklem çerçevesi tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile 400 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla elde edilen bulgular söz konusu örneklem için geçerli olup genellenemez ancak bir ölçüde fikir verebilir. Nunnally ve Bernstein (1994, s.228), örnek büyüklüğünün 300 ve üzeri olarak belirlenmesi ölçüm ve güvenilirlik açısından önemli ve yararlı olduğunu dile getirmiştir.

C. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada verilerin toplanması aşamasında yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu iki bölüme ayrılmıştır. Anket formunun ilk bölümünde yer alan sorular, araştırma kapsamındaki tüketicilerin demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Anket formunun ikinci bölümünde ise tüketicilerin kredi kartına karşı tutumlarını ve kredi kartı kullanımını etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Anket 5'li Likert ölçeğine (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kısmen Katılıyorum, 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle Katılıyorum)

göre oluşturulmuş ve katılımcılardan sorulan her bir ifadeye kendi durumlarına uygun cevapları vermeleri istenmiştir.

D. Bulgular

Araştırmaya katılan tüketicilerin cinsiyete, medeni duruma, öğrenim durumuna, aylık net gelire, meslek grubuna ve yaş grubuna göre dağılımları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Demografik Özellikleri

CİNSİYET	Frekans	Yüzde(%)	MESLEK GRUBU	Frekans	Yüzde (%)
Kadın	179	44,7	Esnaf	88	22
Erkek	221	55,3	Memur	94	23,5
<i>TOPLAM</i>	<i>400</i>	<i>100</i>	İşçi	68	17
MED. DURUM	Frekans	Yüzde(%)	Emekli	17	4,3
Evli	148	37	Ev Hanımı	18	4,5
Bekar	241	60,3	Öğrenci	102	25,5
Dul	11	2,7	Diğer	13	3,2
<i>TOPLAM</i>	<i>400</i>	<i>100</i>	<i>TOPLAM</i>	<i>400</i>	<i>100</i>
ÖĞR. DURUMU	Frekans	Yüzde(%)	YAŞ GRUBU	Frekans	Yüzde (%)
İlköğretim	22	5,5	18 – 28	175	43,7
Lise	198	49,5	29 – 39	129	32,3
Üniversite	124	31	40 – 50	65	16,3
Y.Lisans / Doktora	56	14	51 ve üzeri	31	7,7
<i>TOPLAM</i>	<i>400</i>	<i>100</i>	<i>TOPLAM</i>	<i>400</i>	<i>100</i>
AYLIK NET GELİR	Frekans	Yüzde(%)			
750 TL ve altı	97	24,3			
751 TL – 1500 TL	82	20,5			
1501 – 2250 TL	102	25,5			
2251 TL – 3000 TL	86	21,5			
3001 TL ve üzeri	33	8,2			
<i>TOPLAM</i>	<i>400</i>	<i>100</i>			

Araştırmaya katılan tüketicilerin cinsiyete, medeni duruma, öğrenim durumuna, aylık net gelire, meslek grubuna ve yaş grubuna göre dağılımları Tablo 2’de yer almaktadır. Araştırmaya katılan tüketicilerin %55,3’ünü erkekler, %44,7’sini kadınlar oluşturmaktadır. Ayrıca bu tüketicilerin %60,3’ü bekar, %37’si evli ve %2,7’si dul iken; %49,5’i lise, %31’i üniversite, %14’ü lisansüstü ve %5,5’i ilköğretim mezunudur. Araştırmaya katılan tüketicilerin %25,5’i 1501-2250TL arası, %24,3’ü 750 TL ve altı, %21,5’i 2251 – 3000 TL arası, %20,5’i 751 TL – 1500 TL arası ve %8,2’si 3001 ve üzeri aylık net gelire sahip iken; %25,5’i öğrenci, %23,5’i memur, %22’si esnaf, %17’si işçi, %4,5’i ev hanımı, %4,3’ü emekli ve %3,2’si diğer meslek gruplarına dahildir. Son olarak araştırmaya katılan tüketicilerin %43,7’si 18-28, %32,3’ü 29-39, %16,3’ü 40-50 ve %7,7’si 51 ve üzeri yaş grubuna dahildir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Kredi Kartlarına Yönelik Tutumlar İle İlgili Sorulara Verdikleri Yanıtlara İlişkin Frekans Tablosu

Kredi Kartlarına Yönelik Tutumlar	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Katılıp Katılmama Oranım Eşit		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%		
Yüksek limitli kredi kartı kullanırken kendimi daha rahat hissediyorum	22	5,5	158	39,5	118	29,5	66	16,5	36	9	2,840	1,057
Kredi kartına sahip olduğumda kendimi önemli hissediyorum	26	6,5	159	39,8	116	29	68	17	31	7,7	2,798	1,048
Bugünün toplumunda kredi kartları gereklidir ve ihtiyaç duyulan hizmetleri sunmaktadır	24	6	93	23,3	113	28,3	107	26,7	63	16,7	3,230	1,149
Kredi kartına ile fazla miktarda alışveriş yapmak kolaylaşmaktadır	34	8,5	79	19,8	98	24,5	117	29,2	72	18	3,285	1,213
Kredi kartları bana düşündüğümden daha pahalıya mal olmaktadır	5	1,3	58	14,5	91	22,7	139	34,8	107	26,7	3,712	1,052
Kredi kartları bana daha rahat harcama yaptırıyor	5	1,3	29	7,2	85	21,3	146	36,5	135	33,7	3,942	,975
Kredi kartıyla harcama yapmanın en önemli faydalarından biri giderleri online (bilgisayar) takip edebilmektir	10	2,5	61	15,3	108	27	135	33,7	86	21,5	3,565	1,065
Kredi kartları kredi sağlanması için uygundur	4	1	62	15,5	112	28	123	30,8	99	24,7	3,627	1,050
Kredi kartları kimlik hırsızlığı riski içermez	117	29,3	128	32	80	20	48	12	27	6,7	2,350	1,209
Kredi kartları sadece acil durumlarda kullanılmalıdır	26	6,5	78	19,5	119	29,8	103	25,7	74	18,5	3,302	1,168
Kredi kartım beni mutlu ediyor	12	3	61	15,3	143	35,8	122	30,7	62	15,5	3,403	1,019
Kredi kartı kullanmaktan hoşlanıyorum	14	3,5	17	4,3	83	20,7	167	41,8	119	29,7	3,900	,991
Kredi kartına sahip olmayı seviyorum	3	,8	29	7,2	81	20,3	173	43,2	114	28,5	3,915	,916
Kredi kartını fazla kullanmak ağır borçla sonuçlanır	46	11,5	104	26	108	27	96	24	46	11,5	2,980	1,193
Kredi kartı kullanmanın maliyeti çok yüksektir	47	11,8	117	29,2	125	31,3	66	16,5	45	11,2	2,862	1,167
Kredi kartı kullandığım için borcum her gün artıyor	4	1	52	13	121	30,3	139	34,7	84	21	3,618	,989
Daha dikkatli alışveriş yapıyorum	5	1,3	60	15	117	29,2	123	30,8	95	23,7	3,608	1,045
Daha önce ertelediğim bazı ihtiyaçlarımı şimdi ihtiyaç duyduğum an alabiliyorum	3	,8	42	10,5	105	26,2	155	38,8	95	23,7	3,742	,961
İleride ihtiyaç duyabileceğim mal ve hizmetleri istediğim an satın alabiliyorum	4	1	37	9,3	117	29,2	148	37	94	23,5	3,727	,957
İhtiyaç hissetmediğim ama arzu ettiğim mal ve hizmetleri arzu ettiğim an satın alabiliyorum	0	0	35	8,8	131	32,7	137	34,3	97	24,2	3,740	,924

Araştırmaya katılan tüketicilerin kredi kartlarına yönelik tutumlar ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlara ilişkin frekans, yüzde dağılımı, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3’de yer almaktadır. Kredi kartlarına yönelik tutumları içeren ölçekte yer alan en yüksek aritmetik ortalamaya sahip “Kredi kartları bana daha rahat harcama yaptırıyor” ifadesine araştırmaya katılan tüketicilerin

%1,3'ü kesinlikle katılmıyorum, %7,2'si ise katılmıyorum yanıtını vermişlerdir. Katılıp katılmama oranım eşit yanıtını verenlerin oranı %21,3, katılıyorum yanıtını verenlerin oranı %36,5 iken, kesinlikle katılıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %33,7'dir. Söz konusu ifadenin aritmetik ortalaması 3,94 iken, standart sapması 0,975'dir. Kredi kartlarına yönelik tutumları içeren ölçekte yer alan en düşük aritmetik ortalamaya sahip "Kredi kartları kimlik hırsızlığı riski içermez" ifadesine araştırmaya katılan tüketicilerin %29,3'ü kesinlikle katılmıyorum, %32'si ise katılmıyorum yanıtını vermişlerdir. Katılıp katılmama oranım eşit yanıtını verenlerin oranı %20, katılıyorum yanıtını verenlerin oranı %12 iken, kesinlikle katılıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %6,7'dir. Söz konusu ifadenin aritmetik ortalaması 2,35 iken, standart sapması 1,209'dir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Kredi Kartı Kullanımında Etkili Olan Faktörler İle İlgili Sorulara Verdikleri Yanıtlara İlişkin Frekans Tablosu

Kredi Kartı Kullanımında Etkili Olan Faktörler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Katılıp Katılmama Oranım Eşit		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%		
Kredi kartının param yokken dahi alışveriş imkanı sağlaması	21	5,3	79	19,7	110	27,5	121	30,3	69	17,2	3,345	1,133
Kredi kartının alışverişlerde sağladığı kolaylık	18	4,5	77	19,3	99	24,7	112	28	94	23,5	3,468	1,174
Nakit paramı yatırım araçlarına yönlendirme fırsatı sunması	81	20,3	183	45,7	81	20,3	43	10,7	12	3	2,305	1,007
Nakit taşımaya karşın daha güvenli olması	21	5,3	63	15,7	92	23	152	38	72	18	3,478	1,115
Nakit ödmeden anında alışveriş imkanı sağlaması	3	,8	42	10,5	131	32,7	177	44,3	47	11,7	3,558	,859
Yeniliklerden ve genel eğilimlerden uzak kalmama düşüncesi	8	2	80	20	153	38,3	118	29,5	41	10,2	3,260	,959
Gelirimim masraflarımı karşılamaması	8	2	83	20,8	155	38,7	125	31,3	29	7,2	3,210	,921
Olağandışı durumlarda nakit para imkanı sağlaması	13	3,3	81	20,2	133	33,3	118	29,5	55	13,7	3,303	1,043
İnternette alışveriş imkanı sağlaması	23	5,8	52	13	94	23,5	125	31,2	106	26,5	3,598	1,174
Telefon ile alışveriş imkanı sağlaması	84	21	112	28	84	21	62	15,5	58	14,5	2,745	1,340
Çevremde bulunan tanıdığım insanların birçoğunun kredi kartı kullanıyor olması	27	6,8	100	25	134	33,5	80	20	59	14,7	3,110	1,141
Gelir düzeyimin yetersiz olması	29	7,3	80	20	104	26	95	23,7	92	23	3,352	1,235
Standartı yüksek bir yaşam düzeyi arzusunun olması	5	1,3	45	11,2	99	24,8	150	37,5	101	25,2	3,743	,999
Ertelenemeyen ihtiyaçlarımın olması	27	6,8	104	26	103	25,7	99	24,8	67	16,7	3,188	1,190
Bastıramadığım istek ve arzularım	3	,8	108	27	150	37,5	76	19	63	15,7	3,220	1,036
Nasıl ödeyeceğimi düşünmeden alışveriş yapmam	6	1,5	49	12,3	107	26,7	122	30,5	116	29	3,732	1,055
Modern ve moda ödeme sistemi olması	32	8	59	14,8	52	13	135	33,7	122	30,5	3,640	1,273
Nakit taşımayı sevmemem	26	6,5	59	14,8	86	21,5	144	36	85	21,2	3,508	1,168
Nakit taşımamın riskli olması	40	10	84	21	93	23,3	129	32,2	54	13,5	3,183	1,201

Araştırmaya katılan tüketicilerin kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlara ilişkin frekans, yüzde dağılımı, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 4’de yer almaktadır. Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörleri içeren ölçekte yer alan en yüksek aritmetik ortalamaya sahip “Standardı yüksek bir yaşam düzeyi arzusunun olması” ifadesine araştırmaya katılan tüketicilerin %1,3’ü kesinlikle katılmıyorum, %11,2’si ise katılmıyorum yanıtını vermişlerdir. Katılıp katılmama oranım eşit yanıtını verenlerin oranı %24,8, katılıyorum yanıtını verenlerin oranı %37,5 iken, kesinlikle katılıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %25,2’dir. Söz konusu ifadenin aritmetik ortalaması 3,74 iken, standart sapması 0,999’dur. Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörleri içeren ölçekte yer alan en düşük aritmetik ortalamaya sahip “Nakit paramı yatırım araçlarına yönlendirme fırsatı sunması” ifadesine araştırmaya katılan tüketicilerin %20,3’ü kesinlikle katılmıyorum, %45,7’si ise katılmıyorum yanıtını vermişlerdir. Katılıp katılmama oranım eşit yanıtını verenlerin oranı %20,3, katılıyorum yanıtını verenlerin oranı %10,7 iken, kesinlikle katılıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %3’dür. Söz konusu ifadenin aritmetik ortalaması 2,31 iken, standart sapması 1,007’dir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Harcama Kalemlerine Göre Kredi Kartı Kullanım Sıklığına İlişkin Frekans Tablosu

Harcama Kalemlerine Göre Kullanım Sıklığı	Hiçbir Zaman		Haftada En Az Bir Kez		Ayda En Az Bir Kez		Yılda En Az Bir Kez	
	F	%	F	%	F	%	F	%
Giyim / Kozmetik	67	16,8	57	14,2	227	56,8	49	12,2
Gıda / Temizlik	125	31,3	132	33	120	30	23	5,7
Eğitim / Kitap - Kırtasiye	136	34	43	10,8	151	37,7	70	17,5
Seyahat / Tatil	194	48,5	18	4,5	95	23,8	93	23,2
Sağlık	234	58,5	68	17	62	15,5	36	9
Elektronik	131	32,8	3	,7	91	22,8	175	43,7

Araştırmaya katılan tüketicilerin harcama kalemlerine göre kredi kartı kullanım sıklığına ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 5’de yer almaktadır. Araştırmaya katılan tüketicilerin %16,8’i hiçbir zaman, %14,2’si haftada en az bir kez, %56,8’i ayda en az bir kez ve %12,2’si yılda en az bir kez giyim/kozmetik harcamalarında kredi kartı kullanmaktadırlar. Gıda/temizlik harcamalarında araştırmaya katılan tüketicilerin %31,3’ü hiçbir zaman, %33’ü haftada en az bir kez, %30’u ayda en az bir kez ve %5,7’si yılda en az bir kez kredi kartı kullanmayı tercih etmektedir. Eğitim/kitap – kırtasiye harcamalarında ise katılımcıların %34’ü hiçbir zaman, %10,8’i haftada en az bir kez, %37,7’si ayda en az bir kez ve %17,5’i yılda en az bir kez kredi kartı kullanmaktadır. Araştırmaya katılan tüketicilerin %48,5’i hiçbir zaman, %4,5’i haftada en az bir kez, %23,8’i ayda en az bir kez ve %23,2’si yılda en az bir kez seyahat / tatil harcamalarında kredi kartı kullanmaktadırlar. Sağlık harcamalarında araştırmaya katılan tüketicilerin %58,5’i hiçbir zaman, %17’si haftada en az bir kez, %15,5’i ayda en az bir kez ve

%9'u yılda en az bir kez kredi kartı kullanmayı tercih etmektedir. Son olarak elektronik harcamalarında araştırmaya katılan tüketicilerin %32,8'i hiçbir zaman, %,7'si haftada en az bir kez, %22,8'i ayda en az bir kez ve %43,7'si yılda en az bir kez kredi kartı kullanmayı tercih ettiklerini ifade etmektedir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin Harcama Kalemlerine Göre İnternetin Tercih Edilmesine İlişkin Frekans Tablosu

Harcama Kalemlerine Göre İnternetin Tercih Edilmesi	İnternet		Mağaza	
	F	%	F	%
Giyim / Kozmetik	272	68	128	32
Gıda / Temizlik	13	3,3	387	96,7
Kitap - Kırtasiye	271	67,8	129	32,2
Eğitim	102	25,5	298	74,5
Sağlık	20	5	380	95
Seyahat / Tatil	285	71,3	115	28,7
Elektronik	296	74	104	26

Araştırmaya katılan tüketicilerin harcama kalemlerine göre internetin tercih edilmesine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 6'de yer almaktadır. Araştırmaya katılan tüketicilerden %68'i giyim / kozmetik harcamalarında interneti tercih ederken, %32'si mağazadan alışveriş yapmayı tercih etmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan tüketiciler, %3,3'ü gıda / temizlik harcamalarında interneti, %96,7'si ise mağazayı tercih ederken %67,8'i kitap / kırtasiye harcamalarında interneti, %32,2'si mağazayı tercih etmektedir. Eğitim harcamalarında katılımcıların %25,5'i interneti, %74,5'i ise mağazayı tercih ederken %5'i sağlık harcamalarında interneti, %95'i mağazayı tercih etmektedir. seyahat / tatil harcamalarında katılımcıların %71,3'ü interneti, %28,7'si mağazayı tercih ederken, %74'ü elektronik harcamalarında interneti, %26'sı ise mağazayı tercih etmektedir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılan Tüketicilerin İnternette Alışverişi Yapmayı Tercih Etme Sebeplerine İlişkin Frekans Tablosu

İnternette Alışverişi Yapmayı Tercih Etme Sebepleri	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Katılıp Katılmama Oranım Eşit		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%		
Gümüşhane’de fazla mağaza olmaması	24	6	19	4,8	14	3,5	112	28	231	57,7	4,268	1,129
Gümüşhane’deki esnafın hizmet anlayışı	39	9,8	20	5	54	13,5	72	18	215	53,7	4,010	1,324
İnternetteki ürünlerin daha kaliteli olması	54	13,5	62	15,5	88	22	81	20,3	115	28,7	3,353	1,389
İnternette alışverişin daha kolay olması	47	11,8	26	6,5	62	15,5	130	32,5	135	33,7	3,700	1,313
İnternette alışverişin daha ucuz olması	38	9,5	30	7,5	49	12,3	118	29,5	165	41,2	3,855	1,294
İnternette alışverişin daha güvenli olması	39	9,8	74	18,5	109	27,2	78	19,5	100	25	3,315	1,294
İnternetteki alışverişte daha fazla çeşit olması	29	7,3	28	7	30	7,5	121	30,2	192	48	4,048	1,220
İnternette daha fazla ödeme kolaylığı olması	20	5	48	12	53	13,3	127	31,7	152	38	3,858	1,194

Araştırmaya katılan tüketicilerin internette alışverişini tercih etme sebeplerine ilişkin sorulara verdikleri yanıtlara ilişkin frekans, yüzde dağılımı, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 7’de yer almaktadır. İnternette alışverişini tercih etme sebeplerine ilişkin sorular arasında en yüksek aritmetik ortalamaya sahip “Gümüşhane’de fazla mağaza olmaması” ifadesine araştırmaya katılan tüketicilerin %6’sı kesinlikle katılmıyorum, %4,8’i ise katılmıyorum yanıtını vermişlerdir. Katılıp katılmama oranım eşit yanıtını verenlerin oranı %3,5, katılıyorum yanıtını verenlerin oranı %28 iken, kesinlikle katılıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %57,7’dir. Söz konusu ifadenin aritmetik ortalaması 4,27 iken, standart sapması 1,129’dur. İnternette alışverişini tercih etme sebeplerine ilişkin sorular arasında en düşük aritmetik ortalamaya sahip “İnternette alışverişin daha güvenli olması” ifadesine araştırmaya katılan tüketicilerin %9,8’i kesinlikle katılmıyorum, %18,5’i ise katılmıyorum yanıtını vermişlerdir. Katılıp katılmama oranım eşit yanıtını verenlerin oranı %27,2, katılıyorum yanıtını verenlerin oranı %19,5 iken, kesinlikle katılıyorum yanıtını verenlerin oranı ise %25’dir. Söz konusu ifadenin aritmetik ortalaması 3,32 iken, standart sapması 1,294’dür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son yıllarda kredi kartı kullanımında büyük bir artış görülmeye başlamıştır. Öyle ki tüketiciler için kredi kartı artık vazgeçilmez bir finansal araç haline gelmiştir. Bunun en önemli nedeni ise satın alma işlemlerinde sağladığı kolaylık ve ödemeleri aylara bölerek az az ödeme yapma avantajı sağlamasıdır. İnternetin gelişmesiyle birlikte kredi kartı sadece fiziki mağazalarda değil artık elektronik ortamlarda gerçekleştirilen işlemlerde ve satın alımlarda da oldukça fazla kullanılmaya

başlanmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı Gümüşhane ilindeki tüketicilerin kredi kartına yönelik tutumları ve kredi kartı kullanımlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesidir.

Çalışmada genel anlamda tüketicilerin kredi kartına karşı olumlu tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. Tüketicilerin önemli bir kısmı kredi kartı kullanmaktan hoşlandığını ifade etmiştir. Ayrıca kredi kartının ihtiyaç duydukları ve arzu ettikleri ürünlere anında sahip olmada kolaylık sağladığını belirtmişlerdir. Bu bulgu literatürdeki çalışmalarla (Xiao ve diğerleri, 1995; Hayhoe ve diğerleri, 1999) paralellik göstermektedir.

Alışverişlerde tüketiciler için en önemli problem nakit sıkıntısıdır. Çünkü tüketiciler ya nakit taşımaktan hoşlanmamakta ya da gelir düzeyinin yetersizliğinden dolayı yanında yeterli miktarda nakit bulunduramamaktadır. Bu bağlamda çalışmada tüketicileri kredi kartı kullanmaya yönelten en belirleyici faktörün nakit taşıma problemini ortadan kaldırması olduğu belirlenmiştir. Tüketiciler kredi kartı sayesinde nakit ödemedi ve ödeme sıkıntısını düşünmeden anında alışveriş yapabilmektedir. Ayrıca tüketicilere standardı yüksek bir yaşam düzeyi sunması, modern bir ödeme sistemi olması ve internette alışveriş imkanı sağlaması da tüketicileri kredi kartı kullanımına yönlentmektedir.

Tüketicilerin giyim/kozmetik, gıda/temizlik, sağlık, eğitim, kitap-kırtasiye, seyahat-tatil, elektronik gibi harcama kalemlerine göre kredi kartı kullanım sıklığına bakıldığında tüketiciler gıda/temizlik harcamaları için haftada en bir kez, giyim/kozmetik harcamaları için de ayda en az bir kez olmak üzere kredi kartını en fazla giyim/kozmetik ve gıda/temizlik harcamalarında kullanmaktadır. Diğer harcama kalemlerine kıyasla bu harcamalar tüketicilerin temel ihtiyaçları kapsamında olduğundan tüketiciler bu harcamalara her an ihtiyaç duyabilirler. Bu nedenle kredi kartının en fazla bu harcama kalemleri için kullanılması olağandır. Ayrıca tüketiciler bu harcama kalemlerinden sırasıyla en çok elektronik, seyahat/tatil, giyim/kozmetik ve kitap/kırtasiye harcamaları için interneti tercih etmektedir.

Gümüşhane ilinde tüketicilerin istek ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterli sayıda mağaza olmaması ve esnafın tüketiciye karşı olumsuz tutum ve davranışları tüketicileri internette alışverişe yönelten en önemli sebeplerdir. Ayrıca ildeki mağazalarla kıyaslandığında internette daha fazla çeşit olması ve daha ucuz olması da interneti tüketiciler için cazip kılan diğer önemli nedenlerdir.

KAYNAKÇA

- Alam, Syed S.; Rahim, Ruzita A.; Haq, Md R. ve Khan, Md Atiqur, R. (2014), "What Influence Credit Card Debts in Young Consumers in Malaysians", *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 6, 106-116.
- Aria, J.C ve Miller, Robert (2009), "Market Analysis of Students Attitudes About Credit Cards", *Business Intelligence Journal*, 3(1), 23-36.
- Atje Raymond ve Jovanoviç Boyan (1993), "Stock Markets and Development", *European and Economic Review*, 37, 632-640.

-
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2011), Türk bankacılık Sektörü Genel Görünümü, Sayı: 2011/3, 1-46.
- Beck, Thorsten ve Levine Ross (2004), "Stock Markets, Banks and Growth: Panel Evidence", Journal of Banking & Finance, 28, 423-442.
- Canner, Glenn B. ve Ellienhousen, G. (2013), "Consumer Experiences with Credit Cards", Federal Reserve Bulletin, 99(5), 1-36.
- Çakır, Atilla (2002), Türkiye’de Kredi Kartlarının Ekonomiye Etkisi ve Kullanımına İlişkin Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Çavuş, M. Fedai (2006), "Bireysel Finansmanın Temininde Kredi Kartları: Türkiye’de Kredi Kartı Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 15, 173-187.
- Çeker, Mustafa (1997), Kredi Kartı Uygulaması ve Özel Hukuk Açısından Kredi Kartının Hukuka Aykırı Kullanımı, Ankara.
- Duranlar, Selçuk (2004), "Türkiye’de Kredi Kartları Üzerine Bir İnceleme", Ekonomik Yorumlar Dergisi, 41(482), 58-63.
- Evans, David S. (2004), "The Growth and Diffusion of Credit Cards in Society", Payment Card Economics Review, Vol:2, 59-76, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=653382, Erişim tarihi, 29.02.2012.
- Feinberg, Richard A. (1986), "Credit Cards as Spending Facilitating Stimuli a Conditioning Interpretation", Journal of Consumer Research, 13, 348-356.
- Ghirmay, Teame (2004), "Financial Development and Economic Growth in Sub-Saharan African Countries: Evidence from Time Series Analysis", African Development Review, 16(3), 415-432.
- Girginer, Nuray; Erken-Çelik, Arzum ve Uçkun Nurullah (2008), "Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ev İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Kredi Kartı Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 193-208.
- Güven, Samih (2002), " Türkiye’de Banka Kredileri ve Büyüme İlişkisi", İktisat, İletme ve Finans Dergisi, 197, 88-100.
- Hayhoe, Celia R., Leach, Lauren ve Turner, Pamela R. (1999), "Discriminating the Number of Credit Cards Held by College Students Using Credit and Money Attitudes", Journal of Economy Psychology, 20, 643-656.
- Kar, Muhsin ve Pentecost, Eric J. (2000), "Financial Development Economic Growth in Turkey: Further Evidence on the Casuality Issue", Loughborough University Department of Economics, Economic Research Paper No00/27, 1-21.

-
- Khare, A.; Khare, A. ve Singh, S. (2012), " Factors Affecting Credit Card Use in Indian", *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 24(2), 236 - 256.
- Lazol, İbrahim (2011), Genel Muhasebe, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 17. Baskı, Bursa.
- Nunnally, Jum C. ve Ira H. Bernstein (1994), *Psychometric Theory*, Third Edition, McGraw-Hill, New York, 736p.
- Teoh, W. Ming-Yeng; Chong, S-C. ve Yong, S.M. (2013), "Exploring the Factors Influencing Credit Card Spending Behaviour among Malaysians", *International Journal of bank Marketing*, 31(6), 481-500.
- Tuğay, Osman ve Başgöl, Nermin (2007), "Önemli Bir Finansman Kaynağı Olarak Kredi Kartları: Kredi Kartlarının Kart Sahiplerinin Harcamaları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Burdur İlinde Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(3), 215-226.
- Tunay, K. Batu; Uzuner, Mustafa T. ve Yiğit, Adnan (1997), *Türkiye'de Kamu Bankacılığı ve Sektör üzerindeki Etkileri*, Ankara: Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları:7.
- Uzgören, Nevin; Ceylan Gülçin ve Uzgören, Ergin (2007), *Türkiye'de Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Model Çalışması*, *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 247-256.
- Xiao, Jing J., Noring, Franziska E. ve Anderson, Joan G. (1995), "College Students Attitudes Towards Credit Cards", *Journal of Consumer Studies*, 19, 155-174.
- www.bkm.com.tr/sozluk.html, Erişim Tarihi: 28.02.2012.
- <http://www.bkm.com.tr/yillara-gore-istatistiki-bilgiler.aspx>, Erişim Tarihi: 03.03.2012.
- <http://bkm.com.tr/raporlar-ve-yayinlar/donemsel-bilgiler/>, Erişim Tarihi: 12.01.2016
- <http://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/>, Erişim Tarihi: 12.01.2016
- <http://www.in.gov/dfi/usingccards.pdf>, Erişim Tarihi: 21.10.2015.
- <http://enpazarlama.com/2015-yili-internet-alisveris-istatistikleri/>, Erişim Tarihi: 11.09.2015.
- <http://eticaretmag.com/internetten-alisveris-aliskanliklari-istatistikleri/>, Erişim Tarihi: 11.09.2015.

TÜKETİCİLERİN AĞIZDAN AĞIZA VE VİRAL PAZARLAMA ALGILARINA ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ

Ebru ONURLUBAŞ¹

Derya DİNÇER²

ÖZ

Ağızdan ağıza pazarlamanın temelinde, tüketicilerin kullandıkları mal ve hizmetler hakkındaki düşüncelerini diğer tüketicilere aktarmaları yatmaktadır. Pazarlamacılar tüketicilerin hassas olduğu noktaları tespit etmişler ve bu noktalar üzerinde de tüketicilere karşı bir savunma mekanizması geliştirmişlerdir. Ağızdan ağıza pazarlama kavramı iletişim araçlarına olan güvenini kaybeden tüketiciler için güvenli bir pazarlama elemanı olarak düşünülmektedir. Viral pazarlama ise ağızdan ağıza pazarlamanın elektronik ortamda gerçekleştirilmiş halidir. Bu çalışmada öncelikle AAP ve VP kavramı, AA ve VP önemi ve kavramsal çerçevesi açıklanmaktadır. Daha sonra, AA ve VP kavramı farklı yönleri ile incelenerek tüketicilerin AAP ve VP algısına etki eden faktörler anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Tekirdağ ilinde yaşayan tüketicilere 500 anket uygulanmıştır. Tüketicilerin demografik özellikleri belirlenmiştir. Araştırma kapsamında, tüketicilere uygulanan 17 soruluk 'Tüketicilerin Ağızdan Ağıza ve Viral Pazarlama Algıları Ölçeği' ile veriler elde edilmiştir. Verilerin bilgisayara girilmesinde SPSS 20 paket programı kullanılmış ve verilere Açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. 17 değişken, faktör analiziyle 3 faktöre (Güvenli olma ve Bilgi Aktarımı kolaylığı, Yararlı olma, Çevredekilere güven) indirgenmiştir. AFA ile belirlenen faktörlere, faktör yapılarının uygunluğunu test etmek üzere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağızdan Ağıza Pazarlama, Ağızdan Ağıza Pazarlama Süreçleri, Viral Pazarlama, Doğrulayıcı Faktör Analizi.

THE FACTOR ANALYSIS OF WORD OF MOUTH AND VIRAL MARKETING PERCEPTIONS OF CONSUMERS

ABSTRACT

Word of mouth marketing is based on communing the perceptions of consumers about the products and services to each other. Marketers located tender spots of consumers and made a defense mechanism for them. The concept of word of mouth and viral marketing is considered as a safe component for consumers who lost their trusts in communication devices. Viral marketing is the form of word of mouth marketing in the electronic medium. First of all, it is clarified the concept, the importance and the conceptual framework. Then, it is tried to be understood the factors which affects consumers ideas about word of mouth and viral marketing by studying carefully in every aspects. In this sense 500 questionnaire is applied to consumers in Tekirdağ. Demographic features of consumers are identified. Datas are gathered according to the research of the perceptions of consumers of word of mouth and viral marketing 17 questions scale. For data, SPSS 20 pack computer program was used and the annotative factor analysis was applied. 17 variable reduced to 3 factor with factor analysis (Being Safe, Easy to transmit information, trust to environment). For the purpose of testing the relevance of factor structural, it is applied corroboratory factor analysis to factors which is determined with annotative factor analysis.

Keywords: Word of Mouth, Womm, Word of Mouth Marketing Processes, Viral Marketing, Confirmatory, Factor Analysis.

DOI: 10.17823/gusb.335

¹ Trakya Üniversitesi, Keşan Yusuf Çapraz Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret Bölümü, ebruonurlubas@trakya.edu.tr

² dry.dincer@gmail.com

GİRİŞ

Günümüzde içinde bulunduğumuz bilgi çağında, tüketiciler çok yoğun bir şekilde mesaj bombardımanına tutulmaktadır. Özellikle iletişim teknolojisinin ve internetin gelişmesiyle beraber bu bilgiler ve mesajlar her durumda tüketicilerin karşısına çıkabilmektedir. Tüketicilerin bu bilgileri tek tek değerlendirmesi ve karar vermesi için yeterli vakitleri yoktur. Bu mesaj yoğunluğu içindeki tüketicilerin pazarlama çabalarına tepkisiz kalması ve güven duygusunu yitirmeleri söz konusu olabilmektedir.

Uygulanan yeni stratejide şirketler artık müşterilerini sadece ürettiklerini satın alan kişiler olarak değil, aynı zamanda ürünlerini diğer müşterilerine pazarlayan bireyler olarak görmektedir. Bu da pazarlamada yeni bir kavram olan ağızdan ağıza pazarlamayı çıkarmaktadır. WOMM (Word of Mouth Marketing) olarak adlandırılan ağızdan ağıza pazarlama, her ne kadar Amerika kökenli bir kavram olsa da bize çok yakın ve günlük hayatta sık sık kullandığımız bir kavramdır. Ağızdan ağıza pazarlama literatürü incelendiğinde ağızdan ağıza iletişim ve kulaktan kulağa pazarlama olarak iki farklı şekilde ifade edildiği görülmektedir. Bu çalışmada anlam karmaşası yaratmaması adına ağızdan ağıza pazarlama kavramı tercih edilmiştir.

Pazarlama uygulamaları arasında en çok kullanılan yöntemlerden biri olan ağızdan ağıza pazarlama bünyesinde tamamen güvene dayalı bir ilişki barındırmaktadır. Her yıl en hızlı büyüyen şirketlerin listesini yayınlayan girişimcilik portalı Inc.com, bu listedeki şirketlerle yaptığı anket sonuçlarına göre ağızdan ağıza pazarlamanın % 82’lik bir oranla en çok kullanılan pazarlama uygulaması olarak seçilmesi ağızdan ağıza pazarlamanın önemini artırmaktadır.

Bu çalışmada ağızdan ağıza pazarlama açıklanmış ve internetin de pazarlamaya dâhil olmasıyla birlikte bir nevi evrim geçiren ağızdan ağıza pazarlamanın yeni hali olan viral pazarlama kavramı üzerinde durulup; tüketicilerin ağızdan ağıza ve viral pazarlama algısına etki eden faktörlerin analizine ait yapılan uygulamaya yer verilmiştir.

I. AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMA KAVRAMI

İlk olarak 1960’larda ortaya çıkan ağızdan ağıza pazarlama kavramı günümüzde farklı araçlarla gelişmeye devam etmektedir. Hizmetin bilinmezliği ile ilgili sorunların çözümünde ağızdan ağıza pazarlama uygulamaları etkili bir çözüm oluşturmaktadır (Ateşoğlu ve Bayraktar, 2011: 96). Ağızdan ağıza pazarlama ile ilgili ilk çalışmaları yapan araştırmacılardan biri olan Arndt (1967)’in yaptığı tanıma göre ağızdan ağıza pazarlama, “bir marka, mal veya hizmetle ilgilenen iki veya daha fazla sayıda tüketici arasında ticari olmayan bir şekilde yapılan sözel iletişim şekli” dir (Keskin ve Çepni, 2012: 100). Daha çok, satın alma davranışı sonrasında gerçekleşen bu iletişim türü tüketicilerin olumlu ya da olumsuz düşüncelerini diğerleriyle paylaşmalarını içerir (Yıldız ve Tehci, 2014: 441-460). Ağızdan ağıza pazarlama, bir gönderici ve alıcı olmak üzere; alıcının ürün, servis ve marka fikri hakkındaki görüşlerini değiştirici sözlü bir iletişim” olarak tanımlanmıştır. Ek olarak doğası gereği

kısa süreli olduğu ve kendiliğinden ortaya çıkıp yine kendiliğinden ortadan kaybolduğu, son bulunduğu belirtilmiştir (Breazeale, 2009: 297). Başka bir tanıma göre; birtakım ürün ve hizmetlere sahip olunması veya bunların kullanılması durumlarında bu mal ve hizmetlerin özellikleri ya da satıcıları hakkındaki bilgileri diğer tüketicilere ileterek gerçekleştirdikleri informal iletişimidir (Aba, 2011: 47). İletişim literatüründe “Ağızdan Ağıza Pazarlama, “Kulaktan Kulağa Reklam” veya “Tavsiye Reklamı” olarak da adlandırılan bu kavram en önemli pazarlama araçlarından biridir; çünkü tüketiciler ürünleri satın almadan önce başkalarından görür ya da duyar ve ürünler hakkında başkalarına sorular sorarlar (Yozgat ve Deniz, 2011: 47).

Ağızdan ağıza pazarlama; bir örgüt, örgütün imajı, hizmetleri, faaliyet şekli vb. konular hakkında bir kişiden başka bir kişiye aktarılan mesaj olarak da ifade edilebilir. Bir başka ifade ile ürün ya da hizmetle ilgili olarak tüketicilerin edindiği bilgileri kitle iletişim araçları ya da satış personeli olmadan diğer tüketicilere iletmesidir. Örgütten bağımsız olarak örgütle kişisel deneyim yaşayan tüketicinin mesajın göndericisi olduğundan dolayı alıcının gözünde tamamen objektif bir kaynak olarak görülmektedir. Bu nedenle tüketiciler satın alma kararı vermeden önce aile bireyleri ya da arkadaşlarıyla fikir alışverişinde bulunurlar ve bu yöntemle elde ettikleri bilgilerin daha güvenilir olduğunu düşünürler (Yavuzılmaz, 2015: 432).

A. Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Amacı

İletişim araçlarında sürekli olarak yaşanan değişim ve yenilikler, değişmeyen tek şey değişimdir anlayışının bir yansıması olarak görülmektedir. İşletmelerin gözünde tüketiciler eskiden olduğundan çok daha güçlü bir konuma yükselmiştir. Tüketicilerin sürekli olarak yoğun bir şekilde pazarlama mesajlarına maruz kalmaları ve bundan dolayı bu mesajlara karşı daha seçici olmaları başka bir deyişle bağımlılık kazanmaları bu güçlenmenin başlıca nedenlerindedir. Özetle tüketiciler geleneksel yollarla gelen mesajlara karşı daha kapalı olduklarından tüketicilere ulaşmak gittikçe zorlaşmaktadır. (Lin ve Cheng-Hsi, 2006: 1210). Pazarlama açısından incelendiğinde ağızdan ağıza iletişim sadece fikir liderinden onu takip edenlere doğru olan iletişimi değil aynı zamanda takip edenlerin kendi aralarında kurdukları iletişimi de kapsamaktadır (Akar, 2009: 121).

George Silverman’a göre, karar alma hızını arttırmak bir pazara egemen olmanın ve ağızdan ağıza pazarlamada kararları hızlandırmanın en güçlü yoludur. Pazarlamanın başarısı, diğer faktörlerden daha fazla olarak müşterilerin ürünle ilgili karar verme süresince belirlenmektedir. Karar verme hızı; konumlandırma, imaj, değer, müşteri tatmini, garantiler ve hatta ürünün üstünlüğünden daha güçlüdür. (Silverman, 2007: 29).

B. Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Önemi

Çok eski zamanlardan beri bilinen ve günümüzde halen etkililiğini korumakta olan ağızdan ağıza pazarlama, yaşanan gelişmeler ve iletişim teknolojilerindeki artış ile birlikte en etkili pazarlama iletişimi araçlarından birisi haline gelmiştir (Yozgat ve Deniz, 2011: 46).

Tüketiciler her gün o kadar çok pazarlama mesajına maruz kalmaktadır ki bu yüzden gelen bu mesajlara karşı savunma mekanizması oluştururlar ve ilgi duymadıkları ürün ve hizmetlerle ilgili olan mesajları okumadan geçmektedirler. Bu mesajlara karşı olan olumsuz tutumlar pazarlama çalışanlarına büyük zorluklar oluşturmaktadır. Buna karşın tüketicilerin olumsuz olarak yaklaşmadığı nadir iletişim kanallarından birisi arkadaş tavsiyesidir. Çoğu zaman arkadaşlarıyla iletişim kurarak onların fikirlerini alırlar çünkü o ürün ya da hizmeti denemiş olan arkadaşlarından gelen yorumların dürüst, samimi ve yapıcı olduğunu düşünmektedirler. Sonuç olarak, kendileri gibi düşünen sosyal gruplar, insanlar için en güvenilir kaynaktır (Lin ve Cheng-Hsi , 2006: 1210).

Ağızdan ağıza pazarlamanın satın almayı tetikleyici olmasının yanında yeni çıkan ürün ve hizmetlerin tüketiciler tarafından benimsenmesinde ve böylelikle tüketicilerin tutum ve davranışlarının değiştirmesinde daha da etkili olduğu bilinmektedir. Ağızdan ağıza pazarlama, hem maliyet avantajı ile hem de inandırıcılığının yüksek olması nedenleriyle reklam gibi geleneksel iletişim araçlarından çok daha fazla etkilidir (Özaslan ve Uygur, 2014: 71). Ürün sınıflarına göre kulaktan kulağa iletişimin etkisi değişiklik göstermektedir. Örneğin kredi kullanırken kulaktan kulağa iletişime güven duyma oranı % 20 iken doktor seçiminde bu oran %50 olmaktadır. Tüketicilerin aldıkları ürün veya hizmetle ilgili deneyimlerini ve düşüncelerini ağızdan ağıza iletişim yoluyla çevrelerine aktarmaları ağızdan ağıza pazarlamanın önemini arttırmaktadır (Çilingir, Yıldız ve Kurtuldu, 2010: 96).

C. Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Yararları

Günümüzde tüketiciler çok fazla seçenekle karşı karşıya kalmaları ve yoğun iş temposundan dolayı ihtiyaç duydukları ürün ya da hizmetlerle ilgili olarak yeterli araştırma yapamamalarından dolayı kendilerini baskı altında hissetmektedirler. Tüketicilerin bu baskıdan kurtulmaları için en iyi yol, hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları ürünleri satın alırken bu ürünü daha önce kullanmış birini bularak onun ürünle ilgili düşüncelerini almaktır (Açıkgöz, 2005: 29).

Ağızdan Ağıza Pazarlamanın niçin kullanıldığı, özelliklerine de değinilerek şöyle özetlenmiştir (Barber ve Wallace, 2009: 37):

- Gerçektir ve umulmadık anda gerçekleşir, gerçek kişilerden doğru zamanda başka kişilere aktarılır.
- Kişiseldir, bir tanıtım değildir. Kişiler birbirlerini tanımaktadır ve nasıl yardımcı olacaklarını bilmektedirler.

-
- Dürüsttür. Burada direkt bir iletişim yoktur, yani direkt bir etki yoktur. İnsan bu iletişimde inanmaya meyillidir.
 - Çekicidir. İnsanlar bazı güzel fikirlere açıktır ve dinlemeyi severler.
 - Müşteri odaklıdır. Müşteri, iletişim esnasında seçimi kendi belirler, bir dayatma söz konusu değildir.

Ağızdan ağıza pazarlama objektif ve bağımsız olarak gerçekleştirilen bir faaliyet olmasının yanı sıra bir deneyim paylaşma tekniği olarak da ifade edilebilir. Ağızdan ağıza pazarlama tüketici odaklı olduğundan bu yöntemle bilgiye ulaşmak ve bunu yaymak kolaydır. Diğer pazarlama elemanlarına göre daha ekonomik olduğu söylenebilir (Özkan ve Yıldız, 2010:362).

D. Ağızdan Ağıza Pazarlama Süreçleri

Bir kaynağın alıcıya iletmek istediği mesajı kodlamasıyla ağızdan ağıza pazarlama süreci başlamış olur. Kaynağın kodlamış olduğu mesaj farklı iletişim kanalları aracılığıyla hedefe iletilir. Mesajın yorumlanması kullanılan iletişim araçlarına göre değişebilir. Herhangi bir yolla alıcıya ulaştırılan mesaj kodu çözülerek alınmış olur (Mowen ve Minor, 2001:148).

Ağızdan ağıza pazarlamaya ürün ya da hizmetin kalitesi, fiyatı veya değeri konu olabilir. Diğer pazarlama yöntemlerinde olduğu gibi ağızdan ağıza pazarlamada da, düşüncelerin aktarılması çeşitli unsurlardan oluşan bir süreç yoluyla gerçekleşir. Genel anlamda pazarlama sürecinde yer alan unsurlar ağızdan ağıza pazarlama sürecinde de bulunmaktadır. Bunlar; kaynak, mesaj, iletişim kanalı, alıcı, geri bildirim ve gürültü şeklinde sayılabilir. İletişimin gerçekleşmesi için kaynağın mesajı alıcının anlayabileceği şekilde kodlayarak göndermesi ve alıcının da kodu çözümleyerek mesajı anlaması gerekmektedir (Yavuzylmaz, 2015: 436).

II. VİRAL PAZARLAMA

Ağızdan ağıza iletişimi internet öncesi ve internet sonrası olarak ikiye ayırmak mümkündür. İnternet bu denli hayatımızın içine girmeden önceki dönemde bireyler arasındaki bilgi alışverişinde yoğun bir şekilde ağızdan ağıza iletişim kullanılmaktaydı (Kitapçı ve Diğerleri, 2012: 268). İnternetin her alanda kullanılmasıyla birlikte işletmeler de tüketicilere daha kolay bir şekilde ulaşabilmek için pazarlama araçlarında birtakım değişiklikler yaparak internete dayalı pazarlama anlayışını uygulamışlardır bu anlayışın sonucunda da internette pazarlama, e-pazarlama, viral pazarlama, veri tabanlı pazarlama gibi kavramlar literatüre girmiştir (Ünal, 2010: 156). Genel anlamda internet üzerinden ağızdan ağıza pazarlama dendiğinde “viral pazarlama” kavramı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde farklı kaynaklarda virütik pazarlama, virüsle pazarlama, vızıltı pazarlaması ve bulaşıcı pazarlama gibi kavramların da kullanıldığı görülmektedir. Viral pazarlama, ağırlıklı olarak ürünlerin

tanıtılması ve dağıtımı için tüketicilerin kullandığı iletişim ağları üzerinden firma faaliyetlerinin yürütülmesi şeklinde uygulanmaktadır. Viral pazarlama, kullanıcıların internette mesaj paylaşımı şeklinde birbirleriyle iletişim kurmaları üzerine doğmuştur. İşletmelerin pazarlama faaliyetlerini geliştirmek için kullandığı araçlar e-ticaret, sanal gruplar ve mesaj olarak ifade edilebilir (Argan ve Argan, 2006: 233). İnternet sayesinde gruplar arasında virüslerin yayılma hızı ciddi ölçüde artmaktadır bu artış, virüsün dinamiğini temelinden değiştirmektedir (İşler ve Andiç, 2011).

Viral pazarlama, “video, görsel unsurlar, web sitesi gibi kanallar kullanarak ilgi çekici ve paylaşılmaya değer bir mesaj oluşturmak ve bu mesajın içine, ürüne ya da markaya ilişkin gizli mesajlar yerleştirmek suretiyle geniş kitlelere ulaşmasını sağlamak” şeklinde tanımlanabilir (Sim ve Toprak, 2012: 4). Başka bir tanıma göre ise; “ürün veya hizmeti kullanan tüketicilerin bu ürün veya hizmet hakkındaki düşüncelerini elektronik ortamda diğer tüketicilerle paylaşımlarıyla gerçekleşen bir pazarlama türüdür (Yüksel, 2007: 317). Viral pazarlama sayesinde tüketiciler hem işletmelerin hedef kitlesi içinde yer alır hem de kendileri arasında informal bir iletişim kurmuş olurlar. Bu durum tüketici tatminini sağlama konusunda sıkıntı çeken işletmeler için sakıncalı bir durum oluşturabilir çünkü tüketiciler arasında gerçekleştirilen iletişim olumsuz mesajlar içeriyorsa ürünün ortadan kalkmasına yol açabilir (Haşlıoğlu ve Diğerleri, 2010: 4).

Viral pazarlama, kişilerin elektronik postalar aracılığıyla dijital ürünleri başkalarına gönderme ve onların da bu iletiyi göndermelerini teşvik etme üzerine kurulu iletişim ve dağıtım anlayışı olarak açıklanabilir. Ağızdan Ağıza Pazarlama ise bir mal veya hizmeti satın alan tüketicilerin diğer insanlara karşı vermiş olduğu öğüt veya tavsiye olarak tanımlanabilir (Gülsünler, 2014: 82). Viral pazarlama, networkler ile zenginleştirilmiş bir ağız yoluyla pazarlama tipi olarak tanımlanabilmektedir (Kaşlı, vd., 2009: 86). Elektronik ağızdan ağıza iletişim sayesinde online alışverişte ürün özelliklerine ulaşma, kullanıcıların fikirlerine göre alternatifleri değerlendirme ve kıyaslama yapma daha kolay hale gelmiştir. Ayrıca bilginin kalitesini yükselmiş, organize ve yapılandırılmış bilgi elde edilmesi gibi önemli değişiklikler yaşanmıştır (Yıldız, 2016:158).

Viral pazarlamanın kullandığı yöntem insanların birbirlerine pazarlama yapmasını sağlamaktır. Bu sebeple ürün ve hizmetlerin kullanımını arttırmak amacıyla herkese bilgi aktarabilmek ve diğerlerini de kullanmaya teşvik etmek temel alınmaktadır (Yılmaz, 2009: 60). Başarılı viral pazarlama faaliyetleri tüketicilerin kendilerine gelen mesajları başkalarına gönderme konusunda istekli olmalarına bağlıdır. Bu bağlamda viral pazarlamayla ilgili olarak tüketici tutum ve davranışlarını ölçmeye yönelik olarak yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır (Erçiş ve Aydın, 2015: 206).

A. Viral Pazarlama Araçları

1. E-Posta Pazarlaması

E-postalar viral iletişimde kullanılan en etkili pazarlama aracıdır. Bu kapsamda pazarlama literatüründe e-posta ile pazarlama kavramı yer bulmuştur (Barutçu ve Haşiloğlu, 2010: 12).

İnternet ortamında, çeşitli şekillerde oluşturulmuş e-posta gruplarına gönderilen reklam içerikli mesajlar çok sık kullanılmaktadır. Kısa sürede çok sayıda tüketiciye ulaşma imkanı sağladığından E-posta ile gönderilen reklamlar çok etkili olabilmektedir. Ancak, e-posta almak istemeyen kullanıcılar e-postanın geldiği adreslere filtre koyarak aynı göndericiden tekrar e-posta gelmesini engelleyebilmektedirler. Bu yüzden işletmeler gönderdikleri e-postaların son kısmına tüketicilerin bir daha mesaj almak istememesi durumunda bunu belirtecekleri bir link eklemektedirler (Koçoğlu, vd., 2011: 18).

E-postaların pazarlama konusunda ne denli etkili olduğunu gösteren çarpıcı örnekler bulunmaktadır. Özellikle olumsuz e-postalar kısa sürede şirket imajını yerle bir edebilecek bir güce sahiptir. Tüketiciler arasında hızla yayılan olumsuz bir mesaj işletmeleri çok zor durumlara sokabilir. Örneğin, ülkemizde yakın zamanda yaşanan bir olayda bir gıda mühendisi tarafından yazıldığı iddia edilen ve Danone marka ürünlerin çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimini olumsuz yönde etkilediğini iddia eden e-postalar kısa sürede yayılarak ve tüketiciler arasında danone markası hakkında olumsuz bir imaj yaratmıştır. Önceleri firma tarafından önemsenmeyen bu durum satış rakamlarında yaşanan düşme sonucunda önlem alınmasını gerektirecek bir hal almıştır. Bunun üzerine reaktif halkla ilişkiler yapma yoluna gidilmiş ve toplumda olumlu bir imaja sahip Ayşe Özgün reklamlarda oynatılarak, tüketicilerin markayla ilgili olumsuz düşünceleri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Gülmez, 2011: 34).

2. Mobil Viral Pazarlama

Mobil iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte cep telefonları üzerinden Google, Facebook, Whatsapp, Myspace, YouTube gibi sosyal paylaşım ağları vasıtasıyla kurulan iletişim ve aktarılan bilgiler, Bütünleşik Pazarlama İletişimi olarak pazarlama faaliyetlerinin yürütüldüğü mecralar haline gelmiş ve Mobil Viral Pazarlama kavramı bir strateji olarak geliştirilmiştir (Barutçu, 2011: 10).

Mobil telefon kullanıcılarını işletmenin gönüllü satış elemanı yapmak, Mobil Viral Pazarlama faaliyetlerinin temel amacını oluşturmaktadır. İşletme veya onun ürettiği ürün ve hizmetlerle ilgili tecrübe ve bilgilerin cep telefonları üzerinden aktarılmasını sağlamak bu konuda yapılacak en doğru faaliyettir (Barutçu, 2011: 11).

3. Diğer Viral Pazarlama Araçları

Günümüzde bir çok tüketici ürün veya hizmet almadan önce internette yer alan blogları okuyarak buralardaki yorumlardan ürün veya hizmetin kalitesi ve diğer nitelikleri hakkında fikir sahibi olmaktadır. Şirketlerin bloglar aracılığıyla tüketicilerle doğrudan doğruya konuşma imkanı bulması da

bu mecranın önemini arttırmaktadır. Bloglar, insanların istedikleri şeyi istedikleri gibi yazabildiği, teknik bilgi gerektirmeyen, günlüğe benzer web siteler olarak açıklanabilir. Bloglar çoğunlukla günlük olarak kullanılmaktadır ve çok fazla deneyim sahibi olmayan kişilerin dahi kullanabilecekleri bir yapıdadır. Kişilerin gün içinde yaşadıkları deneyimleri, olumlu veya olumsuz olayları başka kişilerle paylaşmalarına olanak sağlamaktadır (Gülmez, 2011: 34). Diğer viral pazarlama araçları aşağıdaki gibidir (Dikmen, 2011: 162-164):

- Bloglar: Bireyler, gruplar ya da işletmeler tarafından sürdürülen, geniş bir izleyici kitlesi için yorumlar ve fikirler sunarak çevrimiçi günlük görevi gören web sitelerine blog denilmektedir. Sosyal ağlarda olduğu gibi takipçileri bulunan blogların girişleri, güncelden geriye doğru düzenlenmektedir.
- Mikroblogging: Mikroblogging, insanların kısa ve anlık metin gönderileri aracılığıyla tanıdıkları, arkadaşları ile ilgili güncel kalmasına izin veren bir kısa mesaj yayımlamadır.
- Wikiler: Wiki (what I know is- bildiğim kadarıyla), içeriği kolayca oluşturulabilen ve düzenlenebilen çok sayıda birbirine bağlı web sayfasından oluşan web sitelerini tanımlamak için kullanılır.
- Forumlar: Belirli konu ve ilgi alanları hakkında çevrimiçi tartışma platformları olarak bilinen forumlar, ürün veya markalar üzerine övgü, öneri veya şikayet yazılarının da yer aldığı sosyal medya aracıdır.
- Ticaret Toplulukları: Ticaret toplulukları forumla benzerlik göstermekte, ancak forumlardan farklı olarak ürünle ilgili açıklamaların yanında yorumlara da yer vermektedir.
- İçerik Toplulukları: Belirli konularda içerik üreten ve paylaşan sitelerdir. Flickr (fotoğraf paylaşım sitesi), youtube (video paylaşım sitesi), jamendo (müzik paylaşım sitesi) vb.
- Podcastler: Podcast, dijital medya dosyalarının taşınabilir medya oynatıcılarda veya bilgisayarlarda oynatılmak üzere internet üzerinden beslemeler yoluyla dağıtılma tekniğidir.
- Sanal Oyun Ortamları: Katılımcıların kalabalık bir sanal dünyaya girerek, kendi başlarına ya da arkadaşlarıyla birlikte çeşitli maceralara atılarak oynadıkları oyunlardır. En önemli örneği Second Life'tır.
- Sosyal İmleme Siteleri: Kullanıcılar beğendikleri içeriğin bulunduğu sayfaların internet adreslerini paylaşmaktadırlar. Bu uygulamada linklerin oylanması ve değerlendirilmesi mümkün olmaktadır.
- Sosyal ağlar: Myspace, Orkut ve Facebook, sosyal ağlara verilebilecek etkili örneklerdendir. Sosyal ağlar, bireylerin mevcut ve potansiyel arkadaşlarıyla iletişim kurmasını ve bilgi alış verişi yapmasını amaçlayan bir ortamdır. Bu amaç doğrultusunda geliştirilen sosyal ağ sitelerinin uygulama alanları da hızla yaygınlaşmaktadır (Haşlıoğlu ve Diğerleri, 2010: 4).

III. METODOLOJİ

A. Örneklem ve Ölçüm Araçları

Araştırmanın ana materyalini 2013 yılında, Tekirdağ Süleymanpaşa’da yapılan anket formları oluşturmuştur. Tekirdağ Süleymanpaşa’nın 2014 yılı nüfusu 182 522’dir (Tuik, 2015).

Belirlenen ana kütlede sonra örnek hacminin elde edilmesinde kullanılan formül aşağıdaki gibidir(Arıkan, 2007); (Oransal Örneklem Yöntemi)

$$n = \frac{N \cdot p \cdot q}{(N - 1) \cdot D + p \cdot q}$$

N= Ana kitle (182 522)

p=0.5

q=0.5

D=(e/z)² (0, 0438/1,96)²

D= Hata oranı (0,000499)

z= istatistik değeri (1,96, %95 güven aralığı)

n=500 adet

Yapılan hesaplama sonucunda 0,0438 hata payı, %95 güven aralığında örnek hacmi 500 olarak bulunmuştur. 2013 yılında 500 kişiye yapılan anket rastgele olarak tüketicilere dağıtılmıştır.

Bu çalışmada uygulamaya yönelik birincil verilerin elde edilmesinde en yaygın yöntem olan yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu hazırlanırken, literatür taraması yapılmış ve yerli yabancı birçok çalışmalardan yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan anketin birinci bölümünde tüketicilerin demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistiksel bilgilerin elde edilmesi için sorular hazırlanmıştır. İkinci bölümde ise AAP ve VP belirlemeye yönelik 17 adet ifade bulunmaktadır. Katılımcıların, Ağızdan Ağıza ve Viral Pazarlama Algısı Ölçeği için 5’li likert kullanılmıştır. Bu kapsamda, “Kesinlikle Katılmıyorum=1”, “Katılmıyorum=2”, “Kararsızım=3”, “Katılıyorum=4” ve “Kesinlikle Katılıyorum=5” şeklinde puanlama işlemi gerçekleştirilmiştir.

B. Verilerin analizi

Araştırmanın ana materyalini, 2013 yılında Tekirdağ Süleymanpaşa Merkez İlçesinde bulunan tüketiciler ile yapılan anketlerden sağlanan veriler oluşturmuştur. Bu veriler SPSS 20 istatistiksel paket programı ve AMOS kullanılarak çözümlenmiştir. Başlangıçta araştırmaya katılan 500 tüketicinin demografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımı ve yüzdeleri yapılmıştır. Ağızdan Ağıza Pazarlama Düşüncesi ölçeği verilerine Açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açıklayıcı Faktör analizi sonucu üç boyut ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Güvenli olma ve Bilgi Aktarımı kolaylığı en önemli faktör olarak belirlenmiştir. İkinci önemli faktör Yararlı olma, üçüncü ise Çevredekilere güven olarak tespit

edilmiştir. Doğrulayıcı Faktör Analizi ile 3 boyutlu faktör netleştirilmiştir. Belirtilen bu üç faktör için güvenilirlik analizi sonucu belirlenen Cronbach's Alpha değerlerinin 0,50'nin üzerinde kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür.

C. Araştırma ve Bulgular

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde (%)	Yaş	Frekans (f)	Yüzde (%)
Kadın	227	45,4	18-23	110	22,0
Erkek	273	54,6	24-29	157	31,4
Toplam	500	100,0	30-35	76	15,2
Meslek	Frekans (f)	Yüzde (%)	36-41	45	9,0
Emekli	33	6,6	42-47	50	10,0
Memur	69	13,8	48-52	21	4,2
Özel sektör çalışanı	158	31,6	53-59	27	5,4
Evhanımı	48	9,6	60 ve üzeri	14	2,8
İşçi	50	10,0	Toplam	500	100,0
Öğrenci	86	17,2	Medeni Durum	Frekans (f)	Yüzde (%)
Serbestmeslek	24	4,8	Evli	197	39,4
Tüccar	32	6,4	Bekar	235	47,0
Toplam	500	100,0	Boşanmış	68	13,6
			Toplam	500	100,0
Aile Geliri (Aylık)	Frekans (f)	Yüzde (%)	Eğitim Durumu	Frekans (f)	Yüzde (%)
500 ve altı	41	8,2	İlköğretim	53	10,6
501-1000	67	13,4	Ortaöğretim	217	43,4
1001-1500	99	19,8	Lisans	209	41,8
1501-2000	145	29,0	Yükseklisans	21	4,2
2001-2500	66	13,2	Toplam	500	100,0
2501-3000	28	5,6			
3001-3500	31	6,2			
3501 ve üzeri	23	4,6			
Toplam	500	100,0			

Tablo 1'de, tüketicilerin %45,4'ünün kadın, %54,6'sının erkek olduğu görülmektedir. Tüketicilerin %47,0'si bekar, %39,4'ü evli, %13,6'sı boşanmıştır. Araştırmaya katılan kişilerin,

%22,0'sinin 18-23, %31,4'ünün 24-29, %15,2'sinin 30-35, %9,0'unun 36-41, %10,7-0'unun 42-47, %4,2'sinin 48-52, %5,4'ünün 53-59, %2,8'inin 60 ve üzeri yaşta olduğu tespit edilmiştir.

Aile bireylerinin eğitim durumu incelendiğinde, %10,6'sının ilköğretim, %43,4'ünün ortaöğretim, %41,8'inin lisans, %4,2'sinin yüksek lisans olduğu görülmektedir.

İncelenen ailelerin aylık ortalama gelirlerine bakıldığında, %8,2'sinin 500TL ve altı, %13,4'ünün 501-1000TL, %19,8'inin 1001-1500TL, %29,0'unun 1501-2000TL, %13,2'sinin 2001-2500TL, %5,6'sının 2501-3000TL, 6,2'sinin 3001-3500TL, %4,6'sının 3501TL ve üstü gelire sahiptir. Ankete katılan kişilerin meslekleri incelendiğinde; %31,6'sının özel sektör çalışanı, %13,8'inin memur, %10,0'unun işçi, %9,6'sının ev hanımı, %6,6'sının emekli, %4,8'inin serbest meslek, %17,2'sinin öğrenci, %6,4'ünün tüccar olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: AA ve VPA Ölçeği KMO ve Bartlett sonuçları

Kaiser Meyer Olkin (KMO)		0,871
Bartlett Sphericity Testi	χ^2 (Ki-Kare)	7185,320
	Sd (Serbestlik Derecesi)	136
	P (Olasılık)	0,000*

Araştırmada kullanılan Ağızdan Ağıza ve Viral Pazarlama Algısı ölçeği verilerine faktör analizi uygulanmıştır. Bunun öncesinde veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığı KMO ve Bartlett's testi ile sınanmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin testi için 0,50 değerinin alt sınır olması gerekmektedir ve $KMO \leq 0,50$ ise veri kümesinin faktörlenemeyecektir (Field, 2000). Araştırmada, Kaiser-MeyerOlkin (KMO) testinin sonucu 0,871 bulunmuştur. Bu değer veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Bartlett's testinin p değeri 0,000 olduğu yani

$p < 0,05$ olduğu için değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde ilişki mevcuttur.

Tablo 3: Tüketicilerin Ağızdan Ağıza ve Viral Pazarlama Algısı Ölçeği Açıklayıcı Faktör ve Güvenirlik Analiz Sonuçları

Faktörler	Kod	İfadeler	Faktör Yükleri	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Cronbach's Alpha
Faktör 1	s7s1	Satın alacağım ürünle ilgili sosyal medyada yer alan bilgi satın alan kişiler tarafından oluşturulmuşsa o bilgiye güvenirim (Viral pazarlama).	,963	36,427	0,949
	s7s10	Satın aldığım ürünlerden memnun olursam çevremdekilere o ürünü tavsiye ederim	,944		
	s7s5	Bana kendimi özel hissettiren	,929		

		markaları diğer kullanıcılarla iletim			
	s7s11	Müşterilerine daha iyi bir deneyim yaşatmaya çalışan markaları internet aracılığıyla diğer kullanıcılarla iletim (Viral pazarlama).	,913		
	s7s2	İnternet ortamında yayılan bilgi yoluyla ve deneyimlerle ürün veya hizmet satın alırım (Viral pazarlama).	,812		
	s7s9	İnternette duyduğum bir ürün, hizmet veya marka ile ilgili bilgiyi başkalarına kolay bir şekilde aktarırım (Viral pazarlama).	,775		
	s7s3	Ürüne ait ürünlerin kalitesi hakkında başkalarıyla konuşurum	,567		
Faktör 2	s7s14	Ağızdan ağıza ve viral pazarlama ,tüketicinin satın alıp denediği ürünün iyi ya da kötü özelliklerini diğer tüketicilerle paylaşmasını sağlamaktadır	,772	18,411	0,836
	s7s17	Ağızdan ağıza ve viral pazarlama en dürüst araçtır.	,650		
	s7s16	Ağızdan ağıza ve viral pazarlama en güvenilir araçtır	,642		
	s7s15	Ağızdan ağıza ve viral pazarlama zaman tasarrufu sağlar.	,630		
	s7s12	Ağızdan ağıza pazarlama görünmezdir	,445		
	s7s13	Ağızdan ağıza ve viral pazarlama para tasarrufu sağlar.	,423		
Faktör 3	s7s7	Çevremdekilerin bilgisini TV, radyo, internet, dergi vb. kaynaklara göre daha güvenilir bulurum.	,733	4,048	0,734
	s7s8	Ürünü satın almaya karar vermeden önce yakın çevreme danışırım	,643		
	s7s6	Tecrübe, bilgi, tavsiye veya görüşleri dikkate alarak ürün veya hizmet satın alırım	,609		
	s7s4	Görüşünü aldığım kişi güvenilirlerdir.	,512		

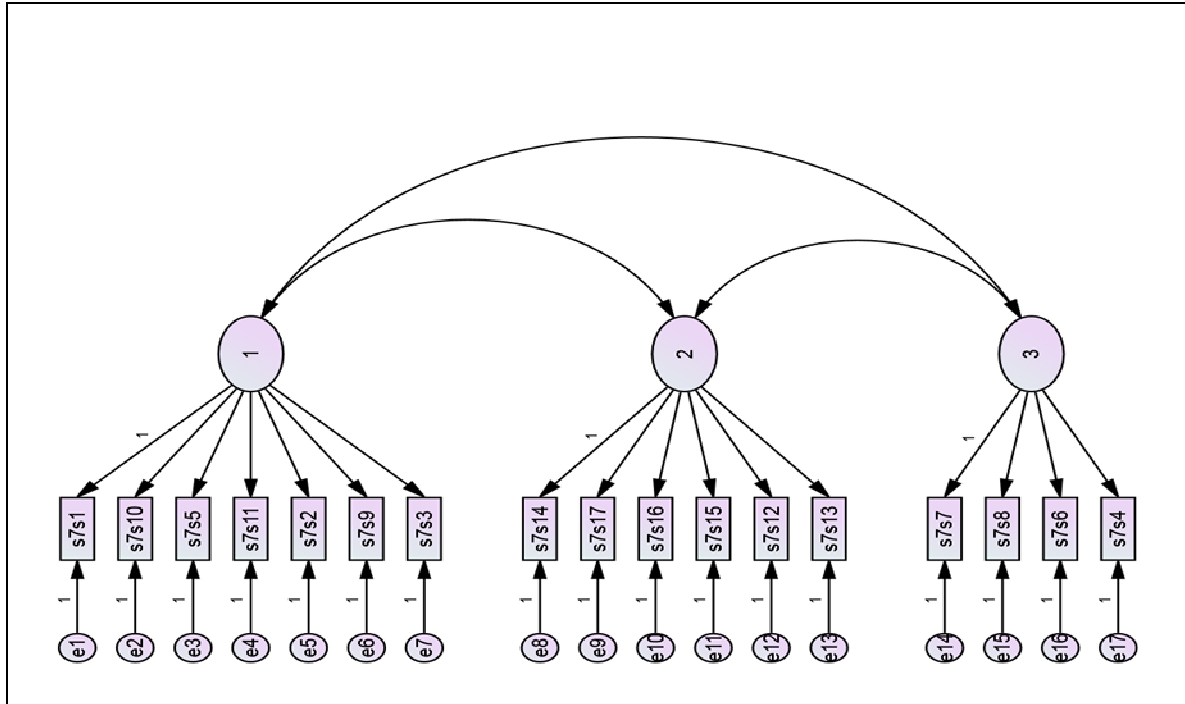
Tüketicilerin Ağızdan Ağıza ve Viral Pazarlama Algısı Ölçeği (AA ve VPAÖ) verilerine faktör analizi yapılması neticesinde 3 alt boyut ortaya çıkmıştır. Faktör 1 Güvenli olma ve Bilgi Aktarımı kolaylığı, Faktör 2 Yararlı olma, Faktör 3 Çevredekilere güven olarak isimlendirilmiştir.

Belirtilen bu üç faktör için Cronbach's Alpha değerleri 0,50'nin üzerinde bulunmuştur. Faktör analizi sonucu toplam varyansın %58,88'ini açıklayan 3 faktör elde edilmiştir. Tüketicilerin AA ve VPAÖ'nin tümü için Cronbach's Alpha değeri 0,889 olarak bulunmuştur.

Faktör 1'in 7 maddeden oluştuğu ve bu boyut altında yer alan maddelerin faktör yük değerlerinin 0,567 ile 0,963 arasında değiştiği, Faktör 2'nin 6 maddeden oluştuğu faktör yük değerlerinin 0,423 ve 0,772, Faktör 3'ün 4 maddeden oluştuğu faktör yük değerlerinin 0,512 ve 0,733 olduğu tespit edilmiştir. Faktör 1 varyansın % 36,427'ünü, Faktör 2 varyansın % 18,411'ini, Faktör 3 % 4,048'ini, açıklamaktadır.

Açımlayıcı Faktör Analizinden (AFA) sonra, AA ve VPA ölçeğine Doğrulayıcı Faktör Analizi(DFA) uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde belirli bir ön beklenti ya da denence olmaksızın faktör yükleri temelinde verinin faktör yapısı belirlenirken DFA, belirli değişkenlerin bir kuram temelinde önceden belirlenmiş faktörler üzerinde ağırlıklı olarak yer alacağı şeklindeki bir öngörünün sınanmasına dayanmaktadır (Sümer, 2000). Başka bir tanıma göre, AFA bir belirleme işlevini, hipotez kurmaya yönelik bilgi edinilmesini sağlamaya çalışırken, DFA, belirlenen bu faktörler arasında yeterli düzeyde ilişkinin olup olmadığını, hangi değişkenlerin hangi faktörlerle ilişkili olduğunu, faktörlerin birbirlerinden bağımsız olup olmadığını, faktörlerin modeli açıklamakta yeterli olup olmadığını sınamak için kullanılır (Özdamar,2004).

Araştırmada, AA ve VPA ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi ile değerlendirilmiştir. AA ve VPA ölçeği için geliştirilen Doğrulayıcı Faktör Analizi **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**'de verilmiştir. Modelde yer alan ifadelerin, standardize edilmiş Beta değeri 0,700'ün altında tespit edilmiştir.

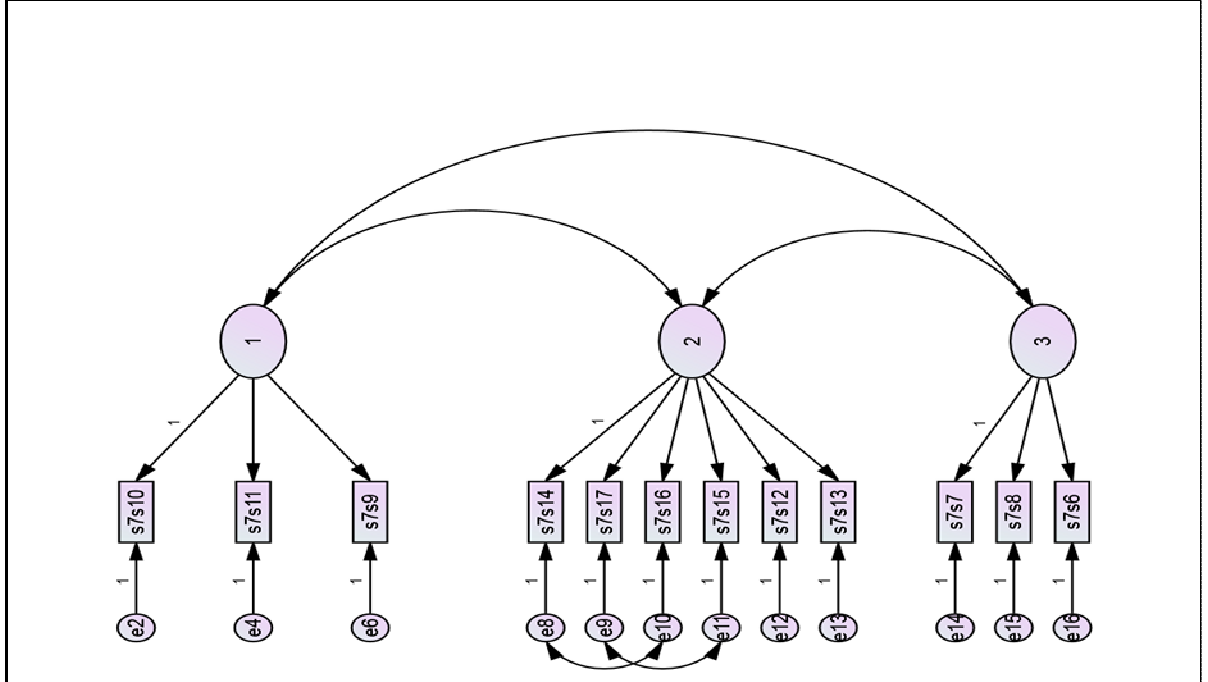


Şekil 1: AA ve VPA Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 4: AA ve VPA Ölçeği Uyum Değerleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Modele Ait Değerler
χ^2 / df (CMIN/df)	≤ 3	$\leq 4-5$	8,298
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	,750
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95$,728
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	,138
NFI	$\geq 0,95$	0,94-0,90	,703
RMR	$\leq 0,05$	0,06-0,08	,109

AA ve VPA ölçeği için uyum değerleri X'te verilmiştir. Modelin uyum değerleri kabul edilen aralığın çok gerisindedir. Model uyumu için genellikle bakılan değerler χ^2 , χ^2/df , GFI, IFI, CFI ve RMSEA'dır (Meydan ve Şeşen, 2011, s. 37). Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum değerleri sırasıyla; CMINDF için 8,298, GFI için 0,750 , CFI için 0,728 , RMSEA için 0,138 , NFI için 0,703 , RMR için 0,109 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler iyi uyum veya kabul edilebilir uyum göstermemektedir. Bu nedenle modelin uyum değerlerinin sağlanması için beta değeri düşük olan ifadeler modelden çıkarılmış ve ayrıca kovaryans ilişkisi kurulmuştur. Bunlar, F1 alt boyutu için 7S1, 7S5, 7S2, 7S3 numaralı ifadeler; F3 alt boyutu için 7S4 numaralı ifadedir. F2 alt boyutundan her hangi bir ifade çıkarılmamıştır.



Şekil 2: AA ve VPA Ölçeği Düzeltilmiş Doğrulayıcı Faktör Analizi

AA ve VPA ölçeğine yönelik ifadelerin azaltılmasından sonra F2 alt boyutu için “e8-e10”, “e9-e11” hata terimleri arasında kovaryans ilişkisi kurulmuştur. Modele son hali verildikten sonra

tekrar Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmış ve uyum değerleri incelenmiştir. Buna göre AA ve VPA ölçeğine ait düzenlenmiş Doğrulayıcı faktör analizi uyum değerleri Tablo 5’ te verilmiştir.

Tablo 5: AA ve VPA Ölçeği Düzeltilmiş DFA Uyum Değerleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Modele Ait Değerler
χ^2 / df (CMIN/df)	≤ 3	$\leq 4-5$	3,232
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	,934
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,95$,951
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	,076
NFI	$\geq 0,95$	0,94-0,90	,931
RMR	$\leq 0,05$	0,06-0,08	,061

Ağızdan Ağıza ve Viral Pazarlama Algısı ölçeğinin düzeltilmiş hali için Doğrulayıcı Faktör Analizi uyum değerleri Tablo 5’te verilmiştir. Düzeltilmiş Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum değerleri sırasıyla; CMINDF için 3,232, GFI için 0,934, CFI için 0,951, RMSEA için 0,076, NFI için,931, RMR için 0,061olarak hesaplanmıştır. Tabloya göre, tüm uyum değerleri “kabul edilebilir uyum” göstermektedir. Model bu hali ile kabul edilebilir durumdadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tüketiciler yeni bir ürünü satın almadan önce genellikle yakın çevrelerine danışmaktadırlar. Çünkü bilgi sahibi olmadıkları bir ürünü alıp riske girmek istememektedirler. Ürünü daha önceden kullanmış kişilerin fikirlerine önem verirler. Özellikle güvendikleri kişilerin fikirleri çoğu zaman ürünü satın alma kararlarını doğrudan etkilemektedir. Ürünün yayınlanan reklamlarından çok, çevredeki insanların o ürün hakkındaki birebir deneyimleri ve tavsiyeleri, olumlu veya olumsuz görüşleri satın alma kararları üzerinde çok daha fazla etkilidir. Tüketiciler değişik nedenlerle memnun kaldıkları bir ürünü tavsiye etme veya bir ürün almadan önce başkalarından tavsiye alma eğilimi göstermektedirler. Bu durum firmaların da pazarlama yöntemlerini değiştirmelerine neden olmuş ve daha trend olan ağızdan ağıza pazarlama (WOMM) kavramını ortaya çıkarmıştır. Firmalar tüketicilerin ürünlerini tavsiye etmesi için, tüketiciye kendini özel hissettirecek ürünler çıkarmaya başlamış ve kampanyalar sunmuştur. Böylece tüketiciler hoşnut kaldıkları markaların ürünlerini çevrelerine daha fazla tavsiye etmeye başlamıştır.

Teknolojik gelişmelerle birlikte hayatın önemli bir parçası haline gelen internet ve sosyal ağlar; ağızdan ağıza pazarlamaya yeni bir boyut kazandırmış ve ağızdan ağıza pazarlama sadece yakın çevre ile sınırlı kalmayıp geniş sosyal ağlar ve internet yardımıyla adeta virüs gibi yayılmasından dolayı, viral pazarlama halini almıştır. Bu sayede tüketiciler bir veya birkaç ürün hakkında hızlıca binlerce deneyime ulaşma imkanına sahip olmuştur. Firmalar da bu sosyal ortamda yerlerini alarak

küçük maliyetlerle ürünleri hakkında çığ gibi yayılan reklamlar yayma fırsatı bulmuşlardır. Çünkü viral pazarlama sayesinde firmalar ürünle ilgili tutundurma faaliyetinin ilk kıvılcımını kendileri atmaktadır, daha sonra tüketiciler kendileri bu ürünle ilgili bilgi, deneyim ve ya reklamları yüzlerce binlerce kişiye aktarmaktadır. Bir süre sonra tüketiciler ürünleri pazarlayan konumuna gelmektedir. Burada önemli olan tüketicilerin o ürünle ilgili olumlu imaj edinmeleri ve olumlu tecrübelerini aktarmaları, ürünü tavsiye etmeleridir. Tüketiciler ürüne veya markaya güvendikleri zaman diğer insanların da bu deneyimi yaşamalarını, başkalarının da fayda sağlamalarını isterler.

Araştırma sonuçları da büyük ölçüde bu yönde bir tutum sergilendiğini göstermektedir. Araştırmamızda, Açımlayıcı faktör analizi ile 3 boyut belirlenmiş ve bu 3 boyut doğrulayıcı faktör analizi ile netleştirilmiştir. Elde ettiğimiz 1. Faktör olan “Güvenli olma ve bilgi aktarım kolaylığı” çerçevesinde bakıldığında, tüketiciler açısından bu faktörün büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Tüketiciler çevrelerinden ürünlerle ilgili bilgi alışverişinde bulunmakta ve büyük ölçüde aldıkları bilgilerin güvenilirliğine inanmaktadırlar. Ağızdan ağıza veya viral pazarlama yoluyla da kendi deneyim ve bilgilerini diğer insanlara kolay yoldan aktarmaktadırlar. Diğer yandan tüketiciler sadece olumlu görüşlerini değil, aynı zamanda kötü deneyimlerini de viral yolla diğer tüketicilere aktarmaktadırlar. Bu sayede beğenmedikleri bir ürünün veya olumsuz deneyim yaşadıkları bir markanın diğer kişiler tarafından satın alınmasını engellemek istemektedirler. Ağızdan ağıza ve viral pazarlamanın bu şekilde hem olumlu hem de olumsuz deneyimleri aktarma yolunda kullanılması, tüketicilerin bunu daha çok tercih etmelerini ve araştırmaya göre daha fazla güvenilir bulmalarını sağlamaktadır. 2. Faktörümüz olan “Yararlı olma” konusunda tüketiciler ağızdan ağıza ve viral pazarlamayı zamandan ve paradan tasarruf etmeyi sağlayan bir araç olarak görmektedirler ve bu nedenle tüketiciler açısından ağızdan ağıza pazarlama yararlı bir araç olarak algılanmaktadır. 3. Faktörümüz olan “Çevredekilere güven” konusuna bakıldığında ise, tüketicilerin çevrelerindeki tanıdıkları insanlara herhangi bir markanın reklamından daha fazla güvendikleri görülmüştür. Tüketiciler özellikle güvendikleri yakınlarından fikir almak istemektedirler. Güvenilir kişilerin tavsiyeleri satın almaları doğrudan etkileyebilmektedir. Elde edilen üç faktör birlikte ele alındığında, tüketiciler çevrelerindeki güvendikleri kişilerin tavsiyesini almaktadırlar, bu süreçte de güvenli bir şekilde kolaylıkla ürünlerle ilgili bilgiye ulaşma imkanı bulmaktadırlar. Bunu yaparken de zamandan ve paradan tasarruf ettikleri için, ağızdan ağıza pazarlamayı yararlı bir yöntem olarak görmektedirler. Bu yöntemle fayda sağladıklarında ise bilgiyi aldıkları kişiye olan güvenleri artmaktadır, daha sonraki satın alma kararlarında yine bu kişilerden bilgi alma ihtiyacı duymaktadırlar. Bu yolla bir döngü şeklinde üç faktör de tüketicilerin ağızdan ağıza pazarlama ve viral pazarlama ile ilgili algılarını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak araştırma bulgularına da bakılarak ağızdan ağıza ve viral pazarlamanın tüketiciler açısından önemli bir yerinin olduğu, bu yolla elde edilen bilginin satın alma kararlarında büyük etki taşıdığı, ağızdan ağıza pazarlama kanallarının tüketiciler nezdinde reklamlardan çok daha

fazla güvenilir olarak algılandığı ve tüketicilerin çoğunluğunun bu yola başvurduğu söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aba, G. (2011), "Sağlık Hizmetlerinde Ağızdan Ağıza Pazarlama: Bir Alan Araştırması", *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 6(16), s. 45-60.
- Açıkgöz, H. M. *Etkili İletişim*, Ankara: Elis Yayınları, 2005.
- Akar, Erkan (2009), "Pazarlama Bağlamında Geleneksel ve İnternette Ağızdan Ağıza İletişim: Kuramsal Bir Çerçeve", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 32, Ocak-Haziran, s. 113-134.
- Argan, M. - Argan, M. T. (2006), "Viral Pazarlama veya İnternet Üzerinde Ağızdan Ağıza Reklam: Kuramsal Bir Çerçeve", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), s. 231-250.
- Arıkan, R., *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*, 6.Baskı, ISBN:975-8784-35-8, Ankara, 2007.
- Ateşoğlu, İrfan - Sumru Bayraktar (2011), "Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Turistlerin Destinasyon Seçimindeki Etkisi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 14, s. 95-108.
- Barber, P. - Wallace, L. (2009), The Power of Word of Mouth Marketing, *American Libraries*.
- Barutçu, E. - Haşiloğlu, S. B. (2010), "Organizasyonlarda İnternet'in İnfomal ve Viral İletişim Aracı Olarak Kullanımı", *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 1(2), s. 5-16.
- Barutçu, S. (2011), "Mobil Viral Pazarlama", *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 2(1), s. 5-14.
- Breazeale, M. (2009), "Forum: Word of Mouse, An Assessment of Electronic Word-of-Mouth Research", *International Journal of Market Research*, 51(3), s. 297-318.
- Çilingir, Z., Yıldız, S., ve Kurtuldu, H. S. (2011), "Kulaktan Kulağa İletişim: Alışveriş Merkezi Müşterileri Üzerinde Bir Pilot Çalışma", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 3, s. 95-115.
- Dikmen, G. Ö. (2011), "Tüketen Üreticiden Üreten Tüketicie Dönüşümde Sosyal Medyanın Rolü", Z. Hepkon içinde, *İletişim ve Teknoloji* (s. 156-175), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Erciş, Aysel - Hatice Aydın (2015), "Mobil Viral İletişimde Tutum, Niyet ve Davranışları Etkileyen Faktörlerin Ölçülmesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 1, s. 205-218.
- Field, A. (2000), "Discovering Statistics using SPSS for Windows", London, Thousand Oaks, *Sage Publications*, New Delhi.
- Gülmez, M. (2011), "İnternet Üzerinde Ağızdan Ağıza Pazarlama Uygulama Örnekleri", *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 2(1), s. 29-36.
- Gülsünler, Makbule Evrim (2014), "Siyasal İletişimde Viral Pazarlama: Kuramsal Bir Çerçeve", *Selçuk İletişim*, 8 (3), s. 76-91.

-
- Haşiloğlu, A. Samet - M. Dursun Kaya - S. Burak Haşiloğlu (2010), “E-Girişimcilik Araçları ve Türkiye’deki e-Girişimciler Üzerine Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), s. 1-14.
- İşler, S. - Andiç, B. (2011), Ağdaki Olta Balıkları ve Viral Pazarlamacılar, *XVI. Türkiye’de İnternet Konferansı*, İzmir.
- Kaşlı, M. - İlban, M. O. - Şahin, B. (2009), “Modern Pazarlama Stratejileri: Ab ve Türk Turizmi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), s. 79-98.
- Keskin, Dilara - Büşra Çepni (2012), “Ağızdan Ağıza Pazarlama Kapsamında Demografik ve Sosyal Faktörlerin Üniversite Öğrencilerinin Sinema Filmi Tercihleri Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16, s. 99-108.
- Kitapçı, Olgun - Serkan Taşkan - İbrahim Taylan Dörtüol - Ceylan Akdoğan (2012), “Ağızdan Ağıza Çevrimiçi İletişimin Otellerdeki Oda Satışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), s. 266- 274.
- Koçoğlu, D. - Bardakçı, A. - Haşiloğlu, S. B. (2011), “İletilerek Yayılan E-Postalar Üzerine Pazarlama Literatürden Bazı Öneriler”, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 2(1), s. 15-27.
- Lin, Tom M. Y- CHENG, Hsi Fang (2006), “The Effects of Percieved Risk On The Word-of-Mouth Communication Dyad”, *Social Behavior and Personality, An International Journal*, 34:10.
- Meydan, C. H. - Şeşen, H., *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları* (1 ed.), Ankara: Detay Yayınevi, 2011.
- Mowen, John C - Minor Michael S., *Consumer Behaviour: A Framework*. New Jersey. Prentice-Hall, 2001.
- Özaslan, Y. - Uygur, S. M. (2014), “Negatif Ağızdan Ağıza İletişim (WOM) ve Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim (E-WOM) : Yiyecek- İçecek İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 3, s. 69-87.
- Özdamar K., Tabloların Oluşturulması, *Güvenirlilik ve Soru Analizi. Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi-I*. 5th ed. Eskişehir: Kaan Kitabevi; p.201-50, 621, 2004.
- Özkan, E. ve Yıldız, S. (2015). “Müşteri Sadakati İle Ağızdan Ağıza İletişimin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Elektronik Eşya Sektöründe Bir Uygulama. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl:8 Sayı: 15, s. 359-380.
- Silverman, George, *Ağızdan Ağıza Pazarlama: Dünya’nın En Güçlü Pazarlama Yöntemi*, çev: Ender Orfanlı, İstanbul: MediaCat, 2007.
- Sim, Şükrü, Murat Toprak (2012), “Sinemayı Hayata Yaklaştırmak: Sahte Belgesel (Mockumentary) Filmler”, k, Vol: 7, No: 1, s. 1-10.
- Sümer, N. (2000), “Yapısal efitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 3 (6), s. 49-74.

-
- Tüik, (2015), “**TÜİK Veri Tabanları**”, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>, 10.07.2015.
- Ünal, Serpil (2010), “İnternet Üzerinde İzinli Pazarlama Yaklaşımı”, *Öneri*, C: 9, S: 34, Temmuz, s. 155-162.
- Yavuzylmaz, Oğuz (2015), “Ağızdan Ağıza Pazarlama”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 14, Haziran 2015, s. 429-448.
- Yıldız, S. ve Tehci, A. (2014). Ağızdan Ağıza İletişimde Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati İle Mağaza İmajı Boyutları: Ordu İlinde Bir Uygulama. *Journal Of Graduate School Of Social Sciences*, 18(1). s. 441-460.
- Yıldız, E. (2016). Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim: Tüketicilerin Elektronik Platformlarda Yorum Yazma Davranışını Etkileyen Faktörler. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*. Cilt: 7, Sayı: 15, s. 156-175.
- Yılmaz, B. S. (2009), “E-Mail As A Viral Marketing Tool: A Research on Emotions Behind E-Mail Sending And Receiving Behavior”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(1), s. 55-78.
- Yozgat, Uğur - R. Baki Deniz (2011), “Ağızdan Ağıza Pazarlama Olumlu ve Olumsuz Tavsiyelerin Tüketicilerin Ürün Satın Alma Kararları Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Üniversite Gençleri Üzerinde Bir Araştırma”, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 07, Ocak, s. 43-63.
- Yüksel, Müberra (2007), “Küreselleşme Sürecinde Yeni Bir İletişim Ortamı”, *Öneri*, Cilt: 7, Sayı: 28, Haziran, s. 317-326.

İŞ YÜKÜ TALEBİ, İŞ TATMINSİZLİĞİ VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE İŞ-AİLE ÇATIŞMASI VE İŞ STRESİNİN ARA DEĞİŞKEN ROLÜ: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ¹

Tarhan OKAN²

M. Ferhat ÖZBEK³

ÖZ

Rol stresi teorisini temel alan bu çalışmanın amacı, sağlık çalışanlarında iş-aile çatışmasının (rol çatışması) ve bu çatışmanın neden olacağı stresin; iş yükü talebi (rol yükü) ile iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide nasıl bir rol oynayacağını ortaya koymaktır. Çalışmanın verileri iş yükü talebinin yoğun olduğu devlet hastanelerinde çalışan toplam 267 hemşire, hekim ve diğer sağlık çalışanlarından anket yönetimi ile toplanmıştır. Geliştirilen hipotezler yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir. Bulgular, iş yükü talebi ile iş tatminsizliği arasındaki toplam ve doğrudan etkilerin anlamsız olduğunu; iş yükü talebi ile işten ayrılma niyeti arasında ise anlamlı bir toplam etkinin var olduğunu göstermektedir. Buna göre iş yükü talebi ile iş tatminsizliği arasındaki ilişkide, iş-aile çatışması ve iş stresi değişkenleri üzerinden ortaya çıkan bir dolaylı (indirect) etkiye kanıt sağlanmaktadır. Bununla birlikte, iş-aile çatışması ve iş stresi değişkenleri, iş yükü talebi ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide bir aracı (mediation) etkinin ortaya çıkmasında rol oynamaktadırlar.

Anahtar kelimeler: İş Yükü Talebi, İş-Aile Çatışması, İş Stresi, İş Tatminsizliği, İşten Ayrılma Niyeti

INTERVENING ROLE OF WORK-FAMILY CONFLICT AND JOB STRESS ON THE RELATIONSHIPS BETWEEN WORKLOAD DEMAND, JOB DISSATISFACTION AND INTENTION TO QUIT: THE CASE OF HEALTHCARE WORKERS

ABSTRACT

Based on the role stress theory, the main goal of this study is to find out what kind of role the work-family conflict (role conflict) and the stress resulting from that conflict have in the relationship between workload demands (role overload), and job dissatisfaction and intention to quit among healthcare professionals. The data of the study were collected from a total of 267 nurses, doctors, and other healthcare staff that work at state hospitals via survey questionnaire method. Hypotheses were tested using structural equation modeling. The results show that there isn't any statistically significant direct and total effect between workload demands and job dissatisfaction; however there is a statistically significant total effect between workload demands and intention to quit. Accordingly, these results show that there is an indirect effect of work-family conflict and job stress variables on the relationship between workload demand and job dissatisfaction. In addition, work-family conflict and job stress variables have a role in the emergence of a mediation effect in the relationship between workload demands and intention to quit.

Keywords: Workload Demand, Work-Family Conflict, Job Stress, Job Dissatisfaction, Intent to Quit

JEL Codes: M10; M12; M19

DOI: 10.17823/gusb.336

¹ Bu çalışmanın öncül bir formatı 15-17 Mayıs 2015 tarihlerinde Türk-İş ve Sakarya Üniversitesi tarafından düzenlenen 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresinde sunulmuş ve Kongre bildiriler kitapçığında yer almıştır. "Bu araştırma Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nce desteklenmiştir. Proje No: 2012.02.1314.1"

² Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon ABD, tarhanokan@hotmail.com.

³ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, ferhatozbek@gmail.com.

GİRİŞ

Her işin yerine getirilmek zorunda olunan belirli yükümlülükleri bulunduğunu öne süren Schaufeli ve Bakker (2004: 296) aşırı iş yükünü de içeren iş talebinin (*job demand*), belirli psikolojik ve/veya fizyolojik maliyetleri olacağını ifade etmektedirler. Öncül literatür, iş yükünün iş tatminsizliğine ve pek çok olumsuz çıktıya sebebiyet veren önemli bir stres kaynağı (*stresör-stressor*) olduğuna da kanıt sağlamaktadır (Spector, Dwyer ve Jex, 1988: 11). İş tatmini ve çalışanın örgütten kalıcı olarak ayrılmasını ifade eden işgücü devir oranının temel bir örgütsel davranış modelinin birincil bağımlı değişkenleri olduğu (Robbins ve Judge, 2012: 24-25) düşünüldüğünde iş yükü talebinin bu iki değişken üzerindeki etkisinin ele alınması oldukça anlamlı görünmektedir. Öncül literatür genel olarak değerlendirildiğinde, iş yükünün iş tatminini azaltıcı (*örneğin*, Spector vd., 1988; Cole vd., 2004; De Cuyper ve De Witte, 2006) ve işten ayrılma niyetini arttırıcı (*örneğin*, Spector vd., 1988; Çelik ve Çıra, 2013) etkilerine zaten kanıt sağlandığı görülmektedir.

Rol stresi bileşenlerinden olan aşırı rol yükü (*role overload*) ve rol çatışmasını (*role conflict*) (Colquitt vd., 2010: 79; Wincent ve Örtqvist, 2009: 226-227; Idris vd., 2011: 403-404) temel alan bu çalışmada ise Türkiye örneklemini için sağlık çalışanlarında iş-aile çatışmasının⁴ (*rol çatışması*) ve bu çatışmanın neden olacağı iş stresinin; iş yükü talebi (*rol yükü*) ile iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide nasıl bir rol oynayacağı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu noktada, geliştirilen araştırma modelinde iş-aile çatışmasına ayrıcalıklı bir önem atfedilmektedir. Araştırma modeli, iş-aile çatışmasının, iş yükü talebi ve sonuç değişkenleri arasındaki ilişkinin doğasını açıklayacak bir mekanizma olarak işlev görebileceği (*aracı-mediation etki*) veya iş yükü talebinin yol açacağı iş-aile çatışması ve stresin dönüşüm içerisinde iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyetine neden olduğu olgular zincirinden kaynaklı bir “dolaylı (*indirect*) etkinin” ortaya çıkabileceği⁵ varsayımına dayanmaktadır.

Böyle bir varsayım ise bireyin iş ve aile rolleri arasında yaşayacağı bir roller arası çatışma (*iş-aile çatışması*) mantığına dayanmakta ve işin gerektirdiği rolün yerine getirilmesi nispetinde aile rolüne katılımın zorlaşacağı öngörüsünü (Greenhaus ve Beutell, 1985: 77) temel almaktadır. Geliştirilen araştırma modeli bu noktada, yaşamın belirli bir alanındaki (*örneğin işteki*) stresörlerin, diğer yaşam alanlarında (*örneğin ailede*) strese neden olacağını öne süren rol stresi teorisine (*role stress theory*) (Kahn, 1964; aktaran, Bhaskar-Shrivinas, vd., 2005: 261; Luk ve Shaffer, 2005: 490) dayanmaktadır. Bu teori, örgütsel faktörlerin rol gönderenler arasında, odak kişilere rol baskıları şeklinde iletilecek rol beklentileri oluşturacağını varsaymaktadır (Edwards, 1992: 241). Bununla

⁴ İş aile çatışması kavramı işten aileye yansıyan “iş-aile çatışması” (*work to family conflict*) veya aileden işe yansıyan “aile-iş çatışması” (*family to work conflict*) şeklinde ortaya çıkabilmekte (Yildirim ve Aycan, 2008: 1368; Colquitt, vd., 2010:80) olup öncül literatürde “iş-aile çatışmasının” daha yaygın olduğu belirtilmektedir (Yildirim ve Aycan, 2008: 1368). Bu bağlamda bu çalışmada “iş-aile çatışması” kavramı ele alınmış olup, “iş-aile çatışması” ile işten aileye yansıyan çatışma kast edilmektedir.

⁵ Bu varsayım, Mathieu ve Taylor’ın (2006: 1038) “mediation etki” ve “dolaylı etki” konusundaki tanımlamaları ve bu iki kavram arasındaki ayrım konusundaki açıklamaları çalışmanın değişkenlerine uyarlanarak yapılmıştır.

birlikte, bir beklentiyle uyumlu diğer beklenti ya da beklentileri etkin olarak yerine getirmenin mümkün olmadığı ya da bir beklentinin diğer beklentiye yerine getirmeyi zorlaştırdığı durumlarda birey için rol çatışmasının olası olacağı söylenebilir (Kahn, vd. 1964; aktaran, Fisher, 2001: 144). Özetle teori, çoklu rolleri bir arada yönetmenin zor olduğunu ve kaçınılmaz bir şekilde gerginliğe (*strain*) yol açacağını ileri sürmektedir (Geurts ve Demerouti, 2003: 283).

Bu anlatımlar ışığında ortaya çıkararak stres kaynağı olabilecek önemli rol çatışmalarından birisinin de iş-aile çatışması olduğu öne sürülmektedir (Colquitt, vd., 2010: 80). Zira rol stresi teorisini temel alarak iş-aile çatışmasının en yaygın tanımlarından birini (Demerouti, vd., 2004: 132) ortaya koyan Greenhaus ve Beutell (1985: 77) de bu kavramı “*aile ve iş alanlarından gelen rol baskılarının bazı açılardan karşılıklı olarak uyumsuz olduğu bir roller arası çatışma şekli*” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım bu çalışmanın da çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu açıklamalar ışığında çalışmada, kişinin iş yaşamında karşılaştığı aşırı iş yükü talebinin (*rolünün*), iş ve aile yaşamındaki rolleri arasında yaratacağı çatışma ve bu çatışmanın sonuçları inceleme konusu yapılmıştır.

Literatür incelendiğinde, iş-aile rolleri arasındaki bu çatışmanın bir öncülü olarak iş yüküne/*talebine* ve dönüşüm içerisinde iş-aile çatışmasının iş tatmini üzerindeki etkilerine sağlık çalışanları (*hemşireler*) örnekleminde sınıadıkları modellerinde yer veren çalışmalara sınırlı sayıda da olsa rastlanabilmektedir (*örneğin*, Cortese vd., 2010; Yildirim ve Aycan, 2008). Bununla birlikte, kültürel bağlamdan etkilenmesi muhtemel olan iş-aile çatışması olgusu ile ilgili çalışmaların, başta ABD olmak üzere sanayileşmiş batı toplumlarında yapıldığı (Yildirim ve Aycan, 2008: 1367) ve özellikle iş aile çatışması konusunda hemşireler *gibi sağlık çalışanları* üzerinde yürütülen araştırmaların farklı ülkelerin kültürel karakteristiklerini dikkate almadıkları da ifade edilmektedir (Cortese, vd., 2010: 36; *italik vurgu yazarlara aittir*). Bu görüşler ışığında, Türkiye'nin bireyci kültür özelliği gösteren gelişmiş ülkelerden farklı olarak, sahip olduğu ortaklaşa davranışçı (*kolektivist*) kültür (Hofstede, 1980; Sargut, 1994) özellikleri ile iş-aile çatışmasını temel alan bir modelin sınanması açısından, bahsedilen öncül literatüre nazaran, ayrıcalıklı bir örneklem oluşturduğu öne sürülebilir.

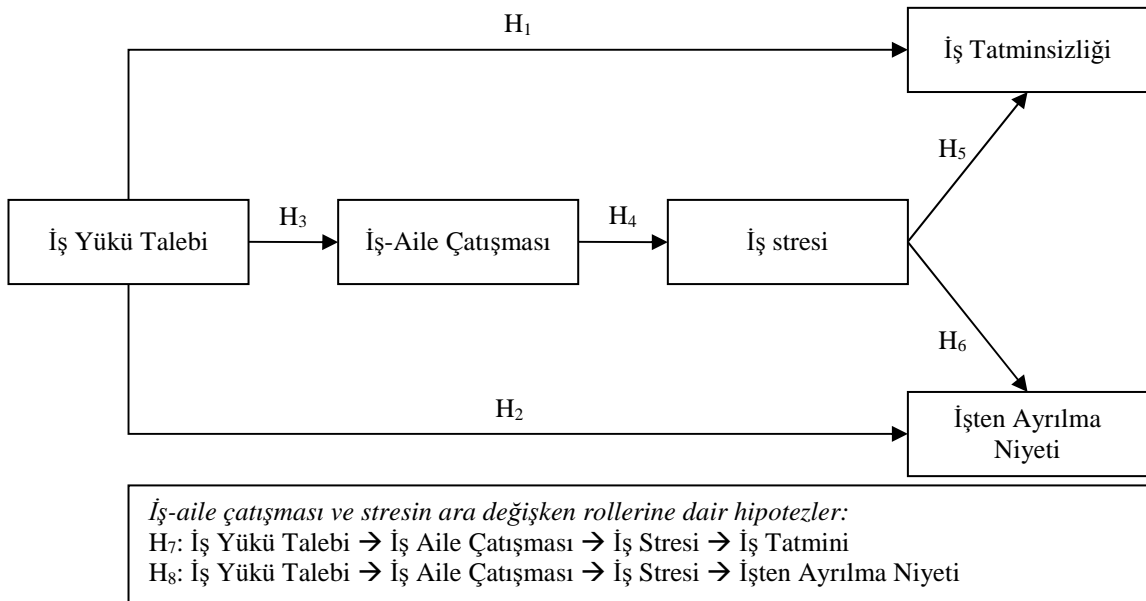
Türkiye'de haftalık çalışma sürelerinin Avrupa Birliği ortalamasının üzerinde olması (Eurostat, 2011: 35) ve işverenlerin işe ilave işçi almaktansa, mevcut işçileri daha fazla çalıştırmayı tercih etmeleri iş yükünü arttıran (Sayın, 2011: 42) ve potansiyel sonuçlarını önemli kılan bir diğer neden olarak görülebilir. Diğer taraftan Türkiye bağlamı için bir değerlendirme yapıldığında sağlık çalışanlarının aşırı iş yükü sorununun sıklıkla gündeme gelen bir konu olduğu görülmektedir. Zira Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Dünya Bankası (World Bank) tarafından hazırlanan incelemeye (2008: 75-76) göre 2006 yılı itibari ile Türkiye'de 1000 nüfus başına düşen hekim sayısı OECD ortalamasının yarısı *civarında* iken, hemşire sayısı bu ortalamanın *yaklaşık* beşte biri kadardır. Bununla birlikte, Türkiye'de hekimler (*örneğin*, Ozyurt, vd., 2006: 162) ve hemşireler

(örneğin, Kılıç, vd., 2014: 1034; Yıldırım, vd., 2014: 169) gibi sağlık çalışanlarının aşırı iş yüküne sahip oldukları diğer araştırma ve raporlarda da (örneğin, TBMM, 2013:188) vurgulanmaktadır.

Sağlık sisteminin bu yapısı göz önüne alındığında, aşırı iş yükünün çeşitli olumsuz etkilerinin Türkiye’de görev yapan sağlık çalışanları tarafından da önemli düzeyde deneyimlenmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Bu çalışmanın, iş yükü ve ailenin beklentileri çerçevesinde farklı rolleri yerine getirmek durumunda olmanın, Türkiye bağlamında görev yapan sağlık çalışanlarını nasıl etkileyebileceğini göstermesi bakımından önem taşıdığı söylenebilir. Bu anlamda çalışma, rol (iş) yükü, iş-aile çatışması, iş stresi, iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti değişkenleri arasındaki ilişkileri bütünlük bir çerçevede inceleyerek özellikle, rol stresi literatürüne teorik ve olgusal destek sağlamayı amaçlamaktadır.

I. ARAŞTIRMA MODELİ, LİTERATÜR VE HİPOTEZLER

Rol stresi teorisini temel alan araştırma modeli (Şekil 1), iş yükü talebi (rol yükü) ile iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti gibi potansiyel sonuçları arasındaki ilişkileri, iş-aile (rol) çatışması ve iş stresi değişkenleri odağında açıklamaya çalışmaktadır. Modelin odak noktasında yer alan iş-aile çatışmasına (ve bu çatışma nedeniyle oluşacağı varsayılan iş stresine) atfedilen “ara değişken rolü” bu noktada çalışmanın ana varsayımını oluşturmaktadır. Bu varsayımın temel mantığını oluşturan ara etki (*intervening effect*) kavramı ise genel bir başlık altında, bir öncül değişkeni bir kriter değişkene bağlayan bir tür bağlantı mekanizması olarak tanımlanmaktadır (Mathieu ve Taylor, 2006: 1038-1039). O halde böyle bir modelin testi ile iş-aile çatışmasının ve bu çatışmanın neden olacağı iş stresinin, iş yükü talebi ile sonuç değişkenleri arasındaki ilişkideki rolünü ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.



Şekil 1. Araştırma Modeli

Öte yandan genel bir başlık altında tanımlanan söz konusu ara etkinin, farklı varsayımlara sahip olan “dolaylı etki (indirect effect)” ve “aracılık etkisi (mediation effect)” olarak adlandırılan iki özel türü olduğu da ifade edilmektedir (Mathieu ve Taylor, 2006: 1038-1039). Literatürde bu iki durum birbirinin yerine kullanılabilirle birlikte, “aracılık etkiye” kanıt sağlanabilmesi için bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki “toplam etkinin⁶” anlamlı olması şartı aranırken, böyle bir “toplam etkinin” olmaması durumunda ise sadece bir “dolaylı etkiden” bahsedilebileceği ifade edilmektedir (Preacher ve Hayes, 2004:719). Bununla birlikte, çalışmanın temel varsayımı ve tanımlanan amacı çerçevesinde iş-aile (rol) çatışması üzerinden tanımlanacak ilişki örüntüsünü daha geniş bir çerçevede yorumlamak amacı ile ilk başta herhangi bir ayrıma gidilmeksizin, iş-yükü talebi ile iş stresinin söz konusu değişkenler arasında “ara etkisine” dair bir kavramsal çerçeve oluşturularak hipotezler geliştirilmiştir. Bu noktada iş-aile çatışması üzerinden ortaya çıkabilecek ilişki örüntüsünün dolaylı etki veya aracılık etkilerin her ikisi şeklinde de olabileceği varsayılmıştır. Bu bağlamda bir aracılık etkisinin elde edilmesi, *iş yükü talebi ile iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti gibi* değişkenler arasındaki ilişkinin gerçekte *iş-aile çatışması gibi* bir başka değişkenin varlığını tamamen veya kısmen şart koştuğu şeklinde yorumlanacaktır (Şimşek, 2007: 24; *italikler yazarlara aittir*). Bununla birlikte dolaylı etkiye kanıt sağlanması durumunda, *iş yükü talebi ile iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti gibi değişkenler* arasında doğrudan bir ilişki olmadığı, bu ilişkinin gerçekte *iş-aile çatışması ve iş stresi gibi* değişkenlerin sağladığı bir bağlantı mekanizması üzerinden gerçekleştiği ifade edilebilecektir (Mathieu ve Taylor, 2006: 1039; *italikler yazarlara aittir*). Araştırma modeline temel oluşturan öncül literatür ışığında geliştirilen hipotezler, izleyen bölümde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

A. Literatür ve Hipotezler

İş yükü (*workload*) kavramı genel olarak bir iş görenden yüksek miktarda iş talep edilmesini ifade etmekte olup çalışma süresi, üretim düzeyi veya gerçekleştirilen işin zihinsel gereklilikleri ile ilişkilendirilebilmektedir (Spector ve Jex, 1998:358). Çalışanın deneyimlediği yüksek iş yükünün, önemli stres kaynaklarından (*stresör-stressor*) biri olduğu ve dönüşüm içerisinde işe yönelik olarak, iş tatminsizliğini de içeren, pek çok olumsuz çıktıya neden olduğu bilinmektedir (Spector, vd., 1988:11). Çeşitli stresörler ile *-olumsuz-* çıktılar arasındaki bu ilişkileri kadın sekreterler ve onların yöneticileri örneğinde görgül olarak da test eden Spector ve diğerleri (1988: 17), sekreterlerin bakış açısından; deneyimlenen iş yükü ile iş tatmini arasında ters yönlü ve iş yükü ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü ilişkiler elde etmişlerdir.

⁶ Modelde ele alınan değişkenler arasındaki doğrudan oklarla tanımlanan ilişkiler “doğrudan etki” olarak adlandırılırken, iş - aile çatışması ve/veya iş stresi değişkenleri üzerinden ortaya çıkacağı düşünülen etkiler “dolaylı etki” olarak adlandırılmaktadır. “Toplam etki” ise, doğrudan etki ve dolaylı etkilerin toplamını ifade etmektedir (Şimşek, 2007: 22-23 ve 44-46).

İş yükü ile iş tatmini arasındaki ilişkilere kanıt sağlayan daha yakın tarihli görgül çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Cole, Panchanadeswaran ve Daining (2004) lisanslı sosyal hizmet uzmanları (*licensed social workers*) üzerinde yürüttükleri araştırmalarında algılanan iş yükü ile iş tatmini arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ve algılanan etkinliğin (*perceived efficacy*) bu ilişkide aracı değişken olarak rol oynadığı yönünde bulgular elde etmişlerdir. De Cuyper ve De Witte (2006), geçici ve sürekli işçiler örnekleminde test ettikleri modelleri ile iş yükü ve otonominin, sözleşme tipi ve çıktı değişkenleri arasındaki aracılık rollerine kanıt sağlayamamakla birlikte; iş yükünün, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve yaşam doyumu üzerinde negatif; performans üzerinde ise pozitif etkilerine yönelik bulgular üretmişlerdir. Söz konusu çalışmada ayrıca iş yükü ile iş tatmini arasındaki bu ilişkinin, geçici ve sürekli çalışanlar arasında farklılaşabileceğine yönelik bir moderator etkiye de kanıt sağlanmamıştır (De Cuyper ve De Witte, 2006).

Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde ise öngörülen ilişkiye çeşitli sektörlerde kanıt sağlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, Keser (2006) banka çağrı merkezi çalışanları örnekleminde yürüttüğü görgül çalışmasında, bu çalışanların sahip oldukları yüksek iş yükünün “iş doyumlarını” olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Kaya (2007:368) tarafından yürütülen bir diğer çalışmada da, yiyecek-içecek departmanlarında görev yapan otel çalışanlarının diğer departmanlarda çalışanlardan daha düşük iş tatminine sahip olmaları, bu çalışanların daha ağır bir iş yüküne sahip olmaları ile açıklanmaktadır. Hizmet sektöründe yapılan bu araştırmaların yanı sıra, iş yükünün alt kademe sanayi sektörü çalışanları için de bir tatminsizlik ve şikâyet nedeni olduğu (Tanrıverdi, 2006: 14) görülmektedir.

Buraya kadar özetlenen literatür iş yükünün çalışanlar üzerinde özellikle iş tatminini düşürmeye yönelik olumsuz etkilerini ifade etmektedir. Aşırı iş yükü ile ilgili bir iddia ortaya konulmak istendiğinde sağlık sektörünün ayrıcalıklı bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Graham, Ramirez, Field ve Richards (2000:182-183), konsültan radyologların stres ve iş tatmini kaynaklarını diğer alanlardaki uzmanlarla karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlayan çalışmalarında, radyologların ve diğer hekimlerin işlerinin en stresli yönünün aşırı iş yükü olduğuna yönelik bulgular elde etmişlerdir. Öncül literatür, sağlık çalışanlarının deneyimledikleri bu aşırı iş yükünün iş tatminlerini azaltacağını destekleyici kanıtlar da sunmaktadır. Adams ve Bond (2000) İngiltere’de yürüttükleri çalışmalarında, hemşirelerin iş yükü algılarının, iş tatminlerini etkileyen faktörler arasında olduğunu vurgulamaktadırlar. Cortese, Colombo ve Ghislieri, (2010) ise İtalya’da hemşireler örnekleminde iş talebi (*job demand*) ile iş tatmini arasındaki negatif yönlü bir ilişkinin varlığına kanıt sağlamaktadır.

Aiken ve diğerleri (2002: 1987) ABD’de yürüttükleri görgül araştırmalarında, hemşire başına düşen hasta oranının yüksek olduğu hastanelerde hemşirelerin iş tatminsizliği olasılığının yüksek olduğunu ve her ilave hastanın hemşirelerin iş tatminsizliğinde %15’lik bir artış ihtimali meydana getirdiğini ortaya koymuşlardır. Bu bulgu çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında iş yükü

sorununun ve bu sorunun neden olacağı iş tatminsizliğinin Türkiye’de görev yapan sağlık çalışanları için çok daha ciddi bir görünüm arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira kişi başına düşen sağlık personeli sayısı bakımından OECD ülkeleri arasında son sıralarda olduğu belirtilen (Mollahaliloğlu, 2013: 12-13) Türkiye’de, mevcut çalışanların uzun çalışma süreleri bakımından da yüksek bir iş yüküne sahip oldukları da bilinmektedir (TBMM, 2013: 188).

Söz konusu çalışmalar ve kuramsal açıklamalar ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilebilmektedir.

H₁: İş yükü talebindeki artış iş tatminsizliğinin artmasına neden olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalara koşut olarak, yüksek iş yükü talebinin yol açacağı bir diğer olumsuz sonucun, işten ayrılma niyeti olabileceği düşünülmektedir. Türkiye için, bu öngörüğü destekleyecek nitelikte bulgular elde eden, Çelik ve Çıra (2013: 11) turizm sektörü çalışanları üzerinde yürüttükleri araştırmalarında; “aşırı iş yükünün” iş performansı üzerindeki negatif etkisine karşın, işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğunu; iş yükünün ayrıca örgütsel vatandaşlık davranışı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide aracı değişken olarak rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Turizm sektöründe, Onay ve Kılıcı (2011) tarafından yürütülen bir diğer araştırma da, bir stres kaynağı olarak ele alınan iş yükünün işten ayrılma niyeti üzerindeki pozitif etkisine kanıt sağlanmaktadır. Öncül literatürde ayrıca, iş yükünün hemşirelerin “personel devir” (*turnover*) olasılıklarını arttıran örgütsel karakteristiklerden biri olduğu ortaya konulmaktadır (Hayes et al, 2012: 889; Hayes vd., 2006: 240; Tai, 1998: 1917-1918). Hasta başına düşen hemşire sayısının azlığına bağlı olarak artan iş yükünün, iş tatmini üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra hemşirelerin işten ayrılmalarına da zemin hazırladığı öne sürülmektedir (İntepeler, vd., 2014: 2).

Bu açıklamalar çerçevesinde aşağıdaki hipotez geliştirilebilmektedir.

H₂: İş yükü talebindeki artış işten ayrılma niyetinin artmasına neden olacaktır.

İş ve aile rolleri arasında ortaya çıkabilecek çatışmanın kaynaklarını kuramsal olarak ele alan Greenhaus ve Beutell (1985: 76), böyle bir çatışmanın; rollerden biri için harcanması gereken zamanın, rolün neden olduğu gerginliğin (*strain*) ve rolün gerektirdiği özellikli davranış kalıplarının, diğer bir rolün gerekliliklerini yerine getirmeyi engellemesinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Buna göre örneğin, çalışma saatlerinin fazla olması veya esnek olmaması iş aile çatışmanın bir kaynağı olarak görülebilmektedir (Greenhaus ve Beutell, 1985: 78). O halde, çalışanlarda aşırı iş yükünün neden olacağı doğal bir olumsuz sonucun, aile sorunları ya da iş-aile çatışması olacağı öne sürülebilir.

Öncül literatür bu öngörüye destek sağlayacak nitelikte görgül kanıtlar da sunmaktadır. Örneğin, iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması ile ilgili “bütüncül bir model” öneren Frone ve diğerleri (1997), test ettikleri kapsamlı modelleri çerçevesinde aşırı iş yükü ile iş-aile çatışması arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığına kanıt sağlamışlardır. Illies ve diğerleri (2007) 106 iş gören üzerinde yürüttükleri boylamsal (*longitudinal*) çalışmalarında, yüksek iş yükü algısının ve işte harcanan

zamanın iş-aile çatışmasına neden olacağı yönündeki hipotezlerine destek bulmuşlardır. Yıldırım ve Aycan (2008: 1366-1367) tarafından Türkiye’de yürütülen bir çalışmada ise örneklemini oluşturan hemşireler için iş talebi faktörleri olarak ele alınan, aşırı iş yükü (*work overload*) ve düzensiz çalışma programlarının iş-aile çatışmasının önemli belirleyicileri oldukları ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın örneklemini oluşturan sağlık kurumları açısından genel bir değerlendirme yapıldığında ise 7/24 hizmet esasına göre çalışan bu kurumların, aşırı iş yükünü de içerisinde barındıran kendilerine has özellikleri nedeniyle iş stresi ve iş-aile yaşam çatışmasının yoğun olarak yaşandığı birimler oldukları öne sürülmektedir (Tekingündüz vd., 2015: 691). Bu noktada aşağıdaki hipotez geliştirilebilmektedir.

H₃: İş yükü talebindeki artış iş-aile çatışmasının artmasına neden olacaktır.

Sıradan bir çalışanın haftalık çalışma periyodu içerisinde özel hayat için ayrılan sürenin, iş yaşamına ayrılan saatlerin yaklaşık üç katına karşılık geldiği göz önüne alındığında, ailevi meselelerden kaynaklı sorunların, bireyin işine de yansıtacak önemli bir stres kaynağı oluşturacağı ileri sürülebilir (Kaya, 2013: 204). İş-aile çatışmasının temelinde çalışanların aile ve iş ortamlarının gerektirdiği birden fazla rolü eş zamanlı olarak oynama zorunluluğu yer almaktadır (Erdilek-Karabay, 2015: 117). Bu noktada çalışanın, işyeri tarafından gelen daha fazla çalışması yönündeki baskılar ile ailesinin eve daha fazla vakit ayırması yönlü talepleri arasında deneyimleyeceği potansiyel bir rol çatışmasının, dönüşüm içerisinde strese yol açabileceği düşünülmektedir (Griffin, 1996: 461). İş-aile çatışması ve aile-iş çatışmasının, neden olacağı çeşitli psikiyatrik bozuklukları görgül olarak ele alan Frone (2000), her iki çatışmanın çalışanlarda “duygudurum bozukluğu”, “anksiyete bozukluğu” ve “madde bağımlılığı” gibi sorunlara yol açabileceğine yönelik bulgular elde etmiştir. Örgütsel adalet ve stres arasındaki (*negatif*) ilişkide iş-aile çatışmasının aracılık etkisini araştıran Judge ve Colquitt (2004) ise aracı hipotezlerine prosedür adaleti ve kişilerarası adalet için kanıt sağlarken iş-aile çatışması ile stres arasında da anlamlı ilişkiler elde etmişlerdir. Öte yandan Tekingündüz ve diğerleri (2015: 690) tarafından Türkiye’de görev yapan sağlık çalışanları örnekleminde yürütülen bir diğer araştırmada da iş-aile çatışmasının iş stresini arttırdığına dair istatistiksel bulgular elde edildiği görülmektedir.

Çalışmanın bu anlatımlardan yola çıkılarak geliştirilen hipotezi aşağıdaki gibidir.

H₄: İş-aile çatışmasındaki artış iş stresi düzeyinin artmasına neden olacaktır.

Çalışanların deneyimledikleri stresin çeşitli fizyolojik, psikolojik ve davranışsal sonuçları olacağı bilinmekte olup yüksek stresin; örgüte bağlılığın azalması, yüksek iş gücü devri, işe devamsızlık, işten ayrılma, düşük iş tatmini ve düşük iş performansı gibi olumsuz çıktılara yol açacağı ifade edilmektedir (Griffin, 1996: 463; Aktaş, 2001: 29; Gümüştekin ve Öztemiz, 2005: 279; Barlı, 2010: 279-285). Stres, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti değişkenleri arasındaki ilişkilere dair öngörülere destek sağlayacak nitelikte bulgular üreten Hendrix ve diğerleri (1985) test ettikleri kapsamlı modellerinde iş stresi ile iş tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Söz konusu çalışmada iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasında ise iş tatmini üzerinden tanımlanan bir

dolaylı ilişkiden bahsedilmektedir (Hendrix vd., 1985: 189 ve 195). Williams ve diğerleri (2000) ise hekimlerin algılanan stres düzeyleri ile iş tatminleri arasındaki ters yönlü ilişkiye görgül olarak kanıt sağlamışlardır.

Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkileri Türkiye’de sağlık çalışanları örnekleminde test eden çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Tekingündüz ve diğerleri (2015: 690) tarafından yapılan çalışmada, sağlık çalışanlarının iş tatminlerinin belirleyicilerinin ele alındığı regresyon modelinde, aile-iş çatışmasının pozitif etkisine karşın iş-aile çatışması için anlamlı bir ilişki elde edilemezken iş stresi ile iş tatmini arasındaki negatif ilişki anlamlıdır. Erdilek-Karabay (2015) sağlık çalışanları örnekleminde yürüttüğü araştırmasında, iş stresindeki artışın işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif ve iş tatmini, üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu saptamıştır.

Bu kuramsal ve görgül açıklamalar ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilebilmektedir.

H₅: İş stresindeki artış iş tatminsizliğinin artmasına neden olacaktır.

H₆: İş stresindeki artış işten ayrılma niyetinin artmasına neden olacaktır.

Yapılan kavramsal açıklamalar ve özetlenen öncül literatür, ele alınan değişkenler arasındaki doğrudan ilişkilere destek sağlamaktadır. Bu noktada, söz konusu değişkenlerin bir arada dâhil edildiği bir modelde, değişkenlerin birbirleri arasındaki bu nedensellik ilişkilerinden doğacak, çeşitli “ara etkilerin” ya da başka bir deyişle doğrudan ve dolaylı etkileri içeren bir ilişki örüntüsünün ortaya çıkacağı öngörülebilir. Örneğin, yöneticilerin iş yükü taleplerinin artmasının, çalışanın işi ile gereğinden fazla ilgilenmesine yol açabileceği, böylelikle de çalışanların ailelerine yeterince zaman ayıramamalarından dolayı, stres, iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçların ortaya çıkabileceği düşünülebilir.

Bu öngörülere sağlayacak şekilde, Cortese ve diğerleri (2010) iş-aile çatışması ve diğer faktörlerin iş tatmini üzerindeki etkilerini, İtalya’da hemşireler örnekleminde kapsamlı olarak modelledikleri çalışmalarında, iş talebi (*job demand*) ile iş-aile çatışması arasında pozitif ve iş aile çatışması ile iş tatmini arasında negatif yönlü ilişkiler elde etmişlerdir. Konuyla ilgili öncül literatürü kapsamlı bir meta analiz çalışması ile ele alan Kossek ve Ozeki (1998: 139) de iş-aile ve aile-iş çatışması ile iş ve yaşam tatmini arasında “istikrarlı bir negatif ilişki” olduğunu ortaya koymuşlardır.

Bu ilişki sistemi içerisinde tanımlanan aile ile ilgili meseleler, kültürel özellikler çerçevesinde değerlendirildiğinde ayrıcalıklı bir önem kazanmaktadır. Türkiye Hofstede (1980) tarafından tanımlanan ulusal kültür boyutları çerçevesinde ortaklaşa davranışçı (kolektivist) bir kültür olarak değerlendirilebilmektedir (Sargut, 1994: 322). Kolektivist kültürler ise genel olarak aile bağlarının yüksek olduğu kültürler olarak tanımlanmaktadır (Triandis ve Gelfand, 1998). Bu anlatımlar iş yükü talebinin yol açacağı stres ve diğer olumsuz çıktılarının belirli ölçüde iş-aile çatışması üzerinden tanımlanacağına yönelik bir öngörü Türkiye bağlamı için ön plana çıkarmaktadır.

Literatürde yer alan çeşitli çalışmalar da bu öngörülere destek sağlar niteliktedir. Erdilek Karabay (2015) çalışmasında, iş-aile çatışmasının sağlık çalışanlarının işten ayrılma niyetlerini

arttırdığı ve iş tatminleri üzerinde negatif yönlü etkiye sahip olduğu yönünde bulgular elde etmiştir. Yıldırım ve Aycan (2008) ise hemşirelerde “aşırı iş yükü” ve “düzensiz çalışma programı” ile “iş-aile çatışması” arasında pozitif yönlü; “iş-aile çatışması” ile “iş tatmini” ve “yaşam tatmini” değişkenleri arasında negatif yönlü ilişkiler elde etmişlerdir. Bu bulgular, “aşırı iş yükü” ve “düzensiz çalışma programı” değişkenleri ile “iş tatmini” ve “yaşam tatmini” arasındaki ilişkide “iş-aile çatışmasının” aracı rolünü destekler niteliktedir (Yıldırım ve Aycan, 2008: 1370-1373).

Bu çalışmada geliştirilen araştırma modeli kapsamında tanımlanan ilişki örüntüsünde, iş-aile çatışması ile birlikte stresin de bir “ara değişken” olarak rol oynayacağı öne sürülebilir. Bu noktada, -olumsuz- çalışma şartları ve örgütsel yapıdan kaynaklanan faktörlerinin stresin önemli bir kaynağı olduğu (Aktaş, 2001: 26), deneyimlenen aşırı iş yükünün çalışanlarda strese yol açacağı (Gümüştakin ve Öztemiz, 2005: 274; Soysal, 2009: 20; Barlı, 2010: 270; Güney, 2011: 319), iş yükünün ayrıca, neden olduğu stres ile çalışanın iş tatmininin azalmasına neden olacağı söylenebilmektedir (Keser, 2006:106). Belirli bir düzeyin üzerinde iş yükü deneyimleyen çalışanların, yaşayacakları stres ve tükenmişlik sorunları nedeniyle işlerinden zevk alamayacakları, çalışma ortamlarında mutsuz olacakları ve düşük performans sergileyen bu çalışanların işten ayrılma fırsatlarını değerlendirme eğiliminde olacakları öne sürülmektedir (Çelik ve Çıra, 2013: 13).

Özellikle sağlık çalışanlarında, deneyimlenen yoğun iş yükü kapsamında ağır hastalarla ilgilenmek ve hastaların yakınları ile diyalog kurmak gibi yükümlülüklerin, stres ve gerginlik kaynağı olduğu ifade edilmektedir (Sünter vd., 2006: 10). İş yükü ile stres arasındaki ilişki sağlık sektöründe yapılan uygulamalı araştırmalarda da ortaya konulmuştur. Örneğin, Önder ve diğerleri (2014) hemşireler örnekleminde stres faktörlerini Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemi ile önceliklendirdikleri araştırmalarında, iş yükünün hemşirelerde strese neden olan en önemli ana faktör olarak ortaya çıktığını ortaya koymuşlardır. Kanbay ve Üstün (2009: 159) tarafından yapılan bir diğer araştırmada da iş yükünün hemşirelerde strese neden olan önemli etkenlerden birisi olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Stresin buraya kadar yapılan açıklamalar çerçevesinde tanımlanan olumsuz etkileri de göz önüne alındığında, sağlık çalışanlarının sahip oldukları aşırı iş yükü ile iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçlar arasındaki ilişkide, deneyimlenen stresin de belirli ölçüde rol oynadığı öne sürülebilir.

Bu anlatımlar, iş yükü talebi ile iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti arasında, aile sorunları ile iş stresinin birer “ara değişken” olarak rol oynayacağını ima etmektedir. Bu bağlamda geliştirilen hipotezler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

H₇: İş yükü talebi ile iş tatminsizliği ilişkisinde iş-aile çatışması ve iş stresi düzeyi ara değişken olarak rol oynar.

H₈: İş yükü talebi ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde iş-aile çatışması ve iş stresi düzeyi ara değişken olarak rol oynar.

II. METODOLOJİ

A. Örneklem

Araştırmanın analizleri birey düzeyinde yürütülmüştür. Çalışmanın amacı ve kısıtları çerçevesinde belirlenen ana evren, Gümüşhane ve Osmaniye illerinde görev yapmakta olan sağlık çalışanlarından (*hekim, hemşire ve diğer sağlık personeli*) oluşmaktadır. Çalışma kapsamında değerlendirilecek olan verilerin toplanması aşamasında, bu illerde bulunan sağlık kurumlarından gerekli izinler alınmış ve bu kurumlarda görev yapmakta olan personele ulaşılarak, hazırlanan anket formu yüz yüze doldurulmuştur.

Anket çalışması sırasında ulaşılabilen sağlık çalışanlarından bir kısmı anketi doldurmayı kabul etmemiş olup doldurulan bazı anketler de kayıp veriler (*missing values*) içerdiği için örneklem dışında bırakılmıştır. Bu sürecin sonucunda toplam 267 adet anket örneklem kapsamına alınabilmektedir. Örnekleme dâhil edilen çalışanların demografik özellikleri (Tablo 1) incelendiğinde, 19 (*en düşük*) ile 55 (*en yüksek*) arasında değişen yaş ortalamasının 33,42 ($\pm 7,39$) olduğu görülmektedir. Mesleki tecrübeleri ortalama 11,10 ($\pm 7,12$) yıl olan çalışanların % 42,7'si erkek iken kadınların oranı % 52,8'dir (*çalışanların %4,5'i bu soruyu yanıtlamamıştır*). Meslek grupları içerisinde hemşirelerin (%43,8) en yüksek orana sahip olduğu, hekimler (%22,8) ve diğer sağlık personelinin (%29,2) birbirlerine yakın oranlarda olduğu görülmektedir (*çalışanların %4,1'i bu soruyu yanıtlamamıştır*).

Tablo 1. Örneklem Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde	\bar{X}	s.d.	Min.	Max.
Yaş			33,42	7,39	19	55
Tecrübe			11,10	7,12	1	33
Cinsiyet	Kadın	141	52,8			
	Erkek	114	42,7			
	<i>Kayıp Veri</i>	12	4,5			
Görev	Hekim	61	22,8			
	Hemşire	117	43,8			
	Diğer Sağlık Personeli	78	29,2			
	<i>Kayıp Veri</i>	11	4,1			
Toplam	267	100				

B. Ölçekler, Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Araştırma verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir. Kullanılan anket formunun ilk kısmında araştırma modelinde yer alan; iş yükü talebi (7 soru), iş-aile çatışması (4 soru), iş stresi (8 soru), iş tatminsizliği (3 soru) ve işten ayrılma niyeti (3 soru) kavramlarını ölçmeye yarayan toplam 25 soru yer almaktadır. Anket formunun son kısmında ayrıca deneklerin yaş, mesleki tecrübe, cinsiyet ve meslek gibi demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliklerini ölçmek üzere doğrulayıcı faktör analizi (CFA) ve güvenilirliklerini ortaya koymak üzere Cronbach's Alpha yöntemi kullanılmıştır.

İş yükü talebi: İş yükü talebini ölçmek üzere kullanılan sorular, Remondet ve Hansson'ın (1991: 134) çalışmalarından alınarak, araştırmacılar tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Bu sorulara

verilebilecek alternatif yanıtlar ise 1'den (*hiçbir zaman*), 5'e (*her zaman*) uzanan 5 noktalı likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Uygulanan CFA (Tablo 2), iş yükü talebini ölçmeye yarayan soruların tek faktör altında toplandığı yapının, veri ile uyumunun tatminkâr olduğunu ortaya koymaktadır ($\chi^2/df=2,028$; CFI=,986; TLI=,976; NFI=,973; RMSEA=,062). CFA uygulanırken önerilen düzeltme indisleri dikkate alınarak "IYT 4" ile "IYT 5" ve "IYT 6" ile "IYT 7" değişkenlerinin hata terimleri arasındaki ilişkiler tanımlanmıştır. Bu aşamadan sonra oluşturulan modellerde modifiye edilmiş yapı kullanılmıştır. Hesaplanan Cronbach's Alpha katsayısı ($\alpha=0,879$) ölçeğin içsel tutarlılığına kanıt sağlamaktadır.

Tablo 2. İş Yükü Talebi Ölçeği CFA ve Güvenilirlik Analizi

Ölçek Maddeleri	İş Yükü Talebi
IYT 1. Yöneticim beni doğrudan etkileyen kötü bir şekilde planlanmış değişiklikler yapar.	0,802
IYT 2. Yöneticim benden yerine getirmemi istediği taleplerle ilgili olarak gerçekçi değildir.	0,836
IYT 3. Yöneticim benden adaletsiz taleplerde bulunur.	0,846
IYT 4. İş yüküm çok ağırdır.	0,626
IYT 5. Benim gerçekçi olmayan bir çalışma programım var.	0,509
IYT 6. Yöneticim benden diğer çalışma arkadaşlarımdan bulunmadığı taleplerde bulunur.	0,653
IYT 7. Kendi işime ek olarak başkalarının işlerini de yapmaya zorlanırım.	0,589
CFA Uyum İndeksleri: $\chi^2/df= 2,028$; CFI= 0,986; TLI= 0,976; NFI= 0,973; RMSEA= 0,062	
Cronbach's Alpha	0,879

İş-Aile çatışması: iş-aile çatışması, Kopelman, Greenhaus ve Connoly (1983) tarafından geliştirilen 4 soru ile ölçülmüş olup bu sorular Gutek, Searle ve Klepa'nin (1991: 563) çalışmalarından alınmış ve araştırmacılar tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçekte yer alan sorular, 1'den (*kesinlikle katılmıyorum*), 5'e (*kesinlikle katılıyorum*) uzanan 5 noktalı likert ölçeği üzerinden yanıtlanmıştır. Uygulanan CFA (Tablo 3) sonucunda tek faktörlü yapının veri ile tatminkâr düzeyde uyum gösterdiği görülmüştür ($\chi^2/df=,572$; CFI=1,000; TLI=1,008; NFI=,998; RMSEA=,000). CFA uygulanırken 2 sorunun (WFC 3 ve WFC 4) hata terimleri ilişkilendirilmiş ve izleyen analizler modifiye edilmiş yapı üzerinden yürütülmüştür. Yapılan güvenilirlik analizi, ayrıca ölçeğin güvenilirliğine de kanıt sağlamaktadır ($\alpha=0,764$).

Tablo 3. İş-Aile Çatışması Ölçeği CFA ve Güvenilirlik Analizi

Ölçek Maddeleri	İş-Aile Çatışması
WFC 1. İşten sonra eve yapmak istediğim şeylerin bazılarını yapamayacak kadar yorgun gelirim.	0,664
WFC 2. İş başında yapmam gereken o kadar iş vardır ki bu beni kişisel ilgi alanlarımdan uzaklaştırır.	0,957
WFC 3. Ailem/yakın arkadaşlarım, evdeyken işimle meşgul olma sıklığımdan hoşlanmazlar.	0,443
WFC 4. İşim ailem/arkadaşlarıma harcamak istediğim zamanı işgal eder.	0,476
CFA Uyum İndeksleri: $\chi^2/df= 0,572$; CFI= 1,000; TLI= 1,008; NFI= 0,998; RMSEA= 0,000	
Cronbach's Alpha	0,764

İş Stresi: İş stresi, Sosik ve Godshalk'ın (2000: 390) çalışmalarının ekinde sunulan sorular ile ölçülmüştür. Sorular araştırmacılar tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Çalışanlara iş stresi ile ilgili

durumlarla ne kadar sıklıkla karşılaştıkları sorulmuştur. Çalışanlardan bu sorulara en düşük 1'den (hiçbir zaman), en yüksek 5'e (her zaman) uzanan likert ölçeği üzerinde alternatif yanıtlar vermeleri istenmiştir. Bu ölçeğe dair tek boyutlu yapının geçerliliğini test etmek üzere uygulanan CFA sonuçları (Tablo 4) tatminkâr bir veri uyumuna işaret etmektedir ($\chi^2/df=2,636$; CFI=,980; TLI=,967; NFI=,969; RMSEA=,078). Geçerlenen yapıda, daha iyi uyum iyiliği elde edebilmek amacı ile "STR 3" ile "STR 6", "STR 6" ile "STR 7" ve "STR 7" ile "STR 8" değişkenlerinin hata terimleri ilişkilendirilmiş ve izleyen analizler modifiye edilmiş yapı üzerinden yürütülmüştür. Bu ölçeğe ait güvenilirlik katsayısı ($\alpha=,919$) yüksek bir güvenilirlikten bahsedilebileceğini göstermektedir.

Tablo 4. İş Stresi Ölçeği CFA ve Güvenilirlik Analizi

Ölçek Maddeleri	İş Stresi
STR 1. İşinin keyfini kaçırmaması.	,556
STR 2. İşinin seni biktırması.	,693
STR 3. İşteyken gergin/stresli olman.	,832
STR 4. İşinin seni gerginleştirmesi	,823
STR 5. Yapmak zorunda olduğun iş miktarının işlerin iyi yapılmasını engellemesi.	,772
STR 6. İşinin seni önemli ölçüde strese sokması	,809
STR 7. İşinin seni telaşlı ve asabi yapması	,786
STR 8. İşinin seni önemli ölçüde baskı altında tutması	,841
CFA Uyum İndeksleri: χ^2/df : 2,636; CFI: 0,980; TLI: 0,967; NFI: 0,969; RMSEA: 0,078	
Cronbach's Alpha	0,919

İş tatminsizliği: Cammann, Fichman, Jenkins ve Klesh'in (1983) çalışmalarında yer alan iş tatmini soruları, olumsuz ifadelerle dönüştürülerek iş tatminsizliğini ölçen sorular, araştırmacılar tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Bu noktada kullanılan 5'li likert ölçeği üzerinde bu sorulara verilen yüksek puanlar genel olarak yüksek bir iş tatminsizliğini ifade etmektedir. Uygulanan CFA (Tablo 5) tek faktörlü yapının tatminkâr bir veri uyumu gösterdiğine ($\chi^2=,000$) işaret etmektedir (Kline, 2011: 199). Güvenilirlik analizi sonuçları ise ölçeğin içsel tutarlılığına kanıt sağlamaktadır ($\alpha=,728$).

Tablo 5. İş Tatminsizliği Ölçeği CFA ve Güvenilirlik Analizi

Ölçek Maddeleri	İş Tatminsizliği
TAT 1. Her şeyi hesaba kattığımda, işimden memnun değilim.	,721
TAT 2. Genel olarak işimden hoşlanmıyorum.	,562
TAT 3. Genel olarak burada çalışmaktan hoşlanmıyorum.	,785
CFA Uyum İndeksleri: $\chi^2= 000$; CFI= 1,000; NFI= 1,000	
Cronbach's Alpha	0,728

İşten ayrılma niyeti: işten ayrılma niyetini ölçmek üzere kullanılan sorular Lichtenstein ve diğerlerinin (2004: 328) çalışmalarından alınmış ve araştırmacılar tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Bu sorulara verilecek alternatif yanıtlar 5'li likert ölçeği üzerinde, en düşük 1 (*kesinlikle katılmıyorum*) ile en yüksek 5 (*kesinlikle katılıyorum*) arasında değişen değerler alabilmektedir. CFA sonucunda

(Tablo 6) kullanılan tek faktörlü yapının tatminkâr bir veri uyumu gösterdiği ($\chi^2=,000$) görülmektedir. Güvenilirlik analizi sonuçları ise ölçeğin içsel tutarlılığına kanıt sağlamaktadır ($\alpha=,811$).

Tablo 6. İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği CFA ve Güvenilirlik Analizi

Ölçek Maddeleri	İşten Ayrılma Niyeti
İAN 1. Büyük ihtimalle gelecek yıl dolaylarında bu işten ayrılacağım.	0,735
İAN 2. Sıklıkla bu işten ayrılmayı düşünüyorum.	0,950
İAN 3. Muhtemelen gelecek yıl yeni bir iş arayacağım.	0,634
CFA Uyum İndeksleri: $\chi^2= 000$; CFI= 1,000; NFI= 1,000	
Cronbach's Alpha	0,811

C. Verilerin Analizi ve Bulgular

Değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ve değişkenler arasındaki Pearson korelasyon katsayıları Tablo 7’de özetlenmektedir. Katsayılar incelendiğinde tüm değişkenler için elde edilen ortalamaların birbirine yakın olduğu ve gerek iş yükü talebi gerekse bu talebin yol açacağı çıktıların orta düzeyde gözlemlendiği görülmektedir. Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları çoklu doğrusal bağlantı problemine yol açacak düzeyde ($r>,80$) ilişkilerin ortaya çıkmadığına kanıt sağlamaktadır (Bryman ve Cramer: 1997: 257).

Tablo 7. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Değişkenler Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Ortalama	Std. Sapma	1	2	3	4	5
İş yükü Talebi	2,27	,91	1				
İş-Aile çatışması	2,83	,94	,330**	1			
İş Stresi	2,66	,92	,596**	,417**	1		
İşten ayrılma niyeti	2,58	1,05	,330**	,366**	,449**	1	
İş tatminsizliği	2,71	,89	,243**	,164**	,344**	,258**	1

** P<,01 (2-tailed)

Geliştirilen araştırma modelinin test edilmesi için yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılmıştır. Elde edilen uyum indeksleri oluşturulan YEM’in veri ile uyumunun tatminkâr olduğunu göstermektedir ($\chi^2/df=2,123$; CFI=,915; TLI=,903; NFI=,852; RMSEA=,065). Model sonuçları (Tablo 8), iş yükü talebinin iş tatminsizliği üzerinde anlamsız ($\beta=0,081$; $P>,05$), işten ayrılma niyeti üzerinde ise anlamlı ($\beta=0,129$; $P<,05$) doğrudan etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer doğrudan etkiler incelendiğinde; iş yükü talebi ile iş aile çatışması arasında ($\beta=0,349$; $P<,01$) ve iş-aile çatışması ile iş stresi arasında ($\beta=0,485$; $P<,01$) anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler elde edilmiştir. İş stresi düzeyi ise hem iş tatminsizliğini ($\beta=0,392$; $P<,01$) hem de işten ayrılma niyetini ($\beta=0,469$; $P<,01$) doğrudan etkilemektedir. Bu bulgular ışığında, iş yükü talebindeki artışın iş tatminsizliğinin artmasına neden olacağını ifade eden H_1 hipotezi ret edilirken, iş yükü talebindeki artışın işten ayrılma niyetini arttıracığını ifade eden H_2 hipotezi desteklenmektedir. Bununla birlikte, iş yükü talebinin iş-aile çatışmasını arttırıcı (H_3) ve iş-aile çatışmasının iş stresini arttırıcı (H_4) etkilerine dair hipotezler de

destek bulmuştur. Elde edilen bulgular aynı zamanda, iş stresinin iş tatminsizliğini (H₅) ve işten ayrılma niyetini (H₆) arttıracaklarını ifade eden hipotezleri de destekler niteliktedir.

Ara etkilere dair hipotezlerin testi için önem taşıyan dolaylı etkiler incelendiğinde; iş yükü talebi ile iş tatminsizliği arasındaki, iş-aile çatışması ve iş stresi üzerinden ortaya çıkan dolaylı etkinin anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta=0,066$; $P<,05$). Buna karşın, iş yükü talebi ve iş tatminsizliği arasındaki toplam etki anlamlı değildir ($\beta=0,148$; $P>,05$). Elde edilen doğrudan, dolaylı ve toplam etkilere dair katsayılar bütünsel olarak yorumlandığında, iş yükü talebi ile iş tatminsizliği arasında doğrudan *-anlamlı-* bir ilişkinin olmadığı, aradaki ilişkinin iş-aile çatışması ve iş stresi üzerinden tanımlanabilecek dolaylı bir ilişki olarak ($\beta=0,066$) ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Bu bulgu “İş yükü talebi ile iş tatminsizliği ilişkisinde iş-aile çatışması ve iş stresi düzeyi ara değişken olarak rol oynar” şeklinde ifade edilen H₇ hipotezini desteklemektedir.

Tablo 8. Yapısal Eşitlik Model Sonuçları^{a, b, c}

	β	P
Doğrudan etkiler		
İş Yükü Talebi → İş-Aile Çatışması	,349	,000
İş-Aile Çatışması → İş Stresi	,485	,000
İş Yükü Talebi → İş Tatminsizliği	,081	,256
İş Stresi → İş Tatminsizliği	,392	,000
İş Yükü Talebi → İşten Ayrılma Niyeti	,129	,041
İş Stresi → İşten Ayrılma Niyeti	,469	,000
Dolaylı Etkiler		
İş Yükü Talebi → İş-Aile Çatışması → İş Stresi → İş Tatminsizliği	,066	,019
İş Yükü Talebi → İş-Aile Çatışması → İş Stresi → İşten Ayrılma Niyeti	,079	,023
İş Yükü Talebi → İş-Aile Çatışması → İş Stresi	,169	,025
İş-Aile Çatışması → İş Stresi → İş Tatminsizliği	,190	,026
İş-Aile Çatışması → İş Stresi → İşten Ayrılma Niyeti	,227	,019
Toplam Etkiler		
İş Yükü Talebi → İş tatminsizliği	,148	,186
İş Yükü Talebi → İşten Ayrılma Niyeti	,209	,046
İş Yükü Talebi → İş Stresi	,169	,025
İş-Aile Çatışması → İş Tatminsizliği	,190	,026
İş-Aile Çatışması → İşten Ayrılma Niyeti	,227	,019

Model Uyum İndeksleri: $\chi^2/df=2,123$; CFI=0,915; TLI=0,903; NFI=0,852; RMSEA=0,065

^a Standardize edilmiş tahmin değerleri raporlanmıştır; ^b Modifiye edilmiş model sonuçlarıdır.

^c Dolaylı ve Toplam etkilerin anlamlılıkları “Bias-Corrected Bootstrapping” yöntemi ile hesaplanmıştır.

İşten ayrılma niyeti ile ilgili ilişkiler (Tablo 8), biraz daha farklı bir yapıda ortaya çıkmaktadır. Buna göre iş yükü talebi ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir toplam etkinin varlığına kanıt sağlanmaktadır ($\beta=0,209$; $P<,05$). Bu iki değişken arasında, iş-aile çatışması ve iş stresi düzeyi üzerinden ortaya çıkan dolaylı etki de anlamlıdır ($\beta=0,079$; $P<,05$). Bu ilişki yapısı içerisinde iş yükü talebi ile işten ayrılma niyeti arasında ortaya çıkan $\beta=0,209$ 'luk toplam ilişkinin $\beta=0,129$ 'luk kısmının doğrudan bir etki olarak ortaya çıktığı, bu ilişkinin $\beta=0,079$ 'luk kısmının ise dolaylı etki olarak tanımlandığı görülmektedir. Burada ayrıca hesaplanan doğrudan etkinin katsayısının ($\beta=0,129$), toplam etkiden ($\beta=0,209$) daha küçük olduğu dikkat çekmektedir. Baron ve Kenny (1986) referans

alındığında bu ilişki bir kısmi mediation (*aracılık*) ilişkisi olarak tanımlanabilmektedir. Bu bulgu ışığında “iş yükü talebi ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde iş-aile çatışması ve iş stresi düzeyi ara değişken olarak rol oynar” şeklinde ifade edilen H₈ hipotezi de destek bulmaktadır.

Genel bir başlık altında “ara etki” (*intervening effect*) olarak nitelendirilen bu ilişkiler, araştırma modeli başlığı altında yapılan açıklamalar ışığında değerlendirildiğinde daha geniş bir yorum olanağı sunmaktadır. Mathieu ve Taylor’a (2006: 1037-1039) göre, bağımlı değişken (*iş yükü talebi*) ile bağımlı değişken (*iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti*) arasındaki toplam etkinin varlığı söz konusu ise aracı değişkenler (*iş-aile çatışması ve iş stresi*) üzerinden ortaya çıkabilecek bir aracılık (*mediation*) etkiden bahsedilebilmektedir. Toplam etkiye kanıt sağlanamadığı durumlarda ara değişkenler üzerinden elde edilen ilişki ise bir dolaylı etki (*endirekt effect*) olarak nitelendirilebilmektedir (Mathieu ve Taylor, 2006: 1037-1038). Bulgularımız bu açıklama çerçevesinde değerlendirildiğinde iş yükü talebi ile iş tatminsizliği arasındaki toplam etkinin anlamsız olduğu ($\beta=0,148$; $P>,05$), iş yükü talebi ile işten ayrılma niyeti arasında ise anlamlı bir toplam etkiye ($\beta=0,209$; $P<,05$) kanıt sağlandığı görülmektedir. Buna göre iş yükü talebi ile iş tatminsizliği arasındaki ilişkide iş-aile çatışması ve iş stresi değişkenleri üzerinden ortaya çıkan bir dolaylı etkiye kanıt sağlanmaktadır. İş yükü talebi ile işten ayrılma niyeti arasında, İş-aile çatışması ve iş stresi değişkenleri üzerinden ortaya çıkan ilişki ise kısmi aracılık (*mediation*) olarak nitelendirilebilmektedir.

Modelde hesaplanan katsayılar ayrıca; iş stresinin iş-aile çatışması ile iş tatminsizliği ($\beta=0,190$; $P<,05$) ve işten ayrılma niyeti ($\beta=0,227$; $P<,05$) arasındaki ilişkilerde ara değişken olarak rol oynadığı ve iş yükü talebi ile iş stresi arasındaki ilişkinin de iş-aile çatışması üzerinden tanımlanabildiğini ($\beta=0,169$; $P<,05$) ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın amacı doğrultusunda ortaya konulan ilişkilerin test edilmesi sonucunda ulaşılan bulguların, rol stresi literatürüne hem teorik hem de olgusal destekler sağlayabileceği düşünülmektedir. Elde edilen bulgular iş-aile çatışmasının ve iş stresinin, iş yükü ile iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerde ara değişken olarak rol oynadığını göstermektedir. Söz konusu ara etkiler, iş yükü ile iş tatminsizliği arasındaki ilişki için bir dolaylı etki şeklinde ortaya çıkarken, iş-aile çatışması ve stres, iş yükü ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide bir aracı (*mediation*) değişken olarak rol oynamaktadır.

Bu ilişki örüntüsü daha detaylı bir biçimde yorumlandığında, iş yükü ile iş tatminsizliği arasında anlamlı bir doğrudan ve toplam bir etki var olmamakla birlikte iş aile çatışması ve stres üzerinden tanımlanan anlamlı bir dolaylı etkinin varlığından bahsedilebilmektedir. Buna göre iş-yükü talebi tek başına iş tatminsizliğine neden olmamakla birlikte, işin fazla çalışma yönündeki gereklilikleri nedeniyle ortaya çıkan iş-aile çatışması dönüşüm içerisinde iş stresinin artmasına ve iş tatminsizliğinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böyle bir nedensellik ilişkisinin ortaya

çıkmasında, çalışmanın varsayımları ile tutarlı olacak şekilde iş-aile çatışması önemli bir rol oynamaktadır. Greenhaus ve Beutell (1985: 77) referans alınarak yorumlandığında, çalışanın iş rolünün gerekleri arttıkça işine harcaması gereken zaman, iş rolünün getirdiği gerginlik ve bu rol çerçevesinde sergilediği özellikli davranışlar, aile rolüne katılımını zorlaştırıyorsa bir iş-aile çatışması ortaya çıkmaktadır. Elde edilen bulgular ise iş yükü talebi ile iş tatminsizliği arasındaki nedensellik ilişkisinin ancak böyle bir rol çatışması söz konusu olduğunda ortaya çıkacağını ortaya koymaktadır.

İş yükü ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki örüntüsü ise daha farklı bir görünüm arz etmektedir. Bu iki değişken arasında tanımlanan toplam ve doğrudan etkilerin anlamlı olması, iş-aile çatışması üzerinden tanımlanan ara etkinin, farklı bir şekilde yorumlanmasını gerektirmektedir. Burada kanıt sağlanan aracı (mediation) ilişki, Mathieu ve Taylor'ın (2006: 1038) açıklamaları çerçevesinde yorumlandığında; iş-aile çatışması ve stresin, iş yükü ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin doğasına ışık tutan birer mekanizma olarak rol oynadıkları söylenebilmektedir. Bunun anlamı, söz konusu iki değişken arasındaki ilişkinin, tamamen veya kısmen de olsa aracı değişkenin varlığını şart koşmasıdır (Şimşek, 2007: 24). O halde buradaki temel mantığın, iş yükü talebi ile işten ayrılma niyeti arasında zaten var olan bir toplam etkinin, ne kadarlık kısmının iş-aile çatışması üzerinden açıklanacağını ortaya konulması olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgular bu anlatımlar ışığında yorumlandığında, iş yükü ile işten ayrılma niyeti arasındaki toplam etkinin ($\beta=0,209$) belirli bir kısmının ($\beta=0,079$) iş-aile çatışması üzerinden tanımlanan bir aracılık etki biçiminde ortaya çıktığı söylenebilmektedir.

Bu bulgular, iş yükü ile iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin nedensel özünün yaşanan iş-aile (rol) çatışması ve iş stresi olduğunu göstermektedir. Buna karşın, iş tatminsizliğinin *doğrudan* rol (iş) yükünden daha ziyade, *dolaylı olarak* iş yükü talebinin neden olduğu rol çatışması ve bu rol çatışmasının yol açacağı stresten kaynaklandığı söylenebilmektedir. Her ne kadar rol (iş) yükünün iş tatminsizliği (*örneğin*, Spector vd., 1988; Cole vd., 2004; De Cuyper ve De Witte, 2006) ve işten ayrılma niyeti (*örneğin*, Spector vd., 1988; Çelik ve Çıra, 2013) üzerinde bir etkiye sahip olduğu düşünülse de mevcut çalışmada, iş tatminsizliği üzerindeki etkinin doğrudan bir etki olmadığı, işten ayrılma niyeti üzerindeki etkinin ise belirli ölçüde yaşanan iş-aile çatışması ve iş stresinden kaynaklı olduğuna dair bulgular elde edilmiştir. Kısaca çalışmada, rol yükünün iş-aile çatışması ve iş stresi oluşturduğu bunun da dönüşüm içinde iş tatminsizliğine ve işten ayrılma niyeti yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar, iş taleplerinin kendileri negatif olmasa dahi doğrudukları sonuçların negatif olabileceği (Schaufeli ve Bakker, 2004: 296) düşüncesini de desteklemektedir.

Araştırma modelinin testi ile elde edilen bulgulardan bir takım yönetimsel çıkarımlar da yapılabilmektedir. Çalışanların örgütten kalıcı olarak ayrılmalarını ifade eden işgücü devir oranı ve iş tatminsizliği değişkenlerinin örgütlerin maliyetleri ve performansları üzerinde kayda değer etkilere sahip olduğu öne sürülmektedir (Robbins ve Judge, 2012: 25-27). Çalışmanın örneklemini oluşturan

sağlık personeli için değerlendirildiğinde ise gerek işten ayrılma niyeti gerekse iş tatminsizliği konuları ayrıcalıklı bir önem kazanmaktadır. Zira sağlık insan gücü yetersizliğinin günümüz dünyasında sağlık alanının en önemli sorunlarından biri olduğu ve Türkiye'nin 1000 kişi başına düşen hekim ve hemşire sayıları bakımından OECD ülkeleri arasında son sıralarda bulunduğu ifade edilmektedir (Mollahaliloğlu, 2013: 12-13). Bunun yanı sıra sağlık çalışanlarının deneyimleyecekleri olası bir tatminsizlik ve motivasyon kaybının, toplumu pek çok kesimi için önemli olumsuz yansımaları olacağı da bilinmektedir (Mollahaliloğlu vd., 2010: 40).

Elde edilen bulgular, deneyimlenen iş yükünün neden olacağı iş-aile çatışması ve stres aracılığı ile uygulama açısından oldukça önemli olduğu belirtilen iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti olarak ele alınan sonuç değişkenlerinin ana nedenlerinden birini oluşturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla uygulanacak stratejilerle strese neden olan görev ve rol taleplerinin yeniden düzenlenmesi (Robbins ve Judge, 2012: 615) ve aşırı rol yükünü azaltarak iş-aile dengesini teşvik edecek önlemlerin alınması (Colquitt, vd., 2010: 81) yararlı olacaktır.

Bu çalışmanın belirtilen bu uygulamacı ve teorik katkılarının yanı sıra, göz önüne alınması gereken kısıtları ve bu kısıtlar çerçevesinde gelecek araştırmacılar için getirilebilecek öneriler de bulunmaktadır. Rol stresi teorisi çerçevesinde yürütülen bu çalışmada işten kaynaklı bir rol yükünün (iş yükü) yine iş ile ilgili aracı (iş stresi) ve sonuç değişkenleri (iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti) üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bununla birlikte iş-aile çatışmasının (rol çatışması) söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerde ara değişken rolü inceleme konusu yapılmıştır. Ancak benzer bir modelin bireyin yaşamı ile ilgili yaşam tatmini gibi sonuç değişkenleri üzerindeki etkisi de ele alınabilir. Bununla birlikte iş aile çatışmasının diğer bir boyutu olan aile-iş çatışması da modele dâhil edilebilir. Araştırma verilerinin sadece sağlık sektöründen toplanması da çalışmanın bir diğer kısıtını oluşturmakta ve diğer sektörler için bir genelleme yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu çerçevede gelecek araştırmalarda modelin farklı örneklerde, farklı sektörlerde ve daha geniş örnekler kullanılarak test edilmesi daha kapsamlı yorumların yapılabilmesi açısından yararlı olacaktır. Bununla birlikte modelin kesitsel (*cross sectional*) veriler yerine boylamsal (*longitudinal*) verilerle test edilmesinin de farklı bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir. Bununla birlikte araştırma kapsamında toplanan veriler hekim, hemşire ve diğer sağlık personelinden elde edilmiş ancak test edilen ilişkilerin gruplar arasındaki farklılıklarının sınanmasını gerektiren ilave hipotezlere çalışmanın kapsamında yer verilmemiştir. Söz konusu farklılıkların sınanması araştırmacılara meslek grupları arasında daha ayrıntılı bir kıyaslama yapma olanağı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Adams, Ann – Senga Bond (2000), “Hospital Nurses’ Job Satisfaction, Individual and Organizational Characteristics”, *Journal of Advanced Nursing*, 32(3), pp. 536-543.

-
- Aiken, Linda H. – Sean P. Clarke – Douglas M. Sloane – Julie Sochalski – Jeffrey H. Silber (2002), “Hospital Nurse Staffing and Patient Mortality, Nurse Burnout, and Job Dissatisfaction”, *JAMA The Journal of the American Medical Association*, 288(16), pp.1987-1993.
- Aktaş, Aliye Mavili (2001), “Bir Kamu Kuruluşunun Üst Düzey Yöneticilerinin İş Stresi ve Kişilik Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(4), ss. 25-42.
- Barlı, Önder (2010), “*Davranış Bilimleri ve Örgütlerde Davranış*”, Genişletilmiş ve Geliştirilmiş 4. Baskı, İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Baron, Reuben M. – David A. Kenny (1986), “The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), pp. 1173 – 1182.
- Bhaskar-Shrinivas, Purnima – David A. Harrison – Margaret A. Shaffer – Dora M. Luk (2005), “Input-Based and Time-Based Models of International Adjustment: Meta-Analytic Evidence and Theoretical Extensions”, *Academy of Management Journal*, 48(2), pp.257-281.
- Bryman, Alan – Duncan Cramer (1997), *Quantitative Data Analysis with SPSS for Windows*, London and New York: Routledge.
- Cammann, Cortlandt – Mark Fichman – Douglas Jenkins – John R. Klesh (1983), “Assessing the Attitudes and Perceptions of Organizational Members”, In S.E. Seashore, E.E. Lawler, III, P.H. Mirvis, & C. Cammann (Eds.), *Assessing Organizational Change: A Guide to Methods, Measures, and Practices*, New York: Wiley, pp. 71-138.
- Cole, Danny – Subadra Panchanadeswaran – Clara Daining (2004), “Predictors of Job Satisfaction of Licensed Social Workers: Perceived Efficacy as a Mediator of the Relationship between Workload and Job Satisfaction”, *Journal of Social Service Research*, 31(1), pp. 1-12.
- Colquitt, Jason A. – Jeffery A. LePine – Michael J. Wesson (2010), *Organizational Behavior: Essentials of Improving Performance and Commitment*, International Edition: McGraw-Hill/Irwin.
- Cortese, Claudio G. – Lara Colombo – Chiara Ghislieri (2010), “Determinants of Nurses’ Job Satisfaction: The Role of Work-Family Conflict, Job Demand, Emotional Charge and Social Support”, *Journal of Nursing Management*, 18(1), pp. 35-43.
- Çelik, Mazlum – Ahmet Çıra (2013), “Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Aşırı İş Yükünün Aracılık Rolü”, *Ege Akademik Bakış*, 13(1), ss. 11-20.
- De Cuyper, Nele – Hans De Witte (2006), “Autonomy and Workload among Temporary Workers: Their Effects on Job Satisfaction, Organizational Commitment, Life Satisfaction, and Self-Rated Performance”, *International Journal of Stress Management*, 13(4), pp.441-459.

-
- Demerouti, Evangelia – Arnold B. Bakker – Annemieke J. Bulters (2004), “The Loss Spiral of Work Pressure, Work-Home Interference and Exhaustion: Reciprocal Relations in a Three-Wave Study”, *Journal of Vocational Behavior*, 64(1), pp. 131-149.
- Edwards, Jeffrey R. (1992), “A Cybernetic Theory of Stress, Coping, and Well-Being in Organizations”, *Academy of Management Review*, 17(2), pp.238-274.
- Erdilek Karabay, Melisa (2015), “Sağlık Personelinin İş Stresi, İş- Aile Çatışması ve İş-Aile-Hayat Tatminlerine Yönelik Algılarının İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(26), ss. 113-134.
- Eurostat (2011), Labour Market Statistics, Theme: Population and Social Conditions, Collection: Pocketbooks, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fisher, Richard T. (2001), “Role Stress, the Type A Behavior Pattern, and External Auditor Job Satisfaction and Performance”, *Behavioral Research in Accounting*, 13(1), pp. 143-170.
- Frone, Michael R. – John K. Yardley – Karen S. Markel (1997), “Developing and Testing an Integrative Model of the Work – Family Interface”, *Journal of Vocational Behavior*, 50(2), pp. 145-167.
- Frone, Michael R. (2000), “Work-Family Conflict and Employee Psychiatric Disorders: The National Comorbidity Survey”, *Journal of Applied Psychology*, 85(6), pp.888-895.
- Geurts, Sabine A.E. – Evangelia Demerouti (2003), “Work/Non-Work Interface: A Review of Theories and Findings”, In. Marc J. Schabracq, Jacques A.M. Winnubst and Cary L. Cooper (Eds.), *The Handbook of Work and Health Psychology*, Second Edition, Chichester England: John Wiley & Sons Ltd, pp. 279-312.
- Graham, J. – A. J. Ramirez – S. Field – M. A. Richards (2000), “Job Stress and Satisfaction among Clinical Radiologists”, *Clinical Radiology*, 55(3), pp.182-185.
- Greenhaus, Jeffrey H. – Nicholas J. Beutell (1985), “Sources of Conflict between Work and Family Roles”, *Academy of Management Review*, 10(1), pp. 76-88.
- Griffin, Ricky W. (1996), *Management*, 5th Edition, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Gutek, Barbara A. – Sabrina Searle – Lilian Klepa (1991), “Rational Versus Gender Role Explanations for Work-Family Conflict”, *Journal of Applied Psychology*, 76(4), pp.560-568.
- Gümüştekin, Gülten Eren – A. Bircan Öztemiz (2005), “Örgütlerde Stresin Verimlilik ve Performansla Etkileşimi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), ss. 271-288.
- Güney, Salih (2011), *Davranış Bilimleri*, 6. Basım, Ankara: Nobel.
- Hayes, Laureen J. – Linda O’Brien-Pallas – Christine Duffield – Judith Shamian – James Buchan – Frances Hughes – Heather K. Spence Laschinger – Nicola North – Patricia W. Stone (2006), “Nurse Turnover: A Literature Review”, *International Journal of Nursing Studies*, 43(2), pp.237-263.

- Hayes, Laureen J. – Linda O’Brien-Pallas – Christine Duffield – Judith Shamian – James Buchan – Frances Hughes – Heather K. Spence Laschinger – Nicola North (2012), “Nurse Turnover: A Literature Review – An Update”, *International Journal of Nursing Studies*, 49(7), pp.887-905.
- Hendrix, William H. – Nestor K. Ovalle, 2d – R. George Troxler (1985), “Behavioral and Physiological Consequences of Stress and Its Antecedent Factors”, *Journal of Applied Psychology*, 70(1), pp.188-201.
- Hofstede, Geert (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*, Beverly Hills, London: Sage Publications.
- Idris, Mohd Kamel – Michael P. O’Driscoll – Marc H. Anderson (2011), “Longitudinal Mediation Effects of Strain on the Relationships between Role Stressors and Employees’ Withdrawal Responses”, *Stress and Health*, 27(5): 403-412.
- Ilies, Remus – Kelly M. Schwind – David T. Wagner – Michael D. Johnson – D. Scott DeRue – Daniel R. Ilgen (2007), “When Can Employees Have a Family Life? The Effects of Daily Workload and Affect on Work-Family Conflict and Social Behaviors at Home”, *Journal of Applied Psychology*, 92(5), pp.1368-1379.
- İntepeler, Şeyda Seren – Nuray Güneş – Nergiz Bengü – Fatma Yılmazmış (2014), “Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin İş Doyumu ve Kurumsal Bağlılıklarındaki Değişim”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 7(1), ss. 2-6.
- Judge, Timothy A. – Jason A. Colquitt (2004), “Organizational Justice and Stress: The Mediating Role of Work-Family Conflict”, *Journal of Applied Psychology*, 89(3), pp.395-404.
- Kanbay, Yalçın – Besti Üstün (2009), “Kars ve Artvin İllerinde Hemşirelerin İş Ortamı ile İlgili Stresörleri ve Kullandıkları Başetme Yöntemlerinin İncelenmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2(4), pp. 155-161.
- Kaya, Esma Ülkü (2013), “Stres ve Stres Yönetimi”, iç. Edip Örucü ve Engin Üngüren (Ed.), *Örgütsel Davranış*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, ss. 201-230.
- Kaya, İlke (2007), “Otel İşletmeleri İşgörenlerinin İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Geliştirilen Bir İş Tatmini Ölçeği”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), pp.355-372.
- Keser, Aşkın (2006), “Çağrı Merkezi Çalışanlarında İş Yükü Düzeyi ile İş Doyumu İlişkisinin Araştırılması”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), pp.100-119.
- Kılıç, S. Sırrı – İlknur Aydın Avcı – Ahmet A. İsmailoğlu – Sevgi Yazar (2014), “Klinik Hemşirelerin Çalışma Saatlerinde İş Yüklerinin ve Sürelerinin Tanımlanması”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(4), pp.1032-1044.
- Kline, Rex B. (2011), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, Third Edition, New York, London: The Guilford Press.

-
- Kossek, Ellen Ernst – Cynthia Ozeki (1998), “Work-Family Conflict, Policies, and the Job-Life Satisfaction Relationship: A Review and Directions for Organizational Behavior-Human Resources Research”, *Journal of Applied Psychology*, 83(2), pp. 139-149.
- Lichtenstein, Richard – Jeffrey A. Alexander – John F. McCarthy – Rebecca Wells (2004), “Status Differences in Cross-Functional Teams: Effect on Individual Member Participation, Job Satisfaction, and Intent to Quit”, *Journal of Health and Social Behavior*, 45, pp.322–335.
- Luk, Dora M. – Margaret A. Shaffer (2005), “Work and Family Domain Stressors and Support: Within- and Cross-Domain Influences on Work-Family Conflict”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78(4), pp.489-508.
- Mathieu, John E. – Scott R. Taylor (2006), “Clarifying Conditions and Decision Points for Mediation Type Inferences in Organizational Behavior”, *Journal of Organizational Behavior*, 27(8), pp.1031-1056.
- Mollahaliloğlu, Salih – Mustafa Kosdak – Serap Taşkaya (2010), *Sağlık Personeli Memnuniyet Araştırması*, Recep Akdağ (Ed.), Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayın No:805.
- Mollahaliloğlu, Salih (2013), “Sağlık Bakanlığının Sağlıkta İnsan Kaynakları 2023 Vizyonu”, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 27, pp.12-13.
- OECD – World Bank (2008), *OECD Reviews of Health Systems-Turkey*, Paris Cedex: OECD Publishing.
- Onay, Meltem – Sevede Kılıcı (2011), “İş Stresi ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Garsonlar ve Aşçıbaşılar”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), pp. 363-372.
- Ozyurt, A. – O. Hayran – H. Sur (2006), “Predictors of Burnout and Job Satisfaction among Turkish Physicians”, *QJ Med*, 99, pp.161-169.
- Önder, Güler – Meryem Aybas – Emrah Önder (2014), “Hemşirelerin Stres Seviyelerine Etki Eden Faktörlerin Öncelik Sırasının Çok Kriterli Karar Verme Tekniği ile Belirlenmesi”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), pp. 21-35.
- Preacher, Kristopher J. – Andrew F. Hayes (2004), “SPSS and SAS Procedures for Estimating Indirect Effects in Simple Mediation Models”, *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36(4), pp.717-731.
- Remondet, Jacqueline H. – Robert O. Hansson (1991), “Job-Related Threats to Control among Older Employees”, *Journal of Social Issues*, 47(4), pp. 129-141.
- Robbins, Stephen P. – Timothy A. Judge (2012), *Örgütsel Davranış - Organizational Behavior*, Çeviri Editörü: Prof. Dr. İnci Erdem, 14. Basımdan Çeviri, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Sargut, A. Selami (1994), “Bireycilik ve Ortaklaşa Davranış İkileminde Yönetim ve Örgüt Kuramları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(1), ss.321-332.

-
- Sayın, Ferhan (2011), “Türkiye’de 1988-2010 Döneminde Eğitim ve Büyümenin Genç İşsizliğine Etkisinin Analizi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(4), ss.33-53.
- Schaufeli, Wilmar B. – Arnold B. Bakker (2004), “Job Demands, Job Resources, and Their Relationship with Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study”, *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), pp.293-315.
- Sosik, John J. – Veronica M. Godshalk (2000), “Leadership Styles, Mentoring Functions Received, and Job Related Stress: A Conceptual Model and Preliminary Study”, *Journal of Organizational Behavior*, 21(4), pp. 365-390.
- Soysal, Abdullah (2009), “İş Yaşamında Stres”, *Çimento İşveren*, 23(3), pp.17-40.
- Spector, Paul E. – Daniel J. Dwyer – Steve M. Jex (1988), “Relation of Job Stressors to Affective, Health, and Performance Outcomes: A Comparison of Multiple Data Sources”, *Journal of Applied Psychology*, 73(1), pp.11-19.
- Spector, Paul E. – Steve M. Jex (1998), “Development of Four Self-Report Measures of Job Stressors and Strain: Interpersonal Conflict at Work Scale, Organizational Constraints Scale, Quantitative Workload Inventory, and Physical Symptoms Inventory”, *Journal of Occupational Health Psychology*, 3(4), pp. 356-367.
- Sünter, Ahmet Tevfik – Sevgi Canbaz – Şennur Dabak – Hatice Öz – Yıldız Pekşen (2006), “Pratisyen Hekimlerde Tükenmişlik, İşe Bağlı Gerginlik ve İş Doyumu Düzeyleri” *Genel Tıp Derg*, 16(1), pp. 9-14.
- Şimşek, Ömer Faruk (2007), *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*, Ankara: Ekinoks.
- Tai, Teresa Wai Chi – Sherry I. Bame – Chester D. Robinson (1998), “Review of Nursing Turnover Research, 1977-1996”, *Social Science & Medicine*, 47(12), pp.1905-1924.
- Tanrıverdi, Haluk (2006), “Sanayi İşletmelerinde Çalışanların İş Tatminsizliği Sorunları Üzerine Bir Araştırma”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), ss. 1-29.
- TBMM (2013), Sağlık Çalışanlarına Yönelik Artan Şiddet Olaylarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Yasama Dönemi: 24, Yasama Yılı: 3, Sıra Sayısı: 454.
- Tekingündüz, Sabahattin – Aysu Kurtuldu – Sibel Öksüz (2015), “İş-Aile Yaşam Çatışması, İş Tatmini ve İş Stresi Arasındaki İlişkilerin Analizi: Bir Kamu Hastanesi Örneği”, *23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı Cilt-2*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari ilimler Fakültesi, 14-16 Mayıs-Bodrum, ss.688-693.
- Triandis, Harry C. – Michele J. Gelfand (1998), “Converging Measurement of Horizontal and Vertical Individualism and Collectivism”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (1), pp.118-128.

-
- Williams, Eric S. – Thomas R. Konrad – William E. Scheckler – Donald E. Pathman – Mark Linzer – Julia McMurray – Martha Gerrity – Mark Schwartz (2000), “The Effects of Job Satisfaction and Perceived Stress on the Physical and Mental Health and Withdraw Intentions of Physicians”, Academy of Management Proceedings & Membership Directory, DOI: 10.5465/APBPP.2000.5439196, pp. C1-C6.
- Wincent, Joakim – Daniel Örtqvist (2009), “A Comprehensive Model of Entrepreneur Role Stress Antecedents and Consequences”, *Journal of Business and Psychology*, 24(2), pp.225-243.
- Yildirim, Dilek – Zeynep Aycan (2008), “Nurses’ Work Demands and Work-Family Conflict: A Questionnaire Survey”, *International Journal of Nursing Studies*, 45(9), pp.1366-1378.
- Yıldırım, Sinem – Mert Öner – Bora Yenihan (2014), “Hemşirelerin İş-Aile Çatışması ve Yaşam Tatmini Düzeyleri: Demografik Özellikler Açısından Bir Değerlendirme”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), ss. 165-182.

YAPAY SİNİR AĞI YÖNTEMİYLE DEPREM TAHMİNİ: TÜRKİYE BATI ANADOLU FAY HATTI UYGULAMASI¹

Handan ÇAM²
Osman DUMAN³

ÖZ

Gerçekleşecek depremleri önceden kesin bilen, geliştirilebilecek bir yöntem günümüze kadar geliştirilememiştir. Fakat birçok yöntemle deprem tahmini yapılmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemlerden birisi olan Yapay Sinir Ağları, belirlenen girişler ve çıkışlar arasındaki ilişkiyi öğrenerek farklı örüntülere karşı uygun çıkışlar vermektedir. Yapılan bu çalışmada Gutenberg-Richter ilişkisine bağlı ve deprem tahminlerinde kullanılan b değerini temel alan bir ileri beslemeli geri yayımlı yapay sinir ağı geliştirilmiştir. Türkiye'nin batısında yoğun sismik aktiviteye sahip dört farklı bölgeye ait deprem verileri kullanılarak yapay sinir ağı eğitilmiştir. Eğitim aşamasından sonra aynı bölgeler için daha sonraki tarihlere ait deprem verileri test için kullanılmış ve ağın başarımı ortaya konmuştur. Çalışmada geliştirilen ağın tahmin sonuçları incelendiğinde; ağın gerçekleşmeyecek dediği deprem tahmin sonuçları tüm bölgelerde oldukça yüksek çıkmıştır. Bunun yanında ağın gerçekleşecek dediği deprem tahmin sonuçları, çalışılan bölgeler için belli bir oranda farklı sonuçlar vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Deprem Tahmini, Yapay Sinir Ağları, İleri Beslemeli Geri Yayımlı Sinir Ağları.

EARTHQUAKE PREDICTION WITH ARTIFICIAL NEURAL NETWORK METHOD: THE APPLICATION OF WEST ANATOLIAN FAULT IN TURKEY

ABSTRACT

A method that exactly knows the earthquakes beforehand and can generalize them cannot still be developed. However, earthquakes are tried to be predicted through numerous methods. One of these methods, artificial neural networks give appropriate outputs to different patterns by learning the relationship between the determined inputs and outputs. In this study, a feedforward back propagation artificial neural network that is connected to Gutenberg-Richter relationship and that bases on b value used in earthquake predictions was developed. The artificial neural network was trained employing earthquake data belonging to four different regions which have intensive seismic activity in the west of Turkey. After the training process, the earthquake data belonging to later dates of the same regions were used for testing and the performance of the network was put forward. When the prediction results of the developed network are examined, the prediction results that the network predicts that an earthquake is not going to occur are quite high in all regions. Furthermore, the earthquake prediction results that the network predicts that an earthquake is going to occur are different to some extent for the studied regions.

Keywords: Earthquake Prediction, Artificial Neural Networks, Feed Forward Back Propagation ANN

DOI: 10.17823/gusb.352

¹ Bu çalışma 2016 yılında Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, hcam@gumushane.edu.tr

³ Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Torul Meslek Yüksekokulu, oduman@gumushane.edu.tr

GİRİŞ

Depremlerin önceden tahmin edilebileceği fikri uzun yıllardır tartışılmaktadır. Deprem tahmini için farklı parametreler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu parametreler depremlerden önce gerçekleşen ve depremi haber veren olaylardır. Anormal hayvan davranışları, gökyüzünde meydana gelen değişimler, yer altı sularında meydana gelen değişimler, akarsu ve denizlerde meydana gelen değişimler ve toprakta bulunan radon gazı yoğunluğundaki değişimler gibi parametreler depremi haber veren parametreler olarak gösterilebilir. Deprem tehlikesinin tahmin edilebilmesi için çeşitli istatistik tabanlı modeller geliştirilmiştir. Bu modeller Poison modeli, Markov modeli, uç değerler dağılımı modelidir. Deprem tehlikesi tahmin modellerinin bazıları büyük depremler için iyi bir tahmin sonucu verirken bazıları küçük ve orta depremlerin tehlikesinin tahmininde iyi sonuçlar vermektedir.

Yapay Sinir Ağları (YSA) tahmin, sınıflandırma gibi problemlerin çözümünde yüksek başarı oranına sahip bir modeldir. Günümüzde bir çok farklı alanda doğrusal ve doğrusal olmayan problemlerin çözümünde başarılı bir şekilde kullanılmaktadır. YSA'ların kendi içerisinde problemin yapısına göre, bağlantı yapılarına göre, öğrenme yöntemine farklı farklı çeşitleri vardır.

YSA modeli ile yapılacak çalışmalarda başarı elde edilebilmesi için girdi parametrelerinin problemi tam temsil edecek şekilde seçilmesi gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada deprensellik parametresi olduğu kanıtlanmış olan uzun yıllardır kullanılan Gutenberg Richter yasasına dayanan b parametresi kullanılacaktır. Bu parametre ana parametre olmakla birlikte Omori Utsu kanununa dayanan bir diğer parametrede ağın girişinde kullanılacaktır. Ağın girişinde kullanılacak son parametre ise yine Gutenberg Richter yasasına dayalı 6.0 ve daha büyük şiddette deprem olma olasılığını b parametresine bağlı olarak gösteren parametredir. Ağın çıkışı ise kayıt altına alınan depremden sonraki beş gün içerisinde gerçekleşecek depremin şiddetidir. Ağın ürettiği ve gerçekte gözlemlenen çıktılar daha önce belirlenmiş bir eşik değerin altında ise deprem olmayacağı varsayılmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı; Türkiye'de Gutenberg-Richter ilişkisine bağlı ve deprem tahminlerinde kullanılan b değerini temel alan bir ileri beslemeli geri yayımlı yapay sinir ağı geliştirerek, ileri tarihli olası depremlerin tahmin edilebilmesidir. Literatürde yer alan yapay sinir ağları ile deprem tahminlemelerinden farklı veriler kullanılacaktır. Diğer bir ifadeyle çalışmada yeni parametreler ve yeni tahminlemeler kullanılacaktır. Bu bakımdan çalışmanın, özellikle Türkiye'de bu konudaki ilk çalışma olacağı ve literatüre yeni bir boyut kazandıracağı düşünülmektedir.

Çalışmada, belirtilen amaç doğrultusunda, 4 farklı bölge üzerinde tahmin işlemi gerçekleştirilmiştir. Birinci bölge olarak Gölhisar Çameli Bölgesi seçilmiştir. Bu bölge Batı Anadolu'da sismik aktivitenin yoğun olduğu bir bölgedir. İkinci bölge olarak Burdur Fay Bölgesi seçilmiştir. Bu bölgeden Batı Anadolu'nun en aktif fayı geçmektedir ve sismik aktivite açısından hareketli bir bölgedir. Üçüncü bölge olarak Büyük ve Küçük Menderes graben bölgesi seçilmiştir. Ege bölgesi ve çevresi düşünüldüğünde tarih boyunca büyük depremler Menderes grabeni üzerinde gerçekleşmiştir. Dördüncü bölge olarak Gediz ve Alaşehir Grabenleri seçilmiştir.

Belirlenen amaç ve kapsam çerçevesinde çalışmada, depremlerin tahmini için geçmiş deprem verileri kullanılarak bir YSA modeli geliştirilerek eğitilmiştir. Eğitilen bu modelin ürettiği tahmin sonuçları gerçek sonuçlarla karşılaştırılmış ve ağın başarısı sunulmuştur.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR ÖZETİ

A. Kavramsal Çerçeve

Yapay sinir ağlarının temeli 1942 yılında McCulloch ve Pitts tarafından ortaya atılan ilk hücre modeliyle başlamıştır. Çalışmalar başlangıçta tıp bilimleri üzerine olmasına rağmen zamanla farklı disiplinlerde de kullanılmaya başlanmıştır (Garip, 2011: 75). Buna göre bir yapay sinir ağı bir çok basit sinir hücresinin birleşiminden meydana gelen kompleks bir sinir ağıdır (Lippman, 1987: 3) ve birbiriyle bağlantılı bir çok sanal nöronun belirli bir yapıda etkileşimiyle oluşur (Zurada, 1992: 15). Yapay Sinir Ağları kendisine verilen veriden öğrenerek kendi kuralları çıkartan (Rojas, 1996: 22) bir yapıya sahiptir. YSA yapay basit sinirlerin birbirlerine farklı etki oranları ile bağlanmasıyla oluşan bir sistemdir. Sinir hücreleri farklı şekillerde birbirleri ile bağ oluşturarak sinir ağı yapısını oluşturur (Haykin, 1992: 16).

1940 öncesi yapılan çalışmalarda mühendislik kullanılmadığından dolayı, YSA'lar üzerinde yapılan mühendislik kökenli ilk çalışmalar; 1940'lı yıllarda McCulloch ve Pitts tarafından yapılan çalışma ile başlamıştır. İlk yapay nöron modeli ortaya atılmış, bu nöronlardan oluşan ağ yapılarının aritmetik ve mantıksal problemlerin çözümünde kullanılabileceği gösterilmiştir (McCulloch ve Pitts, 1943:115). 1949 yılında Donald Hebb (1949) tarafından geliştirilen 'hebbian' öğrenme kuralı birçok öğrenme kuralının da temelini oluşturmuştur.

Widrow ve Hoff (1960), basit sinir modelini kullanarak öğrenme gerçekleştirebilen ADALINE (ADaptive LInear NEuron) modelini ortaya atmışlardır. Aynı zamanda ağın eğitimi boyunca toplam hatayı en aza indirmeyi hedefleyen Widrow-Hoff öğrenme kuralını geliştirdiler. MADALINE birden fazla Adaline ünitesinden meydana gelen ağıdır 1970'li yıllarda ortaya çıkmıştır (Kaftan,2010).

1969 yılında Minsky ve Pappert yazdıkları 'Algılayıcılar' (perceptrons) adlı kitapta YSA'nın doğrusal olmayan problemlere çözüm üretemediğini ve birçok mantıksal operasyonu (XOR problemi gibi) çözemediğini iddia etmişlerdir. Bu durum 1980'lere kadar YSA çalışmalarında durgunluk yaratmıştır (Öztemel,2003:28). Hopfield (1982) tarafından 1982 yılında doğrusal olmayan ağların geliştirilmesi, YSA'yı duraklama döneminden çıkartmıştır.

B. Yapay Sinir Ağları ile Deprem Tahmini İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Bodri (2001), çalışmasında Magnitüd değeri 6.0'dan büyük depremlerin başlangıç zamanını tahmin etmeye yönelik yapay sinir ağı modeli geliştirilmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik-

Elektronik ve Maden Fakülteleri 1999 yılında “Elektrostatik Kayaç Gerginlik İzleme Yöntemi ile Deprem Tahmin Sistemi (EKGDT)” isimli bir proje geliştirmeye başlamışlardır. Projede özel olarak geliştirilmiş tek kutuplu elektrik alan (TEA) ölçüm duyargasından yararlanılarak depremlerin tahmini amacıyla 16 istasyonlu bir ağ kurulmuştur. TEA ölçüm duyargası ile elde edilen verilerin değerlendirilmesinde yapay sinir ağlarından faydalanılmıştır (Özerdem ve Sönmez,2003). Panakkat ve Adeli (2007), matematiksel olarak hesaplanmış sekiz sismik parametrenin analizine dayanarak gelecek aydaki en büyük sismik olayın büyüklüğünü tahmin edecek sinir ağı tasarımı gerçekleştirilmiştir. Tahmin modeli üç farklı sinir ağıyla oluşturulmuş ve başarıları birbiriyle kıyaslanmıştır.

Zhang (2008) deprem tahmin çalışmasında, Geri Yayılımlı Yapay Sinir Ağlarını Genetik Algoritmalar ile birleştirilerek ağın başarı oranının daha yüksek doğruluğa ulaşması sağlamıştır. Wang vd. (2009), çalışmalarında Radyal Tabanlı Fonksiyon(Radial Bias Function) kullanılarak deprem tahmin modeli geliştirmişlerdir. Panakkat ve Adeli (2009) çalışmalarında, büyük bir sismik bölgeyi alt bölgelere bölerek, her bir alt bölge için ve her bir zaman periyodu için depremsellik göstergelerini saymışlardır. Çalışmada, izleyen zaman periyodu süresince o alt bölgede olan en büyük depremin büyüklüğüyle olan ilişkileri Geri Dönüşümlü Sinir Ağı kullanılarak çalışılmıştır. Adeli ve Pannakat (2009), diğer bir çalışmalarında, bir sismik bölgede önceden tanımlanmış gelecek bir zaman dilimi için olacak en büyük depremi tahmin etmek için, sekiz adet sismik gösterge olarak bilinen matematiksel parametre kullanarak olasılıklı bir sinir ağı (PNN) sunmuşlardır. Bu model 4,5 ve 6 arasında büyüklüğe sahip depremler için iyi tahmin doğruluğu vermektedir. Yapılan çalışmada sunulan PNN modeli yazarlar tarafından daha önce geliştirilen ve 6 büyüklüğünden daha büyük depremleri tahmin etmek için iyi sonuçlar vermiş olan Geri Dönüşümlü Sinir Ağı Modelini tamamlamaktadır.

Xu vd. (2010), çalışmalarında, DEMETER uydusu tarafından gözlemlenen veriler kullanılarak deprem oluşumu ve çeşitli faktörler arasındaki bağlantıyı kurmak için yarı uyarlanabilir yapay sinir ağı geliştirmişlerdir. Baltacıoğlu vd. (2010), deprem tahmin çalışmalarının yanında deprem hasarlarının hızlı tespit edilebilmesi amacıyla da yapay sinir ağlarını kullanan modeller geliştirmişlerdir. Geliştirilen yöntemle mevcut binaların hasar durum tespiti yapılmıştır. Alafari vd. (2012), çalışmalarında, Süveyş Körfezi, Akaba Körfezi ve Sina yarım adasını içeren Kuzey Kızıldeniz’de olabilecek depremlerin büyüklüğünü tahmin etmek için kullanılacak yapay sinir ağına dayandırılan, yapay zeka tahmin sisteminin uygulanmasını amaçlanmıştır. Diğer yöntemlerle kıyaslandığında yüksek tahmin doğruluğu gösteren yapay sinir yapıları ve farklı yapılandırmalar arasındaki performans değerlendirmesi sunulmuştur. Önerilen şema çoklu gizli katmanlı ileri beslemeli sinir ağı modeline dayalı olarak inşa edilmiştir. Bu model; veri toplama, ön işleme, özellik çıkarma ve sinir ağı eğitimi ve test edilmesinden oluşmuştur. Çalışmada sinir ağı modelinin önerilen diğer yöntemlerden daha yüksek tahmin doğruluğu verdiği tespit edilmiştir.

Reyes vd. (2013), deprem aktivitesinin yoğun olduğu ülkelerden biri olan Chile’de depremleri tahmin etmek için b değeri, Bath kanunu, Omori Utsu kanunu gibi deprensellekle güçlü ilişkisi olan parametrelere dayanan girdi değerleri kullanılarak belirli bir eşik değerin üstündeki depremleri tahmin eden bir yapay sinir ağı sunmuşlardır. Yapılan tahminler, istatistiksel testler aracılığıyla değerlendirilmiştir ve makine öğrenme sınıflandırıcılarıyla kıyaslanmıştır.

Martínez-Álvarez vd. (2013), çalışmalarında farklı sismik göstergelerin Yapay Sinir Ağları için girdi olarak kullanımını incelemiştir. Çalışmada, özellik seçme tekniği uygulaması tarafından farklı sismik bölgelerde başarılı bir şekilde kullanılmış çoklu gösterge kombinasyonu amaçlanmıştır. Orijinal girdi setleri ve farklı sınıflandırıcıların kıyaslanmaları elde edilen başarının derecesini desteklemek için raporlanmıştır. Son olarak farklı sismik göstergelerden elde edilen bilgi, elde etme analizi kullanılarak dört Chile bölgesi ve iki İberia yarımadası bölgesi karakterize edilmiştir.

Kaftan ve Gök (2013), İzmir ve çevresine ait zemin özellikleri yapay sinir ağları kullanılarak incelemişler ve ivmeölçer istasyonlardan gelen veriler ile zemin özellikleri önileme gerek kalmadan belirlenmiştir. Çelik vd. (2014), Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri kullanarak sismik darbelerden deprem tahmini yapmış ve YSA ile %83, Destek Vektör Makineleri ile %91 oranında doğru sınıflandırma bulmuşlardır.

Alexandridis vd. (2014), Radyal Taban Fonksiyonlu Sinir ağlarını kullanarak büyük deprem oluşumlarını tahmin eden bir model geliştirmişlerdir. Yapılan çalışmada California deprem kataloğu kullanılmıştır ve diğer sinir ağı mimarileri ile karşılaştırma yapılmıştır. Zhou ve Zhu (2014), çalışmalarında Levenberg-Marquard geri yayılım sinir ağları kullanılarak deprem tahmin çalışması yapmışlardır.

Inalegwu (2015), Türkiye’de yapay sinir ağları kullanarak ikincil sismik dalgaların geliş zamanını tahmin etmek üzerine bir deprem tahmin araştırması yapmıştır. Çalışmada ikinci dalganın gelişini etkileyen farklı parametreler de ağ modeline katılmıştır. Geliştirilen yapay sinir ağı ile iki sismik dalga arasındaki zaman farkı doğru olarak tahmin edilmiştir.

Iatan (2015), sismik göstergeleri, Olasılıksak Sinir Ağı modelinde girdi parametresi olarak kullanarak deprem tahminine yönelik bir çalışma yapmıştır. Sheng vd. (2015), Çinin Kuzey Sismik Bölgesi’nde Yapay Sinir Ağları kullanılarak deprem tahmini gerçekleştirmişlerdir. Bu tahminler yapılırken büyük bölgeler daha küçük bölgelere bölünmüş ve farklı bölgeler için farklı girdi parametreleri belirlenerek daha iyi sonuçlar alınmıştır.

Bilen vd. (2015), Polonya maden ocaklarından elde edilen verileri KNN (K En Yakın Komşu), SVM, (Destek Vektör Makineleri) ve YSA kullanılarak sınıflandırmışlardır. Çalışmada, depremler %94 başarımla doğru tahmin edilmiş ve en iyi sonucu KNN metodu vermiştir. Gordan vd. (2016), sinir ağı ve parçacık kolonisi birleşimi aracılığıyla sismik eğim tutarlılığının tahmini üzerine bir model geliştirmişlerdir.

C. YSA Benzeri Yöntemlerle Yapılan Deprem Tahmini ile İlgili Çalışmalar

Çalışmalarda, YSA'nın analiz yapısına benzer farklı yöntemlerde deprem tahmini yapabilmek amacıyla kullanılmıştır. Bu yöntemlerle yapılan çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Kulalı (2009) Radon gazı yoğunluğunu, deprem gibi sismik olayların belirlenmesi ve takip edilmesi amacıyla kullanmıştır. Çalışmada, topraktaki Radon gazı yoğunluğu ölçümü yapılarak ölçüm yapılan bölgedeki depremlerle ilişkilendirilmiştir. Külahçı vd. (2009) Radon gazı ile deprem arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Deprem oluşumunda sekiz farklı parametrenin doğrusal olmayan değişimi kullanılmış ve parametreler sunulmuştur. Üç katmanlı ileri beslemeli yapay sinir ağı modelini kullanarak Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde deprem tahmini gerçekleştirmiştir. Yapılan bu çalışma dünya literatürüne girmiştir. Öztürk (2009), Magnitudü 5 den büyük depremlerin gerçekleştiği bölgelerde artçı şok ve deprem tehlikesi değerlendirilmesi yaptığı çalışmasında, ana şok ile artçı arasındaki ilişkileri hesaplamıştır. Çalışmada deprem öncesi durgun dönem belirlenerek bu dönemin deprem tahmininde kullanımı araştırılmıştır.

Yıldırım (2010), çalışmasında, Türkiye'deki deprem verileri üzerinden veri madenciliği yöntemleri kullanılarak örüntüler çıkartmış ve meydana gelebilecek depremleri önceden tahmin etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Türkiye Deprem Portalı geliştirilmiş ve sorgulamalar bu portal üzerinden yapılmıştır. Göker (2010), İzmir Seferihisar bölgesinde topraktaki radon gazı yoğunluğu ölçerek, elde edilen değerleri Normal ve Rayleigh dağılım fonksiyonlarına uygun olarak incelemiştir. İstatistiksel analizler sonucunda Radon gazı yoğunluğu değişimindeki standart sapmalar, meydana gelen depremlerle ilişkilendirilmiştir.

Moustra vd. (2011), sismik elektriksel sinyaller ve zaman serisi Magnitud verisi kullanılarak deprem tahmin modeli geliştirilmiştir. Ulaş (2011), Çok Düşük Frekanslı (VLF) işaretlerin iyon küre üzerinde iletilirken yaşanan kayıplar üzerinden depremleri tahmin edecek bir algoritma geliştirmiştir. Çalışmada kayıpların oluşmasında neden olan birçok parametre tespit edilmiş ve bu parametreleri içeren veriler üzerinden veri madenciliği yöntemleri kullanılarak anlamlı sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Otari ve Kulkarni (2012), Veri Madenciliği uygulamaları ile deprem tahmini üzerine bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. 1989-2011 yılları arasındaki 16 makale analizinin yapıldığı çalışmada deprem tahmini, tsunami tahmini ve sel baskını tahmini için, lojistik modeller, sinir ağları, ve karar ağaçları kullanılmıştır. Bodur (2012), YSA'a alternatif olarak deprem konumlarının belirlenmesinde bulanık mantık yaklaşımını kullanmıştır.

Raoff Nasser (2012), deprem tahmininde depremlerden önce gözlemlenen basınç birikimini kesme dalgası ayrımı analizi test etmiştir. Bu analizinin yapılabilmesi için MATHLAB ortamında kesme dalgası ayrım parametrelerini kullanan bir program geliştirilmiştir. Alafari vd. (2012), 1975 yılında gerçekleşen Haicheng depremindeki geoelektriksel ölçüleri tahmin etmişlerdir. Bu deprem bilim adamları tarafından tahmin edilen ilk yüksek magnitud değerine sahip depremdir. Ancak bu

depremden bir yıl sonra Tangshan depremi bilim adamları tarafından tahmin edilememiştir. Bu depremde yaklaşık 250 000 kişi hayatını kaybetmiştir.

II. METEDOLOJİ

A. Yöntem ve Veri Seti

Çalışmada, Türkiye'nin Batı Anadolu fay hattı içindeki 4 farklı bölge üzerinde tahmin işlemi gerçekleştirilecektir. Bu bölgelere ait bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Tahmin Yapılan Bölgeler

Bölge Adı	Konumu	Bölge Numarası
Göhlisar Çameli Bölgesi	Batı Analdolu	Bölge 1
Burdur Fay Bölgesi	Batı Anadolu	Bölge 2
Büyük ve Küçük Menderes Graben Bölgesi	Batı Anadolu	Bölge 3
Gediz ve Alaşehir Graben Bölgesi	Batı Anadolu	Bölge 4

Türkiye'nin Batı Anadolu'sunda deprem tahmini için Yapay Sinir Ağı konfigürasyonu gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda Gutenberg Richter tarafından önerilen denklemdeki b değeri depremselliğin tanımında parametre olarak kullanılmıştır. b değeri farklı yöntemler kullanılarak hesaplanabilmektedir. b değeri hesabında en sık kullanılan yöntem en büyük olasılık yöntemidir. Çalışmada, YSA ile tahmin için kullanılacak depremsellik parametresi olarak b değeri alınmıştır. Çalışma kapsamında belirlenen bölgeler için b değerleri arasındaki fark yani değişim YSA'nın eğitiminde ve test edilmesinde girdi verisi olarak kullanılmıştır.

Ağı eğitmen ve test etmek için gerekli olan veriler Öztürk (2015)'den elde edilmiştir. İlgili bölgeler için elde edilen veriler, 2013 yılı sonuna kadar gerçekleşmiş deprem kayıtlarıdır. Deprem kayıtlarındaki magnitüd değeri kullanılarak b değeri hesaplanmıştır. Ağda kullanılan ilk beş girdi parametresi b değerleri arasındaki değişimlerdir. Ağın altıncı girdi parametresi artçı depremlerin zamanla azalım oranını gösteren Omori Utsu yasasına dayanır. Bu parametre ana şoktan önceki yedi gün içerisinde meydana en büyük depremin magnitüd değeridir. Ağın girişinde kullanılan son girdi parametre ise Gutenberg Richter yasası temeline dayanan 6.0 ve üstünde deprem olma olasılığını b değerine bağlı olarak gösteren parametredir. Ağın ürettiği çıktı değeri, girdi setinde kullanılan depremden sonraki beş gün içerisinde gerçekleşecek depremin magnitüd değeridir.

Çalışmada girdi sayısı, katman sayısı ve bu katmanlarda ki nöron sayıları belirlendikten sonra ağda eğitim aşamasına geçilmiştir. YSA'da katmanlardaki nöronlar arasında bağlantı ağırlıklarının belirlenmesi işlemi eğitim olarak isimlendirilir. Ağda giriş verileri ve çıkış verileri kullanılarak ağırlıkların problemi temsil edecek ideal değerlere ulaşması sağlanmıştır. Ağın bu şekilde genelleştirme yapacak duruma gelmesi öğrendiğini göstermektedir. Eğitim süreci tamamlandıktan sonra geliştirilen YSA modeli çıktı vermeye hazır hale gelmiş ve ağın daha önce karşılaşmadığı

örnekler ağa girdi olarak verilerek ağın çıktı üretmesi sağlanmıştır. Verilerin temizlenmesi ve parametrelerin oluşturulması aşağıda açıklanmıştır.

B. Verilerin Temizlenmesi

Bölgelere ait sismik veriler 2014 yılı başlangıcına kadar dat uzantılı olarak boylam, enlem, yıl, ay, gün, magnitüd, derinlik, saat, dakika, süre bilgileri aralarında bir boşluk olacak şekilde satırlarda saklanmaktadır. Veriler üzerinde işlem yapmak için tüm veriler Excel programına aktarılarak ilgili alanlar sütunlara çevrilmiştir. Excel programı kullanılarak bölgelere ait 2000 yılı sonrasına ait veriler filtrelenmiştir. Bölgelere ait kesme magnitüd değerlerinden düşük veriler de filtrelenmiş böylece veriler girdi parametreleri çıkartılacak hale getirilmiştir. Ayrıca katalog verilerinde tarihler gün ay yıl farklı sütunlarda yer almaktaydı. Tarih ile ilgili gün ay yıl sütunları birleştirilerek tarihe dönüşüm yapılmıştır. Kullanılan katalog içerisinde eksik bilgi bulunmamaktadır. Tüm parametrelerin değerleri vardır, boş veya eksik veri yoktur.

C. Parametrelerin Elde Edilmesi

Çalışmada, girdi ve performans parametrelerinin hesaplanmasında Reyes vd. (2013) tarafından önerilen yöntem kullanılmıştır. Çalışma yapılan bölgede bir deprem olduğunda bu deprem bilgisiyle ilgili yedi giriş ve bir çıkışa sahip yeni bir vektör oluşturulmuştur. Girdi vektörü, girdi parametrelerini temsil etmektedir. Çıktı vektörü ise çıktı parametresini temsil etmektedir. Eğitim ve test vektörleri girdi ve çıktı parametrelerinin toplamını içermektedir. Bunların hesaplanmasında Excel programına aktarılan katalog verileri kullanılmıştır.

1. Girdi Parametrelerinin Elde Edilmesi

Katalog verileri Excel programına aktarılıp gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra 7 adet girdi parametresi hesaplanmıştır. İlk beş girdi değerinin hesaplanmasında Gutenberg Richter yasası ile ilişkili b değerleri kullanılmıştır. b değeri hesabında hesaplama yapılacak bölgedeki belirli sayıdaki veya belirli tarih aralığındaki kaydedilmiş deprem verisi kullanılmıştır. Yapılan çalışmada 50 deprem verisinden bir b değeri hesaplanmıştır. Bu denklem aşağıda verilmiştir.

$$b_i = \frac{\log(e)}{\left(\frac{1}{50}\right) \sum_{j=0}^{49} M_i - j - M_c} \quad (1)$$

Denklem 1'deki M_i , i. depremin magnitüd değeridir. M_c değeri ise kesme magnitüd değeridir. Çalışma yapılan dört farklı bölgede farklı kesme magnitüdüleri kullanılmıştır. Kesme değeri Bölge 1 Gölhisar Çamelinde "3,0" , Bölge 2 Burdur fay zonunda "2,8" , Bölge 3 Büyük küçük menderes bölgesinde "2,9" , Bölge 4 Gediz Alaşehir graben bölgesinde "2,8" olarak alınmıştır.

b değeri hesaplaması yapılmadan önce Excel programına aktarılan ve tüm deprem kayıtlarını içeren veriler, parametresi hesaplanacak bölgenin kesme magnitüd değerine göre filtrelenmiştir ve

kesme magnitüd değerinden küçük olan deprem kayıtları silinmiştir. Böylece çok küçük değerli deprem verilerinin deprem tahmin modeline yapacağı olumsuz etkilerden kaçınılmıştır.

b değeri hesaplamasında, birinci b değeri hesaplanırken katalog verisinde 1-50 aralığındaki deprem verilerinin magnitüd değerleri kullanılmıştır. İkinci b değeri hesabında 2-51 ve üçüncü b değeri hesabında 3-52 aralığındaki deprem verilerinin magnitüd değerleri kullanılmıştır. Hesaplanan b değerleri arasındaki fark YSA'da girdi parametresi olarak kullanılacaktır. b değerleri arasındaki değişimler Δb ile gösterilmiştir. Delta değişimi, girdi parametresi olan x değerlerine denk alınmıştır.

$$\Delta b_{1i} = b_i - b_{(i-4)} \equiv x_{1i} \quad (2)$$

$$\Delta b_{2i} = b_{(i-4)} - b_{(i-8)} \equiv x_{2i} \quad (3)$$

$$\Delta b_{3i} = b_{(i-8)} - b_{(i-12)} \equiv x_{3i} \quad (4)$$

$$\Delta b_{4i} = b_{(i-12)} - b_{(i-16)} \equiv x_{4i} \quad (5)$$

$$\Delta b_{5i} = b_{(i-16)} - b_{(i-20)} \equiv x_{5i} \quad (6)$$

Denklemlerden anlaşılacağı gibi x girdi parametresinin ilk değerinin hesaplanabilmesi için asgari 70 adet b değerinin hesaplanması gerekmektedir. 70 deprem verisinin ilk 50 tanesi bir b değeri hesabı için kullanılmıştır. b değerlerindeki değişimlerin tamamının hesaplanabilmesi için en az 20 adet b değeri gerekmektedir. Ağın girdi parametrelerinin ilk beş tanesi denklem 2,3,4,5 ve 6 kullanılarak elde edilmiştir. Altıncı girdi parametresi olan x_{6i} tahmin yapılacak bölge içerisindeki girdi olarak kullanılan depremden önceki 7 gün içerisinde kayda alınan en büyük depremin magnitüd değeridir. Bu parametre dolaylı olarak Omori/Utsu ve Bath kanunlarına dayanan bilgileri YSA'ya sağlamaktadır. Altıncı girdi parametresinin matematiksel gösterimi denklem 7'de gösterilmiştir.

$$x_{6i} = \max\{M_d\}, t \in [-7, 0) \quad 7$$

Yedinci girdi parametresi olan x_{7i} 6.0 ve üzerinde magnitüde sahip deprem olma olasılığını tanımlamaktadır. Bu bilginin girdi olarak eklenmesi Gutenberg-Richter yasasının dinamik bir şekilde kapsanması içindir. Olasılık yoğunluk fonksiyonundan hesaplanmıştır. Yedinci girdi parametresi matematiksel gösterimi denklem 8'de gösterilmiştir.

$$x_{7i} = P(M_d \geq 6.0) = e^{(-3b_i / \log(e))} = [10]^{(-3b_i)} \quad 8$$

2. Çıktı Parametresinin Elde Edilmesi

Ağın çıktı parametresi bir tanedir ve y_i ile temsil edilir. Çalışma yapılan bölge içerisinde kesme magnitudü üzerinde değere sahip bir depremden sonraki beş gün içerisinde ölçülen en büyük M_d değeridir. y_i değeri kesme magnitudünden büyük değere sahiptir. Deprem olmamışsa veya kesme magnitudünden düşük şiddette deprem olmuşsa 0 alınır. Çıktı parametresinin matematiksel hesaplaması denklem 9'da gösterilmiştir.

$$Y_i = \max\{M_d\}, t \in (0,5] \quad 9$$

Çıktı parametresi hesabında hesaplama manuel olarak yapılmıştır.

D. Yapay Sinir Ağı Özellikleri

Yapılan çalışmada YSA modeli Matlab programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılan YSA'nın özellikleri Tablo 2'de sunulmuştur.

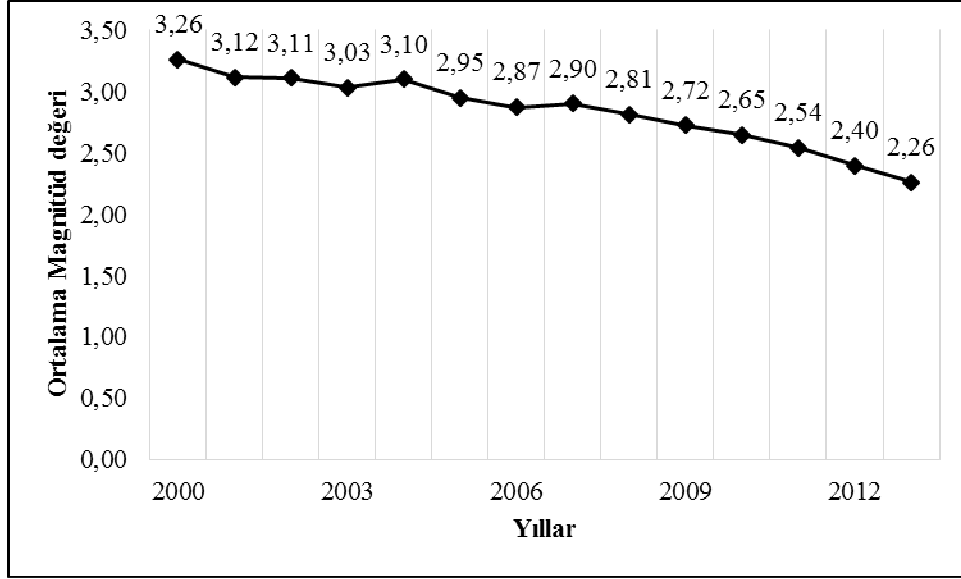
Tablo 2. Yapay Sinir Ağı Özellikleri

Parametreler	Değerler
Girdi Parametreleri	7
Gizli Katman Nöron Sayısı	15
Çıktı Nöron Sayısı	1
Aktivasyon Fonksiyonu	Sigmoid
Ağ Topolojisi	İleri Beslemeli
Öğrenme Paradigması	Geri Yayılımlı

III. BULGULAR

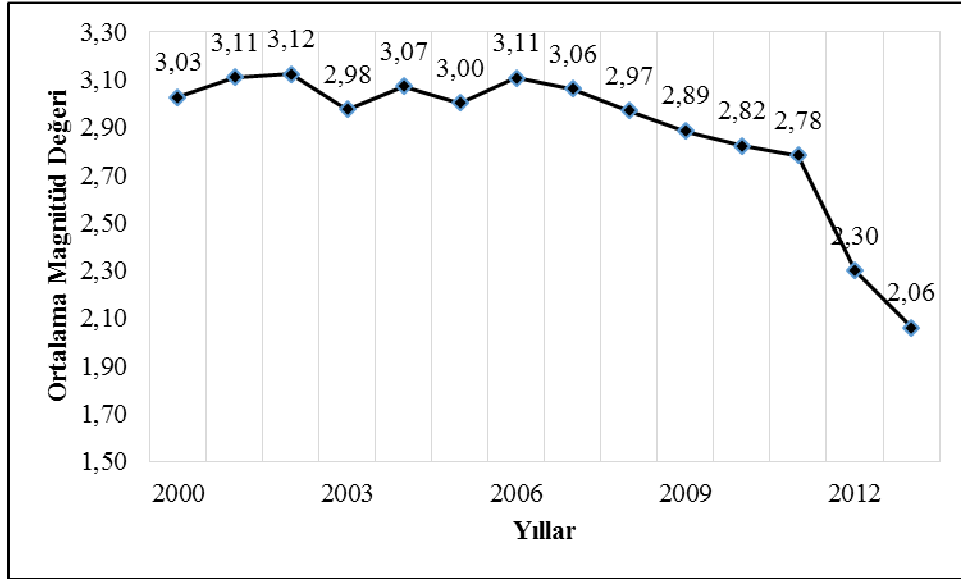
A. Çalışma Bölgelerine Ait Magnitud Analizleri

Çalışma kapsamındaki dört farklı bölgeye ait ve 2000 yılından sonrasına ait katalog verileri üzerinden temel deprem istatistikleri incelenmiştir. Kayıt altına alınan depremlerin bölgelere ait magnitud değerleri göre sayısı aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.



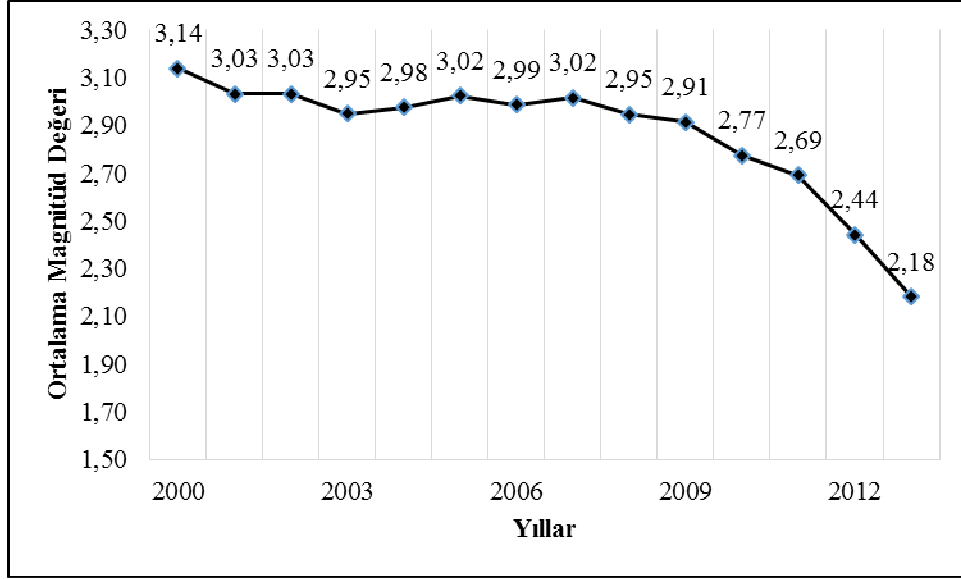
Grafik 1. Bölge 1 Ortalama Deprem Magnitüd Değerleri

Grafik 1’de Gölhisar Çameli Bölgesi’nde 2000 yılı sonrasında ilişkin ortalama deprem magnitüdüleri gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde bu bölgede yıllar geçtikçe ortalama deprem magnitüd değerinin düştüğü görülmektedir.



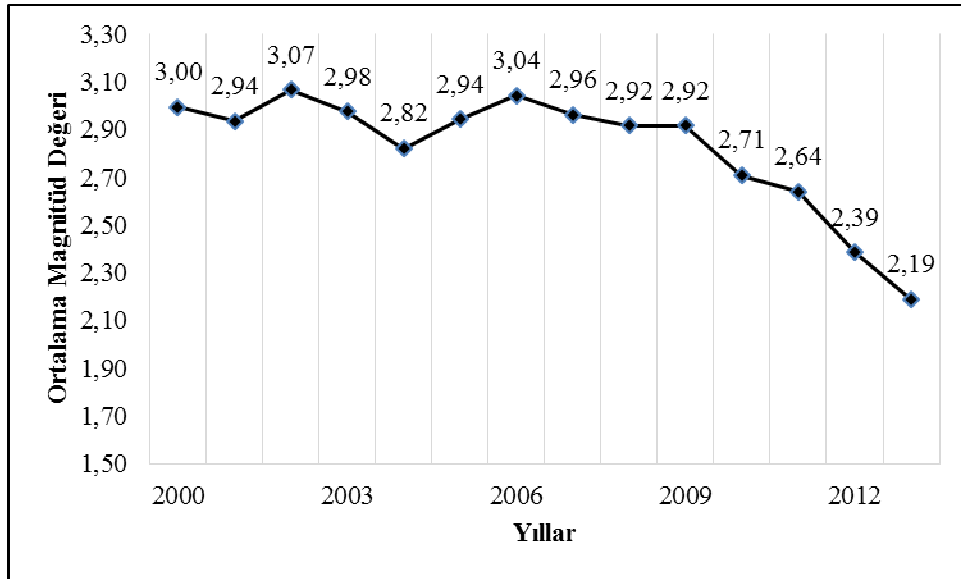
Grafik 2. Bölge 2 Ortalama Deprem Magnitüd Değerleri

Grafik 2’de Burdur Fay Bölgesi’nin 2000 yılı sonrasında yıllara göre ortalama deprem magnitüdüleri gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde çalışma bölgesinde yıllar geçtikçe ortalama deprem magnitüd değerinin düştüğü ve en son 2,06 olarak hesaplandığı görülmektedir.



Grafik 3. Bölge 3 Ortalama Deprem Magnitüd Değerleri

Grafik 3’de Büyük ve Küçük Menderes Bölgesi’nin 2000 yılı sonrasında hesaplanmış ortalama deprem magnitüdüleri gösterilmiştir. Önceki iki bölgede olduğu gibi bu bölgede de yıllar geçtikçe ortalama deprem magnitüd değerinin düştüğü görülmektedir. Bu yıllarda en yüksek magnitüd değeri 3,14, en düşük magnitüd değeri ise 2,18 olarak hesaplanmıştır.



Grafik 4. Bölge 4 Ortalama Deprem Magnitüd Değerleri

Gediz ve Alaşehir Graben Bölgesi ait ortalama deprem magnitüd değerleri Grafik 4’de gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde çalışma bölgesinde son yıllarda ortalama deprem magnitüd değerinin dalgalı bir seyir izlediği ancak genel itibarıyla yıllara göre azaldığı görülmektedir. Bu bölgede en yüksek magnitüd değeri 3,07, en düşük magnitüd değeri ise 2,19 olarak hesaplanmıştır.

B. YSA Eğitim Testi Sonuçları

Çalışmada, Gölhisar Çameli Bölgesi için 1 Kasım 2007 ve 25 Ekim 2010 tarihleri arasında magnitüd değeri 3.0 ve üstünde olan 122 adet deprem kaydı YSA'da eğitim amacıyla kullanılmıştır. Eğitim süreci 500 devir (epoch) ile tamamlanmıştır. Ağın eğitimi sonucunda eğitim verileri ağa verildiğinde (self test) ortaya çıkan ve Gölhisar Çameli Bölgesine ait ağın performansı Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Gölhisar Çameli Bölgesi YSA Eğitim Sonuçları

Parametre	Değer	Yüzde
TP	2	
TN	101	
FP	7	
FN	12	
P_0	0,8938053	89,38
P_1	0,2222222	22,22
S_n	0,1428571	14,29
S_p	0,9351852	93,52
Ortalama		54,85

Ağın eğitiminde P_0 değeri yaklaşık olarak %90 çıkmaktadır. Bu değer istenilen aralıktadır. Eğitim sonucu eğitim verisi ağa verildiğinde ağ; 2 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 101 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 12 depremi tahmin edememiş ve 7 depremi yanlış tahmin etmiştir.

Burdur Fay Bölgesinde 3 Ocak 2006 tarihinden 25 Mart 2009 tarihine kadar magnitüd değeri 2.8 ve üstünde olan 122 adet deprem kaydı, YSA'da eğitim amacıyla kullanılmıştır. Eğitim süreci 500 devir (epoch) ile tamamlanmıştır. Ağın eğitim performansı Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Burdur Fay Zonu YSA Eğitim Sonuçları

Parametre	Değer	Yüzde
TP	1	
TN	100	
FP	3	
FN	18	
P_0	0,847458	84,75
P_1	0,25	25,00
S_n	0,052632	5,26
S_p	0,970874	97,09
Ortalama		53,02

Ağın eğitiminde P_0 değeri yaklaşık olarak %85 çıkmaktadır. Bu değer istenilen aralıktadır. Eğitim sonucu eğitim verisi ağa verildiğinde ağ; 1 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 100 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 18 depremi tahmin edememiş ve 3 depremi yanlış tahmin etmiştir.

Büyük ve Küçük Menderes Bölgesinde eğitim amacıyla 10 Mart 2010 ve 11 Ocak 2011 tarihleri arasında magnitüd değeri 2.9 ve üstünde olan 122 adet deprem kaydı YSA'da kullanılmıştır. Eğitim süreci 500 devir (epoch) ile tamamlanmıştır. Ağın eğitimi sonucunda eğitim verileri ağa verildiğinde ağın performansı Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Büyük ve Küçük Menderes Bölgesi YSA Eğitim Sonuçları

Parametre	Değer	Yüzde
TP	14	
TN	79	
FP	8	
FN	21	
P_0	0,79	79,00
P_1	0,636364	63,64
S_n	0,4	40,00
S_p	0,908046	90,80
Ortalama		68,36

Ağın eğitiminde P_0 değeri yaklaşık olarak %80 çıkmaktadır. Bu değer istenilen aralıktadır. Eğitim sonucu eğitim verisi ağa verildiğinde ağ 14 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 79 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 21 depremi tahmin edememiş ve 8 depremi yanlış tahmin etmiştir.

Gediz ve Alaşehir Graben Bölgesi eğitim için 3 Aralık 2007 ve 10 Mayıs 2010 tarihleri arasında magnitüd değeri 2.8 ve üstünde olan 122 adet deprem kaydı YSA'da kullanılmıştır. Eğitim süreci 500 devir (epoch) ile tamamlanmıştır. Ağın eğitimi sonucunda eğitim verileri ağa verildiğinde ağın performansı Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Gediz ve Alaşehir Graben Bölgesi YSA Eğitim Sonuçları

Parametre	Değer	Yüzde
TP	2	
TN	98	
FP	2	
FN	20	
P_0	0,830508	83,05
P_1	0,5	50,00
S_n	0,090909	9,09
S_p	0,98	98,00
Ortalama		60,04

Ağın eğitiminde P_0 değeri yaklaşık olarak %84 çıkmaktadır. Bu değer istenilen aralıktadır. Eğitim sonucu eğitim verisi ağa verildiğinde ağ 2 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 98 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 20 depremi tahmin edememiş ve 2 depremi yanlış tahmin etmiştir.

C. YSA Uygulama Sonuçları

Ağın eğitimi tamamlandıktan sonra YSA'nın test işlemleri yapılmıştır. YSA'nın bölgelere göre ayrı ayrı gerçekleştirilen uygulamasında elde edilen parametreler ve tahmin sonuçları aşağıda açıklanmıştır. Gölhisar Çameli Bölgesi 31 Ekim 2010 ile 28 Aralık 2013 tarihleri arasındaki magnitüd değeri 3.0 ve üzerinde olan 122 adet deprem verisi çalışmada YSA'nın test edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Ağın test sonucu performans parametreleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Gölhisar Çameli Bölgesi YSA Test Sonuçları

Parametre	Değer	Yüzde
TP	1	
TN	86	
FP	5	
FN	30	
P_0	0,741379	74,14
P_1	0,166667	16,67
S_n	0,032258	3,23
S_p	0,945055	94,51
Ortalama		47,13

Test sonucunda P_0 değeri yaklaşık olarak %74 çıkmaktadır ve bu değer istenilen aralıktadır. Ağ, 1 depremin olacağını ve 86 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 30 depremi tahmin edememiş ve 5 depremi yanlış tahmin etmiştir.

Diğer çalışma bölgemiz olan, Burdur Fay Bölgesinin 7 Nisan 2009 ile 19 Aralık 2013 tarihleri arasındaki magnitüd değeri 2.8 ve üzerinde olan 122 adet deprem verisi YSA'nın test edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Ağın test sonucu performans parametreleri Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Burdur Fay Bölgesi YSA Test Sonuçları

Parametre	Değer	Yüzde
TP	2	
TN	107	
FP	4	
FN	9	
P_0	0,922414	92,24
P_1	0,333333	33,33
S_n	0,181818	18,18
S_p	0,963964	96,40
Ortalama		60,04

Uygulanan test sonucunda P_0 değeri yaklaşık olarak %93 çıkmaktadır. Bu değer istenilen aralıktadır. Eğitim sonucu test verisi ağa verildiğinde ağ; 2 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 107 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 9 depremi tahmin edememiş ve 4 depremi yanlış tahmin etmiştir.

Büyük ve Küçük Menderes Bölgesi 6 Ekim 2010 ile 18 Aralık 2013 tarihleri arasındaki magnitüd değeri 2.9 ve üzerinde olan 122 adet deprem verisi de, YSA'nın test edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Ağın test sonucu performans parametreleri Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Büyük ve Küçük Menderes Bölgesi YSA Test Sonuçları

Parametre	Değer	Yüzde
TP	19	
TN	53	
FP	32	
FN	18	
P_0	0,746479	74,65
P_1	0,372549	37,25
S_n	0,513514	51,35
S_p	0,623529	62,35
Ortalama		56,40

Test sonucunda, P_0 değeri yaklaşık olarak %75 çıkmaktadır. Ağ 19 depremin olacağını ve 53 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 18 depremi tahmin edememiş ve 32 depremi yanlış tahmin etmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen Gediz ve Alaşehir Graben Bölgesinin 10 Mayıs 2010 ile 5 Aralık 2013 tarihleri arasındaki magnitüd değeri 2.8 ve üzerinde olan 122 adet deprem verisi, YSA'nın test edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Ağın test sonucu performans parametreleri Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Gediz ve Alaşehir Graben Bölgesi YSA Test Sonuçları

Parametre	Değer	Yüzde
TP	0	
TN	90	
FP	12	
FN	20	
P_0	0,818182	81,82
P_1	0	0,00
S_n	0	0,00
S_p	0,882353	88,24
Ortalama		42,51

Test sonuçları incelendiğinde ağ çıkışlarının eşik değerden düşük olduğu için P_1 değeri sıfır bulunmuştur. Bu durumun düzeltilmesi amacıyla ağın eğitim veri setine yüksek değerli çıkışa sahip 20

adet vektör eğitim seti içerisinde seçilerek eğitim setine tekrar eklenmiş ve eğitim seti vektör sayısı 142 yapılmıştır. 142 giriş vektörlü eğitim sonucu Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. Gediz ve Alaşehir Graben Bölgesi Vektör Eklemeli YSA Eğitim Sonuçları

Parametre	Değer	Yüzde
TP	8	
TN	97	
FP	3	
FN	14	
P ₀	0,873874	87,39
P ₁	0,727273	72,73
S _n	0,363636	36,36
S _p	0,97	97,00
Ortalama		73,37

Eğitim verisi ile ağı test edilmesi sonucu oluşan performans değerleri ise Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Gediz ve Alaşehir Graben Bölgesi Vektör Eklemeli YSA Test Sonuçları

Parametre	Değer	Yüzde
TP	5	
TN	87	
FP	15	
FN	15	
P ₀	0,852941	85,29
P ₁	0,25	25,00
S _n	0,25	25,00
S _p	0,852941	85,29
Ortalama		55,15

Vektör ekleme işleminden sonra gerçekleştirilen test sonucunda P₀ değeri yaklaşık olarak %85 çıkmaktadır. Eğitim sonucu test verisi ağa verildiğinde ağ; 5 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 87 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 15 depremi tahmin edememiş ve 15 depremi yanlış tahmin etmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

YSA, ortaya çıktığı 1940’lı yıllardan günümüze kadar hala gelişmekte olan bir tahmin yöntemidir. Başlangıçta sadece doğrusal problemlerin çözümünde kullanılan YSA, ilerleyen zamanlarda doğrusal olmayan problemlerin çözümünde de etkin bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Canlı bir sinir sisteminin biyolojik yapısı temel alınarak geliştirilen modeller, canlı hafıza yapısını örnek alarak ve modelleyerek öğrenme yöntemlerini geliştirmiştir. Bilim adamlarının farklı yaklaşımları, yapılarda ağların ortaya çıkmasını sağlamış ve problemlere özgü ağ yapıları geliştirilmiştir. Bu gelişmelerin paralelinde, depremlerin tahmininde de YSA kullanılmaya başlamıştır.

Depremler en önemli doğal afetlerden biridir ve her yıl depremler nedeniyle binlerce insan hayatını kaybetmektedir. Günümüzde ve geçmişte depremlerin önceden tahmin edilebileceği düşüncesi bilim adamları tarafından tartışılmış, tahmin modelleri geliştirilmiştir. Tahmin yöntemleri arasında anormal hayvan davranışlarından, elektromanyetik dalgaların incelenmesine, radon gazı yoğunluğunun ölçülmesine gibi birçok tahmin parametreleri oluşturulmuştur. Bilim adamları depremleri etkileyen parametreleri farklı yaklaşımlarla tespit etmeye çalışmışlardır. Aynı zamanda bir parametredeki değişim ile deprem verileri arasında ilişki kurup inceledikleri parametrenin deprem ile olan ilişkisini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Bu bağlamda çalışmada, Türkiye’de Gutenberg-Richter ilişkisine bağlı ve deprem tahminlerinde kullanılan b değerini temel alan bir ileri beslemeli geri yayımlı yapay sinir ağı geliştirilerek, ileri tarihli olası depremlerin tahmin edilebilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında Gölhisar Çameli, Burdur Fay Zonu, Büyük Küçük Menderes, Gediz ve Alaşehir Graben olmak üzere toplam 4 farklı bölgede 2013 yılından önceki kesme magnitüd değerinden büyük 122 adet deprem verisi test amacıyla alınmıştır. Test verilerinden önceki 122 adet deprem verisi ise eğitim amacıyla alınmıştır. Eğitim ve test verileri katalog verileri üzerinde çeşitli işlemler yapılarak elde edilmiştir.

Çalışmanın eğitim ve test sonuçları incelendiğinde; Gölhisar Çameli Bölgesi YSA eğitim sonuçlarına göre P_0 değeri 0,893 bir değerle istenilen aralıkta çıkmıştır. Bu bölgede ağ, 2 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 101 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 12 depremi tahmin edememiş ve 7 depremi yanlış tahmin etmiştir. Burdur Fay Bölgesi YSA eğitim sonuçlarında P_0 değeri yaklaşık olarak %85 çıkmaktadır. Bu değer istenilen aralıktadır. Bu bölgede ağ 1 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 100 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 18 depremi tahmin edememiş ve 3 depremi yanlış tahmin etmiştir. Büyük Küçük Menderes Bölgesi YSA eğitim sonuçlarına göre, ağın eğitiminde P_0 değeri yaklaşık olarak %80 çıkmaktadır. Bu değer istenilen aralıktadır. Eğitim sonucu eğitim verisi ağa verildiğinde ağ 14 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 79 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 21 depremi tahmin edememiş ve 8 depremi yanlış tahmin etmiştir. Gediz ve Alaşehir Graben Bölgesi YSA eğitim sonuçlarına göre Ağın eğitiminde P_0 değeri yaklaşık olarak %84 çıkmaktadır. Bu değer istenilen aralıktadır. Eğitim sonucu eğitim verisi ağa verildiğinde ağ, 2 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 98 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 20 depremi tahmin edememiş ve 2 depremi yanlış tahmin etmiştir.

Bölgelerin test sonuçları incelendiğinde eğitim sonuçlarına paralel bulgular elde edilmiştir. Fakat Gediz ve Alaşehir Graben Bölgesi YSA test sonuçlarında ağın P_1 değeri sıfır bulunarak tahmin sonucu alınamamıştır. Bu durumu düzeltmek için girdi ve performans parametrelerinin hesaplanmasında Reyes ve diğerleri (2013) tarafından önerilen bir yöntem dikkate alınarak ağın eğitim veri setine yüksek değerli çıkışa sahip 20 adet vektör eğitim seti içerisinden seçilerek eğitim setine tekrar eklenmiş ve eğitim seti vektör sayısı 142 yapılmıştır. Bu uygulamadan sonra ki test tahmin

sonuçlarında ağın P_0 değeri yaklaşık %85'le istenilen aralıkta çıkmıştır. Bu doğrultuda ağ, 5 depremin olacağını doğru tahmin etmiştir. 87 depremin gerçekleşmeyeceğini doğru tahmin etmiştir. Buna karşılık 15 depremi tahmin edememiş ve 15 depremi yanlış tahmin etmiştir.

Genel olarak tahmin sonuçları değerlendirildiğinde ağ bütün bölgelerde gerçekleşmeyecek depremleri yüksek oranda tahmin etmiştir. Gerçekleşeceğini tahmin ettiği deprem sayıları da belli bir oranda gerçekleşirken, tahmin edemediği ve yanlış tahmin ettiği deprem tahminleri de sonuçlarda mevcuttur. YSA genel anlamda istenilen aralıklarda elde edilen veri tabanında istenilen tahminleri belli bir başarı oranına kadar yapmasına rağmen çok yüksek oranlı gerçekleşecek deprem tahmini sunamamıştır. Verilerin yapısı incelendiğinde lineer olmayan bir veri topluluğu ile bu tahmin sonuçları istenilen düzeydedir. Gelecek çalışmalarda kullanılan giriş parametrelerine daha farklı deprem parametreleri eklenerek daha tutarlı tahminler elde edilebilir.(örneğin Radon gazı yoğunluğu gibi).

Panakkat ve Adeli tarafından yapılan çalışmada farklı ağ modelleri ve aynı girdi parametreleri kullanılarak deprem tahmini gerçekleştirilmiştir. Aynı girdi parametreleri ve veriler Levenberg Marquart, Radyal Tabanlı ve Yinelene Sinir Ağı modellerinde denenmiştir. Yaptıkları çalışmada deprem tahmini konusunda en iyi sonucu Yinelene Sinir Ağı modeli vermiştir. Panakkat ve Adeli tarafından kullanılan deprensellik parametreleri ile bu çalışmada kullanılan parametreler farklıdır. Bu açıdan, deprensellik parametrelerinin belirlenmesi ve belirlenen her bir parametrenin etkisinin ortaya konması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Alafari, Abdulrahman S.N - Nassir S.N. Alarifi - Saad Al-Humidan (2012), "Earthquakes Magnitude Predication Using Artificial Neural Network in Northern Red Sea Area", *Journal Of King Saud University – Science*, 24, pp. 301-303.
- Alexandridis, Alex – Eva Chondrodima – Evangelos Efthimiou - Giorgos Papadakis - Filippos Vallianatos - Dimos Triantis (2014), "Large Earthquake Occurrence Estimation Based on Radial Basis Function Neural Networks", *IEEE Transactions On Geoscience And Remote Sensing* 52(9), pp. 5443-5453.
- Bilen, Mehmet - A. Hakan Işık - Tuncay Yiğit (2015), "Sismik Darbelerin Sınıflandırılarak Deprem Tehlikesinin Tahmin Edilmesi", *Uluslararası Burdur Deprem Ve Çevre Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 2015, Burdur, ss. 41-48.
- Bodri, Bertalan (2001), "A Neural-Network Model for Earthquake Occurrence", *Journal of Geodynamics* 32, pp.289–310.
- Bodur Koray; (2012), Bulanık Mantık Yaklaşımı İle Deprem Konumlarının Belirlenmesi , Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Çelik, Enes – Muhammet Atalay – Harun Bayer (2014), "Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri ile Deprem Tahmininde Sismik Darbelerin Kullanılması", *IEEE 22nd Signal*

-
- Processing And Communications Applications Conference*, 23-25 Nisan, Trabzon, ss. 730-733.
- Garip, Şule Z. (2011), *Yapay Sinir Ağları İle Mevcut Yapıların Deprem Riski Açısından Durum Tespiti*, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Gordan, Behrouz - Danial J Armaghani - Mohsen Hajihassani - Masoud Monjezi (2016), "Prediction of Seismic Slope Stability Through Combination of Particle Swarm Optimization and Neural Network", *Engineering with Computers*, 32(1), 85-97.
- Göker, Deniz (2010), *Sürekli Radon Gazı Ölçümlerinin Deprem Tahmin Parametresi Olarak Kullanılması, İzmir Seferihisar Doğanbey Fay Hattı Örneği*, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Haykin, Simon (1999), *Neural Network: A Comprehensive Foundation*, 2nd Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- Hebb, Donald O. (1949), *The Organization of Behavior: A Neuropsychological Theory*, **Neurocomputing**, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Iatan, Iuliana (2015), "Predicting The Earthquake Magnitude From Seismicity Indicators Using A Probabilistic Neural Network", *The 13th Workshop Of Scientific Communications*, 23 May, Bucharest, p. 79.
- Inalegwu, Ogbale C. (2015), *Predicting Time Lag Between Primary And Secondary Waves For Earthquakes Using Artificial Neural Network (ANN)*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kıbrıs.
- Kaftan, İlknur – Elçin Gök (2013), "İzmir ve Çevresine Ait Zemin Özelliklerinin Yapay Sinir Ağları ile İncelenmesi", *2. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, 25-27 Eylül, Hatay, ss. 1-6.
- Kaftan, İlknur; (2010). *Batı Türkiye Gravite ve Deprem Katalog Verilerinin Yapay Sinir Ağları ile Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış, Doktora Tezi, İzmir.
- Kulalı, Feride (2009), *Topraktaki Radon Konsantrasyonu Ölçümü ve Deprem İlişkisinin Araştırılması*, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Külahçı, Fatih - Murat İncegöz – Mahmut Doğru – Ercan Aksoy – Orhan Baykara (2009), "Artificial neural network model for earthquake prediction with radon monitoring", *Applied Radiation and Isotopes*, 67, pp.212-219.
- Lippmann, Richard P.; (1987), "An Introduction' to Computing with Neural Nets", *IEEE Assp Magazine*, pp. 1-22.

-
- Martinez-Alvarez, Francisco - Jorge Reyes, Antonio Morales-Esteban- Cristina Rubio-Escudero (2013), “Determining The Best Set of Seismicity Indicators to Predict Earthquakes. Two Case Studies: Chile and The Iberian Peninsula”, *Knowledge-Based Systems*, 50, pp. 198-210.
- Mcculloch, Warren S. - Walter Pitts (1943). “A Logical Calculus of The Ideas Immanent in Nervous Activity”, *Bulletin of Mathematical Biophysics*, 5(4), pp. 115-133.
- Moustra, Maria - Morios Avraamides - Chris Christodoulou (2011), “Artificial Neural Networks for Earthquake Prediction Using Time Series Magnitude Data or Seismic Electric Signals”, *Expert Systems with Applications*, 38(12), pp.15032–15039.
- Otari, Grantej V. - Raja V Kulkarni (2012), “A Review Of Application Of Data Mining İn Earthquake Prediction”, *International Journal of Computer Science and Information Technologies*, 3 (2), pp. 3570-3574.
- Özerdem, Mehmet S. - A. Coşkun Sönmez (2003), "Depreme İlişkin Olağan Dışı Sinyal Değişiminin YSA ile Saptanması", *İTÜ Mühendislik Dergisi*, 2(5), ss. 85-95.
- Öztemel, Ercan (2012), *Yapay Sinir Ağları*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Öztürk, Serkan (2015), “A Study on The Correlations Between Seismotectonic B-Value and Dcvalue and Seismic Quiescence Z-Value in The Western Anatolian Region of Turkey”, *Austrian Journal of Earth Sciences*, 108(2), pp. 172-184.
- Panakkat, Ashif - Hojjat Adeli (2007), “Neural Network Models for Earthquake Magnitude Prediction Using Multiple Seismicity Indicators”, *International Journal of Neural Systems*, 17(1), pp.13-33.
- Panakkat, Ashif - Hojjat Adeli (2009), “Recurrent Neural Network for Approximate Earthquake Time and Location Prediction Using Multiple Seismicity Indicators”, *Computer-Aided Civil and Infrastructure Engineering*, 24(4), pp.280-292.
- Raoff, Nasser A.(2012), *Matlab Ortamında Kesme Dalgalarının Ayrılmanması Ölçümleri Kullanılarak Deprem Tahmini*, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Reyes, Juan - Antonio Morales-Esteban - Francisco Martinez-Alvarez; (2013), “Neural Networks to Predict Earthquakes in Chile”, *Applied Soft Computing*, 13(2), pp.1314-1328.
- Rojas, Raul (1996), *Neural Networks A Systematic Introduction*, Germany: Springer.
- Sheng, Jian - Dongmei Mu - Hongyan Zhang - Han Lv (2015), “Seismotectonics Considered Artificial Neural Network Earthquake Prediction in Northeast Seismic Region of China”, *The Open Civil Engineering Journal*, 9, pp. 522-528.
- Wang Kelin - Qi-Fu Chen - Shihong Sun - Andong Wang (2006), “Predicting The 1975 Haicheng Earthquake”, *Bulletin of The Seismological Society of America*, 96(3), pp. 757–795.

-
- Widrow, Bernard - E. Hoff Marcian. "Adaptive Switching Circuits in 1960 Wescon Convention Record Part IV, in **Neurocomputing: Foundations of Research**, Ja Anderson, E. Rosenfeld.(Ed) (96-104), Cambridge: MIT Press.
- Xu, Fangzhou - Xianfeng Song - Xinhong Wang - Juexiao Su (2010), "Neural Network Model for Earthquake Prediction Using Demeter Data and Seismic Belt Information", **2010 Second WRI Global Congress on Intelligent Systems**, 16-17 Dec, Wuhan, pp.180-183.
- Yıldırım, Özal (2010), **Veri Madenciliği Yöntemleriyle Depremlerin Analizi**, Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Zhang, Qiuwen - Cheng Wang (2008), "Using Genetic Algorithm to Optimize Artificial Neural Network:A Case Study on Earthquake Prediction", **Second International Conference On Genetic and Evolutionary Computing**,25-26 September, Hubei, pp. 128-131.
- Zhou, Feiyan - Xiaofeng Zhu (2014), "Earthquake Prediction Based on Lm-Bp Neural Network, **Proceedings of The 9th International Symposium On Linear Drives For Industry Applications**, 1, pp.13-20.
- Zurada, Jacek M. (1992), **Introduction to Artificial Neural Networks**, St. Paul: West Publishing Company.

THE MODERATOR EFFECT OF R&D EXPENSES ON THE RELATIONSHIP BETWEEN COMPANIES ADVERTISING EXPENSES AND MARKET VALUES

Ahmet Mutlu AKYÜZ¹

Murat BERBEROĞLU²

ABSTRACT

In this study, it is aimed to be measured the relationship between the advertisement expenses and the market value of companies, and also the moderator effect of research and development (R & D) expenses on this relationship. The sample of the study is formed by the data which is taken from the published footnotes of consolidated financial statements related to both advertising and R & D expenses in the years 2007, 2008, 2009, 2010 and 2011 of 46 companies located in the Istanbul Stock Exchange. Panel data analysis method is used in this study. As a result of this analysis, the effect of both advertising and R & D expenses on companies' market value is positive. However, moderated effect of the R & D expenses on the relationship between advertising expenses and market value is negative. From the findings, companies which have made high R & D expenses should do more advertising spending in their efforts to increase their market value compared with the ones which have made low.

Keywords: Advertising expenses, R & D expenses, Market value, Moderate variable.

İŞLETMELERİN REKLAM GİDERLERİ VE PİYASA DEĞERLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE, AR-GE GİDERLERİNİN MODERATÖR ETKİSİ

ÖZ

Bu çalışmada işletmelerin reklam giderleri ve piyasa değerleri arasındaki ilişki ve bu ilişkiye araştırma ve geliştirme (AR-Ge) giderlerinin moderatör etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma Borsa İstanbul'da 2007, 2008, 2009, 2010 ve 2011 yıllarına ait konsolide finansal tablolarını ve dipnotlarını yayınlayan işletmelerden hem reklam, hem de Ar-Ge ile ilgili kalemlerde harcama yaptığı tespit edilen 46 işletme üzerine yapılmıştır. Araştırmada panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre hem reklam hem de Ar-Ge giderlerinin şirket piyasa değerleri üzerine etkisi pozitif yöndedir. Ancak Ar-Ge giderlerinin reklam giderleri ile piyasa değeri arasındaki ilişkiye moderatör etkisi negatif yöndedir. Yüksek Ar-Ge giderine sahip işletmelerin, düşük olanlara kıyasla piyasa değerlerini arttırma çabalarında daha fazla reklam harcaması yapmaları gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reklam Giderleri, Ar-Ge Giderleri, Piyasa Değeri, Moderatör Değişken.

Jel Kodu: M31, M37, C23, L25.

DOI: 10.17823/gusb.371

¹ Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, ahmetmutluakyuz@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, murat@artvin.edu.tr

INTRODUCTION

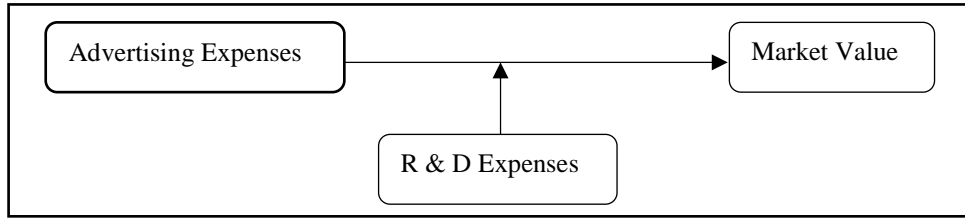
The financial success of the companies and the determinants of this success has become the focus of attention by researchers, and this issue has been studied with different dimensions in different areas such as management, marketing, and finance (Capon et al., 1990: 1143; Külter and Demirgüneş, 2007: 446-449). Many researches indicate that companies should perform some specific economic objectives (Ülgen and Mirze, 2013: 185) such as, growth, profit maximization, social responsibility, and etc. in order to achieve the success. Because of the obvious contradictions between these objectives, none of them can be acceptable as the main objective of a company.

Furthermore, one of these objectives is considered to be the main objective of a company. However, although this may have a positive effect in the short term performance, it may also have adverse effects in the long term. Therefore, the objective, which is determined as the main purpose of a company, is supposed to have a positive impact on the long-term performance of the company. This situation leads researchers to focus onto “the value maximization theory” which has its origins in “the shareholder theory”. The term “value maximization” is briefly the decision of the managers in a way that it promotes the long-term total market value of the company. The increase of long-term market value can only be possible by realization of each of the foregoing objectives optimally (Beer and Nohria, 2000:38). Therefore, it is considered to maximize the market value as the ultimate goal of companies.

As mentioned above, the success of the companies mostly depends on the decision makers’ decisions in marketing, finance, management, and etc. “Do the companies’ expenses positively or negatively affect its market value in consequence of these decisions?” is an important question. In this regard, by the means of forming a main research topic for this paper, it can be claimed that both the advertising expenses and the R & D expenses may affect the market value of a company and its performance as well. In studies conducted on this subject (Luo and Jong, 2012: 606; Joshi and Hanssens, 2010; Chauvin and Hirschey, 1993; Andras and Srinivasan, 2003; Sahay and Pillai, 2009; Peterson and Jeong, 2010; Hirschey and Weygandt 1985: 327), it has seen that either advertising or R & D expenses may have an effect on company performance.

In their studies related to this subject, Ben & Zion (1978) and Connolly et al. (1986) have concluded that R & D expenses affect the market value positively while advertising expenses affect it negatively. Furthermore, Sahay and Pillai (2009: 77) have found out that advertising expenses of a company have a positive effect on its value. Thus, it is a fact that, it is possible to see different findings in various studies on this subject.

As also Blankley (2007: 94) indicates, it is possible to note that there is a gap in the literature at the international level and also at the national level throughout Turkey, about the topic which is studying the relationship between R & D or advertising expenses and the market value. Therefore, in order to contribute to fill this gap, a research model is developed as in Graph 1.



Graph 1. Research Model

I. IMPORTANCE OF ADVERTISING FOR COMPANIES, AND EFFECT OF ADVERTISING EXPENSES ON VALUE OF COMPANY

In a wide definition, advertising can be expressed as the announcing and promoting efforts of a person, a company, a brand, a service or an idea to adopt targeted audience via appropriate communication channels for a fee (Altunışık and Torlak, 2014: 429). The main reasons of decision-makers of a company on an advertising decision can be listed as below (Yavuz, 2013: 225):

- To provide opportunities for mass production and to help the fast consumption of these produced goods.
- To redirect the consumers who are in a search of the ideal self and to help them.
- To help new competitors both for entering into a market (Bal and Şengök, 2002: 4) and also for exiting out of a market (Esen and Köse, 2011: 323).

Companies pursue their activities in different market types such as monopoly or perfect competition market. Perfect competition market is a market where many buyers and sellers take place. Monopolistic competition is a market type in which one or a small number of companies have a significant share in, and hence the market entry barrier becomes so high (Hatırlı et al., 2010: 90). Among companies, the differences in the possibilities and methods about capital, technological superiority, distribution, and product development may lead monopolization in a market (Tikveş, 2005: 207). In addition to these, the perception of differentiation in these markets is also an important issue for creating barriers to enter into a market (Esen and Köse, 2011: 324). In order to provide a sustainable success, a company should create a perception of product or company differentiation on their consumers. According to this realization rate, a market can change into a perfect competition type or a monopolistic one. While this perception is too high in a monopolistic competition, it is lower in a perfect competition market (Dinler, 2009: 377-378; Fettahloğlu et al., 2014: 241-242).

Advertising is very important in creating this perception. Accordingly, advertising has great influence on affecting the consumer attitudes and changing their consumption behaviours in the long run. This situation helps the companies on the issues such as value creation, market monopolization, providing awareness and increasing sales. Furthermore, advertising has a positive effect also on the companies' intangible assets such as obtaining strong brand image, competitive advantage, and price

advantages compared to rival brands. Therefore, especially it is intensely used by large companies (Tikoo and Ebrahim, 2010: 50-51; Tikveş, 2005: 207; Fettahlıoğlu et al., 2014: 241-242; Shah and Akbar, 2008: 302).

Because advertisement has a price, it can be considered that conducted advertising activities affect the unit costs in an increasing direction (Clayton, 2010: 653; Ceran and Karaçor, 2013: 13). However, simultaneously offering the opportunity to convey the desired messages to a wide audience (Altunışık and Torlak, 2014: 429), it causes an increasing effect on demand of a product, and on its sales. Hence, it can actually allow a decrease in unit costs and prices with increasing production. This situation reflects positively both on the company and consumers (Sahay and Pillai, 2009: 77; Ceran and Karaçor, 2013: 13). Sales and revenues are increased with falling prices, and this increase allows making greater advertising expenses (Koçoğlu and Hasiloğlu, 2008: 43). Therefore, compared to the previous periods, if the advertising expenses of a company gradually rise, it is expected to move in the same direction in the company's sales (Çabuk and Çabuk, 1995: 117).

For that important reason, shares allocated for advertising expenses in recent economies are growing faster than the increase of the worldwide gross national product. Thus, shares allocated to advertising and promotion expenses of the companies are also gradually increasing (Harker, 1998: 101; Yeşilyurt and Yeşilyurt, 2008: 10; Pergelova et al., 2010: 39).

However, contrary to expectations, increase in advertising expenses may not always cause an increase in the same sense (Çabuk and Çabuk, 1995: 123). Therefore, advertising must be well planned and organized. This highly depends upon the measurement of advertising effectiveness (Atay and Yücel, 2007: 165). Therefore, it is seen that the new studies are made consistently in the disciplines such as marketing and finance in order to examine especially the impacts of different types of assets associated with marketing on the financial performance of the companies (Morgan, 2012: 102).

Studies have showed that there is a connection between the changes in the advertising and promotion expenses and the changes in the current and future earnings of companies. Furthermore, there are signs that this connection is becoming even stronger during the recession periods of economies (Graham and Frankenberger, 2011: 5).

For instance, US banks made increases on their advertising and promotion expenses and these movements positively affected companies' profits and market shares (Mullineaux and Pyles 2010: 326). In their study, Luo and Jong (2012: 606) have indicated that advertising expenses both directly and indirectly affect sales and financial values of companies. In this regard, Sahay and Pillai (2009: 77) found that advertising expenses positively affect the market value of companies. Furthermore, efficiency of marketing communications has also a positive effect on the market value of a company (Luo and Jong, 2012: 605). However, in the studies of Ben-Zion (1978), and Connolly et al. (1986), it is stated that advertising expenses have an adverse effect on the market value of a company.

As a result of this literature review, and due to the mostly positive effects of the relationships in the findings of examined academic studies above, it can be considered that the effects of the relationship between advertising expenses and market value of companies in Turkey may also appear to be in the same direction. Thus, H₁ hypothesis to examine the issue is developed as below:

H₁: There is a positive relationship between the advertising expenses and the market value of the companies.

II. THE IMPORTANCE OF R & D FOR THE COMPANIES AND THE EFFECT OF R&D EXPENSES ON THE VALUE OF THE COMPANIES

An increasing number of recent studies show us that R & D expenses as well as advertising expenses are effective in explaining the intangible assets of companies (Shah and Akbar, 2008: 302). It is expressed above that advertisements may form an increase on demand and production. However, it may only be possible a further reduction of the lower unit cost with the help of new products, new production techniques and methods. However, in order to achieve this, companies must be directed to R & D activities (Kobu, 2006:581). In this regard, incumbent companies in the market can block the market entry of other companies by advancing their R & D investments in the direction of reducing operating costs (Dinler, 2009: 425). Therefore, R & D investments which will be realized in a company must be reducing rather than increasing the costs (Arslan et al., 2009: 48). On the other hand, a company which continues its activities without making R & D investments may fail and stay back in competition after a while due to its cost disadvantages.

Competition is a key element that leads companies to follow innovations consistently and to make improvements. One way for companies to enter competitive markets more easily is to develop new products and to replace them with the former ones, and/or reconfiguration of the existing ones (Koku, 2010: 35; Ceran and Karaçor, 2013: 10). Companies should give more importance to the R & D activities in order to achieve this (Koku, 2010: 35). New products obtained as a result of the R & D activities may enhance the efficiency and competitiveness of the company. They may give support to protect and develop company's market share, and may also be effective at preventing the entry of competitors into the market (Çiftçi, 2014: 233).

Because they have more resources providing the capability of making R & D activities and technological innovations, large companies can take more risks compared to small ones (Taymaz, 2000: 109). This allows them to make more R & D activities compared to small and medium sized enterprises (SMEs) (Çiftçi, 2014: 234). In this respect, in their study, Chauvin and Hirschey (1993: 128-140) have determined that advertising and R & D expenses in large firms are more effective on the market value of the companies in terms of size, positivity, and consistency. However, SMEs constitute a large part of the sectors in Turkey. It is a fact that SMEs do not have enough financial power either in R & D activities or in advertising and promotional activities compared to large companies on the market (Arslan et al., 2009: 48).

According to data of Turkish Statistical Institute (TUIK), when comparing to the previous year, gross domestic R & D expenses in Turkey reached 14 billion 807 million TL with an increase of 13.4% in 2013. Furthermore, it is reported that the share of gross domestic R & D expenses in gross domestic product rose to 0.95% in 2013 which was 0.92% in 2012 (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16163>). However, according to European Commission data, the ratio is still much lower than the European average of 2%.

In modern economies, a significant portion of the operating values is formed by the intangible assets such as brand value. R & D and advertising investments are contributing to the formation of intangible assets which also make a contribution to future earnings potential of the company (Tikoo and Ebrahim, 2010: 50-51; Joshi & Hanssens, 2010: 20). Therefore, it is thought that the incurred expenses to achieve these assets may affect the market value of the company.

On this issue, Hirschey and Weygandt (1985: 327) have stated that both advertising and R & D expenses are effective on the market value of a company. It was determined in the studies of Ben and Zion (1978) and Connolly et al. (1986) that this effect is positive. Peterson and Jeong (2010: 682) have stated that even if in the majority of studies the relationship between the market value of the company and R & D expenses is positive, a consensus has not been formed on this topic yet.

As it is known that company or brand value is formed from the sum of the values of the company's tangible and intangible assets, it can be said that successful R & D investments will have a positive effect on the market value of the company (Topuz and Aksit, 2011: 2).

In the light of these explanations, and with the idea that this effect in Turkey could be consistent with the findings of other studies in the literature, hypothesis H₂ is developed as below:

H₂: There is a positive relationship between the R & D expenses and the market value of the companies.

III. THE EFFECT OF THE R & D EXPENSES ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ADVERTISING EXPENSES AND THE COMPANY VALUE

Companies are mostly increasing their sales and profits as long as they can develop successful new products, and can offer them to the markets. Every product in the market is like a living thing, and if it can be successful, and can be favoured in the market, its sales will vary over time (Mucuk, 2001: 128). In other words, there is a peculiar product life cycle of all products in the market. By the end of the 20th century, product life cycles have begun shortening especially with high-tech products (Çiftçi, 2014: 232). This situation leads companies to tend to intensive R & D activities in addition to their advertising activities. Attempting to be promoted in the shortest time, each new product that is launched to the market must be supported by intensive advertising and promotion activities. Furthermore, previously successful products should also be renewed with the R & D activities and

changed by the same company (Koku, 2010: 35). Otherwise, that product can be changed by another company.

Different policies can be launched according to product variety for the product preparation and presentation periods in which the costs are at the highest levels. For instance, it can be considered that less advertising will be needed for the products which are used intensive R & D in their designing processes. However, it may be necessary to use more advertising for introduction, differentiation and promotion processes in the less R & D used products. Both types of expenses affect the market value of the companies.

As it is known that R & D expenses are increasing now, more intensive use of R & D can affect the relationship between advertising expenditures and market values. The following hypothesis H₃ is developed in order to examine the effect of the advertising expenses in different R & D levels on the market value of the companies in Turkey.

H₃: There is a moderator effect of the R & D expenses on the relationship between the advertising expenditures and the market value of the companies.

IV. METHODOLOGY

A. Sample of Study and Analysis Method

The sample of the survey consists of 46 different companies which are included in Istanbul Stock Exchange between the years 2007-2011. They are chosen from the companies which have advertising and R & D expenses together in their consolidated financial statements. At least 30 observations are required in order to make a research in analysis of statistics and econometrics. The number of companies which give this type of data in Istanbul Stock Exchange is very small, and also the data must provide a minimum of 30 observations and it cannot be done a classical time series analysis with this data. Furthermore, it will not be very useful performing of analysis one by one on the firm basis to obtain an opinion of the overall market. On the other hand, because of the limited number of companies which are declaring their R & D expenses regularly, only a vertical cross-section analysis may not give significant results. Therefore, because it gives the possibility of examining the data of multiple companies in a certain period, it is preferred to use panel data analysis method in the analysis of this research.

There are two dimensions in panel data sets which are units and time (They are n number of units and t number of time series). Using a combination of two dimensions is more advantageous in terms of providing the possibility that resolves more complex structures compared to analysis that are using only time dimension or only unit dimension. Furthermore, the increase in the number of observations eliminates the multicollinearity problem by adding more variability to the measured relation (Hsiao, 2003: 7).

B. Research Pre-tests

1. The Correlation between Variables

While investigating a relation in econometrics and statistical analysis, high level correlation between the variables elicits the multicollinearity problem and causes to obtain incorrect results by reducing the reliability of the research at the same time. One method that is used to determine this problem is the correlation ratio between variables at zero degrees. According to this, a sign for “there is no multi-linearity problem” is the absence of a very high correlation between variables like as 80% (Gujarati, 2009: 327). As a result of analysis, correlations between variables are given in Table 1.

Table 1. Correlation between Variables

	Market Value	Advertising Expenses
Advertising Expenses	0.5242	1
R & D Expenses	0.3780	0.5444

Between none of the variables, a high level of correlation has been identified according to the results in Table 1. Therefore, it can be said that there is no multi-linear connection problem between variables.

2. Stationary Test of Variables

Before analyzing a time series, the process that creates that time series must be examined if it is stable or not in time, in other words the time series is examined for its stationary. It is possible to face with the problem of spurious regression in non-stationary series (Tatoğlu, 2012: 199). In the samples like this, the Harris-Tzavalis Unit-Root Test is made when the number of firms is much where the number of years is less (Tatoğlu, 2012: 204). According to this, the results of the analysis are provided in Table 2.

Table 2. The Results of the Harris-Tzavalis Unit-Root Test

Variables	Statistics Z	Status
Market Value (MV)	-6.0119***	It is stable in the 1 st order
Advertising Expenses (AE)	-1.6845***	It is stable in the 1 st order
R & D Expenses (R&D)	-4.7367***	It is stable in the 1 st order

Notes: *** shows the significance level at 0.01

As shown in Table 2, all variables are stationary. Therefore, there is no unit root problem in the variables.

3. Prediction Method Selection

After the unit root test of the variables, the effect of the founded equation for testing the hypothesis must be tested. In this regard, the results of the conducted likelihood ratio analysis are given in Table 3.

Table 3. The Results of the Likelihood Ratio Test

	Statistics of Chibar2	Sig- Level
Unit Effect	252.20	0.000
Time Effect	0.09	0.382

From the analysis results in Table 3, it is understood that in the equation the unit effect could be determined but the time effect could not. Therefore, analysis should be made using the unit effects method. The Hausman test is made for determining whether the unit effect is fixed or random. According to this test, χ^2 is found 0.89 and p-statistics is found 0.64. According to the results, it can be stated that the effect in the equation is mostly random.

4. Heteroscedasticity and Autocorrelation Analysis

Breusch-Pagan, Lagrange Multipliers (LM) and the Augmented Lagrange Multiplier (ALM) methods can be used for the detection of heteroscedasticity and autocorrelation problems between units in the random effects method. According to this, obtained test results are given in Table 4.

Table 4. Heteroscedasticity Test Results According to Units

	LM	ALM
Heteroscedasticity	15.44***	8.68***
Autocorrelation	189.89***	26.89***

Notes: *** shows the significance level at 0.01

According to the LM and ALM test results in Table 4, it is determined both heteroscedasticity and autocorrelation problems in the equation.

5. Correlation Analysis between Units

Pesaran (2004), Friedman (1937) or Frees (1995) tests can be used to test the correlation between units in the random effects model. Pesaran (2004) test statistics is detected as 23,268 (p: 0.000) in the conducted analysis. According to this, there is a correlation problem between units in the equation.

As a result of pre-tests, problems in the heteroscedasticity, autocorrelation and correlation between units have been identified in the equation. However, in case the number of years that is used in panel data sets is lower than 20 (small panel sets), it can be said that the auto-correlation problem is not much important for analysis (Reyna, 2012: 36; Hoehle, 2007: 22).

Furthermore, when heteroscedasticity problem occurs, analysis results may give misleading information about efficiency and confidence intervals (Yamak and Köseoğlu, 2006). This situation is also valid for the correlation between units problem. To resolve these problems, resistance forecasters (robust) which are not affected from heteroscedasticity and correlation between units should be used.

C. Data Analysis

Resistance error forecasters of Huber (1967), Eicker (1967) and White (1980) may be preferred in order to eliminate the heteroscedasticity in the solution of equation with unit random effects. However, this method can be ineffective in resolving correlation between units problem.

Resistance forecasters such as Parks (1967), Kmenta (1986), Beck and Katz (1995) are effective and can be used in eliminating the problems of both heterojedusticity and correlation between units. However, the consistency of the coefficients can decrease both in the unit random effects method and in micro panel data where time (t) is smaller than unit (n) (Tatoğlu: 2012: 240-270). As it is seen, each method may have a certain shortcomings. Therefore, it is decided to use more than one resistance error forecaster method in the solution of equation, and to interpret the results according to this method.

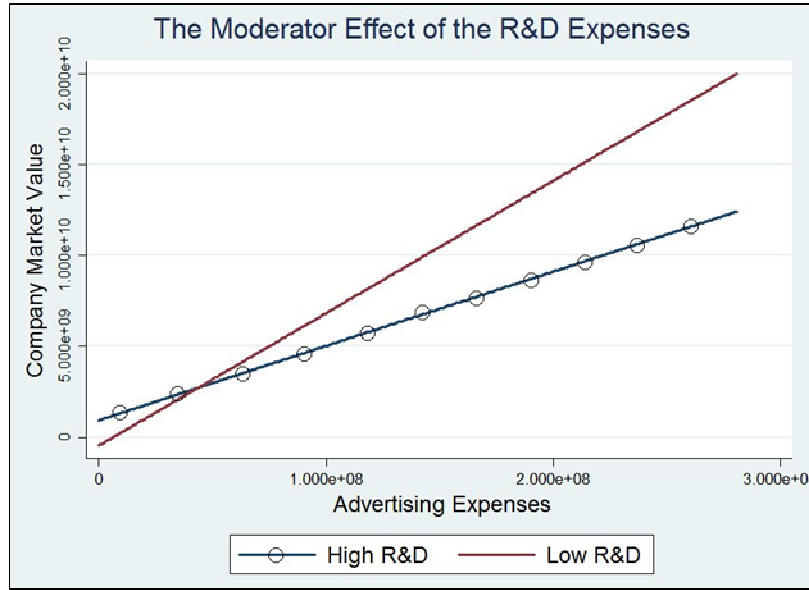
Results are given according to the three methods of this founded equation in Table 5 below.

Table 5. Analysis of Data

Dependent Variable: Market Value	Huber, Eicker ve White	Parks - Kmenta	Beck - Katz
Constant term	1.07e ⁺⁰⁸	-6.20e ⁺⁰⁸	-6.11e ⁺⁰⁷
Advertising Expenses	46.441***	50.778***	63.688***
R & D Expenses	24.78663**	36.532***	40.472***
Advertising x R & D	-4.23e-07**	-6.98e-07***	-9.23e-07***
Wald	46.93***	23.77***	21.19***
R ²	0.20 (corrected)	0.24	0.39

Notes: ** shows the significance level at 0.05, and *** shows the significance level at 0.01

According to the results in Table 5, all methods give parallel results with each other. Explanatory level of the generated model is determined as 20%. According to this, change in the market value of the companies is affected from the advertising and the R & D expenses at a rate of 20%. Furthermore, the effect of the advertising expenses and the R & D expenses on the market value of the companies is positive. On the other hand, the moderator effect of the R & D expenses on the relationship between the advertising expenses and the market value is negative. The situation is shown in the following chart for a better understanding.



Graph 2. Moderator Effect of the R & D Expenses

As it is seen in Graph 2, there is a positive relationship between the market value and the advertising expenses in the companies with both low and high R & D expenses. However, this relationship is at a higher level in companies with the low R & D expenses, whereas it is at a lower level in companies with the high R & D expenses.

The significance level of the lines on the Graph 2 is given in Table 6 below. According to this, both of the lines are significant.

Table 6. The Significance of the Lines in the Graphic of Moderator Relationship

	Beta	St. Error	Statistics Z	P value
High R & D Expenses	40.88488	9.840224	4.15	0.000
Low R & D Expenses	72.89125	17.60628	4.14	0.000

CONCLUSION

It can be expressed that research findings are in concordance with the majority of the relevant literature. It is emerged from the obtained results that there is a positive relationship between either the R & D or the advertising expenses and the market value of companies. Furthermore, it is understood from the results that the R & D and the advertising expenses have an effect of 20% in the increase of the market value of companies. This ratio is seen as an indicator that strengthen the hand of the competitors in the situation that companies did not separate the required share to their R & D and advertising expenses. Furthermore, it is clearly understood in this research that, in case of the classification of companies under two groups such as companies with low or high R & D expenses according to their R & D expense intensity, the effect of the advertising expenses on the market value of the companies can be more in the companies which has low R & D expenses than the ones have

high R & D expenses. It can be said that this situation has occurred when low R & D using companies have to make more advertising to promote their products in the market. For example, a car brand which is produced by using a high level R & D publishes relatively less advertising compared to others which are produced by using less R & D. This is because branded products with high R & D need less advertising for being favoured in the market compared to others. Also, it can be stated from the results of this research that companies which have high R & D expenses and trying to increase their market values should spend more advertising expenses compared to the lower ones.

All these findings have indicated that awareness, clarity and continuity of the benefits that companies offer in the market have posed a great importance for them to increase their market values. Consumers must live an informing and re-learning process for every new developed product or service. This situation leads companies to increase their marketing costs. If the issue is considered in terms of the product life cycle, R & D-intensive products with a short life cycle create disadvantages compared to long ones due to their incomes. However, companies may adopt making intensive R & D and advertising expenses as a company strategy in a market where product differentiation is using in order to avoid the entry of competitors into the market. But, this situation may vary from one sector to another. Eventually, depending on the market structure due to the amount of the need of intensive R & D, companies may aim to increase their market values by gradually increasing their R & D and advertising costs. Therefore, companies should be very careful while establishing their R & D and advertising budgets. Companies should make a well planning for these two types of investments either in their first entrance into the markets or obtaining a permanent place in the market. It can be said that the success rate will be higher in the market for companies which can set larger advertising and R & D budgets. Finally, it can be said that SMEs which are using the guerrilla marketing strategies and the advantages offered by the electronic marketing environments correctly, can also participate in competition.

REFERENCES

- Aduloju, S. A., Odugbesan, A. O., & Oke, S. A. (2009). The effects of advertising media on sales of insurance products: a developing-country case. *The Journal of Risk Finance*, 10(3), 210-227.
- Altunışık, R., & Torlak, Ö. (2014). *Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi*, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Andras, T. L., & Srinivasan, S. S. (2003). Advertising intensity and R&D intensity: differences across industries and their impact on firm's performance. *International Journal of Business and Economics*, 2(2), 167-176.
- Arslan, A. R., Sönmez, A., & Gürleyen, L. (2009). Türkiye mobilya işletmelerinin rekabet gücünü etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Politeknik Dergisi*, 12(1), 47-53.
- Atay, S., & Yücel, H. (2007). Hedef ötesi reklam politikaları ve analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(2), 161-177.

-
- Bal, M. N., & Şengök, Z. N. (2002). Reklam ve piyasa yapısı. *VI. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi*, <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/P295.pdf>.
- Ben-Zion, U. (1978). The investment aspect of nonproduction expenditures: An empirical test. *Journal of Economics and Business*, 30, 224–229.
- Blankley, W. (2007). Correlations between advertising and R&D expenditures: Dealing with important intangibles. *South African Journal of Science*, 103, 94-98.
- Çabuk, H. A., & Çabuk, S. (1995). Bir işletmede reklamın satışlar üzerindeki etkisinin translog satış reklam modeli ile incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 115-125.
- Capon, N., Farley, J. U., & Hoenig, S. (1990). Determinants of financial performance: a meta-analysis. *Management Science*, 36(10), 1143-1159.
- Ceran, Y., & Karaçor, S. (2013). Pazarlama iletişimi aracı olarak reklâm: reklâm maliyetleri ve muhasebeleştirilmesi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 9-24.
- Chauvin, K. W., & Hirschey, M. (1993). Advertising, R&D expenditures and market value of the firm. *Financial Management*, Winter 1993, 128-140.
- Çiftçi, C. (2014). Türkiye imalat sanayinde ölçek bazında karlılık ve temel giderler ilişkisi: 1998-2009 dönemi. *Sosyoekonomi*, 2014-2, 230-252.
- Clayton, D. (2010) Advertising expenditure in 1950s Britain. *Business History*, 52(4), 651-665.
- Connolly, R. A., Hirsch, B. T., & Hirschey, M. (1986). Union rent seeking, intangible capital and market value of the firm. *Review of Economics and Statistics*, 68(4), 567-577.
- Dinler, Z. (2009). *Mikro Ekonomi*, 20. Basım, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Esen, Ş., & Köse, S. M. (2011). Reklamın Piyasaya Giriş Engelleri Üzerindeki Etkileri ve Rekabet Kurumu Uygulamalarının İncelenmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 6(3), 323-332.
- Fettahlıoğlu, H. S., Yıldız, A., & Birin, C. (2014). Reklam irritasyonundan marka irritasyonuna. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 240-253.
- Graham, R. C., & Frankenberger, K. D. (2011). The earnings effects of marketing communication expenditures during recessions. *Journal of Advertising*, 40(2), 5–24.
- Gujarati, D. N. (2009). *Temel Ekonometri*, (Çev: Ümit Şenesen), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Günel, B. (2011). Türk imalat endüstrilerinde yoğunlaşma oranlarının belirleyenleri: Bir dinamik panel veri analizi. *Sosyoekonomi*, 2011-1, 23-50.
- Gür, F. A., & Bayraktar, A. (2011). Reklamın finansal geri dönüşü ve bir örnek olay. *Öneri*, 9(35), 127-141.
- Harker, D. (1998). Achieving acceptable advertising an analysis of advertising regulation in five countries. *International Marketing Review*, 15(2), 101-118.

-
- Hatırlı, S. A., Öztürk, E., & Aktaş, A. R. (2010). Piyasa yapısının belirlenmesinde pazar gücü ve tahmin yaklaşımları. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2/1, 89-112.
- Hirschey, M., & Weygandt, J. J. (1985). Amortization policy for advertising and research and development expenditures. *Journal of Accounting Research*, 23(1), 326-336.
- Hoechle, D. (2007). Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. *The Stata Journal*, 7(3), 281-312.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data* - Second Edition, the Edinburgh Building, United Kingdom, Cambridge: Cambridge University Press.
- Joshi, A., & Hanssens, D. M. (2010). The direct and indirect effects of advertising spending on firm value. *Journal of Marketing*, 74, 20-33.
- Koçoğlu, D., & Hasiloğlu, S. B. (2008). Reklam harcamalarının işletmelerin etkinlik seviyesi üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(1), 39-65.
- Koku, P. S. (2010). R & D expenditure and profitability in the pharmaceutical industry in the United States. *JAMAR*, Vol. 8, No. 1, 35-42.
- Külter, B., & Demirgüneş, K. (2007). Perakendeci firmalarda karlılığı etkileyen değişkenler: Hisse senetleri İMKB’de işlem gören perakendeci firmalar üzerinde ampirik bir çalışma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 445-460.
- Luo, X., & Jong, P. J. (2012). Does advertising spending really work? the intermediate role of analysts in the impact of advertising on firm value. *J. of the Acad. Mark. Sci.* 40, 605-624.
- Morgan, N. A., (2012). Marketing and business performance. *J. of the Acad. Mark. Sci.* 40, 102-119.
- Mullineaux, D. J., & Pyles, M. K. (2010). Bank marketing investments and bank performance. *Journal of Financial Economic Policy*, 2(4), 326-345.
- Pergelova, A., Prior, D., & Rialp, J. (2010). Assessing advertising efficiency: Does the internet play a role? *Journal of Advertising*, 39(3), 39-54.
- Peterson, R. A., & Jeong, J. (2010). Exploring the impact of advertising and R&D expenditures on corporate brand value and firm-level financial performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 38, 677-690.
- Reyna, O. T. (2012). *Panel Data Analysis Fixed and Random Effects using Stata* (v. 4.2), Princeton University, <http://www.princeton.edu/~otorres/Panel101.pdf>.
- Sahay, A., & Pillai, A. (2009). Differential impact of advertising and distribution expenditure on Tobin’s Q: A perspective from listed firms in India. *Journal of Indian Business Research*, 1(2/3), 77-94.
- Shah, S. Z. A., & Akbar, S. (2008). Value relevance of advertising expenditure: A review of the literature. *International Journal of Management Reviews*, 10(4), 301-325.

-
- Squalli, J. (2010). Advertising expenditure, enplanement, and market concentration. *International Journal of the Economics of Business*, 17(2), 147-166.
- Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi* (Stata Uygulamalı), 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Taymaz, E. (2000). Teknolojik gelişme ve piyasa yapısı imalat sanayii üzerine bir inceleme. *Perşembe Konferansları*, 109-145.
- Tikoo, S., & Ebrahim, A. (2010). Financial markets and marketing: the trade-off between r&d and advertising during an economic downturn. *Journal of Marketing Research*, 2010-March, 50-56.
- Tikveş, Ö. (2005). *Halkla İlişkiler ve Reklamcılık*, İstanbul: Beta Basım ve Yayın.
- Topuz, Y. V., & Aksit, N. (2011). İşletmelerin pazarlama giderlerinin hisse senetleri getirileri üzerindeki etkisi: IMKB gıda sektörü örneği. *EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics-II*, Eskişehir, 1-13.
- Yamak, R., & Köseoğlu, M. (2009). *Uygulamalı İstatistik ve Ekonometri*, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Yavuz, Ş. (2013). Türk toplumunun tüketim toplumuna dönüşümünde reklamcılığın rolü. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 36, 219-240.
- Yeşilyurt, M. E., & Yeşilyurt, F. (2008). Etkinliğin doğası ve nedenleri üzerine bir araştırma: Türkiye örneği:1987-2001. *2. Ulusal İktisat Kongresi*, İzmir -Türkiye20-22 Şubat 2008, 1-22.
- Beer, M., & Martin, N. (2000). *Breaking the Code of Change*, Harvard Business School Press, 477. Bölüm yazarı: Michael C. Jensen Bölüm adı (Value maximization and the corporate objective function)
- Kobu, B. (2006). *Üretim Yönetimi*, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 13. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Ülgen, H., & Mirze, S. K. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, 6. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

AKTİF İSTİHDAM POLİTİKALARININ ETKİLİLİĞİ¹**İhsan GÜNAYDIN²****Barış YILDIZ³****ÖZ**

Bir toplumda işsizliğin ortaya çıkardığı maliyetler, işsizlikle mücadelede farklı ve yeni yöntemlerin araştırılmasını ve kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Günümüzde bu yöntemlerin en dikkat çeken aktif istihdam politikalarıdır. Bu programların en çok kullanılanları eğitim programları ve iş yaratma faaliyetleri, en başarılı olanları ise eğitim programları ve iş arama yardımlarıdır.

Aktif istihdam politikalarının ulusal düzeyde çok detaylı bir organizasyon gerektirmeleri ve ciddi maliyetlerinin olması, iyi planlanmalarını ve etkili sonuçlar alınmasını önemli hale getirmektedir. Ancak uygulamalar ve konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, ülkeden ülkeye hatta ilgili ülke içinde farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmüştür. Bu çalışmada farklı sonuçların nedenleri araştırılarak etkililiği arttırmak için neler yapılabileceğine dair politika önerilerinde bulunulmuştur. Buna göre; aktif istihdam politikaları değişik programların birlikte kullanılması, uzman personel, iyi planlama, yeterli ve verimli kaynak kullanımı ile başarılı olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, İşsizlikle Mücadele, Aktif İstihdam Politikaları

THE EFFECTIVENESS OF ACTIVE EMPLOYMENT POLICIES**ABSTRACT**

The costs caused by unemployment in a society necessitates to investigate and to use different and new methods in the fight against unemployment. At present, the most remarkable of these methods is the active employment policies. It has been found that while training programs and job creation activities are most commonly used of these programs, training programs and job search assistance are the most successful ones.

Active employment policies at the national level requires a very detailed organization and significant cost. Because of this, well-planned and effective results become necessary. However, when applications and studies on the subject are analyzed, it can be seen that different results can emerge from country to country and even within countries. In this study, it will investigate the causes of the different results and try to bring policy recommendations what can be done to improve the effectiveness. According to this, active employment policies for use with the different programs, professional staff, good planning, adequate and efficient use of resources will be successful.

Keywords: Unemployment, Unemployment Struggle, Active Employment Policies

Jel Codes: J60,J08,J21

DOI: 10.17823/gusb.372

¹ Bu çalışma danışmanlığını Prof.Dr.İhsan GÜNAYDIN'ın yaptığı ve Barış YILDIZ (2013)'ün hazırladığı "Dünyada ve Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Uygulanan Mali Tedbirler ve Türkiye Analizi" adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Prof.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Rektör, gunaydin61@yahoo.com.

³ Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, barisyildiz61@hotmail.com

GİRİŞ

2007-2009'daki ekonomik durgunluk birçok ülkede işsizlikte hızlı artışlara neden olmuştur. Aynı durum Türkiye'de de gerçekleşmiştir. Türkiye'de 2007-2009 döneminde işsizlik artmış ve 2009'da en yüksek düzeyi olan %13,1'e yükselmiştir. ABD ve Japonya'da da bu dönemde işsizlik en yüksek düzeyine ulaştıktan sonra azalış seyrine girmiştir. AB'de ise işsizlikteki artış eğilimi devam etmiş ve 2013 yılının sonunda %10'ların üstüne çıkmıştır.

İşsizlikteki bu artışların konjonktürel ve yapısal olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. Konjonktürel unsur, işverenlerin maaşları artırmasını olumsuz etkileyen mal ve hizmetlerin talebindeki zayıflığı göstermektedir. Buna karşılık yapısal unsur, emek piyasasındaki potansiyel uyumsuzlukları göstermektedir. Bu uyumsuzluklar, işsiz işçilerin yetenek veya becerilerinin aksine ve işsiz işçilerle ilgili yeni işlerin işçilerin yerleşim yerlerinin aksine işlerin oluşturulmasını kapsayabilir. Yapısal problemlerin nedenleri farklı olduğu için, emek piyasasındaki yapısal problemlerin üzerine gidilmesi konjonktürel problemlerden farklı bir takım stratejileri gerektirir (Nie ve Struby, 2011: 35).

İşsizlikte yaşanan artışlar kaçınılmaz olarak emek piyasa politikalarını ön plana çıkarmış ve özellikle uzun dönem işsiz ve diğer risk gruplarının iş bulmalarına yardımcı olmak için dikkatler aktif istihdam politikaları veya potansiyel etkinleştirme stratejileri (activation strategies) üzerine odaklanmıştır. Başlangıçta etkinleştirme kavramı, çok dar bir anlamda incelenmişti. Aktivasyon kavramı, işsizlik sigortası ve ona benzeyen türden refah yararları olarak adlandırılan pasif emek piyasa politikalarına kamu kaynaklarının harcanmasının aksine daha fazla kamu kaynağının aktif emek piyasa politikalarına gitmesini ifade etmiştir. Bu kavramın altında yatan fikir emek piyasa politikalarına yapılan kamu harcama dengesini pasif harcamadan aktif emek piyasa politikalarına doğru kaydırma ve bu yolla yapısal işsizliği azaltmaya yardım etmektir (Martin, 2014: 3).

Yukarıda ifade edildiği gibi aktivasyon kavramı başlangıçta çok kapsamlı tanımlanmıştı. Nitekim 1970 ve 1980'lerde OECD ülkelerinden elde edilen deliller aktivasyon kavramının çok sade veya dar olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, son yıllarda aktivasyon kavramı genişletilmiştir. 1990'lar ve 2000'li yılların başlarındaki OECD üyesi ülkelerin tecrübelerinden ve yapılan analitik çalışmalardan yararlanarak OECD ve Avrupa Komisyonu, elde edilen delillerin aktivasyon stratejilerinin işsizliği azaltmaya ve istihdamı artırmaya yardım edeceğini gösterdiği ileri sürerek işsizlik için efektif aktivasyon stratejileri uygulamaları konusunda üye ülkeleri teşvik etmiştir. OECD ve Avrupa Komisyonu ayrıca uygun bir şekilde modifiye edilmiş aktivasyon stratejilerinin alanının diğer çalışma çağındaki alıcıların engellilik veya uzun dönem hastalık, erken emeklilik ve sosyal yardım gibi bir dizi durgunluk veya etkisizlik yararlarına genişletilmesini savunmuş veya ileri sürmüştür (Martin, 2014: 3-4).

Tarihsel olarak ABD gibi ülkelerde emek piyasa politikaları sıkıntılı dönemler boyunca işsizlik sigortası sağlanmasına odaklanmıştır. Bu programlar işsizlere finansal destek sağlamıştır. Bu programlar işçilerin iş bulmasına doğrudan yardım etmediği için bunlar pasif emek piyasa politikaları

olarak ifade edilirler. Buna karşılık, aktif emek piyasa politikaları işsiz işçiler için eğitim ve iş araştırma yardımı gibi daha doğrudan yaklaşımlar yoluyla işsiz işçilerin işler bulma olasılığını artırmayı araştırır ve işverenleri işgüçlerini artırmak için teşvik eder. Yapısal işsizlikle mücadele etmek için birçok ülkede geniş ölçüde aktif emek piyasa politikaları kullanılmıştır (Nie ve Struby, 2011: 35-36).

Bu çalışmada Dünya’da ve Türkiye’de uygulanan aktif emek piyasası politikaları ve bu politikaların istihdam üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çeşitli ülkelerin aktivasyon veya aktif istihdam politikaları incelenerek ve yapılan deneysel çalışmalardan yararlanılarak konu analiz edilmektedir. Aktif istihdam politikalarının etkinliği üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı bu politikaların etkin olmadığına dair sonuçlar vermiş olsa da diğer birçok çalışma uzun vadede bu politikaların etkin olduğu sonucuna varmıştır. İşsizlerin istihdamla olan bağlantılarının sağlanmasının ne derece önemli olduğunun somut verilerle anlatılmaya gayret edildiği çalışmada, bu politikaların gösterdikleri performanslar da Türkiye açısından analiz edilmeye çalışılmıştır. Ülke uygulamaları incelendiğinde aktif istihdam politikası uygulamalarının birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmada politikaların tamamına yer verilmeye çalışılmış ve bu yöntemin mücadelenin daha iyi anlaşılmasına katkı yapacağı düşünülmüştür. Öncelikle dünyada ve Türkiye’de kullanılmakta olan aktif istihdam politikaları tespit edilmiş ve özellikle Türkiye’ye ilişkin uygulama sonuçları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda, aktif istihdam politikalarının yeterli ve düzenli kaynakla, uzun dönemli, planlı, hedefleme mekanizmaları yoluyla ve birlikte kullanılması halinde başarılı olacağı tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan bu analizler sonucunda en iyi politika önerileri sunulmaya gayret edilmiştir.

Çalışmanın yapısı aşağıdaki gibidir. Birinci kısımda emek piyasası politikaları olan aktif ve pasif istihdam politikaları tanımlanmaktadır. İkinci kısımda aktif istihdam politikası türleri açıklanmaktadır. Üçüncü kısım, aktif istihdam politikalarının işsizlik düzeyi üzerindeki etkileri ile ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen ampirik delilin tanımlayıcı bir özeti vermektedir. Dördüncü kısım, Türkiye’de uygulanan aktif istihdam politikaları açıklanmaktadır. Beşinci kısımda, Türkiye’de aktif istihdam politikalarının etkililiğine ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Altıncı kısımda ise ulaşılan sonuçlar özetlenmekte ve politika önerilerinde bulunmaktadır.

I. EMEK PİYASASI POLİTİKA TÜRLERİ

Geçmişte birçok OECD ülkesi ekonomik büyüme dönemleri boyunca bile yüksek işsizlikle uğraşmıştır. Avrupa’da bu olgu çok yaygın olmuştur. Kısmen bu tarihi tecrübelerin bir sonucu olarak OECD ülkeleri sürekli işsizliğin üstesinden gelmeye yardımcı olması için farklı emek piyasası politikaları başlatmıştır. Emek piyasası politikaları genellikle aktif ve pasif politikalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu politikalar, işsiz işçilerin desteklenmesine yönelik yaklaşımlara ve bu politikaların en etkili olması muhtemel şartlara göre farklılaşırlar (Nie ve Struby, 2011: 36).

Günümüzde ticaret ve yatırımlardaki açıklık, teknolojik gelişmeler ve devlete ait işletmelerin özelleştirilmesi işgücü piyasalarının değişmesini kaçınılmaz kılarak işgücünün istihdam biçimi değiştirmekte ve işten çıkarmaları arttırmaktadır. Bu nedenle, devletler ve sosyal taraflar değişimin getirdiği işsizlik sorununun üstesinden gelecek yollar araştırmaktadırlar. Bazı ülkeler emek piyasalarının yapısal problemleriyle mücadelede kullanılan ve özellikle uzun dönemli işsizlerin istihdam edilebilirliklerini arttıran (Biçerli, 2011: 496) aktif istihdam politikalarını kullanırken, bazı gelişmiş ülkeler ise gelir güvencesi sağlamayı amaçlayan pasif istihdam politikalarını tercih etmektedirler. Uygulamada iki istihdam politikası birbirlerini tamamlamakla birlikte son yıllarda özellikle iş piyasasında sunduğu uzun vadeli çözümlerden ötürü aktif istihdam politikalarının daha yoğun olarak kullanıldığını görmekteyiz.

a) Pasif istihdam politikaları: Pasif istihdam politikaları ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerde uygulanan, yeni istihdam alanları oluşturmaya yönelik önlem almaktan ziyade hedefi işsizler ve aileleri için geçici mali destek sağlayarak işsizliğin ortaya çıkardığı zararları en aza indirmeye yönelik politikalarlardır. Kamu sektörü istihdamını artırma, iş paylaşırma, erken emeklilik, çalışma sürelerinin kısaltılması, kıdem tazminatı, işsizlik sigortası gibi uygulamalar pasif yöntemlerdir. İşsizlik yardımları ve erken emeklilik OECD ülkelerinde kullanılan pasif işgücü piyasası politikalarının büyük bir kısmını içermektedir. Yüksek işsizlik oranları ile mücadelede pasif politikaların başarısının belirsiz olduğu ifade edilmektedir. Bu politikalara yönelik en önemli eleştiri cömert işsizlik yardımları gibi uygulamaların iş arayan işsizlerin potansiyel işsizlik sürelerini arttırabileceği ve iş arama faaliyetleri için caydırıcı etki yaratabileceği yönündedir. Bu politikaların özellikle ekonomik daralma dönemlerinde kullanılan maliye politikalarına yardımcı ekonomik stabilizatör gibi fonksiyonları ise dikkate alınması gereken en önemli avantajıdır (Nie ve Struby, 2011:37).

b) Aktif istihdam politikaları: Aktif istihdam politikaları ise AB ve OECD'ye üye olanlar başta olmak üzere birçok ülkede değişik şekillerde uygulanmaktadır. Bu politikalar, işsiz olanlara sadece maddi destek sağlamak gibi pasif politikalar yerine, işgücü yetiştirme ve işbaşı eğitimleri ile çalışanların ve emek piyasasının nitelik düzeyini geliştirerek i) işsiz işçilerin istihdam edilebilirliğinin artırılmasını, ii) risk altında bulunan bireyleri işsizliğe karşı korumayı, iii) işgücü verimliliğini arttırmayı, iv) işgücü piyasasına erişimde fırsat eşitliğini geliştirmeyi, v) iş arayan ve işvereni görüştürmeyi ve vi) istihdam danışmanlığı yapmayı kısacası istihdam edilebilirliği artırmayı hedeflemektedir (Hill, 2004: 3; Koning ve diğerleri, 2001:1; Robinson, 2000: 10; Nie ve Struby, 2011: 35).

Aktif istihdam politikalarının iş arayan kişilerle işverenler arasındaki eşleştirme sürecinde, işçilerin vasıflarını arttırarak işe girme sürecinde yaşanan rekabet üzerinde, verimlilikte, işgücünün sektörler arasında dağılımında, düzenli işgücü talebinde ve ücret ayarlamaları üzerinde etkileri vardır (Calmfors vd., 2002:24). Aktif istihdam politikalarının hedef ve etkilerine bakıldığında ekonomik, siyasal ve sosyal amaçları olmakla birlikte özellikle ekonomik amaçları daha ön plandadır. Aktif emek

piyasası politikalarının, özellikle ulusal düzeyde çok detaylı bir organizasyon gerektirmeleri nedeniyle pasif politikalar kadar olmasa da bir maliyeti olduğundan bu tür programlar oluşturulurken tüm işsizlerin değil, hedefleme mekanizmaları dikkate alınarak sadece belirli grupların hedef alındığı da görülmektedir (Uşen, 2007: 67).

OECD ülkelerinde 2012-2013 döneminde GSMH içindeki işgücü piyasası programları için yapılan kamusal harcamalar toplamının dağılımına bakıldığında Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Macaristan, Güney Kore (2013 bilinmiyor), Norveç, Polonya (2013 bilinmiyor) ve İsveç hariç diğer ülkelerde ki pasif politikaların payının aktif politikalardan bir miktar daha yüksek olduğu görülmektedir. OECD ülkelerinde işgücü piyasası programları için yapılan kamusal harcamalar toplamının GSMH'ye oranı 2012 yılı için %1,47 (bunun %0,55'i aktif programlardan, %0,92'si pasif programlardan oluşmaktadır) ve 2013 yılı için ise %1,48 (%0,56-%0,91)'dir. Yunanistan, İsrail ve İngiltere gibi ülkeler hakkında ise herhangi bir bilgi yer almamaktadır. OECD ülkelerinde aktif politikaların kullanımı ve GSMH'ye oranları ile ilgili olarak örneğin 2011 yılında Şili ve Meksika'da %0,1, Danimarka'da %2,3 gibi büyük farklılıklar vardır (OECD, 2015: 291).

II. AKTİF İSTİHDAM POLİTİKASI TÜRLERİ

Aktif istihdam politikaları, iş arayanların istihdam olasılığını etkin bir şekilde artırmak ve toplam işsizliği azaltmak için refah devletinin kullandığı istihdam politikası müdahaleleridir (Kluve, 2014: 10). Aktif istihdam politikaları ülkelerin işsizlikle mücadele etme gayretinin önemli bir elementidir. Nitekim AB üyesi ülkeler için aktif istihdam politikaları, Avrupa İstihdam Stratejisi'nin esas kısmını oluşturmaktadır. Avrupa İstihdam Stratejisi, istihdamı ortak bir ekonomik politikanın asıl amacı olarak tanımlamaktadır (Kluve, 2006: 2).Günümüzde değişik ülkelerde farklı aktif istihdam politika türleri bulunmaktadır.

Aktif istihdam politikası araçlarının standart bir sınıflandırması yoktur. Ülkelerin politik ve kurumsal yapıları, kullanılan araçların özellikleri çok çeşitli sınıflandırmaların yapılmasına neden olmaktadır. Örneğin Avrupa Birliği tarafından bu politikalar; işsizlere ve diğer risk gruplarına yönelik önlemler olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Uşen, 2007:70 ve 82; Mahiroğulları ve Korkmaz, 2013:101). OECD'ye göre (2015:106-107) ise ilgili politikalar; kamu istihdam hizmetlerinden, meslek eğitim politikalarından, gençlere yönelik önlem politikalarından, istihdam teşvik politikalarından ve engellilere yönelik politikalardan oluşmaktadır. Diğer taraftan Nie ve Struby (2011:39-40)'a göre aktif istihdam politikaları; eğitim programları, iş arama yardımları, istihdamı atturmaya yönelik önlemler, istihdamı destekleme (sübvansiyon), direkt istihdam oluşturma ve diğer politikaları içerirken, Betcherman ve diğerleri (2004:4-5)'ne göre ise eşleştirme hizmetleri, eğitim hizmetleri ve istihdam oluşturma programlarını içermektedir.

Aktif istihdam politikaları kapsamında yer alan sınıflandırmalar yukarıda da değinildiği üzere farklılıklar içerse de bu sınıflandırmaların yer verdiği bazı ortak politikalar mevcuttur. Bu ortak

noktalar göz önünde bulundurulduğunda aktif istihdam politikaları i)doğrudan iş yaratma programları, ii)mesleki eğitim ve beceri geliştirme politikaları, iii)girişimciliği teşvik programları, iv)istihdam sübvansiyonları ve iş arama yardımı programları ve v)danışmanlık hizmetleri olmak üzere beş başlık altında incelenebilir.

A. Doğrudan İş Yaratma Programları

Doğrudan iş yaratma Programları(Workfare), ilk defa 1960 yılında ekonomist Hyman Minsky tarafından kullanılan bir terimdir. Kamunun müdahalesi olmadan yaratılmasının zor olduğu ve daha çok yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen bu programlar bir “son çare” uygulamasıdır. Bu nedenle iş yaratma programları “Doğrudan Kamu Sektöründe İstihdam Programları” olarak ta bilinmektedir. Programlar genellikle işsizliğin bazı nedenlerle ani yükseldiği, mevcut özel sektör işlerinin sayısının yetersiz olduğu dönemlerde özellikle talep yetersizliğinden kaynaklanan işsizlikle mücadele etmek ve kişilerin işgücü piyasasıyla ilişki içinde tutularak işsizlik süresince ortaya çıkabilecek beceri kayıplarını engellenmek amacıyla uygulanmaktadır (Nespova, 2002:33). Çevre, sosyal ve toplumsal içerikli bu işler genellikle kamu veya kar amacı gütmeyen sektörde diğer iş türlerine yerleştirilmesi zor olan uzun süreli işsizleri, engellileri, yoksulları, işgücü piyasasına yeni katılan gençleri, işsizlik sigortasından yararlanma süresi dolanları hedef almaktadır (Nie ve Struby, 2011:40). Katılımcılara çalışma karşılığında kamu veya programı destekleyen özel kuruluşlar tarafından iş piyasasına katılmalarını teşvik edecek düzeyde düşük ücret ödenir ya da gıda yardımı yapılır.

Doğrudan iş yaratma programları örneklerine özellikle, büyük bunalımlar sonrasında, 1930’larda ve 1970’lerde rastlanmaktadır (Karabulut, 2007: 53). Bu tür programlar ile 1978 yılında ABD işsizlerin %10’unu oluşturan 750 bin kişiyi doğrudan istihdam etmiştir. Bu program çerçevesinde istihdam edilenler federal hükümetlerde büro, hizmet ve bakım-onarım işlerinde değerlendirilmişlerdir. Güney Kore Hükümeti’de kamu istihdam programlarını, işsizlikle mücadelede ve kadın çalışanlara gelir desteği sağlamada önemli bir araç olarak kullanmıştır. 1998-1999 döneminde işsizlikle mücadelede oldukça başarılı olan kamu istihdam programları için 3,1 milyar ABD Doları harcanmıştır. Kamu istihdam programları toplam işsiz sayısının %70’ini kapsayarak 1998 yılında yaklaşık 440 bin ve 1999 yılında da 1,2 milyon kişiye istihdam yaratmıştır (Bilgi ve Arı, 2010: 108).

Bu tür uygulamaların niteliklerine bakıldığında iki ayrı geleneğin varlığı gözlenmektedir. Bunlar; i) Hollanda, İngiltere ve Lüksemburg gibi çoğu Avrupa ülkesinde istihdam, sosyal hizmet ve sosyal yardımların bütünlendirildiği, aktif olma koşulunun geçerli olduğu uyum programları ve ii) süresi ve uygulanış biçimi olarak ülkeye göre farklılık gösterebilen ABD, Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya gibi Anglosakson ülkelerde görülen çalıştırmacı (Workfare) programlardır (Kapar, 2006: 361).

Çalıştırıcı (Workfare) programlarda karşılıklılık esası gözetilerek yardımlardan yararlananların aktif programlar kapsamında bir işte çalıştırılması zorunlu tutulmaktadır. Arjantin’de workfare programları 1993’ten beri başka isimler altında uygulansa da hepsinde temel hedefler ve özellikler aynıdır. Örneğin, programlar aile reisi olan en vasıflı işsizleri hedef almakta, katılımcılar hükümet tarafından 3 ya da 6 ay boyunca asgari ücretin altında olan aylıklar almakta, katılımcılar kamuda ya da kar amacı gütmeyen kuruluşlarda ki toplumsal projelerde haftada 20 ila 40 saat çalışmak ya da eğitim almak zorundadırlar. Programların amacı kısa dönemli güvenlik ağı sağlamak ve en vasıflı işsizler arasındaki işsizliği önlemektir (Franceschelli, 2005: 5).

B. Mesleki Eğitim ve Beceri Geliştirme Politikaları

Yapısal mücadelede uygulanan en etkili politikalardan bir diğeri de işsiz bireylere yeni beceriler kazandırmaya yönelik eğitim faaliyetleridir. Bu önlemlerin temel amacı katılımcıların verimliliğini, istihdam edilebilirliklerini ve kişilerin becerilerini artırarak işgücünün daha etkin kullanımının artırılmasını sağlamak (Kluve, 2006:5) ve teknolojik gelişim nedeniyle işsiz kalan bireylere yeni gelişmelere uygun nitelik kazandırmaktır (Biçerli, 2000: 458). Bu nedenle beceri kazandırma ve geliştirme kursları açılarak işgücü piyasası eğitimleri, iş başında eğitim, iş tecrübesi, sınıf eğitimi, dil kursları, temel ve ileri düzey bilgisayar kullanımı gibi programlar uygulanmaktadır.

Mesleki eğitim programları geçmişte katılımcıların kısa dönemde bir iş sahibi olmalarını sağlamaya çalışırken son dönemde rehberlik ve danışmanlık hizmetleri ile desteklenerek hem işlerin kalitesinin artırılması hem de uzun dönemde işsizliğin azaltılması için kullanılmaya başlanmıştır. Mesleki eğitim programlarının uygulanmasında kamunun önemli olduğu görülmekle birlikte özel sektör, sivil toplum kuruluşları (OECD, 10.09.2012:30) ve özel istihdam bürolarının da son dönemde bu programlarda daha etkin olduğu görülmektedir.

ABD’de de uygulanan aktif istihdam politikalarının temel kalemlerinden biri iş arama yardımı/desteğidir ve genelde ekonomik olarak dezavantajlı grupları hedeflemektedir. Öte yandan, ABD’de de yoğun biçimde uygulanan meslek kazandırıcı eğitimler işyerlerinde değil, sınıflarda verilmektedir. Süresi ortalama 3 aydır. Eğitim genel olabileceği gibi, bir endüstri ya da işletmeye yönelik spesifik bir eğitim şeklinde de olabilmektedir. Ayrıca, ABD’de de okuldan ayrılan, atılan veya bir meslek edinmeden okuldan ayrılan gençlere yönelik programlar da vardır. "The Job Corps Program" bunun tipik bir örneğidir ve varoşlardaki gençleri hedeflemektedir. Tüm bunlara rağmen, ABD’ nin aktif emek piyasası programlarına yönelik harcamaları OECD standartlarına göre oldukça düşüktür (Bilgi ve Arı, 2010: 102).

ABD 2009 yılında ARRA (American Recovery and Reinvestment Act-Amerikan İyileşme ve Yeniden Yatırım Kanunu) kanunu ile 787 milyar dolar büyüklüğünde bir paket uygulamaya koymuştur. Bu paket içindeki toplam eğitim yardımları miktarı %14,2’dir. Ayrıca yüksek büyüme sağlayan ve gelişen yeni teknolojilerin yön verdiği sektörlerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak

tasarımlanmış mesleki eğitimlerin miktarı ise toplam 4 milyar dolardır. ABD Çalışma Bakanlığı ekonomik nedenlerle ticaret hacminde daralma olduğu için firmaların işten çıkardıkları kişiler ile uzun süreli işsizleri hedef grup olarak belirlediği mesleki eğitim kursları programları düzenlemiştir. Örneğin; “Ticaret Ayarlamaları Yardımı Programı” (Trade Adjustment Assistance–TAA) ile işsizlerin tekrar istihdama kazandırılmaları için azami 130 hafta boyunca tam günlük veya yarım-günlük yeniden mesleki eğitimin programları düzenlenmiş ve düzenlenen bu programlara devam etmeye bağlı olarak gelir yardımları sağlanmıştır. Ayrıca iş görüşmesine gitmek için yol masrafları gibi iş arama masrafları ile işe kabul halinde taşınmadan kaynaklanan masraflar karşılanmıştır. Bu program kapsamında 50 yaş üzeri işsizler için bir adım daha öteye gidilmiş ve iş sözleşmeleri 50.000 \$ doların altında yıllık ücreti öngören işler bulan 50 yaş üzeri çalışanlara tamamlayıcı ücret yardımları yapılmıştır. 2012 yılı itibarıyla bu program çerçevesinde işten çıkarıldıktan sonra 9 ay içerisinde işe tekrar yerleştirilenlerin oranı %91 olarak gerçekleşmiştir (Ayan, 2014: 136-137 ve 141).

Eğitim programları Avrupa’da en yaygın kullanılan aktif istihdam politikası uygulamasıdır. AB üyesi ülkelerde 2000-2002 döneminde en çok %40 ile eğitim programlarına yatırım yapıldığı görülmektedir. Avusturya (2004’te %65), Danimarka (genel işgücü piyasası reformu ile 1994’te başlamıştır), Finlandiya, Yunanistan, Hollanda, İsveç ve İngiltere’nin eğitim programlarına en fazla yatırım yapan ülkelerdir (Kluve, 2006: 5). AB’de iş gücünün hareketliliğini artırmak ve işveren-çalışan eşleştirme hizmetlerini daha etkin hale getirmek amacıyla 1993’de kurulmuş bir bilgi ağı olan EURES ile (European Employment Services-Avrupa İstihdam Hizmetleri) mesleki eğitim için başka bir üye ülkeye gitmek isteyenlere yönelik olarak mesleki eğitim bilgilendirme havuzu sunulmaktadır. Ayrıca bünyesinde azami 250 kişi çalışan KOBİ’lerin, istihdam ettikleri çalışanlara yönelik olarak düzenledikleri uyum ve mesleki beceri geliştirme faaliyetlerine ilişkin masrafları da birlik tarafından sağlanan fonlarla karşılanmaktadır (Ayan, 2014: 146).

C. Girişimciliği Teşvik Programları

Aktif istihdam politikaları içinde eğitim faaliyetleri ile birlikte kamunun en fazla katılımının olduğu bir diğer uygulamada girişimciliği teşviktir. Bu politikalara teşvik ile istihdamın artırılmasının birbirine paralel olgular olması sebebiyle KOBİ teşvik programları da denilebilmektedir. Bu programlarda öncelikle işsizlere (özellikle uzun dönemli işsizler) bir girişimcinin sahip olması gereken eğitim ve iş fikirleri de dikkate alınarak danışmanlık hizmeti sunulmaktadır. Daha sonra bu işsizlere kredi desteği veya aynı yardım destekleri ayrı ayrı ya da birlikte verilir. Böylece işsiz bireyin işletmesini (KOBİ’ sini) kurması beklenir. Bu işlemler için gereken giderlerin devletçe karşılanması ya da yatırım risklerinin telafi edilmesi amacıyla parasal destekler sağlanmaktadır. Daha sonra kurdukları işlerin geliştirilmesine yardımcı olmak ve devamlılığını sağlayabilmek için finansal danışmanlık, bankalarla ilişkilerde rehberlik, üretim-yönetim-personel eğitimi gibi konularda bilgilendirmeler, kanunlar, vergi uygulamaları ve ekonomik gelişmeler hakkında danışmanlık

hizmetleri (Karabulut, 2007: 53) verilmeye devam edilmektedir. Hükümetler ve bazı kuruluşlar işsizlerin girişimcilik olgusunu kuvvetlendirmek amacıyla kendi işlerini kurmak için mikrokredi gibi bazı ödemelerde yapmaktadır.

Çok farklı hedef gruplara uygulanabilecek nitelikteki bu programlarda Amerika’da özellikle yeni işsiz kalanlar, Danimarka’da en az beş ay süre ile işsiz olanlar, Macaristan ve Polonya’da ise toplu olarak işten çıkarılanlara yönelik olarak uygulanmaktadır. Programdan yararlananların başarısının takibinde de ülkeler arasında farklılık vardır. Örneğin Almanya’da programdan yararlananların başarısı sıkı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulurken, Amerika’da ise kurulan işin başarısı daha esnek bir şekilde takip edilmektedir (Ayan, 2014: 26-27).

AB, “KOBİ’leri Destekleme Programı” çerçevesinde 2009 yılında amaçları bakımından sosyal yönü diğer girişimcilik ve KOBİ desteklerinden daha kuvvetli olan “Jasmine” programı hayata geçirilmiştir. Avrupa’da KOBİ’leri desteklemek amacıyla Avrupa Yatırım Bankası bünyesinde kurulmuş olan Avrupa Yatırım Fonu eliyle mikro ölçekli işletmeler desteklenmiştir. Bu kapsamda banka statüsü olmayan küçük kredi kuruluşlarına danışmanlık hizmetleri verilmiş ve mali açıdan güçlendirilmiştir. KOBİ’lerde yenilikçi çalışmaları, ekonomik büyümeyi ve istihdamı desteklemek amacıyla hizmet eden Avrupa Yatırım Fonu, “Jasmine” programıyla; çoğu zaman bankaların kredilerinden faydalanmada -özellikle teminat gösterme noktasında sıkıntı çeken-mikro ölçekli işletmeler için daha kolay kredi verebilen ve banka statüsü olmayan kuruluşların hizmet standartlarını güçlendirmeyi amaçlamıştır (Ayan, 2014: 149).

Girişimciliğin teşvik edilmesi ya da diğer adıyla Kendi İşini Kuranlara Yardım Programları Fransa, Finlandiya, İspanya, Avusturya, İrlanda, Hollanda, İngiltere, Almanya, Belçika gibi Avrupa ülkelerinde işsizlik oranlarının yüksek olduğu 1990’lı yıllarda istihdam stratejilerinin önemli bir parçası olmuştur. Bu ülkeler özellikle girişimciliğin önündeki idari maliyetlerin azaltılması konusunda çaba sarf etmektedirler. Fransa’daki “Yeni Kurulan İşletmelere İşsizlik Yardımı “CC (Aide aux Chomeurs Creadeurs d’enterprises)”, İngiltere’deki Giriflim Yardım Projesi “EAS (Entreprise Allowance Scheme)” programları bunlara örnek olarak gösterilebilir (Biçerli, 2005: 7).

Almanya’daki “Girişimci Desteği-Destekleme Ödeneği” (Überbrückungsgeld) ve “Başlangıç Sübvansiyon Programı” (Start Up Subsidy Programme) kapsamında alman iş ve işçi bulma kurumu “Arbeitsamt” tarafından kendi işini kurarak işsizlikten kurtulmak isteyen 65 yaşın altındaki işsiz bireyler hedeflenmektedir. “Girişimci Desteği-Destekleme Ödeneği” daha önce Arbeitsamt’ın vermiş olduğu hizmetlerden en az 4 hafta yararlananlar ve en az 4 hafta işsiz olanlar veya daha uzun süreli işsizler bu yardımla yeni bir iş kurmak konusunda mali destek verilerek teşvik edilmektedir. Kişiler kuracakları iş ile ilgili planlarını hazırlayarak bu işin kurulabileceği ya da yürütülebileceği konusunda bölgesel ticaret odasından onay almalıdırlar. Programların uzunluğu 6 aydır. Programın amacı katılımcıların geçim masraflarını karşılamaktır. İş planı onayı alındıktan sonra katılımcılar 6 ay süreyle işsizlik maaşı, birde ek olarak sosyal sigorta primlerini de kapsayan faydaların %68,5’ ini

toptan olarak alır. “Başlangıç Sübvansiyon Programı” nda ise hedef kitlenin geliri 25.000 Euro’yu geçmiyorsa onay ve destek için bir iş planı sunulur. Program uzunluğu 1 yıldır fakat alacaklar 3 yıla kadar uzatılabilir. Bir iş planının kabul edilmesinden sonra program katılımcılarına ilk 1 yıl için aylık 600 Euro ödenek verilir. Katılımcılara ikinci ve üçüncü yıllarda sırasıyla 360 Euro ve 240 Euro verilir. Bir yılda toplam ödemeler 25.000 Euro olunca durdurulur. Bu uygulamalar üzerine yapılan çalışmalar olumlu sonuçları işaret etmektedir. Buna göre katılımcıların daha sonra işsiz olarak kayıtlı olma olasılığının düşük olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların serbest meslek ya da herhangi bir çalışan olarak işgücü piyasasına entegre olmalarının ve programda olmayanlara göre fazla kazanma şanslarının daha muhtemel olduğu görülmüştür. Caliendo ve Kunn’a göre (2011) 30 yaş altındaki daha az eğitilmiş gençlerde Başlangıç Sübvansiyon Programı’na göre Girişimci Desteği-Destekleme Ödeneği uygulamasının daha başarılıdır. Ağustos 2006 itibariyle, bu teşvikler, “Gründungszuschuss” adlı işyeri kurmada en çok yararlanan yeni bir teşvik programı ile değiştirilmiştir. Bu başlangıç teşviki 9 ay boyunca ödenen işsizlik ödeneği ve sosyal sigortalıya ödenecek her ay 300 Euro luk toplam tutardan oluşur. Sonrasında bu 300 Euro luk toptan ödeme eğer iş başvurusu tam zamanlı bir aktivite ise 6 ay daha uzatılabilir (OECD,2012:18)

Almanya’da 2010 yılında girişimciler tarafından kurulan 145.000 işyerinin yaklaşık 1/3’ü 1,5 milyar Avroluk teşvikten yararlanmıştı. Almanya’da Gründungszuschuss adı verilen girişimcilik programında 2012 yılı başından itibaren bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre; Gründungszuschuss teşvikinin yasal bir hak olmaktan çıkarılarak, performans ölçümüne göre yapılması ve Çalışma Ajansları’nın karar alma sürecinde daha etkin rol oynamaları karara bağlanmıştır. Gründungszuschuss’un daha önce işyerinin kurulduğu günden itibaren 90 gün olan işsizlik parası alma hakkı uygulaması 150 gün olmuştur. Girişimcilerin daha önce ilk 9 aylık işsizlik maaşı kadar aldığı teşvik miktarı ise, ilk altı ay olarak değiştirilmiş ve buna ilaveten 300 Avro civarında aylık teşvik alması sağlanmıştır. Ayrıca gerek görülmesi halinde aylık 300 Avro olan bu teşvik 9 ay (daha önce 6 ay) daha verilebilecektir (Finanzen, 2012: 14).

D. İstihdam Sübvansiyonları

İstihdam(ücret) sübvansiyonları, aktif istihdam programları içinde en eski olan talep artırıcı uygulamalardan biridir. Daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Bunlar kamu fonları kullanılarak insanlar için çalışmaya dayalı gelir ve destek hizmetleri için geçici iş fırsatlarını bir araya getiren programlarıdır. İstihdam sübvansiyonlarının hedefleri; insanların çalışması ve karşılığında kazanca hızlı erişimini, sübvansiyonlu iş bittikten sonra kendi işini bulabilmesi için gerekli beceri, iş deneyimi ve bağlantıları arttırmasını, işgücü maliyetlerini azaltarak işletmelerin daha çok kişiyi istihdam etmelerini sağlamaktır. Bu amaçla çalışanların ücretleri doğrudan sübvansiyon edilerek destek sağlanmakta, desteklenen işçilerin işe alınması karşılığında ücretin belirli kısmının karşılayacağı taahhüt edilmekte (Hall, 2015: 1-2), vergi indirimleri yapılmakta, sosyal sigorta prim sübvansiyon

edilmekte ve işletmelerin enerji giderlerine kamu desteği verilmektedir. Bu tür destekler aynı zamanda genel olarak üretim maliyetlerini de düşüreceğinden, üretilen mal ve hizmete olan talebin artmasına yardımcı olacaktır. Bu da dolaylı olarak ülkenin ihracat rakamlarına yansiyacaktır. Yani işsizliği önlemeye yönelik bu destekler bir bakıma ihracat desteği fonksiyonu da kazanmış olurlar. Bu tür uygulamaların bir olumlu etkisi de işletmelerin kayıt dışılığa olan eğilimlerine engel olmasıdır. Hatta kayıt dışı istihdamın azaltılmasıyla kamunun yaptığı sübvansiyonların bir kısmı, kayıt altına alınan işçinin ödeyeceği gelir vergisiyle hazineye geri dönebilecektir. (Ayan, 2014: 24).

Programın boyutu hedef olan kitleye ve hedeflenen amaçların tasarım akışına bağlıdır. Bu programlarda hedeflenen kesimler eski hükümlüler, uzun süreli işsizler, engelliler, düşük eğitim düzeyine sahip gençler ve yetişkinler, madde bağımlılığı ve ruh sağlığı problemi geçmişi olan bireyler, muhtaç ailelerden geçici yardımlardan yararlananlardır. Sübvansiyonlu istihdam programları iş arama, iş eğitimi ve istihdam deneyimlerini artırarak, bu özel grupların istihdamının önündeki engellerin aşılmasını sağlayabilir. Bu programlar genellikle uzun vadeli istihdamı teşvik eden, ruh sağlığı hizmetlerine katılımı destekleyen, çocuk bakımı yardımı (kadınların istihdamını arttırmak için) ve yaşam becerilerini destekleyen kurslar gibi ek hizmetleri de içerir (Hall, 2015: 1-2). Bu uygulamalarda sübvansiyonların süresi, seviyesi ve hedef kitlenin iyi tespit edilmesi, işverenlerin izlenmesi gibi ikame etkiler önemli noktalarlardır.

İstihdam sübvansiyonu denilince ilk akla gelen ABD’de son 30 yılda dezavantajlı grupların özel sektörde istihdam imkânlarını geliştirmeye yönelik çeşitli sübvansiyon programları uygulanmıştır. Kapsamlı istihdam ve Eğitim Yasası “CETA (Comprehensive Employment and Training Act)”, Bağımlı Çocukları Bulunan Ailelere Yardım “AFDC (Aid to Families With Dependent Children)” ve Hedeflenmiş İşler Vergi Kredisi “TJTC (Targeted Jobs Tax Credit)” programları buna örnek olarak sayılabilir (Tracey, 2004). Bu programlar ABD dışında aralarında Avustralya, İngiltere, İsveç, İsviçre, Polonya, Slovakya, İspanya, Portekiz ve İtalya gibi ülkelerde de uygulanmaktadır (Biçerli, 2004: 84-95).

Hollanda’da “İş Dünyasına Entegre Olma Programı” uzun dönemli işsizleri istihdam eden işverenlere devlet sübvansiyonu verilmesini kapsamaktadır. Bu program çerçevesinde işverenler 12 ay ve daha fazla süre işsiz kalmış kişileri istihdam etmeleri durumunda 6 ay boyunca her ay için 1000 Gulden tutarında sübvansiyon edilmektedir. İşverenler 21 yaşın üstündeki uzun zamandır (üç yılı aşkın süredir) işsiz olan bir kişiyi istihdam ederlerse belirli süreler için sosyal güvenlik primlerinden muaf tutulmaktadır (Bu vergilerin maaşın yaklaşık %20’si tutarında olduğu belirtilmektedir). Anlaşma haftalık 15 saat olan bir çalışma süresini kapsamaktadır. Ayrıca uzun dönemli işsizlerin istihdamında işverenin ödediği asgari ücretlerde hiçbir kesinti yapılmamakta ve hatta ücretin belli bir bölümü devlet tarafından ödenmektedir (Duruel, 2007: 408-409). Görüldüğü gibi Hollanda’da çalışmak, işsizler için daha çekici bir hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Japonya'da "Deneme İstihdam Sübvansiyonu" denilen ve gençleri hedefleyen bir istihdam sübvansiyonu türü 1999'dan beri uygulanmaktadır. Gençler 3 ay süre ile bu programdan faydalandırılmaktadır. Programın gençlerin düzenli işlere geçişini kolaylaştırdığı ve arttırdığına dair olumlu sonuçları gözlemlenmiştir. Ayrıca işverenlerin gençleri istihdam etme noktasında ortaya koydukları isteksiz tavırlarda iyileşmeler gözlenmiştir (Duell ve diğerleri, 2010:136).

E. İş Arama Yardımı Programları ve Danışmanlık Hizmetleri

İş arama yardımı iş arayanların iş bulmalarını sağlayan, işsizlik sürelerini kısaltan ve işsizlerin istihdam şansını arttıran programlardır. Bu programlar işsizlere piyasada var olan açık işler hakkında bilgi vererek bir an önce piyasaya girişlerini gerçekleştirmek, kendilerine finansal destek sağlayarak daha hızlı ve fazla iş bulmalarına yardımcı olmak için tasarlanır. Bu yolla iş bulma arzusu ve motivasyonu yüksek tutulan işsizlere iş görüşmesi ve mülakat teknikleri, iş arama yöntemleri ve bu yolda gerekli araç ve gereçlerin kullanımı, yoğun bir danışmanlık ve iş arama izlemesi gibi pek çok hizmet sağlanmaktadır. Bu programların uygulanmak istenmesinin nedeni, maliyetlerinin diğer politika araçlarına göre düşük olmasıdır. İş arama yardımları; daha fazla beceri kazandırma, iş arama hizmetlerine katılım (Thomson, 2009:1), ihtiyaç sahibine yapılan ya da yapılacak yardımlar, nakdi yardımların azaltılması ve işsizlik sigortası gibi uygulamalarla birlikte kullanılabilen ve böylece hükümetler tarafından finanse edilen diğer yardım programlarının önemli bir bileşeni olmaktadır. Ayrıca işsizlik sigorta sistemleri üzerindeki baskının bu programlar yoluyla azaltılmaya çalışıldığı da görülmektedir.

Sosyal ağlar (facebook, twitter vb.leri), grup etkinlikleri, birebir toplantılar gibi bileşenler hizmet sunumunu geliştirmek için kullanılır. İş arama programları spesifik programlarda dahil olmak üzere bir çok faktörden etkilenir ve üç ayrı mekanizma yoluyla bireylerin iş aramalarını etkileyebilir. Bunlar; yardım, eğitim ve uygulamadır. i) Bunlardan yardım mekanizması iş arayanların iş bulmalarına yardımcı olan yolları gösterir ve bireylere iş arama becerisi kazandırır. Özgeçmiş hazırlama, grup becerileri kazanma gibi destek hizmetleri verilir. ii) Eğitim mekanizmasında, istihdam edilebilirliğin artırılmasına dönük çalışmalar yapılır. İş arama sürecinde bireyin yeteneklerinin artmasını sağlayan etkinlikler düzenlenir. Okuma, yazma, matematik gibi temel beceriler ve mesleki beceri eğitimleri bunların en bilinenleridir. iii) Uygulama mekanizması ise iş arama günlükleri tutma ve bu günlükleri izleme, işverenlerle iş arayanları görüştürme ve programın gereklerini yerine getirmeyenlerin gerekirse yardımlarını kesmek şeklinde uygulanır (Koralek ve Klermen, 2013).

ABD'de sosyal yardım alan kadınları, İngiltere'de uzun süredir işsiz olanları, Hollanda'da genç işsizleri ve Kanada'da endüstriyel yapılanma ile birlikte işten çıkarılan kişileri kapsayan programlar bulunmaktadır (İş ve Meslek Danışmanlığı, 2011: 33). Örneğin ABD'ye bağlı Güney Dakota eyaletinde verilen Tamamlayıcı Beslenme Yardım Programı'ndan yararlanmak için eğer başvuranın çalışabilecek durumda olduğu kabul edilirse ilgili eyaletin Çalışma ve Düzenleme

Bölümüne kayıtlı olmak, istihdam ve eğitim temsilcisi ile iş birliği yapmak, iş aramak, iş arama yardım programına katılmak ve daha sonra bire işte çalışmak gibi koşullardan en az birini sağlaması beklenmektedir (<http://www.dlr.sd.gov/employment.programs/snap.aspx>).

Hollanda'da bu programlar iş başvurularına odaklanır ama bazı mesleki eğitimlerde içerebilmektedir. Sunulan tüm iş arama programlarının sadece %8'i kısa programlardır. Programların süresi işsiz kalına süre, yaş, eğitim durumu vb.lerine göre değişmektedir. 8 hafta, 3 ay, 13 ay gibi süreler olabilmektedir. Programa katılanlarla belli sürelerle toplantılar yapılır. Bu sürelerin yoğunluğu bireylerin ihtiyaçlarına göre değişir. Programa katılanların iki ay sonra başarılı bir iş başvurusu yapması beklenir. Programların süresinin bir yılı aşmamasına gayret edilir. Bu programın kısa vadelinin kişi başı maliyeti 500 Euro civarındır. Düzenli iş arama yardımcı programının maliyeti bireyler için 4000 Euro (50 yaş üstü ve düşük vasıflı kişiler) diğerleri için ise 3500 Euro civarındır (Kastoryano ve Klique, 2011).

III. AKTİF İSTİHDAM POLİTİKALARININ İŞSİZLİK DÜZEYİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Aktif istihdam politikalarının işsizlik düzeyi üzerindeki etkisinin, yapılan bazı çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlardan ötürü tartışmalı olduğu söylenebilir. Bu politikaların maliyetleri yanında görece faydalarını bile kabaca değerlendirme imkânı veren ve yeterli bilgileri içeren az sayıda çalışma vardır. Nitekim pek çok çalışma, problemleri değerlendirmek bir yana maliyetleri tamamen görmezden gelmektedir

Card ve diğerlerine göre (2010: 27), sadece bir yıl içinde anlamsız hatta hiçbir olumlu etkisi tespit edilemeyen birçok aktif istihdam programının 2 ya da 3 yıl sonra önemli ölçüde olumlu etkisi olduğu görülebilir. Bu durumun nedenlerinden birinin kısa vadeli programların uzun vadeli programlara göre değerlendirmeye daha az elverişli olması olarak gösterilebilir. Bir diğer nedenin ise çalışmalardaki çeşitli metodolojik sorunlar olabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca sınıf ve işbaşı eğitim programlarının tahmini verimliliklerinin büyük olasılıkla kısa vadeden ziyade orta vadede görüldüğü ve sübvansiyonlu kamu sektörü işleri programlarının genellikle aktif istihdam politikalarının diğer türlerine göre daha az başarılı olduğu ifade edilmiştir. Heckman ve diğerleri (1999), Kluve ve Schmidt (2002) ile Kluve (2010) tarafından yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. (Card ve diğerleri, 2010: 27).

20 OECD üyesi ülkede 1985-1999 dönemi için yapılan bir başka araştırmada ise sadece mesleki eğitim politikalarının işsizliği azaltmada etkili olduğu, kamu istihdam hizmetleri ve işe yerleştirme programlarının çok az bazı olumlu etkileri olduğu, istihdam ve ücret sübvansiyonlarının ise hiçbir etkisi olmadığı tespit edilmiştir (Uşen, 2007: 68). Huitfeldt (1996:22) ise bu politikalara katılan işsizlerle istihdama geçişleri arasında herhangi pozitif bir ilişki bulamamıştır (Biçerli, 2001: 5). Nie ve Struby (2011: 46) tarafından 20 OECD ülkesinin 1998-2008 dönemindeki verileri kullanılarak

yapılan çalışmada ise genel olarak aktif işgücü piyasası politikalarının işsizlik oranını azaltma eğiliminde olan maliyetli uygulamalar olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmaya göre aktif işgücü piyasası politikalarında yapılacak %1'lik bir artış işsizlik oranını %0,11 oranında azaltmaktadır (aynı artış pasif istihdam politikalarında yapılacak olduğunda işsizlik oranı %0,01 düşmektedir). OECD ülkelerinde işsiz işçi başına aktif politika harcamaları kişi başına GSYH'nin %19 seviyesindedir. Bu oranı %20'ye çıkarmak işsizlik oranını 0,11 puan aşağıya çekecektir. Özellikle eğitim ve iş arama yardımlarının işsizlik oranlarını aşağı çekmede yararlı olduğu görülmüştür. Yapılacak %1'lik artış eğitim ve iş arama yardımları gibi iki programda yapılırsa işsizlik oranında sırasıyla %0,20 ve %0,31 oranında azalabilecektir. Aktif programların diğer türleri için ise sonuçların karışık olduğu ifade edilmiştir.

Doğrudan iş yaratma programlarının kısa dönemde işsizliği azalttığı uzun dönemde ise bu konuda önemli bir etkide bulunmadığı genelde araştırmaların ulaştığı ortak sonuçlardır. Mesleki eğitim ve iş arama yardımı gibi hizmetleri içermeyen bu tür programların genelde istenilen sonuçları vermediği tespit edilmiştir. Öte yandan bu programlar genelde küçük ölçekli olduğu ve sınırlı sayıda kişiye hizmet verdiği içinde eleştirilmektedir (Karabulut, 2007: 56).

Çalıştırmacı (Workfare) programlarının ise düşük ücreti yaygınlaştırdığı ve işgücünün en altındaki rekabetçi baskıları yoğunlaştırdığını savunan görüşler vardır. Ayrıca bu programlarla özel sektörün ucuz emeği sömürmekte olduğu eleştirileri de yapılmaktadır (Erdem, t.y.: 6). Dünya uygulamaları açısından Workfare uygulamalarının istihdamı arttırdığına dair çok az kanıt vardır. İstihdam yaratmanın aksine Workfare programlarının daha yoğun uygulandığı ABD, Avustralya ve Kanada deneyimleri ise bu programların istihdam üzerinde kısıtlayıcı etkileri olduğunu kanıtlamaktadır (Crisp ve Fletcher, 2008). Hatta iş arama için gerekli uygun zamanı kısıtlayarak, becerikli kişileri gereksiz işlerde çalıştırıp yeteneklerini törpüleyerek ya da işverenler tarafından değerli olan becerili ve deneyimli işgücünü sağlama konusunda başarısız olarak, istihdam yaratma şansını bile azaltabilmektedir. Bunlara paralel olarak Standing'e (2007: 30) göre, bu işler genellikle sahte ve paternalist işlerdir. Bu nedenle çok fazla israfa yol açmaktadırlar. Bu programların sonucunda yapılmak istenen işlerden olumsuz etkilenenlerin negatif düşünceleri haricinde yok denecek kadar az şey elde edilmektedir. Bu programları savunanların en önemli argümanı, çalışmayıp işsizlik parası alanların toplum için bir yük olduğu ve workfare programları vasıtasıyla en azından topluma olan külfetlerinin azaltılabileceği yönündedir. Workfare uygulamaları, Avustralya gibi bazı ülkelerde uzun vadeli işsizliğin azaltılması üzerinde önemsiz bir etkisi olduğunun gösterildiği araştırmalara (Marston ve McDonald, 2007) ve katılımcılar için sürdürülebilir istihdam olanaklarına yardımda etkisiz olduğunun kanıtlanmasına rağmen uygulanmaya devam etmektedir. Aslında burada uygulanan workfare programlarında istihdam artırma gibi bir amaçta yoktur. Esas amaç işsizleri kısa sürelide olsa istihdam etmek, konseyler tarafından işletilen toplum projeleri, hayır işleri gibi faaliyetlere

işsizlerin katılımın sağlayarak çalışma alışkanlıklarını geliştirmek ve onlara bir iki haftada örneğin 20 dolar civarlarında bir katkı yapmaktır (Crisp ve Fletcher, 2008: 15).

Araştırmalar, girişimciliğin ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu ve girişimci sayısında önemli artışlar gösteren ülkelerin, işsizlik oranlarında da büyük düşüşler sağladıklarını göstermektedir (Bilgi ve Arı, 2010: 102-103). Girişimciliği teşvik programlarının sadece kredi programları haline gelmesinin ise başarısızlığı arttıracığı düşünülmektedir. Bu programlarla ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, bu programların itinayla seçilmiş özel bir hedef grubu olmaması halinde, kaynak israfına yol açabileceği gerçeğidir. Bu kaynak israfına neden olabilecek en önemli etken ise, teşviklerin zaten kendi işini kurmaya niyeti ve mali gücü olan kişiler tarafından kullanılabilmesi riskidir. Ancak hedef gruba yönelik başvuru ölçütlerinin iyi belirlenmesiyle ve kurulan takip mekanizmalarıyla bunun önüne geçebilmek mümkün olacaktır (Ayan, 2014: 27).

İstihdam sübvansiyonlarının; maliyetleri düşürücü etkisi sebebiyle ihracat desteği sağlaması, işletmelerin kayıt dışılığa olan eğilimlerine engel olması, kayıt dışı istihdamın azaltılmasıyla kayıt altına alınan işçinin ödeyeceği gelir vergisiyle hazineye katkı yapması ve işsizliğin azalmasıyla sosyal dışlanmanın ve aile içerisindeki gerginliklerin azaltılması yoluyla toplumsal bunalımların önüne geçilmesi gibi sosyal faydayı artırıcı olumlu etkiler yarattığı bilinmektedir (Ayan, 2014: 24). Ancak istismara oldukça açık olan bu programların kamu kaynağının verimsiz bir şekilde dağıtılması ihtimalini barındırması ise uygulandığı ülkelerde eleştirilmesine neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki bozuk ekonomik ilişkiler nedeniyle vergilerin büyük kısmını taşıyan ücretli ve dar gelirli kesimler, kamu kaynağının bu şekilde nispeten daha zengin olan girişimcilere ve firmalara verilmesine direnç göstermektedirler. Bu nedenlerle programların uygulandığı ülkede başarılı olabilmesi için adaletli bir vergileme sistemine ve daha şeffaf bir ekonomik-sosyal yapıya ihtiyaç olduğu (Tiryaki, 2007: 39) göz ardı edilmemelidir. Standing (2007: 30), ücret desteklerini şiddetle eleştirmekte ve ücret desteklerinden ve istihdam desteklerinden esas olarak faydalananların işverenler olduğunu belirtmektedir. Söz konusu destekler işverenlere daha düşük maaş ödeme, daha az maliyetle çalışma vb. imkânları sağlamaktadır. Bu destekler piyasayı çok bozmaktadır. Çünkü destekler çoklukla hâlihazırda istihdam sağlamış şirketler değil yeni istihdam yaratan şirketlere verilmektedir. Böylece piyasaya yeni girenlere uzun zamandır işini yapan firmalar karşısında avantaj sağlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında buna adil bir uygulama demek zordur. Genel olarak bakıldığında bu programların damgalanma (program belgesini elinde bulunduranların işveren tarafından yetersi görülmesi), etkinlik kaybı (program belgesini elinde bulunduranların işveren tarafından zaten işe alınacak olması), ikame (çalışanların çıkarılarak program belgesini elinde bulunduranların işe alınması) ve işten çıkarılma (programdan yararlanamayan firmaların maliyet avantajını kaybederek kapanması) gibi olumsuz etkiler yaratabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Ayan, 2014: 23 ve 24).

İş arama yardımları ve hizmetleri ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ise ortaya çıkan sonuçların birçoğu amaçlanan hedeflere ulaşmada başarılı olduğunu, iş arama verimliliğinin

arttırdığını ve sonuçların genellikle olumlu bir eğilim izlediğini göstermiştir (Kastoryana ve Klačuw, 2011). Programın uygulandığı dönemdeki ekonomik konjonktürün sonuçları etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre ekonominin büyüme gösterdiği dönemlerinde elde edilen olumlu sonuçlar, daralma dönemlerinde kimi zaman elde edilememektedir (İş ve Meslek Danışmanlığı, 2011: 34). Programa paralel uygulanan mesleki eğitim gibi programlar iş arayanın becerilerine katkıda bulunduğu için işte kalma süresinin uzamasına ve iş arayanın daha yüksek ücret alabilmesine de etki edebilmektedir. Ancak kısa süreli kurslar sırasında sağlanan becerilerin yok olması uzun sürmeyebilir ve ayrıca programların etkileri dolayısıyla katılım sonraları azalabilir. Bu olumsuz etkilere rağmen özel beceri ve yetenekler sunan (Almanya ve Fransa gibi) kısa vadeli kurslar, düşük yetenekli kişilere ve uzun süreli işsizlere yardımcı olabilmektedir. Buna karşılık bütünüyle destekleyici iş arama faaliyetleri (Avusturya gibi) yüksek istihdamla kısa süreli işsizlere de yardımcı olabilir (Thomson, 2009: 25). Thomson (2009: 25-26) tarafından 9 Avrupa ülkesi üzerinde yapılan deneysel çalışmaya göre iş arama yardımı programlarının birkaç farklı kombinasyonla uygulandığı görülmüştür. Farklı ülkelerde bu programlara paralel uygulanan diğer mekanizmalar bu farklı kombinasyonları ortaya çıkarmaktadır. İş arama yardımı programlarına paralel uygulanan programlardan danışmanlık hizmetlerinin işsizliğin azaltılmasında ya hiç ya da çok az olumlu etki gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak yoğun danışmanlık ve kısa süreli eğitim kursları ile birlikte uygulanan bu programların özellikle bireysel işsizliği azaltmak konusunda başarılı olduğunu göstermiştir (Thomson, 2009: 1). Kluge ve Weber (2010) yaptıkları çalışmada bu programların kısa vadede olumlu etkiler gösterdiğini belirlemişlerdir (Kastoryana ve Klačuw, 2011). Kluge (2010) ve Card ve diğerleri (2010) tarafından yapılan çalışmalara göre iş arama yardımı programlarının kamu sektörü istihdam programlarına göre iş bulma üzerine daha fazla olumlu etkileri vardır (Muller ve diğerleri, 2014:4). Programın Kanada'da olduğu gibi iş arama faaliyetlerine ayrılan zamanın artmasına ve Hollanda'da olduğu gibi iş yerleşmede kolaylık sağladığına dair gözlemler vardır (İş ve Meslek Danışmanlığı, 2011: 34).

IV. TÜRKİYE'DE AKTİF İSTİHDAM POLİTİKALARI

Türkiye'de yıllar itibarıyla TÜİK/OECD tarafından derlenen işsizlik oranlarına bakıldığında 2005'de %9,5/9,2, 2006'da %9/8,6, 2007'de %9,2/%8,8, 2008'de %10/%9,7, 2009'da %13,1/%12,6, 2010'da %11,1/%10,7, 2011'de %9,1/%8,8, 2012'de %8,4/%8,2, 2013'de %9/8,7, 2014'de ise %9,9/10 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 2009 yılı başından beri işsizlik oranını düşüren ülkelerden biri olduğu görülmektedir. Buna rağmen aynı dönemdeki OECD ortalamaları ise 2005'de %6,6, 2006'da %6,1, 2007'de %5,6, 2008'de %6, 2009'da %8,1, 2010'da %8,3, 2011-2012-2013'de %7,9 ve 2014'de %7,4 olarak gerçekleşerek her dönem Türkiye'nin işsizlik oranlarının altında kalmıştır.

Türkiye'nin işsizlik ve yoksulluk oranlarına bakıldığında planlı bir ulusal istihdam politikasının tam manasıyla oluşturulamadığı görülmektedir. Mevcut durum büyüme, enflasyon, mali disiplin sağlama gibi farklı alanlara odaklanıldığı izlenimini yaratmaktadır. Türkiye'de OECD

geneline paralel olarak emek piyasasında, pasif politikaların daha çok uygulama alanı bulduğu (Kesici, 2011: 94) ancak 2013-2015 yıllarını kapsayan Orta Vadeli Plan incelendiğinde aktif istihdam programları kapsamında ki politikaların yaygınlaştırılmasının amaçlandığı görülmektedir.

Türkiye’de aktif politikaları yürütmekle yükümlü olan kuruluş Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren İŞKUR’dur. Yönetmelik ve mali bakımdan özerk olan İŞKUR aktif istihdam programları kapsamında Mesleki Eğitim Kurslarını, Girişimcilik Eğitim Programlarını, İşbaşı Eğitim Programlarını, Toplum Yararına Programlarını uygulamakta ve bunları diğer kurs, program, proje ve özel uygulamalar (İŞKUR, 2015) ile desteklemeye çalışmaktadır. Bu programlar daha çok son on yılda uygulanmaya başlanmış ve özellikle 2009 yılından sonra belirgin bir artış yaşanmıştır.

Türkiye’de kurs ve programlar şeklinde gerçekleşen aktif emek piyasası programlarından 1988-2008 yılları arasında yararlanan kişi sayısı 215.000 civarındayken; işsizlik sorunu ile daha etkin bir şekilde mücadele etmek amacıyla yapılan yasal düzenlemeler sonrasında 2009 yılından bu yana kurs ve programlardan yararlanan kişi sayısı bir buçuk milyonu geçmiştir. Bu çalışmalar İşsizlik Sigortası Fonundan 2009 yılından itibaren her yıl Kanun gereğince aktarılan kaynakla yürütülmektedir. İŞKUR, İşsizlik Sigortası Fonundan kurs ve programlar için 2009 yılından 2014 yılı sonuna kadar 1,44 milyar TL kaynak kullanmıştır. 2015 yılında ise 1,03 milyar TL tahsis edilerek 2009-2014 yılları arasında tahsis edilen toplam kadar kaynak tahsisi bir yılda yapılmıştır.

İŞKUR 2012 yılında toplamda kamuda 137.648 kişiyi işe yerleştirmiştir. Bunun 105.519 kişisi erkek, 32.129’ u kadındır. Bunun genel işe yerleştirme toplamına oranı % 24,7’ dir. 2012 yılında toplamda özel sektöre ise 418.939 kişi işe yerleştirilmiştir. İŞKUR’un işe yerleştirme oranı 2013 yılında artarak %25,7’ye yükselmiştir. İŞKUR bu hizmetleri yürütebilmek için 3.831 iş ve meslek danışmanı istihdam etmiştir. Türkiye’de özel istihdam büroları tarafından da aracılık hizmetleri verilmektedir. 2014 Ekim itibarıyla işlevlerine devam eden büro sayısı 399 tanedir. 2015 yılı Ocak-Mart döneminde sayısı 1.125 olan programdan 12.385 erkek, 10.313 kadın toplam 22.698 kişi yararlanmıştır (İŞKUR, 2015).

Türkiye’de uygulanmaya çalışılan programların ortak nitelikleri dikkate alındığında aktif istihdam politikalarının 5 farklı program şeklinde incelenmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Birbiriyle paralel ve uygun koşullarda uygulanmaya çalışılan bu programlar; i) Doğrudan İş yaratma Programları (Toplum Yararına Programları), ii) İstihdam Sübvansiyonları ve Ücret Destekleri, iii) Girişimciliği Teşvik Programları, iv) Mesleki Eğitim ve Beceri Kazandırma Politikaları ve v) Mesleki Danışmanlık Programları-Özel İstihdam Büroları-İş Arama Programlarıdır (İş Arama Teşvikleri). Türkiye’de bu kapsamında en çok bilinen uygulamalar mesleki eğitim ve beceri kazandırma kursları ile toplum yararına çalışma programlarıdır.

A. Doğrudan İş yaratma Programları (Toplum Yararına Çalışma Programları)

Toplum Yararına Çalışma Programı, “Workfare” programlarının Türkiye’de muadilidir. Bu programlar katılımcıların; kamusal altyapının yenilenmesi, çevre temizliği, vadi ve dere ıslahı, yenileme, erozyon engelleme çalışmaları, ağaçlandırma, park düzenlemeleri, tarihi ve kültürel mirasın korunması, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı resmi okullarda çevre düzenlemesi, bakım onarım ve temizlik işleri yapılması gibi “toplum-kamu yararına” işler ya da hizmetlerde, kendi rızalarıyla, geçici olarak, asgari ücretle ve sosyal sigorta primleri ödenerek çalıştırılması ile yürütülmektedir. Gerektiğinde istihdam edilebilirlikle birlikte katılımcılara iş arama teknikleri ve kısa süreli işbaşı eğitimi gibi hizmetler de verilebilmektedir. Toplum yararına çalışma programı ilgili yönetmelikte “İşsizliğin yoğun olduğu dönemlerde işsizlerin kısa süreli istihdam ve eğitimini amaçlayan, doğrudan veya yüklenici eli ile (üniversiteler gibi...) toplum yararına bir iş ya da hizmetin gerçekleştirilmesini sağlayan programlar” şeklinde ifade edilmektedir.

Toplum yararına çalışma programına katılmak için işsizlerin İŞKUR’a kayıtlı olması ve 18 yaşını bitirmiş olması gerekmektedir. Ayrıca bu kişilerin emekli, malul, dul ve yetim aylığı gibi bir ücret elde etmemesi ve Sosyal Yardım Bilgi Sistemi üzerinden yapılacak sorgulamada da herhangi bir nakdi sosyal yardım almaması gereklidir. Programlara talep fazla ise noter huzurunda yapılacak kura çekimi ile katılımcılar belirlenir. İŞKUR dışında başka bir program ya da kurstan yararlanmış olanlar 6 ay geçmeden bu programa başvuramazlar. Devam etmekte olan bir toplum yararına çalışma programından mazeretsiz ayrılanlar, bireysel kusuru nedeniyle ilişkisi kesilenler ve program bittikten sonra niteliklerine uygun en az üç iş teklifini mazeretsiz olarak kabul etmeyenler son yararlanma tarihi üzerinden 24 ay geçmedikçe yeni bir programa başvuramamaktadırlar. Yararlanıcılar haftada en fazla 45 saat çalışarak bir yıl içinde en fazla 9 ay süreyle ilgili programdan yararlanabilirler. Yeni bir programdan 9 ay bittikten sonra 3 ay bekleyerek faydalanabilen katılımcı, aynı uygulayıcı tarafından düzenlenen programdan en fazla 18 ay yararlanabilmektedir. Toplum Yararına Çalışma Programları (TYP)’dan Türkiye genelinde 2008’de 139 kişi, 2009’da 45.467 kişi, 2010’da 42.066 kişi, 2011’de 64.085 kişi, 2012’de 191.998 kişi, 2013’de 197.182 kişi yararlanmıştır.

B. İstihdam Sübvansiyonları ve Ücret Destekleri

Türkiye’de eski hükümlü istihdamı, işverenlerin sigorta prim paylarının devletçe ödenmesi, gelir vergisinin istihdama bağlı olarak azaltılması, özürlü istihdamı, işsizlere kendi işlerini kurmaları için mikro kredi verilmesi istihdam sübvansiyonları ile ilgili düzenlemeler olarak sayılabilir. Uzun süredir uygulanan özürülülerin istihdamı ile ilgili yasal düzenlemeler, 1998 yılında yürürlüğe giren ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki istihdamı teşvik etmek amacıyla oluşturulmuş 4325 sayılı yasa bunlardan bazılarıdır. 4325 sayılı yasa işverenlerin ödemesi gereken sigorta primlerinin devlet tarafından ödenmesini ve böylece işverenlerin teşvik edilmesini öngörmektedir. Bu yasa ile işverenlerin ücret maliyetlerinin %21-% 27 arasında düşürülmesi sağlanmıştır. KOSGEB aracılığı ile

yatırım ve istihdamın geliştirilmesine yönelik, kalkınmada öncelikli bölge ve illeri kapsayan ve çoğu işverene yönelik destekler de uygulanmaktadır. Bölgeye göre belli sayıyı geçen işçi çalıştırılması durumunda ilgili işletmelerin kurumlar ve gelir vergisi, gelir vergisi stopajı ve sigorta primlerinde indirim veya muafiyet uygulaması olmaktadır (Taş ve Bozkaya, 2012: 163). Kanunla belirlenmiş alanlarda yatırım yapacak olan işletmelere; çalıştırılacak işçi sayısına göre elektrik enerjisi giderlerinin %20-50 arasında değişen kısmının devlet tarafından karşılanması, bedelsiz yatırım yeri tahsis edilmesi ve çalışanların ücretlerinden kesilen damga ve gelir vergisi gibi vergilerin iki yıl süre ile ertelenebilmesi (Korkmaz ve Mahiroğulları, 2007: 127-133) gibi kolaylıklar getirilmiştir. KOSGEB, İŞKUR ve Türkiye Vakıflar Bankası işbirliği ile uygulanan kredi programı çerçevesinde faizi KOSGEB tarafından ödenen “faiz destekli istihdam kredisi” gibi programlarda bu alandaki diğer çalışmalar arasında sayılabilir. Ancak Türkiye’de KOSGEB aracılığı ile KOBİ’lere sağlanan avantajlar nitelik, çeşitlilik ve mali büyüklük açısından değerlendirildiğinde KOBİ’lerle yaratılan katma değer, istihdam, ödedikleri vergi miktarı vb. değerler AB üyesi ülkelere göre nispi olarak yetersiz kalmaktadır (Doğan, 2010: 104).

Türkiye’de son açıklanan istihdam teşvik paketinde özel sektör işyerlerinde 6 ay süreyle İşbaşı Eğitim Programında (İEP) çalışacak kursiyerlere İŞKUR tarafından net asgari ücret ödeneceği ve işverenin kursiyerler için yaptığı harcamaların vergi matrahından düşürülebileceği ifade edilmiştir. İşbaşı Eğitim Programı sonrası kursiyerler aynı işkolunda işe almırsa; İmalat sektöründe 42 ay, diğer sektörlerde ise 30 ay boyunca SGK işveren primi İŞKUR tarafından ödenecek ve 2015 Temmuz ayına kadar işbaşı eğitimine başlanmış olması halinde ise ilave 6 ay daha desteklerden faydalanılabilecektir.

C. Girişimciliği Teşvik Programı

Türkiye’de girişimcilik faaliyetlerini teşvik amacıyla uygulanan programlar “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) ile Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) arasındaki Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi (UGE) İşbirliği Protokolünde” belirlenen esaslar çerçevesinde İŞKUR ve KOSGEB tarafından koordineli bir biçimde uygulanmaktadır. Bu programlarla İŞKUR’ a kayıtlı, 18 yaşını geçmiş, daha önceden benzer girişimcilik eğitimi programından yararlanmamış, danışmanlık hizmetinden yararlanıp bu hizmetlerden olumlu görüş alan işsizler için kendi işlerini kurmaları veya geliştirmeleri amacıyla çalışmalar yapılmakta, eğitimler verilmektedir. Eğitim bitiminde, kursiyerlere “Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi Katılım Belgesi” verilmektedir. Girişimcilik eğitimleri genellikle uygulamalı yapılmakta ve dört ana modülden oluşmaktadır. Eğitimler toplam 70 saatlik sınıf içi dersler ve atölye çalışmalarını kapsamaktadır. Buna göre; Modül 1: Girişimcilik özelliklerinin sınanması, iş fikri geliştirme ve yaratıcılık egzersizleri- 8 saat: Modül 2: İş planı kavramı ve öğeleri (pazar araştırma, pazarlama planı, üretim planı, yönetim planı, finansal plan) - 18 saat: Modül 3: İş planı öğelerinin pekiştirilmesine yönelik atölye çalışmaları (pazar araştırma, pazarlama planı, üretim planı, yönetim planı, finansal plan) - 24 saat: Modül 4: İş

planının yazılması ve sunumunda dikkat edilecek hususlar - 20 saat şeklindedir. Bir Uygulamalı Girişimcilik Eğitiminde, her bir sınıf için en fazla 30 (otuz) katılımcı kabul edilebilir. Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinde katılımcılardan ücret alınmaz. Eğitim ana modüllerine %80 (seksen) oranında devam eden katılımcılar katılım belgesi almaya hak kazanır. Girişimcilik programlarında kursiyer zaruri gideri, İş kazası ve meslek hastalığı sigorta prim ve Genel Sağlık Sigortası primi gibi giderler karşılanmaktadır (İŞKUR, 2015; KOSGEB, 2015).

Yeni girişimci desteği kapsamında; 3.000 TL geri ödemesiz İşletme Kuruluş Desteği (İşletme Kuruluş Giderleri); işletmenin kuruluş tarihinden itibaren 12 ay içinde satın alınan/alınacak makine, teçhizat, yazılım ve ofis donanımları için 15000 TL Kuruluş Dönemi Makine, Teçhizat, Yazılım ve Ofis Donanım Desteği; desteğin başlangıç tarihinden (Taahhütnamenin evrak kayda alındığı tarih) itibaren 24 ay içinde gerçekleşen işletme giderlerine yönelik geri ödemesiz olarak verilen üst limiti her ay için 1.000 TL olmak üzere toplam 12.000 TL İşletme Giderleri Desteği ve desteğin başlangıç tarihinden (Taahhütnamenin evrak kayda alındığı tarih) itibaren 24 ay içinde satın alınacak, makine ve teçhizat için teminat karşılığı geri ödemeli olarak verilen üst limiti 70.000 TL Sabit Yatırım Desteği (KOSGEB, 2015) verilmektedir.

Girişimcilik Eğitim Programı'ndan başladığı 2009 yılından bu yana 120.000'e yakın kişi yararlanmıştır. Kullanıcı sayısı her yıl artan programdan 2009'da 9 kişi, 2010'da 8.306 kişi, 2011'de 24.145 kişi, 2012'de 25.475 kişi, 2013'de 25.166 kişi, 2014'de 31.648 kişi yararlanmıştır (İŞKUR, 2015).

D. Mesleki Eğitim ve Beceri Kazandırma Politikaları

Türkiye'de temel uygulayıcısı İŞKUR olan mesleki yetiştirme uygulamaları kamu kurumları, özel sektör, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları gibi geniş bir alanda kullanılıp uygulanarak yaygın eğitim kategorisinde yer almaktadır. İşgücünün niteliğini yükseltmek, işsizlikten daha fazla etkilenen grupların istihdam edilebilirliğini artırmak, iş arayan kesim için bilgilendirme ve danışmanlık faaliyetinde bulunmak, işsizliğin süresini kısaltmak ve açık işlere göre iş arayanların becerilerini uyumlaştırmak amacıyla kullanılan bu hizmetler, özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların desteğiyle uygulanan çeşitli proje ve programlar çerçevesinde yürütülmektedir. İŞKUR bünyesinde, 2007 yılından itibaren i) istihdam garantili işgücü yetiştirme kursları, ii) kendi işini kurmak isteyenlere yönelik meslek edindirme kursları, iii) özürlülere yönelik mesleki eğitim ve iyileştirme faaliyetleri, iv) hükümlülerin mesleki eğitimine yönelik çalışmalar ve v) işsizlik sigortası kapsamında işsizlere verilen eğitimler şeklinde (Kesici, 2011:96) beş farklı işgücü mesleki yetiştirme hizmeti verilmektedir. Bu yürütülmesi için Çalışma ve Sosyal Güvelik Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında 2005 yılında "İşgücü Yetiştirme ve Uyum Hizmetleri Protokolü" imzalanmıştır. (Işığışok ve Emirgil, 2009: 222).

İŞKUR tarafından düzenlenen mesleki eğitim işgücü yetiştirme kursları, istihdam garantili ve genel olmak üzere iki türdür. Kurslar maksimum altı ay süreli haftalık 5-8 saat arası haftada 40 saattir. Freze tezgâhı operatörü, dikiş makinesi operatörü, çağrı merkezi görevlisi ve hasta kabul görevlisi gibi işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu tüm meslekler için kurslar düzenlenebilmektedir. İşgücü yetiştirme kurslarından; İŞKUR'a kayıtlı 15 yaşını tamamlamış işsizler, mesleğin gereklerine uygun özellikleri olanlar, yüklenici tarafından belirlenen ve kurumca onaylanan özel şartlara sahip olanlar, aynı meslekte daha önce hiç kurslara katılmamış olanlar, farklı meslekte son 24 ay içinde kurslara katılmamış olanlar ve emekli olmayanlar yararlanabilmektedirler. İstihdam garantili mesleki eğitim kurslarına katılanların en az yüzde ellisi, en az yüz yirmi gün olmak üzere kurs süresi kadar istihdamda kalmaktadır. İşsizlikle mücadelede devamlılığın sağlanması için iş dünyasına sigorta işveren payı desteği de verilmekte ve İŞKUR eğitimlerinden birini tamamlayan kursiyeri işe alan işyerine, kursiyer için ödenecek sigorta işveren payını 42 ay boyunca ödememe fırsatı sunulmaktadır. Ödemeyi işveren adına İŞKUR yapmaktadır. Kurslara devam mecburidir. Kabul edilebilir mazereti olanlara eğitici-öğretici tarafından yazılı olarak izin verilebilir. Ancak bu izin süreleri toplamının doktor raporu ile tevsik edilebilen en fazla 5 günlük sağlık izini dışında, hangi sebeple olursa olsun kurs süresinin 1/10'unu aşması halinde kursiyerlerin kursla ilişkileri kesilir. Mesleki eğitim kursları ücretsiz olup Kurum tarafından kursiyerlere devam ettiği fiili eğitim günü süresince ödeme 20 TL yapılmaktadır. Ayrıca İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sigortası ile bakmakla yükümlü olunan kişi durumunda olmayanlar için Genel Sağlık Sigortası Prim Giderleri de İŞKUR tarafından ödenmektedir (İŞKUR, 2015).

Mesleki Eğitim Kurslarından 2004-2008 yılları arasında 71.363 kişi ve 2009 yılından bu yana da dalgalı bir seyir izleyerek bir milyonun üzerinde işsiz yararlanmıştır. 2011 yılı sonu itibarıyla İŞKUR tarafından açılan toplam işgücü yetiştirme programlarına 250.016 kişi katılmıştır. Katılımcıların 147.109' si erkek, 102.907' si kadınlardan oluşmuştur. Toplam açılan kurs sayısı 16.594' dür (İŞKUR, 2011). Maksimum yararlanıcı sayısına 2012 yılında (206.946 kişi) erişen kurslardan, 2013'de 124.152 kişi, 2014'de 109.666 kişi ve 2015'de (ocak-mart dönemi) 41.714 kişi yararlanmıştır. İş arama sürecinde olan bireylerin bilgi ve becerilerini arttıran aktif istihdam politikalarının işe yerleştirmeler üzerinde etkisini görebilmek için kurs sonrası işe yerleştirmeleri takip etmek gerekmektedir. Ancak sadece istihdam garantili kurslarda bu rakamları görebilmek mümkündür. 2011 yılı içinde toplam 191 "iş garantili kurs" düzenlenmiş, bu kurslarda 8 bin 703 kişiye eğitim verilmiş ve 2011 yılında "iş garantili kurs" eğitimi alan kursiyerlerin % 50'si 2012 yılı itibarıyla istihdama katılmıştır.

2009 yılından uygulamaya başlanan İşbaşı Eğitim Programı'nda 2012 yılından itibaren yapılan mevzuat değişiklikleri ile daha fazla işveren ve işsiz faydalanması sağlanmıştır. 2012'de 31.773 kişi olan yararlanıcı sayısı, 2013 'de 63.660 kişiye ulaşarak yapılan kanuni bir değişikliğin yaratabileceği etkiyi göstermektedir. 2014 yılı yararlanıcı sayısı ise 59.456 kişidir. Yapılan düzenlemeler sonrası

programdan yararlananların sayısı son 3 yılda yaklaşık 4 kat artış göstermiştir. Programın başladığı 2009 yılından bu yana ise 200.000'e yakın kişi bu programdan yararlanmıştır (İŞKUR, 2015).

Bu tür mesleki eğitim programları ülkemizde belediyeler tarafından da yapılmaktadır. Bunlardan biride İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları'dır (İSMEK). Halen İstanbul'un 38 ilçesinde faaliyet gösteren 228 kurs merkezinde 181 dalda 29 ana alanda 2000'in üzerinde usta öğretici ile eğitim veren İSMEK' in bugüne dek mezun sayısı 1 milyon 392 bin kişiyi ulaşmıştır.

E. Mesleki Danışmanlık Programları-Özel İstihdam Büroları-İş Arama Programları

Türkiye'de mesleki danışmanlık, iş arama ve mesleki eğitim programları ağırlıklı olarak birlikte uygulanmaktadır. Bu programların hedef kitleleri arasında da ciddi paralellikler vardır. Mesleki danışmanlıkta bireyler veya gruplar halinde yararlanıcılarla görüşmeler yapılarak bu kişilerin meslek seçiminin önemini anlaması, işyerleri ve eğitim olanakları hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanır. Ayrıca iş danışmanlığı kapsamında ilgili kuruma başvuran ve iş arayan işsizlere, mesleki eğitim merkezi, meslek lisesi, meslek yüksekokulu ve üniversite son sınıf öğrencileri ile askerlik görevini tamamlamak üzere olan er ve erbaşlara iş arama, iş bulma ve işi elde tutma, işverenle görüşme, özgeçmiş hazırlama konularında yardımcı olmak üzere iş arama becerileri geliştirme eğitimi de verilmektedir. İş ve meslek danışmanlığı hizmetleri tüm İŞKUR İl/Hizmet Merkezlerinde verilmektedir (İŞKUR, 2015).

Türkiye'de danışmanlık programlarına katkıda bulunan "Meslek Bilgi Merkezleri" ise meslekler ve eğitim yerleri hakkında bilgiler vermekte, meslek ve eğitim yeri seçme aşamasında bulunan kişilerin doğru ve bilinçli karar vermesine yardımcı olmaktadır. Meslek bilgi merkezine bireysel veya gruplar halinde başvurulur. Öğrenciler bu merkezlerde bulunan kaynaklarından ücretsiz yararlanmakta ve okullarda görev yapan rehber öğretmenler bu merkezlerdeki kaynaklardan yararlanarak öğrencilerini bilgilendirebilmektedirler. Bu şekilde öğrenciler İŞKUR'a yönlendirilmekte, kişiler meslek seçimlerini bilinçli yapmakta ve karşılaşılabilecek tüm alternatiflerin değerlendirilebilmesi sağlanmaktadır (İŞKUR, 2015).

En önemli kurumlardan biri olan Özel İstihdam Büroları için ise Türkiye'de ki ilk düzenleme 25.6.2003 tarihli ve 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanununun 32. maddesi ile yapılmıştır. Bu kanuna dayanılarak hazırlanan, 01.8.2008 tarih ve 26954 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanmış olan "Özel istihdam Büroları Yönetmeliği" özel istihdam bürolarına izin verilmesi, büroların çalışma ve denetimi ile ilgili usul ve esasları belirlemektedir (İŞKUR, 2012). Özel istihdam büroları, İŞKUR tarafından "Özel hukukun koruması altında ve belirli bir sözleşme çerçevesinde işe yerleştirme faaliyeti karşılığı sadece işverenden ücret alarak, iş arayandan herhangi bir ücret ya da komisyon almaksızın, Türkiye İş Kurumundan yetki almak şartıyla, işgücü piyasasında iş arayanlarla eleman arayanlar arasında, bir işyerinde veya 9.6.2004 tarihli ve 5187 sayılı Basın Kanununda yazılı araçlarla ya da radyo,

televizyon, video, internet, kablolu yayın veya elektronik bilgi iletişim araçları ve benzer yayın araçlarından biri ile en etkin şekilde aracılık hizmeti sağlayan gerçek ya da tüzel kişilerdir.” (İŞKUR, 2012) şeklinde tanımlanmıştır.

Bu bürolarda verilen hizmetler ise genel olarak 3 farklı kritere göre şekillenmektedir. Birinci grupta yer alanlar ücret karşılığı hizmet veren özel istihdam büroları, yurtdışı istihdam büroları ve yabancı işçi getirip çeşitli işlere yerleştiren bürolar örneklerinde olduğu gibi işgücü arz ve talebi arasında aracılık etmektedir. İkinci kategoriye giren büroların gerek işverenler gerekse işçilerle sözleşme hükümleri çerçevesinde üçlü bir ilişkileri vardır. Bunlar geçici işçi sağlayan bürolar, sözleşme esasına dayalı çalışan bürolar ve leasing bürolarıdır. Üçüncü kategoride bulunan bürolar işe yerleştirme süresinden çok hizmetlerin performansı ile ilgili olarak çalışırlar. Yönetici araştıran kurumlar, ihtiyaç fazlası personele yeni iş imkânları arayan özel istihdam büroları, iş arama danışmanlığı yapan kurumlar ve personel yönetim danışmanlıkları bu kategoriye girer (Fırat ve Aksüyek, 2009: 7). Bürolar eğitilmiş ve kalifiye işçiye daha rahat iş bulabilirler. Bu sebeple büroların mesleki eğitim verebilmelerinin sağlanması etkililiklerinin artışı için önemli olabilir. Özel İstihdam Büroları Hakkında Tebliğ’in birinci maddesinde de bu öneme binaen büroların iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyeti yanında, işgücü piyasası, istihdam ve insan kaynaklarına yönelik hizmetlerde de bulunabileceği ifade edilmiştir. Bu hizmetlerin eğitim faaliyetlerini de içerdiği rahatlıkla kabul edilebilir (Alpagut, 2006:578). Türkiye’de ki özel istihdam bürolarının 2004 (haziran) - 2011 yılları arasında işe yerleştirme faaliyetlerine baktığımızda 84.328’ si kadın, 166.214’ ü erkek olmak üzere toplamda 250.542 kişiyi işe yerleştirmişlerdir (İŞKUR, 2012).

Türkiye’de faaliyette bulunan bir diğer hizmette Tarım Aracılarıdır. Tarımda aracılık hizmeti, mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmak amacıyla, buldukları illerden diğer illere giden ya da aynı il içerisinde çalışacak tarım işçileri ile tarımsal faaliyette bulunan işverenlere yönelik bir hizmettir. Bu hizmet, Türkiye İş Kurumunca izin verilen gerçek ya da tüzel kişilerce yerine getirilmektedir. 4904 Sayılı Türkiye İş Kurumu Kanununun 3/d maddesi ile 27.05.2010 tarih ve 27593 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği kapsamında tarımda iş ve işçi bulma aracısı olarak faaliyette bulunmak isteyen gerçek kişiler ile tüzel kişilerin; izin almak üzere gerekli bilgi ve belgelerle birlikte, Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğüne (İŞKUR) başvurmaları gerekmektedir (İŞKUR, 2012).

İŞKUR’un aktif istihdam politikaları kapsamında kullanılan birçok uygulamanın iş arama yardım programları adı altında tek bir isim ile ifade edildiğini de görmekteyiz. İş arama teşvikleri, işe yönlendirme yardımları veya işe başlama yardımı şeklinde de adlandırılan bu programlar dünya uygulamalarına paralel olarak danışmanlık, mesleki rehberlik, kariyer planlaması, iş komisyonculuğu, iş arama kursları, bilgilendirme gibi pek çok faaliyetler yelpazesinden oluşur. Bu yardımlar Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 14.04.2014 tarihinde çıkarılan “Sosyal Yardım-İstihdam Bağlantısının Etkinleştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar” genelgesinde “İstihdamı Teşvik Yardımları”

üst başlığı adı altında ifade edilmiştir. Genelgeye göre; i) Kişinin iş görüşmesine gitmesi ve işe kabul edilmesi durumunda gereken yol masrafı, sağlık raporu, fotoğraf vb. giderler için, bir yıl içinde azami üç kere 40 TL ile 100 TL arası “İşe Yönlendirme Yardımı” verilecektir. ii) İşe yönlendirilen kişilerin, işe yerleşmesi durumunda, aynı yıl içinde bir defaya mahsus olmak üzere, aylık brüt asgari ücretin 1/3’ü kadar tutar “İşe Başlama Yardımı” olarak verilecektir. iii) İşine düzenli olarak devam eden kişiler kömür, eğitim ve gıda yardımlarında öncelikli olarak değerlendirilecektir. İv) Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarından faydalananalar, Geçici İstihdam Görevlisi aracılığı ile ya da kendi çabaları ile işe yerleşmeleri halinde, 3 yıl içinde toplam 12 ay Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarını almaya devam edeceklerdir. v) Hane içinde kişi başına düşen geliri, aylık net asgari gelirin 1/3’ünün üstüne çıktığı tespit edilenlerin Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımları Mütevelli Heyeti tarafından kesilir.

Aynı genelgeye göre sosyal yardımı kullanıcısının, istihdama ve istihdam kazandırıcı faaliyetlere haklı bir neden olmaksızın katılmaması durumunda, düzenli yapılan merkezi yardımlar ve aynı yardımlar dışında, Mütevelli Heyetince herhangi bir nakdi yardım yapılamayacağı ifade edilmiştir. Hedef kitlenin sosyal inceleme tarafından çok zayıf, çok yardım alan, çok çocuklu vb. özelliklere göre Vakfa davet edilerek değerlendirilmesi yapılır. Çalışabilir nitelikte olduğu tespit edilenlerin özgeçmişleri güncellenerek İŞKUR’a kaydı yapılır. Bedenen çalışmaya müsait olunmaması, hanesinde bulunan yaşlı, engelli, hasta, çocuk vb. bakıma ihtiyacı olan kişi veya kişiler bulunması, ikametgâhının işyerlerine günlük ulaşım sağlayacak mesafede olmaması veya Geçici İstihdam Görevlisinin yaptığı görüşme esnasından kişinin çalışmasına engel başka bir hususun varlığı nedeni ile çalışamayacak durumda olanlar Bütünleşik Sisteme nedeni ile birlikte kaydedilir. İşe yönlendirilen bireyler İŞKUR portalından Bütünleşik Sisteme otomatik olarak kaydedilecektir. İşe yönlendirilen ve mesleki kurslara katılanların işe gidip gitmediği merkezi olarak Bütünleşik sistem tarafından, SGK kayıtları üzerinden sorgulanacaktır. İşe giriş belgesi gelmeyenlerin sorgusu sonlandırılıp açık iş sorgulama, iş eşleştirme ve işe yönlendirme işlemleri tekrarlanır. Sistemde kayıtlı olan açık işler için yeterli donanımına sahip olmayanlar İŞKUR sisteminde bulunan mesleki kurslara yönlendirilir.

V. TÜRKİYE’DE AKTİF İSTİHDAM POLİTİKALARININ ETKİLİLİĞİ

Türkiye’de mevcut politikalarla işsizlik sorununun halledilememesi nedeniyle aktif istihdam politikaları sorun giderici bir araç olarak özellikle son yıllarda daha yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu amaçla programların esas uygulayıcısı olan İŞKUR’un daha aktif hale getirilmesi ile ilgili olarak çalışmalar artmıştır. İş için İŞKUR’a başvuruların yıllar içinde işe yerleştirilmelerinde hem rakamsal olarak hem de toplam başvurular içerisinde yüzde olarak artışlar dikkat çekmektedir. Bu artışların en önemli nedeni İŞKUR’un kurumsal yapısının iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve aktif istihdam politikalarının 2009 yılından sonra daha yoğun ve etkin bir şekilde kullanılmasıdır. Günümüzde bir kaç aktif istihdam uygulamasının birbirini tamamlar nitelikte paralel ve bazı

durumlarda karşılıklılık esası gözetildiğinden ötürü sosyal yardımlarla birlikte uygulandığı görülmektedir. Bu uygulama biçimi araçların iç içe giren karmaşık bir yapıya bürünmesine, verimliliğinin ve etkililiğinin izlenmesinde zorluklara ve hedef kitlenin tespit edilmesi sırasında sağlıklı sonuçlara ulaşılamamasına dolayısıyla bu harcamaların israfına neden olabilmektedir. Bu nedenlerle Türkiye’de ki; i) aktif istihdam politikalarının genel olarak neler olduğunu görmek, ii) aktif istihdam politikalarının yoksulluk üzerindeki genel etkililiğini, verimliliğini değerlendirebilmek, iii) aktif istihdam politikalarının karşılıklı etkileşimini analiz edebilmek, iv) aktif istihdam politikalarının etkililiğinin artırılması için nelerin yapılması gerektiğini planlayabilmek ve sonuç olarak v) daha gerçekçi, anlaşılabilir çözüm önerileri ortaya koyabilmek için bazı ölçütler oluşturularak Tablo 1 hazırlanmaya çalışılmıştır. Tabloda kullanılan ölçütler aktif istihdam politikalarının işsizlik ve yarattığı yoksullukla mücadeledeki başarısı üzerinde nelerin etkili olabileceği dikkate alınarak, geniş bir bilimsel literatürün taranması sonucunda oluşturulmuş ve genel kullanımlı ifadeler ilk defa ölçüt oluşturulmak için kullanılmıştır.

Bu amaçla oluşturulan ölçütler şunlardır:⁴ i) Hak Sahiplerine Erişebilirlik (Yoksula Ulaşabilme Ölçütü-Kapsam) (Bağdadioğlu ve diğerleri, 2009: 79) , ii) Yoksula Giden Destek Payı (Bağdadioğlu ve diğerleri, 2009: 79), iii) İstenen Amaçların Başarılması (Calamitsis, 161: 2004), iv) Olası Suistimaller, v) İdari Maliyetler, vi) Kullanıcı Maliyeti, vii) Bağımlılık Düzeyi, viii) Denetim, ix) Objektiflik ve Eşitlik, x) Statik Etkililik, xi) Dinamik Etkililik, xii) Organizasyon, xiii) İstihdam Bağlantısı Kurulabilirliği, xiv) Hedef Kitle (Montgomery ve Weiss, 2005: 7). Bütün ölçütlerin önemi aynı değildir. Kapsamın geniş olmasının hedef kitlede başarısızlığa neden olabilmesi örneğinde olduğu gibi bazı mekanizmaların bütün ölçütlerde başarılı olmayabileceği unutulmamalıdır. Benzer şekilde bütün ölçütlerde bütün hizmetlere aynı başarıyla uygulanamayabilir (Bağdadaioğlu ve diğerleri, 2009: 79).

⁴Oluşturulan bu ölçütlerin ayrıntılı açıklaması için bkz. Yıldız, 2013: 219.

Tablo1: Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Kullanılan Aktif İstihdam Politikalarının Etkililiği

Hedef Kitle	İstihdam Bağlantısı Kurulabilirliği	Organizasyon	Esneklik	Dinamik Etkililik	Statik Etkililik	Objektiflik ve Eşitlik	Denetim	Bağımlılık Düzeyi	Kullanıcı Maliyeti	İdari Maliyetler	Olası Süstümler	İstenen Amaçların Başarılması	Yoksulla Giden Destek Payı	Hak Sahiplerine Erişebilirlik
Doğrudan İş Yaratma Programları (Workfare)	TÜRKİYE’DE “WORKFARE” PROGRAMLARININ UYGULAMASI YOK. “Toplum Yararına Çalışma Programları” uygulanmaktadır. Ancak veriler net değildir.													
İstihdam edilen işsizler	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	Belirsiz	Yüksek	Düşük	Kötü	Düşük	Yok	Yüksek	Bazen (işveren daha çok sağladığında)	Yetersiz	Kötü (işveren daha çok yararlandığında)	Kötü
İŞKUR’a kayıtlı olan ve kursları tamamlayan İşsiz Gençler, Kadınlar, Kalifiye Olmayanlar	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	İyi	Belirsiz	Yetersiz	Yetersiz	Yok	Yok	Yüksek	Belirsiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz
İŞKUR’a kayıtlı olan ve kursları tamamlayan İşsiz Gençler, Kadınlar, Kalifiye Olmayanlar	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	İyi	Belirsiz	Yetersiz	Yetersiz	Yok	Yok	Yüksek	Belirsiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz
İŞKUR’a Kayıtlı Olanlar	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz	İyi	Belirsiz	Yetersiz	Yetersiz	Yok	Yok	Yüksek	Belirsiz	Yetersiz	Yetersiz	Yetersiz
İŞKUR’a Kayıtlı Olanlar	2014 yılı itibarı ile başlandığı için yeterli veri yok.													

Aktif istihdam politikaları ile ilgili yapılan çalışmalar, araştırmalar, eldeki veriler, işsizlik ile yoksulluk rakamları dikkate alındığında ve Tablo 1 incelendiğinde Türkiye’de İŞKUR’un yürüttüğü aktif istihdam politikalarının etkililiğinin hala yeterli olmamakla birlikte giderek arttığını söyleyebiliriz. Türkiye’de uzun süreli işsizliğin önlenmesi açısından önemli olduğu düşünülen bu politikalarda özellikle OECD, Avrupa Birliği ve bazı gelişmiş ülkeler dikkate alındığında bazı temel sorunların olduğu görülmektedir. Bu sorunlar işsizlik ve ortaya çıkardığı yoksullukla mücadelede istenen başarıya ulaşılmasında gecikmeler yaşatmaktadır. Türkiye’deki aktif istihdam politikalarının etkinliğine gölge düşüren temel sorunların şunlar olabileceği düşünülmektedir:

- Aktif istihdam programlarının birbirleriyle ve iyileştirici sonuçlar doğurabilecek diğer programlar, hizmetler ve faaliyetlerle arasında bağlantı hala yeterli düzeyde değildir. Eksik veri tabanları, yetersiz personel ve kaynaklar gerçeklerden uzak planlamalar yapılmasına neden olmaktadır. Bu eksiklikler de geniş alanlı coğrafi hedeflemede ısrar edilerek dar alan coğrafi hedeflemelerin (mahalli idareler gibi) ihmal edilmesine neden olmaktadır⁵. Oysaki başarılı programlarda birden fazla hedefleme mekanizmasının birlikte ve doğru kullanıldığı görülmektedir (Coady ve diğerleri, 2004). Ayrıca Çin’de yapılan bir deneysel çalışmada yerel yönetim harcamalarının yoksulluğu azaltmadaki etkisinin merkezi hükümet harcamalarından daha fazla olduğu tespit edilerek (Karakoyun, 2013) dar alan coğrafi hedeflemenin önemi ortaya konulmuştur.

-Aktif istihdam politikalarının işsizlik ve dolayısıyla yoksullukla mücadeleye katkı yapabildiği bu politikalarından yararlandırılacak kişilerin yani hedeflenen kitlenin iyi belirlenebilmesine de bağlıdır. Ancak Türkiye’de mali tedbirlerin kullanıcılarının seçiminde somut ve sağlıklı ölçütlerin⁶ geç oluşturulması bazı uygulamaların ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerinden bağımsız bir şekilde hazırlanmasına neden olmaktadır.

- Sosyal yardım sisteminin şarta bağlanması ve istihdam bağlantısının güçlendirilmesi etkililiği arttıran bir faktör olarak değerlendirilebilir. 2010 tarihinde Ekonomi Koordinasyon Kurulu tarafından yapılan toplantıda bu konu görüşülmüş ve bir eylem planı oluşturulmuştur. Buna göre (Yüksel, 2012);

Kısa vadede; i) ilk etapta 18-45 yaş aralığındakiler için sosyal yardım alabilme imkânı, İŞKUR'a kaydolma şartına bağlanmıştır. ii) İŞKUR’un, kayıtları dönemsel olarak yenilemesi öngörülmüştür. iii) Sosyal Yardım Bilgi Sistemi’nin (SOYBİS), 2022 sayılı Kanun kapsamındaki yardımlar ile Yeşil Kart uygulamasında da kullanılmasına karar verilmiştir. iv) İŞKUR kayıt sayfası sosyal yardım kurumlarına açılmış, sosyal yardım başvurusunda bulunanların sosyal yardım kurumları tarafından İŞKUR’a kayıtlarının yapılmasına karar verilmiştir. v) Bu eylem planı çerçevesinde İŞKUR’un mesleki eğitim programlarına katılan kişilerin yeşil kart sahipliğinin devamına ve sosyal yardım yararlanıcıları için istihdama yönelik özel programların geliştirilmesine karar verilmiştir.

Orta vade de; i) toplum yararına çalışma programlarında çalıştırılan kişilerin yeşil kartları devam ettirilecektir. ii) Yeşil kartlı kişilerin GSS kapsamına alınmasından sonra mesleki eğitim programlarına katılan kişilerin primlerinin devlet tarafından ödenmesine devam edilecektir. iii) Toplum yararına çalışma programlarında çalıştırılan muhtaç kişilerin GSS primlerinin devletçe ödenmesine devam edilecektir. iv) İŞKUR’un kurumsal kapasitesi geliştirilerek, sosyal yardım

⁵Hedefleme Mekanizmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Yıldız:2013, 119-137.

⁶Türkiye’de somut ve sağlıklı ölçütlerin oluşturulması için yapılan gelir testi işlemleri Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından 2012 başından itibaren Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Bilgi Sistemi üzerinden yürütülmektedir. Gelir testi ile başvuru yapanların merkezi veri tabanlarında kayıtlı bilgileri ve gelir durumları sistem üzerinden incelenmekte, gerekli görülen durumlarda ise ev ziyaretleri yapılmaktadır.

başvurusu dolayısıyla kendisine yönlendirilen kişilerle temasa geçecektir. v) Tüm sosyal yardım programlarında puanlama formülü kullanılacaktır.

Uzun vade de ise bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesinin çıktıkları sosyal yardım faaliyeti yürüten tüm kurumlara açılacaktır. SYDV'lerin ve SHÇEK'in kurumsal kapasitesi geliştirilecektir.

Ancak Eylem Planı ile uygulanmaya çalışılan sosyal yardım alana iş arama şartı ilgili zorluklar devam etmekte ve başarıyı engellemektedir. Bu zorluklar (Yüksel, 2012); i) Sosyal yardım başvurusunda bulunup İŞKUR'a yönlendirilen tüm kişilerle İŞKUR'un kısa sürede görüşme yapamaması, personel yetersizliği, kişilere ulaşamama vs. ii) Bu kişilerin eğitim ve beceri düzeyi dikkate alınarak özel programlar geliştirilmesi ihtiyacı, iii) "Çalışabilir durumdaki kişi" tanımının net olmaması ve İv) Farklı kurumların bu konuda senkronize bir biçimde çalışmamasıdır. Bugün sosyal yardım sisteminden farklı farklı mevzuatlara göre yararlanan 23 milyon kişi bulunmaktadır. Bu zorluklar sebebiyle 2010 yılından günümüze sadece 22.000 kişi sosyal yardımlardan vazgeçerek bir işe yerleştirilebilmiştir. Bu da sosyal yardımlar konusunda hayata geçirilmeye çalışılan bu projenin ve eylem planının çokta başarılı olamadığı anlamına gelmektedir.

-Türkiye'de hedef kitleyi, uygulama verilerini, uygulama sonuçlarını vb.lerini içeren ortak veri tabanı eksikliği aktif istihdam politikalarında da dikkat çekmektedir. Bu politikalar için yapılan harcamaların GSMH içindeki payı OECD kaynaklarında bile görünmemektedir (OECD, 2015: 291).

-Süreçlerin, programlardan faydalananlar üzerindeki etkilerin izlenmesine, değerlendirilmesine ve denetlenmesine çoğu kez dikkat edilmemektedir. Denetim yetersizliği fazla emek sarf etmeden gelir elde etmek amacını taşıyan yanlış beyanlara neden olabilmektedir. İzleme ve değerlendirme ise -eğer yapılıyorsa- çoğunlukla bireyler programdayken yapılmakta, bireyler program kapsamından çıkarıldıktan sonra düzenli bir inceleme ve değerlendirme yapılmamaktadır. Örneğin toplum yararına çalışma programlarının etkisi, mesleki beceri edindirme kurslarına katılanların ne kadarının işe yerleştiği veya girişimciliği teşvik programlarına katılıp kaç kişinin kendi işini kurduğu veya mevcut işini geliştirdiği hakkında yeterli bilgi yoktur. Bunlardan ötürü; i) bazı durumlarda hedef kitleye hiç ulaşılamamakta, ii) iş bulabilecek durumda olanlarda bu programlardan yararlanabilmekte, iii) bir kişi aynı anda iki hizmetten faydalanabilmekte, iv) uygulanan tedbirlerin sonuçları sağlıklı bir şekilde izlenememekte ve v) bazı programlarda hizmetlerden faydalanan kişilerin sayısı tam olarak bilinmemektedir. Kısacası aktif istihdam politikaları hakkındaki genel bilgiler hariç her bir politikanın etkisi sağlıklı tespit edilememekte ve denetlenememektedir.

Türkiye'de Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS) ve Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Bilgi Sistemi gibi modern projelerin hayata geçirilmiş olması bu sorunların kısa ve uzun vadede çözümü için atılmış çok önemli adımlardır. Ayrıca proje bütçesi 2 milyon TL olan "Aktif İşgücü Programlarının Etki Değerlendirmesi Projesi" başlatılarak İŞKUR tarafından uygulanan kursların ve programların etki değerlendirmesinin yapılması sonuçlara göre yeniden tasarlanması

amaçlanmaktadır. Proje çerçevesinde, bu programlarının piyasada konjonktürel işgücü talebi değişmelerine duyarlı olup olmadığı, işgücü piyasası üzerindeki etkileri, toplam istihdam üzerindeki etkisi, kursiyer/katılımcılar üzerindeki etkileri, fayda-maliyet analizi ve politika önerileri gibi sorulara cevap bulunması hedeflenmektedir.

-Türkiye’de aktif istihdam politikalarını destekleyecek yasal düzenlemelerde geç yapılmış ve eksikliklerin giderilebilmesi için gerekli düzenlemeler hala yapılmaya devam etmektedir. Aktif istihdam politikalarının etkileri uzun dönemde ortaya çıktığı için yapılan kısıtlı yasal düzenlemeye rağmen kısa vadede emek piyasasına ilişkin sorunlarda istikrarlı bir düzelmeye sağlanamamıştır. Dolayısıyla bu politikaların işsizlik ve sonucunda ortaya çıkabilecek yoksulluk üzerindeki etkilerini sağlıklı olarak tespit etmek şimdilik mümkün olamamaktadır.

-Türkiye’deki uygulamaların workfare biçiminde uygulanması karşısındaki en büyük engel toplumsal değer yargıları ile ilgilidir. Türkiye’de workfare programlarının emek piyasası koşullarını göz ardı ettiği ve piyasanın sosyal politikayı etkisi altına almasına ortam hazırladığına dair düşünceler yaygındır. Verilen yardımlar karşılığında hizmet istenmesi de toplum tarafından doğru görülmemektedir. Bu nedenlerle oluşturulan ve yoksulların istihdam içerisine çekilerek karşılıklılık esasının gözetildiği Toplum Yararına Çalışma Programlarında yaratılan işlerin ise kişilerin yeteneklerini geliştirebileceği işlerden uzak olduğu görülmektedir. İŞKUR’a yaptırılan kayıtlarda kişilere sadece hangi konularda yetenekli olduklarına dair sorular sorulmakta ve daha önce ifade edilen değişik nedenlerden ötürü gerçekte kişilerin yeteneklerini belirlemek için çalışma yapılamamaktadır.

-Türkiye’de ki bir diğer önemli problemde, işgücü piyasasının geleceğini belirleyecek temel değişkenlerden biri olan kayıt dışı ekonomidir. 2005-2014 döneminde kayıt dışı istihdamın payı %50 seviyelerinden %35 seviyelerine gerilemiştir. Bu dönemde kayıt dışı istihdam oranı tarım sektöründe %90’lardan %82’lere, tarım dışı sektörlerde ise %34’ten %22,3’e düşmüştür. Kayıt dışılık tarım, inşaat, toptan/perakende ticaret, otel ve lokantacılık ile ulaştırma sektörlerinde yaygındır. Ayrıca gençler, yaşlılar ve eğitim seviyesi düşük olanlar arasında kayıt dışı istihdam oranı yüksektir. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü giderek azaldığı halde hala OECD ve AB üyesi ülkelerin ortalamasına göre oldukça yüksektir. Örneğin 2010 yılında kayıt dışı ekonomi OECD ortalaması %18,3’tür (TÜİK verilerine göre, Türkiye’de 2010 yılı itibariyle kayıt dışı istihdam oranının %43,3’dür.). 2012 yılında 31 Avrupa ülkesinin kayıt dışı ekonomi ortalaması ise %19,2’dir (TÜİK verilerine göre, Türkiye’de 2012 yılı itibariyle kayıt dışı istihdam oranının %38’ler civarındadır). TÜİK Hane Halkı İşgücü Anketi 2015 yılı Şubat ayı sonuçlarına göre ise 8 milyon 103 bin kayıt dışı çalışan bulunmaktadır. Kayıt dışı çalışanların, 2 milyon 874 bini ücretli veya yevmiyeli, 174 bini işveren, 2 milyon 679 bini kendi hesabına çalışan ve 2 milyon 413 bini ücretsiz aile işçisidir (Önder ve diğerleri, 2015: 97).

Haziran 2015 döneminde ise herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı, bir önceki yılın aynı dönemine göre 1,8 puan azalarak %34,6 olarak gerçekleşmiştir. Temmuz 2015 döneminde ise kayıt dışı istihdam büyüklüğü 9 milyon 572 bin kişi olmuştur. Bunun 5 milyon 610 bin kişisi erkek, 3 milyon 962 bin kişisi kadındır. Temmuz 2015 döneminde 12 ay önceye göre kayıt dışı istihdamda oransal olarak ve mutlak düzeyde bir azalma gerçekleşmiştir. Buna göre; kayıt dışı istihdam oranı tarımda % 84'ten, % 82,1'e ve tarım dışı sektörlerde %22,7'den %21,7'ye inmiştir. Tarım dışı sektörlerde kayıt dışı ücretli istihdamı oranı da %17,8'den %16,8'e düşmüştür. Ancak, kayıt dışı istihdam oranı Nisan-Temmuz 2015 döneminde giderek yükselmiştir; Mart'ta %31,7 olan söz konusu oran Temmuz'da %35'e çıkmıştır. Bunun sebebi Milletvekili Seçimleri öncesinde denetimlerin azaltılması olabilir. Ekim 2015 döneminde herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı, bir önceki yılın aynı dönemine göre ise 1,4 puan azalarak %33,6 olarak gerçekleşmiştir (TİSK, 2015: 23).

Kayıt dışı ekonomi ise kişi ya da hanelerin asgari gelirlerinin tespitini güçleştirmekte ve belki de programlardan yararlanmaması gereken kişilerin de aktif istihdam programlarına dâhil edilmesine neden olabilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2015 verilerine göre kayıt dışı istihdamın Türkiye ekonomisine maliyeti ise yıllık 30 milyar TL civarındadır. Kayıt dışılık nedeniyle kaybedilen vergilerde mücadelede zaten var olan kaynak yetersizliği problemini daha da görünür kılmakta, primli sistem üzerinde baskı yaratmaktadır. 2015-2017 yıllarını kapsayan Orta Vadeli Programda, kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı ücretle mücadele edilerek kayıtlı çalışan sayısının artırılması ve prim tabanının genişletilmesi hedefi yer almıştır. 2014-2018 Öncelikli Dönüşüm Programları (ÖDÖP) çerçevesinde Gelir İdaresi Başkanlığının koordinasyonunda "Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması Programı Eylem Planı" yürütülmeye başlanmıştır. Programın hedefleri; Kayıt dışı ekonominin GSYH'ye oranının 5 puan azaltılması ve tarım dışı sektörlerde kayıt dışı istihdam oranının 5 puan azaltılmasıdır (Önder ve diğerleri, 2015: 97).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomistler emek piyasa politikalarını aktif ve pasif politikalar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Pasif istihdam politikaları işsizliğe, işsizlere gelir desteği sağlayarak kısa vadeli çözümler getirmeye çalışmaktadır. Aktif istihdam politikaları ise uzun vadede işsizliği önlemeye ve sınırlamaya amaçladığı için bu politikaların önemi giderek artmaktadır. Aktif istihdam politikalarının mesleki eğitim programlarından ibaret olduğuna yönelik bir düşünce mevcuttur. Hâlbuki bu politikalar mesleki eğitim programlarından başka çok sayıda ve farklı işlevleri yerine getiren, değişik niteliklere sahip bir dizi programdan oluşmaktadır.

Aktif istihdam politikalarını etkileyen çok sayıda değişkenin olması sonuçları hakkında net ve kesin bilgiler edinilmesini engellemekte, işsizlik oranlarında beklenen düşüşlerin gerçekleşmemesi de bu politikaları tartışmalı hale getirmektedir. Ulusal düzeyde çok detaylı bir organizasyon

gerekirmeleri ise uygulamaların maliyetlerini arttırmaktadır. Hedeflemenin isabetli yapılamaması durumunda etkinlik kaybı ortaya çıkabilmektedir. Belirli grupların istihdamının sübvansiyonla edilmesinin diğer grupların istihdamını azaltabilmektedir. Yani, gençlere yönelik istihdam sübvansiyonunun yetişkin işçilerin işsiz kalmasına yol açabilmektedir. Bu durumda aslında işsizlik azalmamakta, sadece işsiz kalan gruplar değişmektedir. Aktif istihdam politikalarının bir başka istenmeyen etkisi de ekonominin genişleme dönemine geçilip de uygulanan sübvansiyonlar kaldırılmak istenildiğinde, çeşitli baskı gruplarının uygulamanın devamı yönünde lobi oluşturmalarıdır (Gündoğan ve diğerleri, 2013: 171).

Sonuçları başarılı olarak kabul edilen programlar incelendiğinde ise çoğunun, ekonomilerin büyüme dönemlerinde uygulandığı görülmektedir. Bununla birlikte yapılan çalışmaların bir kısmı bu politikaların özellikle uzun vadede; işsizliği azalttığını, uzun süreli işsizlik problemini engellediğini, açık işler için rekabeti artırmak yoluyla ücretlerin makul düzeylerde seyretmesine olumlu etkisi olduğunu, istihdamın ve dolayısıyla da vergi tabanının genişlemesini sağladığını, işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı üzerindeki yükü hafiflettiğini göstermektedir. Bu politikalar hırsızlık, uyuşturucu ve alkol kullanımı, fuhuş gibi işsizliğin sebep olduğu veya arttırdığı sosyal problemlerin azalmasına da yardım edebilmekte ve bireyleri emek piyasalarında tutarak oluşması muhtemel bir pasiflik kültürünü de ortadan kaldırabilmektedir (Biçerli, 2005: 5).

OECD ve AB ülkeleri incelendiğinde bu maliyetli programların başarısını arttırmak için çok farklı yöntemlerin uygulandığı görülecektir. Buna göre; programların birçoğunun birbiriyle paralel kullanıldığı, bazı programlardan yararlanabilmek için bir başka programa katılmanın zorunlu tutulduğu, farklı uygulama kombinasyonları uygulanmaya çalışıldığı, tüm işsizlerin değil belirli grupların hedef alındığı ve sonuçların devamlı takip edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu politikalarda en başarılı ve tüm diğer programlarla eşgüdümlü kullanılan ana uygulama mesleki eğitim politikaları olmasına rağmen analizler iki tip aktif istihdam programının çok daha başarılı olduğunu göstermiştir. Bunlar; işsiz işçilere aranılan yetenekler kazandıran eğitim programları ve işverenlerle işsiz işçileri eşleştiren iş arama programlarıdır. Nitekim ABD’de işsizliğin azaltılması için eğitim programı ve iş arama yardımının uygulanması önerilmektedir. Bu ikisinin dışında istihdam teşvikleri ve doğrudan iş yaratma programları gibi uygulamaların işsizliği önemli ölçüde azalttığına dair çok az kanıt vardır.

Türkiye’de ise son yıllarda daha yoğun bir biçimde uygulama imkânı bulan aktif istihdam programlarının hedef kitlesi işsizler, işgücü piyasası dışındaki kadınlar, kayıt dışı çalışanlar ve işverenlerdir. Türkiye’de alınan tedbirler neticesinde işgücünün eğitim seviyesinde, işgücü verimliliğinde ve özellikle 2007-2012 döneminde aktif işgücü programlarına ayrılan kaynaklar ve bu politikalardan faydalanan kişi sayısında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye uyguladığı istihdam politikaları ile 2009 krizi sonrası OECD ülkeleri arasında işsizliği en çok azaltan ülke olmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 164). Türkiye’de programlar birbirine paralel şekilde

uygulanmaya çalışılmaktadır. Programlar arasında en çok kaynak ayrılanlar mesleki eğitimle ilgili uygulamalardır. Ayrıca toplum yararına çalışma programları da son yıllarda daha yoğun olarak kullanılmaya çalışılmaktadır. Ancak, işsizler ile açık işlerin etkin bir biçimde eşleştirilememesi, kadınların işgücüne ve istihdama katılımının düşüklüğü ile sosyal yardım istihdam bağlantısının zayıflığı gibi hususlar işgücü piyasasının etkinliğini azaltmakta ve somut ve etkin adımlar atmada geç kalındığını göstermektedir. Dünya ve Türkiye uygulamaları karşılaştırıldığında aktif istihdam politikalarından workfare programlarının Türkiye’de kullanılmadığı görülmektedir.

Türkiye’de bu politikaların etkililiğinin artırılıp işsizliğin ihmal edilebilir seviyelere en azından OECD ve AB ortalamalarına indirilebilmesi için şu hususların dikkate alınmasının faydalı olacağı söylenebilir:

i) Programlardan yararlanan kişilerin takipleri daha etkin yapılmalıdır. Yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği halinde planlanmalar yapılmalıdır. Sosyal yardım ve istihdam bağlantısının geliştirilmesi için proje desteklerinin ve girişimcilik teşviklerinin iyi planlanmış mikrokredi faaliyetleri ile birlikte uygulanması istihdam edilebilirliğe ciddi katkılar yapacaktır. Ayrıca sosyal yardım sistemi ile İŞKUR arasında işbirliği daha da güçlendirilerek çalışabilir durumda olduğu halde sosyal yardım alanlar hızla tasfiye edilmeli, uygulanan politikalarla mesleki eğitim almaları ve uygun işleri bulmaları sağlanmalıdır. Toplum yararına çalışma programları, ihtiyaçlar ve kullanıcıların yetenekleri daha çok dikkate alınarak ve sonuçları takip edilerek uygulanmalıdır. Kişilerin belirtilen hususlar dikkate alınarak istihdam edilmesi verimliliği arttırmak adına önemli bir adım olacaktır.

ii) İşsiz kişi ve ailelere belirli kısıtlarla ücretsiz internet hizmetinin verilmesi bu ailelerdeki bireylerin bilgi toplumuna dönüşüm sürecine katılımını arttırarak iş arama faaliyetlerine, aktif istihdam politikalarının ulaşılabilirliğine ve yoksulluğun nesiller arası aktarımının engellenmesine katkı sağlayabilir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının, tespit edilen belli bir gelirin altındaki ailelere internet erişim paketi sunmak konusunda çalışmalara başlaması olumlu bir gelişmedir.

iii) Aktif istihdam politikalarında önemli bir unsur olan iş ve meslek danışmanlarının sayıları arttırılmalı, nitelikleri yükseltilmeli, performansları takip edilmeli ve fiziki çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir.

iv) Kadın istihdamı önündeki engellerden en önemlisi olan çocuk ve yaşlı bakımı hizmetleri yaygınlaştırılmalı ve kadın girişimcilere destek programı uygulanarak istihdam teşvikleri etkinleştirilmelidir (İslam, 2015: 11). Ancak bakım hizmetlerine yönelik olarak kadınlara verilecek olan yardımların yüksek olması Fransa’da ailelere doğrudan nakit transferi uygulamalarında olduğu gibi kadınların düşük gelirle çalışmak yerine ev yaşamının tercih etmelerine ve sonuç olarak kadın istihdamı üzerinde olumsuz bir etkiye neden olabilir (Özaydın, 2013: 56).

v) İşgücünün eğitimi ilgili alanda ki güncel gelişmeler takip edilerek katılımcıların devamını ve sayısını arttırmak için daha cazip eğitim programları geliştirmenin yolları araştırılmaya devam edilmelidir. Daha öncede ifade edildiği gibi bu faaliyetlerin istihdama yansması hakkında yeterince

takip yapılmamaktadır. Yararlanıcılarla eğitim bittikten sonra iletişim kanalları açık tutulmalı ve geri dönüşler yoluyla programların gelişimine katkı sağlanmalıdır.

vi) Aktif istihdam politikaları hakkında toplumun yeterince bilgi sahibi olmadığı görülmektedir. Tedbirlerin ulaşılabilirliğini kısıtlayan bu durum kamu spotu şeklinde yazılı ve görsel medya araçları kullanılarak yapılan tanıtımlarla düzeltilebilir. Bu programların tanıtımının yapılması ilgili kesimlerde veya toplumun genelinde farkındalık yaratılmasını sağlayarak hedef kitleye ulaşılmasına katkı yapabilir.

Türkiye’de başta gençler ve kadınlarda olmak üzere işgücüne katılımın ve istihdamın artırılması, işsizliğin azaltılması, kayıt dışı istihdamın önlenmesi, işgücü niteliğinin yükseltilmesi ve kırılgan istihdamın azaltılması hususları önemini korumaktadır. İşgücü piyasasında etkinliğin artırılması amacıyla aktif işgücü programları birbirlerini tamamlar nitelikte ve sosyal paydaşlarla birlikte hazırlanıp uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- AYAN, S. (2014), **G-20 Süreci Ve Aktif İstihdam Politikaları, Türkiye Ve G-20 Ülkelerindeki Uygulamaların Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- BAĞDADİOĞLU, N. ve diğerleri (2009),“Kamu Kolaylıkları Yönetişiminde Yoksulluğun Dikkate Alınması”, **BMKP&PEGEM**, Sözkese Matbaacılık Tic.Ltd.Şti, Ankara.
- BETCHERMAN G. ve diğerleri (2004), **Impacts of Active Labor Market Programs: New Evidence from Evaluations with Particular Attention to Developing and Transition Countries**, Social Protection Discussion Paper Series, No. 0402 Social Protection Unit Human Development Network The World Bank.
- BİÇERLİ, M.K (2001), “Ekonomik Dönüşümü Düşük İşsizlikle Sağlamada Çek Cumhuriyeti Tecrübesinin Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 56-2 (1-20)
- BİÇERLİ, M.K (2011), **Çalışma Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul
- BİÇERLİ, M.K. (2005). “Aktif İstihdam Politikaları İşsizliği Azaltır mı?”, **Çimento İşveren Dergisi**, 6(19), 4-15.
- BİLGİN, H. M. ve ARI, S. (2010), **ABD Deneyimi Işığında Emek Piyasası Reformu ve İşsizliği Azaltıcı Politikalar**, Yayın No: 2010-25, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası.
- CALAMITSIS, A.E. (2004), “ Summing Up: Taking Stock and Future Steps” S.M. Nsouli (Ed.), **The New Partnership For African’s Development Macroeconomics, Institutions, and Poverty**, içinde (159-170), International Monetary Fund, Washington D.C.
- CALIENDO, M., KÜNN, S. (2011), “Start-Up Subsidies for the Unemployed: Long-Term Evidence and Effect Heterogeneity”, **Journal of Public Economics**, 2011, 95 (3-4), 311-331.

- CALMFORS, L. ve diğerleri (2002) “ *Does Active Labour Market Policy Work? Lessons From The Swedish Experiences*”, **IFAU, Institute for Labour Market Policy Evaluation**, Working Paper p: 4–20.
- CARD, D. ve diğerleri (2010), “Active Labor Market Policy Evaluations: A Meta-Analysis”, **Working Paper 16173**, National Bureau Of Economic Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, Ma 02138.
- COADY, D. ve diğerleri (2004), **Targeting of Transfers in Developing Countries: Review of Lessons and Experience**, Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- CRISP, R. ve FLETCHER, D. R. (2008), **A Comparative Review of Workfare Programmes in The United States, Canada and Australia**, First Published, No: 533, Department for Work and Pensions Research Report.
- ÇSGB (2015), **İstihdam Sosyal Koruma İlişkisinin Güçlendirilmesi**,(91-111) http://www.uis.gov.tr/media/1311/istihdam_sosyal_koruma_iliskisinin_guclendirilmesi_ikinci_idk.pdf (Erişim Tarihi: 02.04.2016).
- DE SERRES, A., AND MURTİN, F. (2013), “*Do policies that Reduce Unemployment Raise its Volatility?*”, **OECD Economics Department Working Papers**, No. 1020, OECD Publishing.
- DLR (11.01.2016), “Supplemental Nutrition Assistance Program (SNAP)” <http://www.dlr.sd.gov/employmentprograms/snap.aspx> (Erişim Tarihi: 06.01.2016).
- DOGAN, S.(2010), **Avrupa Birliği'nin Girişimcilik Politikası-Kobi Yaklaşımı ve Türkiye**, İTO (İstanbul Ticaret Odası), Yayın No: 2010-80, İstanbul.
- DUELL, N. ve diğerleri. (2010), “*Activation Policies in Japan*”, **OECD Social, Employment and Migration Working Papers**, No. 113, OECD Publishing.
- DURUEL, M., (2007), “*Avrupa Birliğinde Uzun Dönemli İşsizliğe Karşı Uygulanan İstihdam Politikaları*” **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 53, (376-421).
- ESTEVAO, M. (2003), “*Do Active Labor Market Policies Increase Employment*”, **IMF Working Paper**, WP/03/234, December.
- FINANZEN, R., (2012), “*Gründungszuschuss ile ilgili yenilikler*”, **İşte Bilgi**, Nr. 19 · Mai | Juni 2012, (14).
- FIRAT, Z. VE AKSÜVEK H. (2009), “*Özel İstihdam Büroları ve Çalışma Hayatında Yeri*”, **PARADOKS, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi** (e-dergi), <http://www.paradoks.org>, ISSN 1305-7979, Yıl: 5, Sayı: 2, Temmuz, 2009. (Erişim Tarihi: 10.01.2016).
- FRANCESHELLİ, I. (2005), “*Poverty and Employability Effects of Workfare Programs in Argentina*”, **4th PEP Research Network General Meeting**, Colombo, Sri Lanka.

- GÜNDOĞAN, N. VE DİĞERLERİ (2013), “İşsizlik ve Emek Piyasası Politikaları“, Naci Gündoğan, M. Kemal Biçerli (Ed.), **Çalışma Ekonomisi içinde** (156-183), 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset, Eskişehir.
- HALL, R. (2015). Subsidized Employment Programs. <http://www.clasp.org/resources-andpublications/publication-1/Subsidized-Employment-Programs-1.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.01.2016)
- HİLL, D. (2004), **Guidance for Applicants: Addressing Sustainable Development within Objective**, Projects Realising Sustainability in the European Social Fund.
- İŞİĞİÇOK, Ö. VE EMİRGİL, B. F. (2009), “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları ve Mesleki Yetiştirme: ‘İşgücü Yetiştirme Kursları’nın Etkinliğinin Bursa İli Örneğinde İncelenmesi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 57. Kitap, s.211–231.
- İSLAM, A. (2015), “Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü”, **’İnşaat Sanayii Dergisi (İNTES)**, Mart-Nisan 2015 (10-13).
- İŞ VE MESLEK DANIŞMANLIĞI (2011), **İŞKUR İMD Eğitim Kitabı**, 1.Basım, Ankara.
- İŞKUR ÖZEL İSTİHDAM BÜROLARI (2015), Özel İstihdam Büroları, <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/ozelistihdamburolari/basvurubilgileri.aspx> (Erişim Tarihi: 12.03.2016).
- İŞKUR, 2015, **İşgücü Piyasası Raporları**, <http://www.iskur.gov.tr/kurumsalbilgi/raporlar.aspx#dltop> (Erişim Tarihi: 12.03.2016).
- KAHİP (2012), **Kamu Harcamalarını İzleme Platformu Milletvekillerine Mektup 2012**, http://kahip.org/site_media/docs/milletvekili_mektup_2012.pdf (Erişim Tarihi: 12.02.2016).
- KALKINMA BAKANLIĞI (2013), **Onuncu Kalkınma Planı** (2014-2018).
- KAPAR, R. (2006), “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları”, **Prof. Dr. Toker Dereli’ye Armağan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 55 (1), 341-371.
- KARABULUT, A. (2007), **Türkiye’deki İşsizliği Önlemede Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- KARAKOYUN, İ. (2013), **Sosyal Yardımlar ve Yoksulluk**, <http://www.investdiyarbakir.com/trtr/koseyazilari/sosyal-yardimlar-ve-yoksulluk-369/> (03.03.2016)
- KASTORYANO, S., KLAAUW, B. (2011), “*Dynamic Evaluation of Job Search Assistance*”, **Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor**, Discussion Paper No. 5424, Germany.
- KESİCİ, M. R., (2011) “*Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye’nin Uyumu*”, **Çalışma ve Toplum**, 2011/1, (75 –115).
- KLUVE, J. (2006), “*The Effectiveness of European Active Labour Market Policy*”, **RWI: Discussion Paper**, 37, Germany: Rheinisch-Westfälisches Institut für Wirtschaftsforschung.

- KONİNG, J. ve diğerleri (2001), “*Introduction: Active Labour Market Policies, Social Exclusion, and Transitional Labour Markets*”, Jaap de Koning, Hugh Mosley (Ed.), **Labour Market Policy and Unemployment**, içinde (1-19), UK: Edwary Elgar Publishing Limited.
- KORALEK, R. ve KLERMAN, J., (2013), “*A Framework For Thinking About Job Search Assistance Programs*”, **Practice Brief – OPRE Report**, http://www.acf.hhs.gov/sites/default/files/opre/final_dose_kdr_brief.pdf, (Erişim Tarihi: 23.01.2016).
- KOSGEB (2015), <http://www.kosgeb.gov.tr/>
- MAHIROĞULLARI, A. , KORKMAZ, A. (2013), **İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları -Türkiye ve AB Ülkeleri**, Ekin Basım Yayın, Bursa.
- MARSTON, G. ve MCDONALD, C. (2007), “*Assessing the Policy Trajectory of Welfare Reform in Australia*”, **Benefits: A Journal of Poverty and Social Justice**, 15 (3), 233-245.
- MARTİN, P. J.(2014), “*Activation and Active Labour Market Policies in OECD Countries: Stylized Facts and Evidence on their Effectiveness*”, **IZA Policy Paper**, No. 84.
- MONTGOMERY, H. ve WEISS, J. (2005), “*Great Expectations: Microfinance and Poverty Reduction in Asiaand Latin America*”, **ADB Institute Research Paper Series**, Asian Development Bank Institute, No. 63, 1-34.
- MULLER, P. ve diğerleri (2014), “*Comparing methods to evaluate the effects of job search assistance*”, http://www.econ.ku.dk/Kalender/seminarer/30012015/paper/PMuller_ComparingMethods.pdf, (Erişim Tarihi: 13.03.2016).
- MURTİN, F., VE DİĞERLERİ (2013), “*The Ins and Outs of Unemployment*”, **OECD Economics Department Working Papers**, OECD Publishing.
- NESPOROVA, A. (2002) **Why Unemployment Remains so High in Central and Eastern Europe**, ILO Employment Paper, No. 43.
- NİE, J., STRUBY, E. (2011), “*Would Active Labor Market Policies Help Combat High U.S. Unemployment?*”, **Economic Review**, 2011 Third Quarter, Vol.96, Issue 3,35-69
- OECD (2015), **Employment Outlook 2015**.
- ÖZAYDIN, M.M. (2013), “*Cinsiyete Dayalı Refah Sınıflandırmaları Temelinde İş Ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması Sorunu*”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 15(3), 47-72.
- ROBİNSON, P. (2000), “*Active Labour Market Policies: A case of Evidence Based Policy-Making?*”, **Oxford Review of Economic Policy**, 16 (1), 13-26.
- STANDİNG, G. (2007), “*Temel Gelir: Küreselleşen Dünyada Yoksullukla Bir Mücadele Yönetimi*”, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (Ed.), **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, içinde (17-37), İstanbul: İletişim Yayınları.

-
- TARIMDA İŞ ARACILIĞI YÖNETMELİĞİ (27.05.2010), Resmi Gazete Tarihi: 27.05.2010 Resmi Gazete Sayısı: 27593, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.13997&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0> (Erişim Tarihi: 13.03.2016).
- TAŞ, S. ve BOZKAYA, G. (2012) “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan İstihdam Politikaları”, **KSIÜ-İİBF Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, s.151-176.
- THOMSEN, L. S. (2009), “*Job Search Assistance Programs in Europe: Evaluation Methods and Recent Empirical Findings*”, **FEMM Faculty of Economics and Management Magdeburg Working Paper Series**, No. 18, Germany.
- TİRYAKİ, M. (2007), **Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Tarımdan Kopan İşgücünün İstihdam Edilmesinde Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi.
- TİSK (2015), **TİSK İşgücü Piyasası Bülteni**, Ekim 2015 (Sayı: 34), <http://tisk.org.tr/wp-content/uploads/2015/10/TISK-ISGUCU-PIYASASI-HABER-BULTENI-EKIM-2015-SAYI-34.pdf> (Erişim Tarihi: 03.03.2016).
- TRACEY, R. W. (2004), **The Human Resources Glossary**, Third Edition The Complete Desk Reference for HR Executives, Managers, and Practitioners, St. Lucie Press, A Crc Press Company Boca Raton London New York Washington, D.C.
- UŞEN, Ş. (2007), “Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Aktif Emek Piyasası Politikaları”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2, 65-95.
- YÜKSEL, Y. (2012), Sosyal Yardım Sisteminin İstihdam Bağlantısının Kurulması ve Etkinleştirilmesi Eylem Planı, http://www.iza.org/conference_files/ALMP2012/yuksel_y8005.pdf, (Erişim Tarihi: 13.02.2016).



GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ELEKTRONİK DERGİSİ

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi yılda en az üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde hazırlanarak dergimiz sayfasında yer alan "Makale Gönder" kısmından sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Yayınlanmak üzere dergimize gönderilen çalışmaların tüm sorumlulukları yazarlara aittir.

1. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

2. Dergimizde Türkçe ve İngilizce dillerinden herhangi biri ile yazılmış yazılar yayınlanır.

3. Dergimize gönderilecek çalışmalarda yazar (lar)ın Adı-Soyadı, Kurum ve E-posta bilgileri, ana başlık altında sağa yaslı olarak verilen isimlere dipnot eklenerek **9 punto** ile yazılmalıdır.

ÖNEMLİ NOT: Sisteme ilk yüklenen çalışmalar, yazar kimlik bilgileri çıkartıldıktan sonra hakem değerlendirmesi için ikinci kez sisteme yüklenmektedir. Yazarlara ulaşan hakem düzeltme talebinden sonra yazarların düzeltilmiş çalışmalarını üçüncü kez sisteme yüklerken kesinlikle yazar bilgileri eklenmemelidir. Bu bilgiler Yayınlanmaya hak kazanan çalışmaların yazarlarından talep edilecek olan SON şekli verilmiş olan çalışmaya eklenecektir. Hakem değerlendirmesi aşamasında yazarların çalışmalarına yazar bilgilerini belirtmeleri durumunda devam eden hakem değerlendirme süreçleri sonlandırılıp yeniden hakem ataması yapılır ve süreç yinelenir.

4. Ana başlık altında Türkçe özet ile altında İngilizce başlık ve Abstract verilmelidir. Türkçe özet 9 punto ile yazılmış ve 150 kelimeyi aşmayacak şekilde olmalıdır. "ÖZ" başlığı (9 punto) ortalanarak **bold** yazılmalıdır. İngilizce Abstract Türkçe özeti tam karşılığı olmalı "ABSTRACT" başlığı (9 punto) ortalanarak **bold** yazılmalıdır. Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda yabancı dildeki özeti altında Türkçe özet yer almalıdır. Özeti altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet "anahtar kelime" (keywords) bulunmalıdır. Özette denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.

5. Keywords'ün altında Ekonomi literatürü ile ilgili makaleler için mutlaka en az 3 adet **JEL (Journal of Economic Literature) Kod Sınıflandırması** kodları bulunmalıdır. Diğer alanlarda yazılan çalışmalar için Jel kodu zorunlu değildir.

6. Yazılar, MS Word 97 veya üzeri sürümlerde A4 kağıdı boyutunda, "Times New Roman" yazı stili, 1.5 satır aralığı ve (11) punto ile yazılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi 1.25 cm olmalıdır. Paragraf geçişlerinde satır atlanmamalıdır.

7. Çalışmanın Türkçe ve İngilizce ana başlıkları ortada olacak şekilde, büyük harflerle **bold** ve (11) punto ile yazılmalıdır. İlk sayfada ayrıca, dipnot olarak çalışmayı destekleyen kuruluşlar, hangi tezden

türetildiği, hangi sempozyumda daha önce sunulduğu ya da hangi proje kapsamında desteklendiği gibi bilgiler de mutlaka belirtilmelidir.

8. Yazı, çizim veya grafiklerin yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir. Yazılarda sayfa kenar boşlukları şu şekilde olmalıdır:

9. Sayfa kenar boşlukları şu şekilde ayarlanmalıdır.

Üst ve Sol	: 3 cm	Üstbilgi	: 1 cm
Alt ve Sağ	: 2 cm	Altbilgi	: 1 cm

10. Çalışma, şekil, ekler ve tablolar dahil 25 sayfayı geçmemelidir.

11. Yazılardaki resim ve şekiller "Şekil" adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayar ortamında çizilmelidir. Tablo, şekil ve grafiklere sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların **üzerine**, şekillerin ve grafiklerin ise **altına** her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde ve ortalanarak **bold** karakterler ile yazılmalıdır. İhtiyaç halinde tablo için karakter büyüklüğü minimum 9 puntoya kadar düşürülebilir. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.

12. Sayfaların altına (sağa yaslı olarak) sayfa numarası konmalıdır.

13. Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. **GİRİŞ, SONUÇ VE DEĞERLENDİRME** ve **KAYNAKÇA** başlıklarına numara verilmemelidir. Yazıda yer alan birinci derece alt başlıklar I,II, III, ... gibi Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı, tamamen büyük koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. İkinci derece alt başlıklar A,B,C, ... gibi büyük harflerle sınıflandırılmalıdır. Bu başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. Üçüncü derece alt başlıklar 1, 2, 3, ... gibi rakamlarla sınıflandırılmalıdır. Bu tür başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır. Dördüncü derece alt başlıklar ise a, b, c, ... gibi küçük harflerle sınıflandırılmalıdır. Dördüncü derece alt başlıklar küçük harflerle, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır. Birinci ve İkinci derece başlıklardan önce 1 (Bir) satır boşluk bırakılmalı, Üçüncü ve Dördüncü derece başlıklardan önce boşluk bırakılmamalıdır.

14. Kaynaklara yapılan atıflar, dipnotlar yerine metnin içinde parantez arasında yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almalıdır. (Aaker, 1991: 101). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "vd" kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır

15. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynağa yapılan atıf dışında, yapılacak açıklamalar, "Notlar" başlığı altında yazının sonunda ayrı bir sayfada verilmelidir.

16. Metin içerisinde atıfta bulunan kaynaklar, eğer varsa notlardan sonra ayrı bir sayfada "**KAYNAKÇA**" başlığı altında alfabetik sıraya göre verilmelidir. Kaynakçada yer alan eserler kitap,

makale vb. şekilde sınıflandırılmamalıdır. Kaynakça başlığı paragraf başı yapılmadan tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Yazar soyadlarının gösteriminde tamamen büyük harf kullanılmalı ve yazar isimleri açık bir şekilde belirtilmelidir. Her kaynağın **ikinci ve diğer satırları** 1,25 cm içerden başlamalıdır.

METİN İÇİ ATIF & KAYNAKÇADA GÖSTERİM

KİTAPLARDA	
Tek yazarlı	
Metin	... (Aaker, 1991: 12).
Kaynakça	AAKER, David A. (1991), <i>Managing Brand Equity</i> , New York: The Free Press.
2 yazarlı	
Metin	... (Nunnally ve Bernstein, 1994: 24).
Kaynakça	NUNNALLY, Jum C. - Ira H. BERNSTEIN (1994), <i>Psychometric Theory</i> , Third Edition, New York: McGraw-Hill.
3 ve daha fazla yazarlı	
Metin	... (Friedman vd., 2004: 196).
Kaynakça	FRIEDMAN, Daniel - Dan DRIEDMAN - Alessandra CASSAR (2004), <i>Economics Lab: An Introduction to Experimental Economics</i> , United Kingdom: Routledge.
KİTAP İÇİNDE BÖLÜMLERDE	
Metin	(Yıldız ve Kurtuldu, 2013: 435)
Kaynakça	Yıldız, Salih; Kurtuldu, Hüseyin Sabri (2013), “Factors Affecting Electronic Service Brand Equity”, in Transcultural Marketing for Incremental and Radical Innovation , B. Christiansen, S.Yıldız ve E.Yıldız (Edt.), (434-492), USA; IGI Global.
MAKALELERDE	
Tek yazarlı	
Metin	... (Marion, 1999: 476).
Kaynakça	MARION, Nancy P. (1999), “Some Parallels Between Currency and Banking Crises”, <i>International Tax and Public Finance</i> , 6 (4), pp.473-490.
2 yazarlı	
Metin	... (Craig ve Douglas, 2000: 354).

Kaynakça	CRAIG, C. Samuel - Susan P. DOUGLAS (2000), “Building Global Brands in The 21 st Century”, <i>Japan and The World Economy</i> , 12(3), pp.351-359.
3 ve daha fazla yazarlı	
Metin	... (Cengiz vd., 2005: 132).
Kaynakça	CENGİZ, Ekrem - Hasan AYYILDIZ - Fazıl KIRKBİR (2005), “Yeni Ürün Geliştirme Sürecinin Başarısında Etkili Olan Faktörler”, <i>Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi</i> , 24, ss.128-147.
ÇEVİRİ KİTAPLARDA	
Metin	... (Perry ve Wisnom, 2004: 26).
Kaynakça	PERRY, Alycia - David WISNOM (2004), <i>Markanın DNA’sı</i> , Çev: Zeynep Yılmaz, Birinci Baskı, İstanbul: MediaCat Kitapları, 167.
DERLEMELERDE	
Metin	... (Methibay, 2003: 145).
Kaynakça	METHİBAY, Yaşar (2003), “Avrupa Birliğinde İhale Sistemi ve GATT İhale Kodu”, iç. Binnur ÇELİK ve Fatih SARAÇOĞLU (Ed.), <i>Maliye Seçme Yazıları</i> , Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesini Geliştirme Vakfı Yayını, ss. 125-142.
BİLDİRİLERDE	
Metin	... (Pınar, 2005: 258).
Kaynakça	PINAR, Abuzer (2005), “Türkiye’de Net Mali Yansıma: DİE Hanehalkı Verileri İle Bir Tahmin Denemesi”, <i>20. Türkiye Maliye Sempozyumu</i> , 23-27 Mayıs, Denizli, ss. 245-283.
TEZ VE RAPORLARDA	
Metin	... (Yıldız, 2007: 61). ... (Ramalho, 2013: 43).
Kaynakça	YILDIZ, Salih (2007), <i>Tüketici Tercihlerinde Marka Değerini Belirlemeye Yönelik Bir Model Önerisi: Trabzon Örneği</i> , Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon. RAMALHO, Palma (2013), <i>Portuguese Labour Law and Industrial Relations During the Crisis</i> , International Labour Office Working Paper No. 54, November, Geneva.
İNTERNET KAYNAKLARINDA	
Metin(Acemoglu ve Johnson, 2006: 16)(www.rekabet.gov.tr, 2007).(Hazine Müsteşarlığı, 2006).

Kaynakça	ACEMOGLU, Daron - Simon JOHNSON; (2006), <i>Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth</i> , http://www.nber.org/papers/w12269 , (06.06.2006). REKABET KURUMU, “Giriş Regülasyonları”, http://www.rekabet.gov.tr , (12.02.2005). HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI (2006), <i>Kamu Borç Yönetimi Raporu</i> , http://www.hazine.gov.tr/duyuru/basin_KBYR.Mayis06.pdf , (06.06.2006).
-----------------	--

Yukarıdaki formatta olmayan çalışmalar içerik açısından KESİNLİKLE değerlendirilmeye alınmayacak ve editör tarafından yazara iade edilecektir.

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ELEKTRONİK DERGİSİ
GÜMÜŞHANE UNIVERSITY ELECTRONIC JOURNAL OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 1309-7423